

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

PROF. DR. ABDULKADİR BAHARÇİÇEK UMUT TURGUT YILDIRIM

MALATYA-2023

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR
DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

Hazırlayan

Umut Turgut YILDIRIM

MALATYA-2023

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK'in danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım “**TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR**” başlıklı bu araştırmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

.../.../.....

Umut Turgut YILDIRIM

ÖNSÖZ

1923 yılından bu yana Türk siyasal hayatının süregelen serencamının aynı zamanda bir liderler tarihini var ettiği bilinmektedir. Bu tarihin tabiri caizse didik didik edilmesine rağmen halihazırda gün ışığına çıkarmadığı yönleri bulunmaktadır. İşte bu elinizdeki araştırma da tam olarak bu yönlerden biri olan “*liderlerin ikinci adamlarını*” çalışmaktadır. Çünkü ikinci adamlar tarihin onlara yüklediği anlam ve rol sebebiyle Türk siyasal hayatında oldukça önem arz eden aktörler olmalarına karşın araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Bu araştırmanın ortaya çıkışına neden olan düşünce de ilginin bu isimlere yöneltilmesinin gerekliliği üzerinedir.

Bu doğrultuda hazırladığım çalışmamın her aşamasında beni teşvik eden, ufkumu genişleten bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen ve kişiliği ile akademik yönünü örnek aldığım Saygıdeğer Danışmanım Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmaktan keyif aldığım bu tez konusunun fikir aşamasından yazımına kadar her anında imzası olan Sayın Doç. Dr. Işıl ARPACI’ya akademik hayatımda her zaman destek olduğu, iş ahlakını ve çalışma disiplini öğrettiği ve akademik kariyerimi şekillendirmemdeki yol göstericiliği için hayatımın sonuna kadar borçlu kalacağımı burada belirtmek isterim, kendisine ne kadar teşekkür etsem az olacaktır.

Çalışmaya ciddi katkılarının olduğunu düşündüğüm Sayın Abdulkadir KARADUMAN, Onur ÇUKURLU ve Recai BİRGÜN’e mülakat talebime olumlu cevap verdikleri ve değerli fikirlerini paylaştıkları için şükranlarımı sunuyorum.

Son olarak tüm hayatım boyunca bana maddi ve manevi destek olup eğitimli bir birey olmam için ellerinden geleni yapan Sevgili Babam Ömer YILDIRIM ile Sevgili Annem Döne YILDIRIM’a ne kadar teşekkür etsem haklarını ödeyemem. Araştırmam boyunca yardımlarını benden esirgemeyip adeta benim ikinci adamım rolünü üstlenen Eşim Nilay YILDIRIM ile kendisiyle fazla oyun oynayamama rağmen beni her zaman seven Oğlum Yusuf Kayra YILDIRIM’a sevgilerimi sunuyorum, sizler çölde bulduğum vahamsınız, desteğinizden güç buldum...

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR

Umut Turgut YILDIRIM

Malatya-2023

292+xiii sayfa

Danışman: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

Bu araştırma, en genel manada, Türk siyasal hayatındaki liderlerin ikinci adamlarını konu edinmektedir. Araştırmanın hazırlanmasındaki temel gerekçe “*İkinci kim?*” sorusunu Türk siyasal hayatındaki liderler özelinde cevaplamaktır. Dolayısıyla araştırmanın temel amacının Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dönemin öne çıkan lider ve lider kadrolarını ikinci adam kavramsallaştırması üzerinden okuyarak liderlerin ikinci adamları olarak nitelenebilecek isimleri ortaya çıkarmak ve sosyal/siyasal yaşamda karşılığı olan ikinci adam kavramına dair siyaset bilimi kapsamında genel bir profil çizmek ve tartışmak olduğu ifade edilebilir.

Bu bağlamda araştırma ilk olarak ikinci adam kavramını tanımlayarak başlamaktadır. Sonrasında Türk siyasal hayatında ikinci adamlık pozisyonu üzerinde etkisi olduğu iddia edilen faktörler tartışılmaktadır. Buradaki argümanlardan hareketle Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal’ın lider kadroları irdelemekte ve bu kadrolardan ikinci adam kavramına uygun düşen isimler tespit edilmektedir.

Nitel araştırma yöntemleriyle hazırlanan bu çalışmada doküman analizi tekniğiyle veriler toplanmıştır. Toplanan veriler betimsel olarak analiz edilmiştir. Araştırmada Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamlarının kimler olduğu, her liderin bir ikinci adamının olmadığı, Türk siyasal hayatının yapısal özelliklerinin ikinci adamlığın üzerinde belirleyici olduğu ve Türk siyasal hayatında ikinci adamlara ilişkin belirli bir profilin genel manada çizilebileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Siyaset Bilimi, Türk Siyasal Hayatı, Siyasal Liderler, İkinci Adamlar.

ABSTRACT

Ph. D.

SECOND MEN IN TURKISH POLITICAL LIFE

Umut Turgut YILDIRIM

Malatya-2023

292+xiii pages

Supervisor: Prof. Dr. Abdulkadir BAHARÇİÇEK

This thesis deals with the second men of the Turkish political leaders. In other words, the main reason for the preparation of the thesis is to answer the question "Who is the second?" specific to the leaders in Turkish political life. Therefore, the purpose of the research is to determine the second men of the Turkish leaders and discuss the concept of the second men's profile by examining the prominent leaders and leaders' cadres throughout the Republican period of Turkish political life within the scope of political science.

In this context, the thesis begins with defining the concept of the second men. Afterward, it discusses the factors claimed to have an impact on the position of the second men in Turkish political life. Based on the arguments here, it examines the leading cadres of Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit and Turgut Özal and asks who correspond the on the concept of the second man from these cadres.

In this thesis, which was prepared with qualitative research methods, data were collected by document analysis technique. The collected data were analyzed descriptively. Finally, it has reached the following results: the name of the second men of the leaders in Turkish political life, not every leader has a second man, the structural features of Turkish political life are determinant of the second men's positions, and a profile can be drawn about second men in Turkish political life.

Keywords: Political Science, Turkish Political Life, Political Leaders,

Second Men.

İÇİNDEKİLER

KAPAK SAYFASI	ii
KABUL ONAY.....	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER DİZİNİ.....	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii

1. BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Literatür Taraması.....	5
1.3. Araştırmanın Soruları	20
1.4. Araştırmanın Hipotezleri.....	21
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	21

2. BÖLÜM

2. SİYASAL LİDER VE İKİNCİ ADAM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	23
2.1. Siyasal Lider.....	23
2.1.1. Siyasal Lider Tanımları	25
2.1.1.1. Klasik Dönem Tanımları	29
2.1.1.1.1. Platon ve Aristo'da Siyasal Lider	32
2.1.1.1.2. Farabi ve Nizam-ül Mülk'te Siyasal Lider	34
2.1.1.1.3. İbn-i Haldun'da Siyasal Lider.....	35
2.1.1.1.4. Niccolo Machiavelli'de Siyasal Lider	37
2.1.1.2. Modern Dönem Tanımları	39
2.1.1.2.1. Thomas Carlyle, Büyük Adam ve Siyasal Lider	40
2.1.1.2.2. Max Weber ve Siyasal Lider.....	41
2.1.1.3. Çağdaş Dönem Tanımları	43
2.1.1.3.1. Robert C. Tucker ve Siyasal Lider.....	46
2.1.1.3.2. Jean Blondel ve Siyasal Lider.....	47

2.1.1.3.3. Lewis J. Edinger ve Siyasal Lider	48
2.1.1.3.4. James D. Barber ve Siyasal Lider	49
2.1.2. Türkiye’de Siyasal Lider	50
2.2. İkinci Adam	51
2.2.1. İkinci Adam Kavramına Doğru: Siyasal Liderden Tespitler	52
2.2.2. İkinci Adam: Kavram ve Tanım	53
3. BÖLÜM	
3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLIK VE İKİNCİ ADAMLARIN ANALİZİ	62
3.1. Türk Siyasetinin İkinci Adamlar Bağlamında Okunması: İkinci Adamlığı Etkileyen Temel ve Tali Faktörler	62
3.1.1. Lider Faktörü	63
3.1.2. Siyasal Rejim Faktörü	69
3.1.3. Parti Düzeni Faktörü	72
3.1.4. İformel İlişkiler Faktörü	79
3.2. Liderler ve İkinci Adam(lar)ı	86
3.2.1. Mustafa Kemal Atatürk ve İkinci Adamı	88
3.2.1.1. İkinci Adam: İsmet İnönü	89
3.2.1.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?	107
3.2.1.3. İkinci Adam Değişti mi?	116
3.2.2. İsmet İnönü ve İkinci Adamı	123
3.2.2.1. İkinci Adam: Refik Saydam	129
3.2.2.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?	133
3.2.3. Celal Bayar ve İkinci Adamı	148
3.2.3.1. İkinci Adam: Adnan Menderes	150
3.2.3.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?	163
3.2.4. Necmettin Erbakan ve İkinci Adamı	166
3.2.4.1. İkinci Adam: Oğuzhan Asiltürk	170
3.2.4.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?	182
3.2.5. Bülent Ecevit ve İkinci Adamı	186
3.2.5.1. İkinci Adam: Rağsan Ecevit	187
3.2.5.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?	194

3.2.3. İkinci Adamı Olmayan Liderler	207
3.2.3.1. Süleyman Demirel	207
3.2.3.2. Turgut Özal	220

4. BÖLÜM

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR: KAVRAM VE PRATİK ÜZERİNDEN ARGÜMAN VE TESPİTLER	238
4.1. Türk Siyasal Hayatında İkinci Adamlar: Türkiye'deki Pratik Üzerine Değerlendirme ve Tespitler	238
4.2. Türk Siyasal Hayatında İkinci Adamlık Üzerine Tespitler	249
5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	255
KAYNAKÇA	258

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Siyasal Lideri Tanımlamada Benimsenen Yaklaşımlar, Sorular, Analiz Bağlamı ve Yöntemler.....	28
--	----

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	:Anavatan Partisi
AP	:Adalet Partisi
Bkz.	:Bakınız
BTP	:Büyük Türkiye Partisi
CGP	:Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
DP	:Demokrat Parti
DSP	:Demokratik Sol Parti
DTP	:Demokrat Türkiye Partisi
DYP	:Doğru Yol Partisi
FP	:Fazilet Partisi
GATSEB	:Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
HF	:Halk Fırkası
Hz.	:Hazreti
İTÜ	:İstanbul Teknik Üniversitesi
MGK	:Milli Güvenlik Konseyi
MHP	:Milliyetçi Hareket Partisi
MİLKO	:Milli Görüşçü Kuruluş ve Organizasyonlar
MNP	:Milli Nizam Partisi
MSP	:Milli Selamet Partisi
RP	:Refah Partisi
SCF	:Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TOBB	:Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diğerleri

TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR¹

Umut Turgut YILDIRIM

1. BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA

Araştırmanın konusu, amacı, önemi, literatür taraması, soruları ile hipotezleri ve yöntemi aşağıda sırasıyla ele alınmaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Gustave Le Bon'un (2020: 94) yerinde tespitiyle ifade etmek gerekirse *“İster bir hayvan sürüsü ister insanlardan oluşan bir kitle olsun, belli sayıda canlı bir araya geldiği anda içgüdüsel olarak bir liderin otoritesine tabi olurlar.”* Canlılardaki bu tabiat bireyler arası tahakküm, otorite ve itaat ilişkilerinin en tepesindekileri; liderleri en önemli kılar. Öyle ki insanlık tarihine kısa bir bakış bile liderlerin önemini anlamak için yeterlidir. Fakat bir de liderlerin otoritesine diğerlerinden daha fazla boyun eğen ve lidere en yakın olanlar vardır: İkinci adamlar.

İkinci adam her ne kadar konumları itibarıyla liderlerin diğerlerinden üstün tuttuğu kişiler olarak Kaan Gaytancıoğlu'nun (2020: 21) ifadeleriyle *“Siyasi tarihin derin hafızasında önemli bir yere”* oturmuş olsalar da yukarıdaki pasajın ana fikrinde olduğu gibi liderlerin göz kamaştırıcılığı ve karizmasının bir adım gerisindedir. İkinciler bağlamında birinciler kadar bilinmemeyi Erdiñç Yücel'in şu ifadeleriyle de anlatmak mümkündür (2019: 10-11):

Birinci kim? Tesla mı, Edison mu? Einstein mı, Vertov mu? Kim ikinci? Stalin mi, Troçki mi? Goebbels mi, Hess, Himmler ya da Göring mi? Kadınları nereye koymak lazım 'Her başarılı erkeğin arkasında bir kadın vardır', deyip geçelim mi? Bilim adamı yerine bilim insanı dedin uydu. Peki, ikinci adam yerine ikinci insan desek yine uyacak mı? Yani ölçüt ne? (...) Sokrates felsefede büyük bir çığır açtı, ama Platon olmasa Sokrates'i kim hatırlardı? (...) Tarihi geriye doğru yazdığımız için Ernesto'yu Fidel'in ardına koyduk ama Raul Castro olmasa Ernesto'yu kim taniyacaktı?

¹ “Adam” kavramı siyasette yaygın olarak kullanıldığı için tercih edilmiştir. Herhangi bir şekilde cinsiyet ayrımı iması taşımamaktadır.

Gerçekten de tarihin akışında önemli birer aktör olmaları ikinci adamları, incelenmesi ya da analiz edilmesi gereken bir konu yapmaktadır. Bu araştırma da geniş anlamda siyasetteki ikinci adamları ya da daha dar bir anlamda Türk siyasal hayatındaki ikinci adamları incelemektedir. “İkinci kim” sorusunu Türk siyasal hayatındaki pratiklerden hareketle liderler özelinde cevaplamayı amaçlamasının yanında ikinci adam kavramını da irdelemektedir. Bu yönüyle Türk siyasal hayatında Cumhuriyet sonrası dönemdeki lider kadrolarını odağına alan araştırma, hem siyasal söylem ve pratiklerde karşılığı olan ikinci adamlar kavramına siyaset bilimi kapsamında bir açıklama getirmeyi hem de liderlerin çevresindekilerinin izini sürerek ikinci adamları tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Bu doğrultuda araştırma;

- İkinci adam kavramının neyi ifade ettiğini veya edebileceğini,
- Liderler ile ikinci adamlar arasındaki ilişkilerin hangi dinamiklere dayandığını,
- Türkiye siyasetinde ikinci adamlar olarak nitelenebileceklerin kimler olduğunu,
- Bu isimlerin nasıl ve neden ikinci adam olduklarını ve
- Türk siyasal hayatında genel bir ikinci adam profilinin çizilip çizilemeyeceğini sormaktadır.

Bu yönüyle Türkiye siyasetini farklı bir bakış açısı ve yeni bir zeminde okuyup analiz eden bu araştırmanın, siyasal lider kavramı ile Türkiye’deki liderleri merkeze almamasıyla mevcut Türk siyasal hayatı analizlerinden farklılaştığı ifade edilebilir. Buna karşın ikinci adamların analizinin ancak liderlerle bağlantılı olarak yapılabileceği dikkate alındığında araştırmanın lider kavramını ve liderleri temel inceleme alanlarından biri olarak almasının gerekli olduğu belirtilmelidir. Çünkü araştırma hem kavramsal olarak hem de inceleme alanı olarak liderle iç içe geçmiş bir süreci incelemektedir.

Araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması da doğrudan lider kavramıyla ilişkilidir. Çünkü literatürde ikinci adamlara ilişkin kavramsal ya da kuramsal bir çerçeve bulunmamaktadır. Dolayısıyla siyasal lider kavramı ve kuramı, ikinci adam kavramının tanımlanması ve böylelikle araştırmaya bir kavramsal çerçevenin oluşturulmasında referans alınmaktadır. İlk olarak liderin literatürde hangi soru/yöntem/bağlamlarda incelendiği ve nasıl tanımlandığı analiz edilerek ikinci adam kavramı tanımlanırken benimsenecek yaklaşım oluşturulmuştur. Diğer ifadeyle siyasal lider kavramının tanımlanma yöntemi ve bağlamı ikinci adam tanımlanırken telif edilmiştir.

Türkiye siyasetindeki ikinci adamların tespiti de yine liderlere ilişkindir. Bu anlamda araştırmada Türk siyasal hayatının belirli dönemlerine damgasını vuran, cumhurbaşkanı ya da başbakan olarak siyasetin en üst kurumlarında yer alan ve geniş kitleleri mobilize edebilen liderler, ikinci adamı analiz edilecek kişiler olarak seçilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki siyasal ideoloji yelpazesi ile siyasal hareketler de liderlerin seçiminde dikkate alınmış ve yukarıdaki şartları sağlayan aynı siyasal oluşum içindeki liderlerden yalnızca bir tanesi, hareketteki ya da oluşumdaki konumunun önemi dikkate alınarak seçilmiştir. Örneğin merkez sağın temsilcisi Anavatan Partisi'nde (ANAP) bilindiği üzere Turgut Özal, Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz gibi isimler genel başkanlık ve başbakanlık yapmışlardır. Fakat aşikârdır ki Turgut Özal diğer isimlerden kurucu olmasıyla öndedir. Dolayısıyla yukarıdaki şartları taşıyan liderlerden bir siyasal parti ya da harekette ilk akla gelen ve en tepedeki ismin seçildiği ifade edilebilir.

Bu ölçütlere uyan Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal araştırmanın lider kadrosunu ikinci adam kavramsallaştırmasıyla okuduğu, analiz ettiği ve tartıştığı liderlerdir. Lider seçiminde ölçütlere uyan Adnan Menderes ve Recep Tayyip Erdoğan araştırmanın kapsamına alınmamıştır. Adnan Menderes'in kapsama dâhil edilmemesi Demokrat Parti'den (DP) Celal Bayar'ın seçilmiş olmasıyla ilişkilidir. Recep Tayyip Erdoğan'ın aktif siyasette olmasının araştırmacının tarafsızlığını etkileyebileceği, süreç devam ettiği için değişken verilerin ortaya çıkabileceği ve yeterli bilgi birikiminin henüz oluşturulmadığı için kapsamlı bir tartışmanın yapılamayacağı düşüncelerinden hareketle araştırmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

Araştırmanın ilk bölümünde incelenen konu, amaç, konunun literatürdeki önemi ve yeri, soru ve hipotezler ile yöntemler ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde siyasal lider kavramına ilişkin araştırmalar klasik, modern ve çağdaş dönemler bağlamında kavramsal ve kuramsal yönleriyle irdelenmiş, liderliği tanımlama, açıklama ve sınıflandırmada benimsenen yaklaşımlar ile yöntemler tespit edilmiştir. İkinci adam kavramı tanımlanırken bu yaklaşımlardaki tespitler telif edilerek ikinci adamların analizinin kavramsal çerçevesi, araştırmadaki sorular ve hipotezler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Sonraki bölüm, ilk olarak Türkiye'de siyasal liderliği ve liderlik kültürünü, siyasal rejimi, parti düzenini ve siyasetteki informel ilişkileri ikinci adamları ve ikinci adamlığı

etkileyen faktörler olarak irdelenmektedir. Bu faktörlerin ikinci adam olmayı hangi açılardan etkilediği ile lider-lider kadrosu ilişkisindeki yeri bu kısımda tartışılmıştır. Siyaset bilimi, siyasal sosyoloji, anayasa hukuku, siyasal tarih ve biyografi okumalarına ağırlık verilen bu kısımda, Türkiye’de ikinci adamların ve bir siyasal pozisyon olarak ikinci adamlığın belirleyicileri ile temel dinamikleri araştırılmıştır.

Araştırmanın esas gövdesini oluşturan ve temel tartışmanın yapıldığı izleyen kısımda, liderlerin kadroları araştırmanın kavramsal çerçevesi referans alınarak analiz edilmiştir. Türk siyasetinin akışı içindeki olay ve gelişmeleri de dikkate alan bu analizde liderlerin yakın çevresini kişisel özellikleri, liderle olan ilişkisi ve siyasal kariyerleri bakımından ikinci adam perspektifiyle irdelenmiş ve böylelikle ikinci adamların tespitine odaklanılmıştır. Eğer liderin ikinci adamı var ise neden ikinci adam olarak nitelendirildiği gerekçelendirilmiş, lider kadrosundaki diğer isimlerin neden ikinci adam olmadığı da ortaya koyulmuştur. Ayrıca incelenen liderin ikinci adamı yok ise neden ve hangi sebeplerle olmadığı da bu bölümde tartışılmıştır.

Son bölümde ilk olarak ikinci adam kavramı Türk siyasal hayatındaki pratikler üzerinden araştırmanın soru ve hipotezleri özelinde ele alınmıştır. Böylelikle araştırmanın başında tanımlanan ikinci adam kavramının hem sağlaması yapılmış hem de ikinci adamlığı etkileyen faktörler üzerine bir değerlendirmeye yer verilmiştir. İkinci olarak, Türkiye’deki pratikleri incelenen ikinci adamlara ilişkin her bir lider için ayrı ayrı tespitler sunulmuştur. İkinci adamların ortak ve birbirinden ayrılan yönleri; kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve siyasal kariyerleri bakımından karşılaştırmalı biçimde analiz edilerek Türkiye’de ikinci adamlığa ilişkin bir tanım yapılmıştır.

Araştırmanın genel değerlendirme ve sonuç bölümünde ikinci adam kavramına Türkiye’deki pratiklerden hareketle nihai bir açıklamanın getirilmesi amaçlanmış ve tespitler doğrultusunda araştırmanın soruları ile hipotezleri irdelenmiştir. Aynı zamanda Türk siyasal hayatındaki ikinci adamların genel profiline ilişkin tahlillere yer verilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dönemin lider kadrolarını ikinci adam kavramı üzerinden okuyarak liderlerin ikinci adamlarını tespit etmek ve sosyal ve siyasal yaşamda karşılığı olan liderlerin ikinci adamlarının genel bir profilini çizmek ve tartışmaktır. Türkiye’deki siyasal analizlerdeki lider odaklılığının aksine bu araştırma, araştırmacıların ilgisini lider merkezinden kaydırarak ikinci adamları

merkeze alan yeni bir tartışma alanı açmayı da hedeflemektedir. Öte yandan Türk siyasal hayatı analizlerinde görmezden gelinen ve neredeyse biyografi araştırmaları haricinde hiç konu edilmeyen siyasal figürleri çalışarak alandaki bilgi boşluğunu da doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın önemi ve diğer araştırmalardan farklılığı, literatür taraması bölümünde de değinildiği gibi siyasal liderlik araştırmaları hegemonyasındaki Türk siyasal hayatı ve kişi çalışmalarına ilişkin akademik literatürün aksine ikinci adamları merkeze almasıyla açıklanabilir. Çünkü hakkında oldukça sınırlı bir araştırma birikimi olan ikinci adam konusunu siyaset bilimi kapsamında irdeleyerek siyasal ikinci adamlar kavramının ilgili literatürde yer almasını sağlaması ile Türkiye bağlamında siyasal analizlerin görmezden geldiği siyasal şahsiyetleri incelemesi bakımından bu araştırma mevcut literatürden ayrılmaktadır. Ayrıca siyasal pratik ve söylemlerde karşılığı olan ikinci adamlar hakkında kavramsal bir tartışma açmasıyla da siyasal tarih ya da biyografi araştırmalarından farklı bir nitelik kazanmaktadır. Bu nedenle araştırmanın biyografik analiz ya da siyasal tarih araştırması niteliğinden ziyade siyaset bilimi perspektifiyle siyasal liderleri ve lider kadrosunu yeniden tahlil eden yönünün ağır bastığı ifade edilebilir.

1.2 Araştırmanın Literatür Taraması

Tarihin liderler üzerinden yazıldığına dair genel bir kanı vardır. Diğer anlatımla, ancak liderlerin tarih yazabileceği argümanı tarih yazımının merkezinde yer alır. Bu anlayış nedeniyle liderin yanında ve yöresindekiler çoğu zaman gölgede bırakılmıştır. Tarihsel hafızanın kısa belleğinde tuttuğu bu grubun şüphesiz en parlak üyeleri de ikinci adamlardır. Fakat Mustafa Kemal Atatürk, Benito Mussolini, Adolf Hitler, Vladimir İlyiç Lenin, Francisco Franco, Mahatma Gandhi, Nelson Mandela, Mao Zedong ve Saddam Hüseyin gibi liderlerin ikinci adamları siyaset biliminde hiç olmamakla birlikte siyasi tarih ve biyografi araştırmaları kapsamında oldukça sınırlı yönleriyle çalışılmıştır. Yakın dönem siyasetinin önde gelen liderleri Hugo Chavez, Vladimir Putin ve Recep Tayyip Erdoğan'ın ikinci adamı kimdir sorusu karşısında akademik bir tartışma yapılamamaktadır.

Bu durumun temel nedenleri arasında günlük yaşantıdan siyasete sürekli karşımıza çıkan bir kavram olmasına karşın “ikinci adamın” siyaset bilimi kapsamında

akademik bir araştırmanın konusu olmaması sayılabilir. İkinci adam kavramının yabancı literatürdeki kullanılış biçimlerinin farklı olabileceği dikkate alındığında da yine bu sonuca varılabilir. Örneğin İngilizce bir tamlama olan “*Second in Command*” bir hiyerarşide emir verme yetkisini ikinci derecede elinde tutan kişiyi ifade etmektedir. Bu kavram siyasal liderin ikinci adamını işaret etmekten ziyade “*ikinci komutan, kumandan muavini, yardımcı komutan ya da liderin yardımcısı*” gibi anlamlara gelmektedir.²

Dutch Sheets ve Chris Jackson, *Second in Command*³ (2005: 9-10) başlıklı eserinde kavramı bir organizasyonda liderden sonra gelen pozisyonu ifade etmek için kullanmaktadır. Kavram, Nathan Bennett ve Stephen Miles’ın (2006) *Second in Command: The Misunderstood Role of the Chief Operating Officer*⁴ başlıklı makalesinde de işletmelerde yöneticinin bir altındaki pozisyonu kastetmekte, siyasal bir anlam taşımamaktadır. Kirby Edward Kiefer da *The Second in Command: A Leadership Analysis*⁵ (1998: 3-4) başlıklı doktora tezinde kavramı işletmelerde yardımcı yöneticileri kastederek kullandığını ifade etmektedir.

“Second in command” tanımlaması popüler kültür ya da medyada Adolf Hitler’in lider kadrosundaki isimler için de kullanılmaktadır. Örneğin Heinrich L. Himmler, Hermann Goring, Rudolf Hess ya da Joseph Goebbels Hitler’e yakın olmalarıyla bu pozisyonla birlikte anılmaktadır.⁶ Hatta Fred Ramen, *Hermann Goring: Hitler's Second-in-command (Holocaust Biographies)*⁷ başlıklı biyografi niteliğinde bir eser dahi yayımlamıştır.

İkinci adam kavramının doğrudan çevirisi “*Second man*” de İngilizcede günlük kullanımda tren makinistlerinin yardımcısı anlamına gelmektedir.⁸ Bu anlamıyla siyasal bir anlam taşımamaktadır. ABD’de kullanılan “*Second Ladies*” ya da “*Second Gentleman*” kavramları da her ne kadar siyasal alan ile Başkan Yardımcılarının eşlerini tanımlamak bağlamında ilişkili olsa da ikinci adam kavramını karşılamamaktadır.⁹

² Bkz. Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/second-in-command>.

³ Komutada ikinci ya da yetkide ikinci olarak Türkçeye çevrilebilir.

⁴ *Komutada İkinci: Operasyon Direktörünün Yanlış Anlaşılan Rolü* olarak Türkçeye çevrilebilir.

⁵ *Komutada İkinci: Bir Liderlik Analizi* olarak çevrilebilir.

⁶ Bkz. WWII, <https://www.nationalww2museum.org/war/articles/heinrich-himmler-holocaust>; Quora, <https://www.quora.com/Who-was-Hitlers-second-in-command>.

⁷ *Hermann Goring: Hitler'in İkinci Komutanı (Holokost Biyografileri)* olarak çevrilebilir.

⁸ Bkz. Dictionary.com, <https://www.dictionary.com/browse/second-man>.

⁹ Bkz. New York Times, <https://www.nytimes.com/2021/01/20/us/politics/doug-emhoff-kamala-harris-second-gentleman.html>.

İkinci adam kavramıyla ilişkili olarak “*right-hand man*” yani “sağ kol” kavramı da belirli eserlerde kullanılmıştır. Örneğin Lindsay Powell’in *Marcus Agrippa: Right-Hand Man of Caesar Augustus*¹⁰ başlıklı biyografi niteliğindeki eseri, Roma döneminin devlet adamlarından Agrippa’yı Augustus’un sağ kolu olarak tasvir etmektedir. Bununla birlikte ikinci adamlığa ilişkin herhangi bir tartışma yapmamaktadır. Montesser al Zayyat’ın *The Road to Al-Qaeda The Story of bin Laden’s Right-Hand Man*¹¹ (2004: 1) başlıklı eseri Eymen ez Zevahiri’yi Usame bin Ladin’in sağ kolu olarak tanımlamanın ilerisine gitmemektedir. Ayrıca eser, akademik bir analiz de değildir. Zevahiri’yi sadece El-Kaide’nin içinde ikinci derecede yetkili kişi olduğu gerekçesiyle biyografik açıdan ele almaktadır. Dolayısıyla ikinci kavramının kendisini tartışmamaktadır.

Bu bağlamda ifade edilebilir ki ikinci adam kavramının yerine geçen ifadeler bazı çalışmalarda geçse de bu araştırmanın okuduğu biçimde siyasal ikinci adamı karşılamamaktadır. Öte yandan çalışmaların bir kısmı akademik analizler değilken, akademik olanlar da ikinci adamı ya da yerine geçen kavramı siyasal yönünden ziyade yönetim bilimi bağlamında irdelemiştir. Kavram daha çok bir işletmenin yönetimindeki ikincilik pozisyonunu ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat bu araştırmadaki haliyle ikinci adam, siyasal anlamda ve liderin en yakınında kişiye karşılık gelmektedir. Bu anlamıyla yabancı literatürde kullanılmadığı ileri sürülebilir.

Türkiye’de de ikinci adam kavramı yazılı metinlerde dört eser ve bir yüksek lisans tezinde ve popüler kültürde birkaç internet ve haber sitesinde kullanılmış, akademik bir analizin konusu olmamıştır. Kavram popüler kültürde ve haber sitelerinde “*ikinci adamı güzel kılan en iyi 13 ikinci adam*”, “*ikinci adam kıtlığı*”, “*Rusya’nın ikinci adamları*”¹² ve “*ikinci adam olma*” gibi başlıklarda geçmektedir.

İsmet İnönü’yü anlatan Şevket Süreyya Aydemir’in *İkinci Adam*’ı ile Feridun Kandemir’in *İkinci Adam Masalı* başlıklı eseri, Erdinç Yücel’in *İkinci Adamlar*, Affan Muhlis Bahadıroğlu’nun *İkinci Adam* ve Hilmi Tutar’ın *Hun Türklerinden Son Türklere İkinci Adamlar* başlıklı çalışmaları ve Serra Nur Mete’nin edebiyat alanında “*Aydın ve*

¹⁰ *Marcus Agrippa: Sezar Augustus’un Sağkolu* olarak çevrilebilir.

¹¹ *El-Kaide’ye Giden Yol Bin Ladin’in Sağ Kolumun Hikayesi* olarak çevrilebilir.

¹² Örnekler için bkz. Forbes, <https://www.forbes.com/sites/giacomotognini/2022/05/02/how-rich-is-putins-right-hand-man-inside-the-murky-fortune-of-igor-sechin-the-darth-vader-of-the-kremlin/?sh=304e85bb5ddc> ; News Line Magazine, <https://newlinesmag.com/reportage/the-second-most-powerful-man-in-russia/> ; The Guardian, <https://www.theguardian.com/news/audio/2023/jan/31/putin-chef-russia-yevgeny-prigozhin-wagner-podcast>.

İkinci Adam Diyalektiği Bağlamında Üç Roman Çiftinin Analizi: İhsan-Mümtaz, Selim-Turgut ve Celal-Galip” başlıklı yüksek lisans tezi ikinci adam kavramının geçtiği yazılı eserlerdir.

İkinci adam kavramının bu araştırmaya en yakın anlamıyla Şevket Süreyya Aydemir’in İsmet İnönü’nün yaşamının bir dönemini neredeyse her yönüyle ele aldığı üç ciltlik *İkinci Adam* (2001) başlığındaki biyografik ve siyasal tarih analizi nitelikleri ağır basan eserinde kullanıldığı ifade edilebilir. Çünkü Aydemir bu eserde Mustafa Kemal Atatürk’ün halefi konumuna yerleştirdiği İnönü’yü çocukluk yıllarından başlayarak 1960’lı yılların ortalarına kadar süren bir dönemde kişiliği, yaşamı, ikili ilişkileri, siyaset anlayışı ile devlet ve siyaset adamlığı gibi birçok yönüyle analiz ederek aslında siyasal bağlamdaki bir ikinci adam kavramına işaret etmektedir. Fakat Aydemir’in eseri her ne kadar hem İnönü’ye hem de ilgili dönemlerde Türkiye’nin genel görünümüne ilişkin araştırmacılara oldukça zengin bir kaynak sunsa da nihayetinde bir siyasal tarih ve biyografi çalışması niteliğiyle öne çıkmaktadır. Benzer şekilde Feridun Kandemir’in *İkinci Adam Masalı* (1968) da İsmet İnönü’yü dönemin gelişmeleriyle birlikte inceleyen siyasi tarih çalışmasıdır. İkinci adam başlıklı bu eserler, kavramı yalnızca İnönü’yü tanımlayan bir sıfat olarak kullanmış ve Türk siyasetinde ikinci adamlığın pratiğine ya da Atatürk-İnönü arasında birinci-ikinci adamlığa ilişkin siyaset bilimi bağlamında bir tartışmaya girmemiştir.

Hilmi Tutar’ın çalışması da siyasi tarih çalışması kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü Tutar (2012) çalışmasında Hun, Göktürk, Büyük Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye’de ikinci adamları incelemiştir. Bu araştırma, Tutar’ın eserinden ikinci adam kavramına yüklenen anlam ve araştırmanın kapsamı bakımından ayrılmaktadır. Tutar, ikinci adamlığı bir devlet organizasyonu içinde formel anlamda hiyerarşik olarak en üstte yer alan makamın astı kabul etmektedir. Bu anlamıyla yalnızca bir siyasal pozisyona karşılık gelen ikinci adam pozisyonu imparator, han, hakan, padişah, sultan, devlet başkanı ve cumhurbaşkanının hiyerarşik olarak bir altındaki pozisyonda bulunan kişiyi ifade etmektedir. Buna göre Hun, Göktürk ve Büyük Selçuklu’da vezirler, Osmanlı’da sadrazamlar ve nihayet Türkiye’de de başbakanlar ikinci adam olarak tanımlanmaktadır.

Bu araştırma ise ikinci adamlığın yalnızca bir formel siyasal pozisyon olarak devlet hiyerarşisinde ikinci derecede yer alan mevkii olduğu görüşüne katılmamakta ve

bu tanımlamayı eksik bulmaktadır. İkinci olarak Tutar'ın çalışması Türk siyasal hayatında Adnan Menderes ile son bulmaktadır. Bu araştırma ise Menderes sonrası dönemin ikinci adamlarını da irdelemektedir.

Erdin Yücel'in (2019) *İkinci Adamlar* başlıklı eseri daha çok popüler kültür kapsamına alınabilecek bir eserken, Serra Nur Mete (2021) ile Affan Muhlis Bahadıroğlu'nun (1964) eserleri Türk edebiyatı romanlarında temsil edilen ikinci adamları incelemesiyle siyaset biliminin dışındadır ve bu araştırmayla kavramsal benzerlik haricinde bir ilişkisi bulunmamaktadır.

Türkiye'deki akademik literatür incelendiğinde de ikinci adam kavramına ilişkin bir araştırmanın olmadığı tespit edilmektedir. Her ne kadar siyasetin üst kadroları hakkında bir birikim oluşmuş ise de bu araştırmalar liderlerin ikinci adamları bağlamında yürütülmemiş ve Türk siyasetinde öne çıkan isimlerin ya biyografik olarak ya da siyasal tarih perspektifiyle incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk'ün lider kadrosuna ilişkin araştırmalarda İsmet İnönü, Sevda Mutlu'nun *Devlet Adamı Kimliği ile İsmet İnönü'nün Düşünce ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*; Ahmet Tüfekçi'nin *Savaş Ekonomisi Uygulamaları Açısından İsmet İnönü (1938-1950)*; Ümit Özdağ'ın *Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkileri* ve Haydar Seçkin Çelik'in *İnönü Döneminde Kemalizm: Değişim ve Süreklilik (1938-1950)* başlıklı doktora tezlerine konu olmuştur. Siyasal yaşamı, biyografisi, düşünceleri ve faaliyetleri yirmiden fazla yüksek lisans tezinde incelenmiştir ama hiç birinin temel argümanın, konusunun ya da sorunsalının ikinci adam olmadığı görülmektedir.

İnönü, lisansüstü çalışmalardan farklı olarak çeşitli yönleriyle incelenmişse de ikinci adam üzerine bir tartışmaya girilmemiştir. Örnek olarak Cemil Koçak'ın *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* ve *İsmet İnönü ve Resmi Tarih*, Şerafettin Turan'ın *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Metin Heper'in *İsmet İnönü Bir Yorum Denemesi*, Metin Toker'in *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları* ve *İsmet Paşa'yla 10 Yıl*, Nezihe Araz'ın *Mustafa Kemal'in Devlet Paşası*, Necdet Uğur'un *İsmet İnönü* ve Pars Tuğlacı'nın *İsmet İnönü: Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı'nın Hayatı ve Faaliyetleri* eserleri verilebilir.

Lider kadrosundaki isimlerden bir diğeri Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Başbakanı Ali Fethi Okyar hakkında yalnızca İhsan Sabri Balkaya'nın sonradan

kitaplaştırdığı *Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)* isimli doktora tezi bulunmaktadır. Bu araştırma da siyasal tarih ve biyografi çalışması niteliğindedir. Cemal Kutay'ın *Üç Devir'de Bir Adam* ve Osman Okyar'ın *Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye: Fethi Okyar'ın Anıları* başlıklı eserler de Okyar ile ilişki fakat ikinci adam ile ilişkili değildir.

Kazım Karabekir hakkında doktora düzeyinde yalnızca Ali Çiftçi'nin *Kâzım Karabekir'in Siyasal Hayatı* başlıklı tezi bulunmaktadır. Yüksek lisans araştırmalarında Kazım Karabekir'in askeri hayatı, komutanlığı, Milli Mücadele Dönemi'ndeki rolü ve faaliyetleri ile siyasal kariyeri gibi konular incelenmiştir. Karabekir'in kendi eserlerinin yanında Cemil Koçak'ın *Karabekir'in Kavgası*, Orhan Selim Kocahanoğlu'nun *Atatürk-Karabekir Kavgası: Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası* ve Cemalettin Taşkıran'ın *Milli Mücadele Döneminde Kazım Karabekir Paşa* gibi eserler Karabekir'in Atatürk dönemi ve sonrasındaki siyasal yaşamına ışık tutmakta, ikinci adamlığa ilişkin bir tartışmaya girmemektedir.

Atatürk'ün Harp Okulu'ndan sınıf arkadaşı ve Milli Mücadele Dönemi'nin önde gelen komutanlarından biri olan Ali Fuat Cebesoy da Atatürk'ün lider kadrosundadır. Bununla birlikte, Cebesoy hakkında da yalnızca tarih alanında Ayfer Özçelik'in doktora tezi *Ali Fuat Cebesoy Hayatı ve Faaliyetleri* ve Çağdaş Taylan Salın'ın yüksek lisans tezi *Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'nın Moskova Sefirliği (21 Kasım 1920- 10 Mayıs 1922)* başlıklı araştırmaları bulunmaktadır. Cebesoy'un *Sınıf Arkadaşım Atatürk: Okul ve Genç Subaylık Anıları*, *Siyasi Hatıralar* ve *Bilinmeyen Hatıralar: Kuva-yı Milliye'den Cumhuriyet Devrimlerine* adlı eserleri ve Fatih Ertük'ün biyografi niteliğindeki *Milli Mücadele Kahramanı Ali Fuat Cebesoy* başlıklı kitabı, Cebesoy hakkındaki sınırlı bilgi kaynağını oluşturmakla beraber siyasal tarih çalışmalarıdır.

“Hamidiye Kahramanı” olarak bilinen Hüseyin Rauf Orbay, hem Osmanlı'nın son dönemlerinin hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarının önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Milli Mücadele Dönemi'nin hazırlık aşamasından beri de Atatürk'ün yakın çalıştığı kişilerdendir. Rauf Orbay hakkında literatürde yalnızca üç yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bu araştırmalar da siyasal tarih ve biyografi çalışmalarıdır. Rauf Orbay'ın hatıralarını anlattığı *Cehennem Değirmeni: Siyasal Hatıralarım* isimli kitaptan hariç olarak Nur Özmel Akın'ın *Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği 1942-1944*, Aksel Keskin'in

İmparatorluktan Cumhuriyete Rauf Orbay, Nurer Uğurlu'nun *Gizli Belgelerle Rauf Orbay-İsmet İnönü Kavgası* ve Cemal Kutay'ın *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay* başlıklı eserler de Orbay'ı ya siyasal tarih kapsamında ya da biyografik açıdan incelemiştir.

Osmanlı'da Erkân-ı Harbiye Reisliği, Milli Mücadele Dönemi'nde İcra Vekilleri Heyeti Reisliği ve Erkan-ı Harbiyey-i Umumiye Reisliği gibi önemli mevkilerde görev yapan Fevzi Çakmak da Atatürk'ün lider kadrosundadır. Fakat Türkiye'de Fevzi Çakmak'ı konu alan yalnızca Ömer Urhal'in *Mareşal Fevzi Çakmak Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)* başlıklı biyografi niteliğindeki doktora tezi bulunmaktadır. Çakmak hakkındaki yüksek lisans tezleri ve Rahmi Akbaş'ın *Mareşal Fevzi Çakmak*, Süleyman Külçe'nin *Mareşal Fevzi Çakmak Siyasi, Hususi Hayatı*, Nilüfer Hatemi'nin *Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri* ve Sinan Omur'un *Büyük Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri Dehası ve Siyasi Hayatı* gibi eserler de Mareşal'in siyasal kariyerini, şahsiyetini ve faaliyetlerini incelemiş, fakat ikinci adamlık tartışması yapmamıştır.

Milli Mücadelenin dönüm noktalarından biri olan Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkışından beri yanında yer alan Refet Bele de Atatürk'ün yakın çevresindedir. Bele hakkında biyografi niteliğinde Mehmet Özdemir'in *Refet Bele* başlıklı doktora tezi ve Halit Kaya'nın *Refet Bele'nin Askeri ve Siyasi Hayatı (1881-1963)* başlığıyla savunduğu yüksek lisans tezinden hariç araştırma bulunmamaktadır. Bu yıllarda öne çıkan bir diğer isim de Recep Peker'dir. Peker, Atatürk döneminde Milli Mücadele'de görev almış, meclisin açılışından sonra genel sekreterlik görevine getirilmiş ve hükümetlerde bakanlık yapmış bir şahsiyet olarak Atatürk'ün lider kadrosundan biridir. Literatürde Peker'in siyasal kariyeri, biyografisi ve Türk siyasal hayatındaki yerini tartışan yalnızca *Recep Peker*, *Recep Peker'in Siyasal Sosyal ve Ekonomik Görüşleri* ve *Türk Siyasi Hayatında Recep Peker* başlığıyla üç doktora tezi bulunmaktadır. Bu araştırmalarda da Peker'in Atatürk'le ilişkisi ve lider kadrosundaki yeri gibi hususlar ikinci adam kavramı üzerinden incelenmemiştir.

Galip Hoca lakaplı Celal Bayar, dönemin lider kadrosunda sivil bir figür olarak yerini almıştır. Bayar hakkındaki araştırmalar incelendiğinde toplamda yedi doktora tezinin yazıldığı görülmektedir. *Atatürk Devrinde Celal Bayar (1920-1938)*, *Türk*

Devriminde Celal Bayar (1918-1960), *Celal Bayar and Political Leadership (Celal Bayar ve Siyasal Liderlik)* ve *Celal Bayar, The Life of a Politician and Statesman (Celal Bayar, Bir Politikacının ve Devlet Adamının Hayatı)* gibi başlıklarda yazılan bu araştırmalar, yüksek lisans tezlerinde olduğu gibi Celal Bayar'ın siyasal liderliği, siyasal hayatı ve biyografisine odaklanmıştır. Burhanettin Bilmez'in *Galip Hoca Komitacı: Celal Bayar* ve Cemal Kutay'ın *Celal Bayar'ın Yazmadığı, Yazamadığı Üç Devirden Hakikatler* gibi eserler de Bayar hakkındaki siyasal tarih ve biyografi araştırmalarıdır.

Atatürk'ün lider kadrosundan bir diğer isim Tefvik Rüştü Aras'tır. Aras, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından 1925-1938 yılları arasında hariciye vekilliği yapmış, Atatürk'ün vefatından sonra da büyükelçilik görevlerinde bulunmuş dönemin önemli bir siyasetçisi ve devlet adamıdır. Aras hakkında doktora düzeyinde yalnızca *Bir Siyasal Kişilik Portresi Olarak Dr. Tefvik Rüştü Aras* başlıklı biyografik bir araştırma yapılmıştır. Yüksek lisans araştırmaları da siyasi tarih ile kariyeri ve biyografisi açısından Aras'ı irdelemiştir.

Son olarak, Atatürk'ün lider kadrosunda öne çıkan ismin Şükrü Kaya olduğu ifade edilebilir. Çünkü Kaya hem milletvekili hem Cumhuriyet Halk Partisi'nin (10 Kasım 1924'ten önce Halk Fırkası, sonra Cumhuriyet Halk Fırkası ve 10 Mayıs 1935'ten sonra Cumhuriyet Halk Partisi) genel sekreteri hem de hariciye vekilliği görevlerinde bulunarak Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarından biri olmuştur. Kaya hakkında *Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kayabaşlığıyla* bir doktora tezi yazılmıştır. Ayrıca Kaya'yı biyografisi, siyasal yaşamı ve faaliyetleri bakımından analiz eden iki yüksek lisans tezi de bulunmaktadır.

Atatürk döneminin lider kadrosu hakkında yukarıdaki kişi araştırmalarından farklı olarak dönemin genel görünümüyle birlikte Atatürk ve lider kadrosu arasındaki ilişkileri aktaran ve ilgili döneme ilişkin tarih aktarımı yapan siyasal tarih, söylev, hatıra ve roman niteliğinde eserler de bulunmaktadır. Bu uzun listedeki eslere Atatürk'ün *Nutuk*; Falih Rıfka Atay'ın *Çankaya ve Kurtuluş*; Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Politikada 45 Yıl*; Peyami Safa'nın *Milli Mücadelenin Üç Kahramanı*; Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam*; Fethi Tevetoğlu'nun *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*; Kazım Karabekir'in *Paşaların Hesaplaşması*; Mustafa Armağan'ın *Kazım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz*; İsmet Bozdağ'ın *Siyasal Kıyamet Bitmeyen Devlet Kavgası: Atatürk-İnönü*,

İnönü-Bayar; Turhan Dilligil'in *Bayar-İnönü Yakınlaşması*; Azmi Süslü'nün *Atatürk'ün Silah Arkadaşları: Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*; Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu*; Eric Jan Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*; Halil İnalçık'ın *İmparatorluktan Cumhuriyete*; Seyfi Öngider'in *Çankaya'nın Bütün Adamları* ve Mehmet Çelik'in *Cumhuriyet'in Kamburları* isimli eserleri örnek olarak verilebilir. Bu araştırmalarda da ikinci adamlara ilişkin bir analizin olmadığı görülmektedir.

Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde vefat edince hemen ertesi gün İsmet İnönü Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı olmuş, sonrasında CHP'nin “Değişmez Genel Başkanı” ve “Milli Şef” unvanlarını almıştır. Böylelikle Türk siyasetinde İnönü liderliğinde yeni bir dönem başlarken Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki öncü kadrolar ve Atatürk döneminde İnönü'ye yakın isimlere ek olarak lider kadrosuna yeni isimler eklenmiştir. Aslına bakılırsa bu dönemin İnönü'nün adamlarının dönemi olduğu ifade edilebilir. Nitekim İnönü'nün görece uzun sayılabilecek siyasal yaşamı boyunca hem hükümette hem de partide önemli görevler alan birçok yakın çalışma arkadaşı olmuştur.

Lider kadrosunda ilk öne çıkan isim, Atatürk'ün doktoru ve İnönü'yle uzun yıllardır birlikte hareket eden ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde başvekilliğe getirilen Refik Saydam'dır. İnönü döneminde başvekillik yapmış Şükrü Saraçoğlu, İnönü'nün kabinelerinde yer alan ve CHP'nin önemli isimlerinden Turhan Feyzioğlu, Kemal Satır, Nihat Erim ve Kasım Gülek gibi isimler de İnönü döneminin lider kadrosunun öne çıkanlarıdır. Son olarak CHP'de önce genel sekreter sonra da genel başkan olan Bülent Ecevit'i de İnönü'nün lider kadrosundaki isimler arasında saymak lazımdır.

Refik Saydam hakkında yalnızca *Refik Saydam'ın Yaşamı ve Kişiliği* başlığıyla bir doktora tezi yazılmıştır ki bu araştırma biyografi incelemesidir. Saydam hakkındaki yüksek lisans tezleri de başvekilliği dönemini konu alan siyasal tarih çalışmaları niteliğindedir. Bu kaynakların haricinde Saydam hakkında yayımlanmış birkaç makale dışında inceleme bulunmamaktadır. İnönü'nün lider kadrosundan bir diğer isim olan Şükrü Saraçoğlu'nu literatürde inceleyen doktora düzeyinde yalnızca *Şükrü Saraçoğlu'nun Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri: 1886-1953* başlıklı bir tez vardır. Saraçoğlu'nun siyasal yaşamı ve biyografisini ele alan iki yüksek lisans tezi ile Gürkan

Hacı'ın *Efe Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Romanı*, Yılmaz Saraçoğlu'nun derleme eseri *Şükrü Saraçoğlu ve Dönemi Hakkında Basında Çıkan Yazılardan Bazıları* ve Tülay Gül'ün *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu* başlıklı eserleri bulunmaktadır.

İnönü'nün yakın çalışma arkadaşlarından CHP genel sekreterliği de yapmış olan Turhan Feyzioğlu hakkında doktora düzeyinde hiç araştırma yapılmamış, siyasal yaşamını ve eserlerini inceleyen biyografi niteliğinde yalnızca iki yüksek lisans tezi yazılmıştır. Dönemin önde gelen isimlerinden biri olan Kasım Gülek hakkında Meral Balcı'nın daha sonra kitaplaştırdığı *Bir Siyasetçi Portresi: Kasım Gülek, Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri (1905-1996)* başlığını taşıyan yalnızca bir doktora tezi yazılmış ve bu tez de temel olarak Gülek'in siyasal kariyerine odaklanmıştır. Kemal Satır hakkında herhangi bir lisansüstü araştırma bulunmazken Nihat Erim, siyasal kariyeri ve faaliyetlerini konu alan üç doktora, iki yüksek lisans tezinde incelenmiştir.

1960'lı yılların ortasından itibaren İsmet İnönü'nün kurmayı olarak görev yapan Bülent Ecevit hakkındaki araştırmalar da ya Ecevit'i bir lider olarak siyasal liderlik temelinde ya siyasal tarih kapsamında ya da biyografik açıdan incelemiştir. Bülent Ecevit hakkında doktora düzeyinde yapılan yalnızca iki araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar Kaan Gaytancıoğlu'nun aynı zamanda doktora tezi olan ve 2014 yılında yayımlanan *Politik Liderlik ve Bülent Ecevit* adlı eseri ve Mustafa Çolak'ın 2015 yılındaki *Bülent Ecevit'in Siyasal Anlayış ve Deneyiminde Dinin Yeri* başlıklı doktora tezidir. Ecevit çalışmalarına yüksek lisans tezi olarak Hatice Ferah Köseoğlu'nun 1998 yılındaki *Bülent Ecevit as a Political Leader (Bir Politik Lider Olarak Ecevit)* ve Ayşe Gül Soncu'nun *Max Weber'in Liderlik Tipolojisi Çerçevesinde Hakla İlişkilerde Liderlik: Bülent Ecevit* başlıklı araştırmaları örnek gösterilebilir.

Ecevit hakkındaki siyasal tarih ve biyografi incelemelerine ise Kayhan Sağlamer'in *Ecevit Olayı*; Orhan Koloğlu'nun *Kim Bu Ecevit?* ve *Ecevit ile CHP*; Süleyman Kurt'un *Bir Karaoğlan Hikâyesi Bülent Ecevit*; Aytekin Gezici'nin *Bir Karaoğlan Masalı*, Orhan Şemsi Belli'nin *Çocukluğundan Liderliğine Kadar Bülent Ecevit: Belgesel İnceleme* ve Necip Mirkelamoğlu'nun *İnönü, Ecevit'i Anlatıyor* isimli eserleri örnek teşkil etmektedir.

Çok partili hayata geçişin ardından CHP kökenli Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan öncülüğünde kurulan Demokrat Parti (DP) 1950’de yapılan genel seçimlerde iktidara gelince Türkiye’de siyasetin lider ve lider kadroları değişmiştir. Bu süreçte Bayar’ın öne çıktığı görülmektedir. Bayar’ın liderliğindeki harekette Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü de lider kadrosunda birinci derecedeki isimler olmuşlardır. Literatür tarandığında Menderes, Koraltan ve Köprülü’nün siyasal tarih, biyografi çalışması ve eserleri/faaliyetleri üzerine değerlendirme gibi bağlamlarda incelendiği görülmekte ve ikinci adam tartışmasının yapılmadığı tespit edilmektedir.

Adnan Menderes hakkında toplamda beş doktora tezi yazılmıştır. *Muhalefette Adnan Menderes, Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes, Democratic Party and Democracy in Turkey: with Special Reference to Celal Bayar and Adnan Menderes (Demokrat Parti ve Türkiye’de Demokrasi: Celal Bayar ve Adnan Menderes Odağında), Adnan Menderes ve Turgut Özal Dönemi Ekonomi Politikalarının Analizi ve Menderes Hükümetleri Dönemi Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri* başlıklarını taşıyan bu araştırmalar, Menderes’i liderliği, siyasal kariyeri ve pratiği ile politikaları bağlamında incelemiştir.

Menderes hakkında yazılan sayısı onu geçen yüksek lisans tezi de Menderes’in liderliğini, iktidar dönemindeki politikalarını ve siyasal kariyerini konu almıştır. Menderes’in oğlu Aydın Menderes’in *Demokrasi’den Darbeye Babam Adnan Menderes*, Celal Bayar’ın *Başvekilim Menderes*, Taşın Tuna’nın *Adnan Menderes’in Günlüğü*, Süleyman İnan’ın *Adnan Menderes: Biyografik Notlar, Kimliği ve Muhalefeti*, Muzaffer Taşyürek’in *Adnan Menderes* ve Şevket Süreyya Aydemir’in *Menderes’in Dramı* gibi eserleri de Menderes dönemine ışık tutmakla birlikte siyasi tarih, anı ve biyografi çalışması niteliğindedir. Öte yandan Suver Arıkan’ın *Darağacında Üç Yiğit*, Hulusi Turgut’un *Yassıada’da Yaptırılmayan Savunmalar*, Süleyman Kocabaş’ın *Kaderin Ağlarını Örüştü: İdamların İç Yüzü: A. Menderes-F.R Zorlu ve H. Polatkan’ın İdamları* ve Enver Durmuş’un *Yassıada’dan İmralı’ya* gibi eserler de Menderes’in siyasal kariyerine ışık tutmaktadır.

Bayar’ın liderliği döneminde öne çıkan diğer isimlerden Fuat Köprülü’nün biyografisi, siyasal kariyeri ile pratiği ve tarih bilimindeki yeri *Türk Modernleşmesi*

Öncülerinden Fuat Köprülü: Hayatı, Eserleri ve Fikirleri; Mehmet Fuad Köprülü'nün Siyasi Hayatı ve Memmed Fuad Köprülü and the Rise of Modern Historiography in Turkey (Mehmed Fuad Köprülü ve Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Doğuşu) başlıklı doktora tezlerinde irdelenmişken, Refik Koraltan *Bir Siyaset Adamı Olarak Refik Koraltan, Türk Siyasi Tarihinde Refik Koraltan'ın Yeri ve Bir Siyaset Adamı Portresi: Refik Koraltan* başlıklı biyografi ve siyasal tarih niteliğindeki doktora tezlerinde analiz edilmiştir. Koraltan ve Köprülü'yü inceleyen çalışmalara M. Hanefi Palabıyık'ın *Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nin İlmî Hayatı ve Tarihçiliği*, Halil Berktaş'ın *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Çoşkun Ertepinar'ın *Bir Politikacının Anıları: Herşey Vatan İçin* ve Kamil Yaman'ın yayına hazırladığı *Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor* başlıklı eserlerini örnek olarak göstermek mümkündür.

27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi sonrasında DP ile birlikte DP'in lider kadrosu da Türk siyasetinden tasfiye edilmiştir. Bu süreçte öne çıkan lider Süleyman Demirel, Adalet Partisi (AP) ve sonrasında Doğru Yol Partisi'nin (DYP) başında Türkiye'de uzun yıllar siyasetin baş aktörlerinden biri olmuştur. Demirel'in liderlik döneminde lidere yakın olan ve Demirel hükümetleri ile partilerinde önemli görevler alan lider kadrosundan bazı isimler öne çıkmaktadır. Bu isimler Nahit Menteşe, Necmettin Cevheri, Sadettin Bilgiç, Cavit Çağlar, İsmet Sezgin, İhsan Sabri Çağlayangil, Köksal Toptan, Hüsamettin Cindoruk ve Tansu Çiller olarak sıralanabilir.

Köksal Toptan, Nahit Menteşe, Necmettin Cevheri, Cavit Çağlar ve İsmet Sezgin hakkında Türkiye'de lisansüstü düzeyde hiç araştırma yapılmamıştır. İhsan Sabri Çağlayangil hakkında *Türk Siyasi Hayatında İhsan Sabri Çağlayangil*, Hüsamettin Cindoruk hakkında *Türk Siyasetinde Hüsamettin Cindoruk*, Köksal Toptan hakkında *Köksal Toptan'ın Hayatı, Siyasi Faaliyetleri ve Fikirleri*, Sadettin Bilgiç hakkında da *Adalet Partisi İçerisinde Bir Muhalif: Sadettin Bilgiç* başlıklarını taşıyan biyografi ve siyasal tarih çalışması niteliğinde birer yüksek lisans tezi yazılmıştır. Demirel sonrasında DYP'nin başına geçen Çiller hakkında da siyasal kariyeri, faaliyetleri ve liderliği hakkında *1980 Sonrası Değişimin Işığında Kadın ve Liderlik Olgusu: Tansu Çiller Örneği ve Prime Minister Tansu Çiller (1993-1996): Her Impact On Feminism in Turkey?* başlıklarında iki doktora beş de yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Lisansüstü araştırmalar haricinde Demirel'in lider kadrosundaki isimler, Kaan Gaytancıoğlu'nun *Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk*; Esra Güney Hacıoğlu'nun *Ağabey: Köksal Toptan*; Tanju Cılızoğlu'nun *Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları*; Yavuz Turhan'ın *İkinci Vatan: Tansu Çillerin ABD Macerası*; Cüneyt Arcayürek'in *Etekli Demokrasi ve Sessiz Darbe*; Nursun Erel'in *Tansu Çiller'in Siyaset Romanı*; Faruk Bildirici'nin *Maskeli Leydi*; Gökmen Yavuz'un *Sarışın Güzel Kadın* ve şakir Süter'in *Beyaz Elbiseli Kadın* gibi eserlerde de çeşitli yönleriyle incelenmişlerdir. Fakat bu incelemeler de siyasal tarih ve biyografi niteliğindedir ve Demirel'in ikinci adamı konusunu görmezden gelmiştir.

Bu araştırmanın ikinci adamlar özelinde incelediği bir diğer lider 1960'ların sonlarına doğru Türk siyasetinde öne çıkmaya başlayan Necmettin Erbakan'dır. Erbakan'ın lider kadrosunda öne çıkan isimleri Süleyman Arif Emre, Fehim Adak, Lütfü Doğan, Ahmet Tekdal, şevket Kazan, Recai Kutan, Temel Karamollaoğlu ve Oğuzhan Asiltürk olarak ifade etmek mümkündür. Bu isimler uzun yıllar Erbakan ile birlikte siyaset sahnesinde poz vermiş, Erbakan hükümetlerinde bakan olmuş ve Milli Görüş partilerinin genel başkanlık ya da partinin içinde karar verici konumlarda yer almışlardır.

Bununla birlikte Türkiye'deki literatürde bu isimler oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmışlardır. Lider kadrosunu inceleyen lisansüstü araştırma bulunmamaktadır. Yalnızca Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız'ın editörlüğünde 2021 yılında yayımlanan *Milli Görüş (Hareketin Öncüleri)* isimli eser Erbakan'ın lider kadrosunun biyografilerini ve siyasal kariyerlerini incelemektedir. Süleyman Arif Emre'nin *Siyasette 35 Yıl*, şevket Kazan'ın *Yoldaki İzler Hatıra ve 28 şubat Postmodern Bir Darbenin Anatomisi*, Recai Kutan'ın *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*, Metin Hasırcı'nın *Milli Görüş Davasında Recai Kutan ve Ahmet Oğuz'un Ve Faziletli Dönem (Fazilet Partisi ve Recai Kutan)* gibi eserleri bu alandaki sınırlı bilgi kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla Erbakan'ın ikinci adamı hususunda da bir değerlendirmenin olmadığı görölmektedir.

Araştırmanın ikinci adamlar üzerinden analiz ettiği bir diğer lider CHP'nin III. Genel Başkanı Bülent Ecevit'tir. Ecevit'in lider kadrosu dikkate alındığında şüphesiz iki isim öne çıkmaktadır. Bu isimler Ecevit'le birlikte miting meydanlarında hatta bir dönem Demokratik Sol Parti'nin (DSP) genel başkanlık koltuğunda siyaset yapan Eşi Raşşan Ecevit ile Ecevit'in DSP döneminde yakın çalışma arkadaşi Hüsamettin Özkan'dır.

Rahşan Ecevit, *The Press Coverage of Women Politicians in Turkey: A Case Study on Tansu Çiller, Merve Kavakçı, Rahşan Ecevit (Basının Kadın Politikacıları Ele Alma Biçimleri: Tansu Çiller, Merve Kavakçı ve Rahşan Ecevit Üzerine Bir Vaka Araştırması)* başlığında bir yüksek lisans tezine konu olmuştur. Hüsamettin Özkan hakkında ise lisansüstü araştırma yapılmamıştır. Cengiz Kuşçuoğlu'nun *Hüsamettin Özkan: Bir İktidar Öyküsü*; Mehmet Çetingüleç'in *Rahşan*; Fatih Dağistanlı'nın *Rahşaniçe* ve Kadir Çelik'in *Bülent'imle Bir Ömür (Rahşan Ecevit Anlatıyor)* başlıklı eserleri de Ecevit'in lider kadrosu hakkında siyasal tarih ve biyografi incelemeleri niteliğindedir ve ikinci adam tartışması yapmamıştır.

İkinci adam özelinde incelenen son lider 1980 yılı sonrasında giderek Türkiye siyasetinin esas aktörü haline gelen Turgut Özal'dır. 12 Eylül Askeri Müdahalesi sonrasında yapılan 1983 genel seçimleriyle Özal'ın ANAP'ının iktidara gelmesi, aynı zamanda Türkiye'de iktidar kadrolarının da değişimini getirmiştir. Özal'ın önce başbakanlık sonrasında da cumhurbaşkanlığı döneminde yakın çalışma arkadaşlarından oluşan lider kadrosu dikkate alındığında önce çıkan isimler Mehmet Keçeciler, Yusuf Bozkurt Özal, Korkut Özal, Semra Özal, Hüsnü Doğan, Güneş Taner, Kaya Erdem, Hasan Celal Güzel, Mahmut Oltan Sungurlu, Yıldırım Akbulut, Mesut Yılmaz ve Adnan Kahveci olarak belirlenebilir.

Literatür incelendiğinde Mehmet Keçeciler, Korkut Özal, Yusuf Bozkurt Özal, Semra Özal, Hüsnü Doğan, Güneş Taner, Kaya Erdem ve Hasan Celal Güzel hakkında lisansüstü düzeyinde bir araştırmanın yapılmadığı görülmektedir. Diğer isimlerden Mahmut Oltan Sungurlu hakkında *Mahmut Oltan Sungurlu'nun Siyasal Yaşamı*; Yıldırım Akbulut hakkında *Yıldırım Akbulut Hükümeti (1989-1991)*; Mesut Yılmaz hakkında *Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı Dönemi ve Turkish Foreign Policy Between 1983 and 1999: Comparison of Turgut Özal and Mesut Yılmaz in the Period of Transition and Transformation of Turkey (1983-1999 Yılları Arasında Türk Dış Politikası: Türkiye'nin Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Turgut Özal ve Mesut Yılmaz Karşılaştırması)* ve Adnan Kahveci hakkında *Gelişmekte Olan Bir Ülkede Temiz Siyasetçi Örneği: Adnan Kahveci* başlıklarında birer yüksek lisans tezi bulunduğu, fakat bu araştırmaların siyasal tarih ve biyografi niteliği taşıdığı ve bu isimlerin doktora düzeyinde çalışılmadığı tespit edilmiştir.

İsmail Hayal'in *Mahmut Oltan Sungurlu*, Faruk Bildirici'nin *Hanedanın Son Prensi: Mesut Yılmaz*, Ali Recan'ın *Adnan Kahveci: Sorunlar ve Çözümler*, İsmail Çorbacı'nın *Derin Suikastlar*, Çağl Erten'in *Bilinmeyen Yönleriyle Adnan Kahveci* ve Yıldırım Akbulut'un *Şimdi Sıra Bende* gibi eserleri de bu isimler hakkında yapılan siyasal tarih, biyografi ve hatıra niteliğindeki çalışmalara örnek olarak gösterilebilir.

Literatür taramasından hareketle Türk siyasal hayatında bir siyasal aktör olarak ikinci adamlara ilişkin ciddi bir boşluğun söz konusu belirtilebilir. Çünkü literatürde ikinci adam değil lider kimdir; kişiler neden, nasıl ve niçin ikinci adam olurlar sorusu değil neden, nasıl ve niçin lider olunur; ikinci adamlık kavramı değil siyasal lider ne anlama gelmektedir; ikinci adam değil lider kuram/yaklaşımları nelerdir sorularına odaklanıldığı anlaşılmaktadır. İkinci adam-lider ilişkisinin nasıl cereyan ettiği ya da hangi dinamiklere dayandığının incelenmesinden ziyade lider-takipçi ilişkisinin akademik araştırmalara konu olduğu ifade edilebilir.

Türk siyasetinin kendine has özellikleri, tarihsel arka planı ve siyasal hayattaki gelişmeler dikkate alındığında ikinci adam kavramı hakkındaki literatürdeki bilgi eksikliğinin bir takım gerekçelerinin olduğu ileri sürülebilir. Örneğin Osmanlı-Türk siyasetinin lider oligarşisi altında süregelmesinin akademik araştırmaların ilgi odağına liderleri yerleştirmesinde etkisinin olduğu ifade edilebilir. Ayrıca Türk siyasal kültüründe önemli bir yeri olan güçlü lider figürü ile algısının etkisini de yadsımamak lazımdır. Zira Türkiye coğrafyasında liderler başında buldukları siyasal partilerden ya da siyasetteki herhangi bir kurumdan her zaman daha önde olmuşlardır. Bu anlamda Cumhuriyet'in kuruluşundan beri siyasetteki lider hâkimiyetinin Türkiye'deki akademik çalışmalara da lider-odaklılık biçiminde yansıdığı ileri sürülebilir. Öte yandan siyasal gelişmeler ve tarih açısından bakıldığında Türk siyasal hayatı aynı zamanda liderlerin tarihi olarak da okunabilmektedir. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal silsilesi aslında Türk siyasal hayatının büyük çoğunluğunun özetidir. Literatürdeki bu eğilim siyasal liderler hakkında ciddi bir birikimin oluşmasına katkı sağlamış olsa da ikinci adamlığın geride kalmasının temel nedeni olarak alınabilir.

Türkiye'de ikinci adamlık konusuna değinmesiyle bu araştırmanın, hem literatürdeki kavramsal boşluğu doldurarak hem de Türk siyasal hayatını daha önce ele

alınmadığı boyutlarıyla analiz edip yeni bir perspektif kazandırarak literatüre katkı yaptığı ifade edilebilir. Çünkü Türkiye'deki siyasal lider, siyasal partiler ve siyasal rejim gibi konularda yürütülecek araştırmalara yeni bir analiz çerçevesi oluşturarak teorik ve pratik anlamda önyak olma niyetindedir. Ayrıca ikinci adam kavramının oluşturulmasının Türk siyasal hayatının yapısal özellikleri, işleyişi ve geleceğine ilişkin analizlere farklı bir bakış açısı kazandıracağı düşünülmektedir.

1.3. Araştırmanın Soruları

Türk siyasetinin önde gelen liderlerinin kadrolarını siyaset bilimi kapsamında ve ikinci adam kavramıyla irdeleyerek Türkiye'de ikinci adamları analiz eden bu araştırma, temel olarak aşağıdaki şu sorulara yanıt aramaktadır:

- Siyasal ikinci adam, kavramsal açıdan nasıl tanımlanabilir?
- Türk siyasal hayatında ikinci adamların konumu üzerinde etkili olan faktörler nelerdir; ikinci adamlar neden ve nasıl ikinci adam olurlar, lider-ikinci adam ilişkisini şekillendiren faktör/dinamik/unsurlar nelerdir?
- Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamları kimlerdir?
- Türk siyasetinin akışı içindeki pratiklerden hareketle ikinci adamlığa ilişkin genel bir profil çizilebilir mi?

Araştırmanın bağlamına paralel olarak oluşturulan bu sorularda ilk olarak, ikinci adam kavramının siyaset bilimi kapsamında nasıl ve hangi yönleriyle tanımlanabileceğine odaklanılmıştır. Sonrasında bu kavramdan hareketle Türk siyasal hayatında ikinci adamlığın konumu üzerinde etkili olan ya da olması muhtemel yapısal ve konjonktürel faktör ile dinamikler sorgulanmıştır.

Araştırmanın sorguladığı temel sorunsal Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamlarının var olup olmadığıdır. Öyle ki eğer var ise lider kadrosunda ikinci adam olarak tanımlanabilecek isimlerin kimler olduğu ile neden ikinci adam olarak tanımlanabildikleri; yok ise liderlerin neden ikinci adamının olmadığı araştırılmaktadır. Son olarak da araştırmada Türkiye'deki pratiklerden hareketle bir ikinci adam tanımlamasının yapılıp yapılamayacağı merak edilmektedir.

1.4. Araştırmanın Hipotezleri

Türk siyasal hayatında ikinci adamları inceleyen araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

- Siyasal lider kavramında olduğu gibi siyasal ikinci adam kavramı da siyaset bilimi kapsamında açıklanabilir, tanımlanabilir ve tartışılabilir.
- Siyaset, liderleri ürettiği gibi ikinci adamları da üretmiştir. Bu nedenle Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamlarını tespit etmek mümkündür.
- Türk siyasal hayatındaki lider anlayışı ile pratiği, siyasal rejim, siyasal parti düzeni, siyasal kültür ve informel ilişkiler ikinci adamlığın profili ve pratiğinin üzerinde belirleyici rol oynamaktadır.

Araştırmanın hipotezlerinden ilki, lider kavramı ve kuramsal tartışmaları doğrultusunda bir ikinci adam tanımının yapılabileceğini iddia etmektedir. İkinci hipotez ise Türk siyasal hayatında sürekli bir ya da daha fazla siyasal liderin öne çıkma pratiği üzerine konumlandırılarak araştırmacının “*eğer her dönem bir lider üretiyorsa her lider de bir ikinci adam üretir*” düşüncesinden hareketle oluşturulmuştur. Buna göre araştırma, Türk siyasal hayatındaki liderlerin ikinci adamlarının tespit edilebileceğini ileri sürmektedir. Hipotezlerinin üçüncüsünde Türkiye’de siyasal liderlik anlayışı ile lider kültürünün ve liderlerin siyasal alandaki konumlarının Türk siyasal hayatında ikinci adam olmayı ya da olamamayı ve dolayısıyla ikinci adamlığı etkilediği savunulmaktadır. Bu bağlamda Türk siyasal rejimi, Türk siyasetinin lider odağında gelişmesine kaynaklık eden kültürel, yapısal ve konjontürel dinamikler, liderlik anlayışları, liderin önderi olduğu siyasal hareketteki konumu, Türkiye’deki parti düzeni ve bu düzenin yasal dayanakları, siyasal partilerin örgütlenme biçimleri ve siyasetteki informel ilişkiler gibi faktörlerin ikinci adamlar ve ikinci adamlık kurumu üzerinde belirleyici birer unsur olduğu iddia edilmektedir.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmanın hazırlamasındaki temel amaç, Türkiye’de sosyal ve siyasal yaşamda karşılığı bulunan ikinci adamlar kavramı ve pratiğinin literatürde günümüze kadar analiz edilmemesi nedeniyle oluşan boşluğun doldurulması ve Türk siyasal hayatı üzerine yapılan araştırmalarda yeni bir tartışma alanının açılmasıdır. Bu anlamda Türk

siyasal hayatında karşılığı bulunan bir olguya temelde ne, nasıl ve niçin sorularını yönelten araştırmanın, açıklayıcı ve tanımlayıcı yönünün ağır bastığı ifade edilmelidir. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden nitel araştırma yöntemlerinin, sosyal olguları içinde buldukları çevreyle birlikte araştırmayı ve anlamayı amaçlayan gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılarak elde edilen verilerin betimsel ya da içerik analizi tekniğiyle analiz edildiği yöntemler olarak tanımlandığı (Yıldırım ve Şimşek, 2018) dikkate alınarak bu araştırmanın nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlandığı ifade edilebilir.

Bu doğrultuda araştırma, Türkiye’de ikinci adamlar konusunu doküman analizi tekniklerini kullanarak elde ettiği veriler üzerinden betimsel analiz yöntemleriyle irdelenmektedir. Doküman analizi tekniğiyle Türkiye’de siyasal liderler ile lider kadrolarına ilişkin resmi ve resmi olmayan dokümanlar, raporlar, mevcut anket çalışmaları, lisansüstü araştırmalar, kitaplar, makaleler, biyografiler, hatıralar, dergi ve gazeteler ile internet siteleri incelenmiştir. Ek olarak, araştırmacı yalnızca yazılı değil görsel ve işitsel doküman türlerini de analizinin kapsamına almıştır. Bu bağlamda liderlerin yakın kadrolarına odaklanarak Türk siyasal hayatındaki ikinci adamları tespit etmeyi ve ikinci adamlığın profilini oluşturmayı amaçlayan bu araştırmanın verilerinin çoğunlukla ikincil kaynaklara dayandığı belirtilebilir. Bununla birlikte, araştırmada kişisel mülakatlar yapılarak birincil verilere de ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, araştırma boyunca verilerin tanımlanması, açıklanması, adlandırılması, sınıflandırılması, derinlemesine betimlenmesi ve yorumlanması, ilişki kurulması ve detaylandırılmasından oluşan dinamik bir analiz süreciyle irdelenmiştir.

2. BÖLÜM

2. SİYASAL LİDER VE İKİNCİ ADAM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde ikinci adamlara ilişkin kavramsal ya da kuramsal bir çerçevenin bulunmaması nedeniyle bu bölümde, siyasal liderlik araştırmaları klasik, modern ve çağdaş tartışmalar çerçevesinde kavramsal ve kuramsal yönleriyle irdelenmiş, liderliği tanımlama ve açıklamada benimsenen yaklaşımlar/yöntemler analiz edilmiş ve ikinci adam kavramı tanımlanırken bu analizdeki tespitler telif edilmiştir.

Bu bağlamda siyasal lider kavramının bu araştırmanın kavramsal çerçevesine referans olduğu ifade edilebilir. Fakat kavramının kendisinden ziyade kavramın literatürde nasıl ve hangi açılardan tanımlandığına odaklanılmaktadır. Araştırmacının temel amacı siyasal liderin tanımlanmasında benimsenen yaklaşımları tarihsel ve metodolojik açıdan derinlemesine analiz ederek ikinci adam kavramının oluşturulmasında bu yaklaşımları referans almaktır. Siyasal lider tanımlanırken sorulan sorular ile verilen cevapların ortak ve odak noktaları ile metodolojiyi ifade eden bu yaklaşımların irdelenmesi, bölümünün temel konusudur.

2.1. Siyasal Lider

Lider ve liderlik, İngilizcede yönlendiren kişi ya da yönlendirmek manasındaki “*loedan*” ve “*leden*” sözcüklerinin modern dönemdeki karşılığı olan yol veya yön anlamına gelen “*lead*” kelimesinden türetilmiştir (Adair, 2007: 66). Lider XIV. yüzyıldan beri sözlüklerde “*Yönlendiren kişi, kaptan, komutan, şef, bir ilişki ağında en üstteki kişi*” liderlik ise “*Liderin statüsü, konumu, yönlendirme kabiliyeti, liderin becerisi, yönlendirme davranışı*” gibi sözcüklerle tanımlanmıştır (Rost, 1993: 38-40). Türkçede de lider “*Önder, şef, bir partinin veya bir kuruluşun en üst düzeyde yönetimiyle görevli kimse ve bir yarışmada başta bulunan takım veya yarışmacı*”, liderlik ise “*Liderin görevi*” ve “*önderlik*” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2022).

Felsefe, sosyal psikoloji, eğitim, kamu yönetimi, işletme, antropoloji, sosyoloji, teoloji ve siyaset gibi çeşitli alanlarda farklı yönleriyle tartışılan lider ve liderlik kavramlarının akademik literatüre XIV. yüzyılda girdiği belirtilmektedir (Stogdill, 1974: 3). Bununla birlikte aradan geçen bu görece uzun zamanda teorik ve ampirik birçok araştırmaya konu olan lider ve liderliğin tanımına ilişkin çeşitli argümanlar geliştirilmişse de henüz bir tanım bütünlüğü bulunmamaktadır. Örneğin Joseph C. Rost 1991 yılındaki

araştırmasında liderlik kavramının konu edildiği beş yüzden fazla çalışmayı incelemiş ve iki yüzden fazla liderlik tanımı tespit etmiştir (1993: 9). Warren Bennis ile Burt Nanus (2003: 4) da son yetmiş beş yılda liderlik hakkında yapılan nitel ve nicel analizlerde sekiz yüzden fazla tanımın yapılmasına rağmen hâlihazırda görüş birliği sağlanan bir liderlik tanımının yapılamadığından ve kimin lider olup olmadığına tam olarak karar verilemediğinden yakınmıştır.

Diğer taraftan lider ve liderlik tanımlarının belirli noktalarda birbirini tamamlayan yönleri de yok değildir. Bu ortak vurgularda lider ve liderliğin bir mevkii, otorite ya da pozisyona; kişisel yetenek, beceri ya da özelliklere; etkileşim, yönlendirme, harekete geçirme gibi davranış biçimlerine bağlı olarak tanımlandığı tespit edilmektedir. Lider ve liderlikle ilgili tanımları *Lider-Üye Etkileşim Kuramı ve Bazı Çıktıları* isimli eserinde toplayan Selçuk Demir'e referansla bu argümanın altını doldurmak mümkündür. Çalışmasında yer verdiği şekliyle lider ve liderlik, birbirinden farklı araştırmacılar tarafından genellikle şu anlamlarda kullanılmaktadır (Demir, 2021: 7-9):

- Ulaşılmak istenen sonuca varmak amacıyla insanların davranışlarını etkilemek.
- İhtiyaçların tespiti ve temini için grup üyelerinin harekete geçirilmesini içeren bireysel ya da kolektif faaliyetlerin tümü.
- Bir topluluğun üyelerinin amaçlarını, eylemlerini, yeteneklerini ve yapabileceklerini etkileyen sosyal süreç.
- Arzu edilen bir şeyi diğerlerine benimseterek elde edebilme yeteneğine sahip lider ile takipçileri arasında cereyan eden etkileşimin bütünü.
- Herhangi bir grup insanı etkileyebilme ve güç ya da etki yoluyla yönlendirebilme yeteneği.
- Bir kitleyi belirli amaçlar etrafından toplayabilme ve harekete geçirebilme yeteneklerinin toplamı.

Tanımlarda liderliğin, genellikle lider ile takipçiler arasında kısa ya da uzun süreli etkileşimi ifade ettiğinin ya da takipçilerin belirlenmiş bir hedefe planlı bir şekilde yönlendirilmesi, harekete geçirilmesi ve motive edilmesine dayanan süreçlere karşılık geldiğinin altının çizildiği dikkate alındığında, liderliğin bir yetenek ya da süreç olduğu vurgusunun öne çıktığı tespit edilmektedir (Erel, 2013: 137, 153).

Lider kavramına ilişkin tanımlarda ise kavramın kişisel ve sosyolojik yönlerine vurgu yapıldığı ileri sürülebilir. Kişisel anlamda lider genellikle bir unvan olarak, sosyolojik boyutuyla ise genellikle bir grubun içindeki konumu ya da statüsüne atıfla tanımlanmaktadır. Örneğin lider, birden fazla kişiden oluşan bir toplulukta diğerlerinden

ayrılan ve topluluğu yönlendirmede ve alınan kararları belirlemede tesiri olan kişi olarak görülmektedir. Bir diğer tanımda lider, topluluk üyeleri üzerinde beceri ve yetenekleriyle hâkimiyet ya da otorite kuran kişi olarak tasvir edilmektedir (Arslantürk ve Amman, 2000: 186-188). Bu iki anlamın birleştiği durumlar da söz konusudur. Örneğin takipçilerinin motivasyon kaynağı, onlara rehberlik ve önderlik edip yol gösteren, takipçileriyle arasında güven ilişkisini kurabilen ve bu ilişkileri koordine edebilen kişiler de lider olarak tasvir edilmektedir (Gümüş, 2021: 3-4). Dolayısıyla lider ve liderliğin söz konusu olabilmesi için belirli bir insan sosyolojisinin, üstün yetenekler ile becerilerin ve yönlendirme, yönetme ve motive etme süreçlerinin gerekli olduğu anlaşılabilir. Bu anlamıyla liderler diğerlerinde olmayan üstün yetenek ve özellikleri taşıyan, belirli davranışlar sergileyen, üstün statü ve pozisyonlardaki kişiler olarak görülebilir.

Siyasal liderin tanımlanmasında da liderde olduğu gibi temel vurgular siyasal liderin kişisel özellikleri, davranışları ve bulunduğu pozisyonlara dikkat çekmektedir. Benzer şekilde siyasal liderin tanımlarında da henüz sistematikleştirilmiş bir bütünlük sağlanamamıştır (Bozduman, 2020: 264). Siyasal lider, liderden farklı olarak kavramın belirgin bir biçimde ihtiva ettiği siyasal ton ile kendine özgül bir ağırlığa sahiptir. İfade edilebilir ki siyasal lider tanımlarında lider tanımlarından farklı olarak esas vurgunun iktidar, muhalefet, toplum, seçmen, kimlik, etnisite, seçim, devlet, hükümet, siyasal parti, propaganda, algı ve ideoloji gibi siyasal kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹³

2.1.1. Siyasal Lider Tanımları

Literatür dikkate alındığında siyasal liderin geçmişten günümüze farklı yönleriyle ve farklı bakış açılarıyla tanımlandığı ifade edilebilir. Bu farklılığın temel sebebini tarihsel süreçte meydana gelen değişikliklerin ortaya çıkardığı farklı lider tiplerinde, toplumların birbirinden farklılaşan siyasal kültürü kaynaklı farklı liderlik algısında ve literatürde geliştirilen farklı yöntem, yaklaşım ve analiz metotlarında aramak mümkündür.

¹³ Örneğin Arif T. Payaslıoğlu'nun *Siyasi Partiler* ve Atilla Yayla'nın *Siyasi Düşünce Sözlüğü* gibi eserleri ile Sabri Sayarı'nın *Aspects of Party Organization in Turkey* ile İlter Turan'ın *Türk Siyasal Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları* makaleleri politik lideri tanımlarken bu kavramların altını çizmektedir.

Toplumsal ve siyasal yaşamda içeriği sürekli yenilenen bir fenomen olarak siyasal lider birbirinden farklı disiplinlerce ele alınmasına ek olarak etraflıca tartışılan bir konudur. Dolayısıyla “*siyasal lider kimdir, liderlik neyi ifade eder, kişinin lider olmasında etkili olan faktörler nelerdir, ideal liderde bulunması gereken özellikler nelerdir, farklı liderlik türleri var mıdır, toplumda liderlerin konumu nerededir ya da nerede olmalıdır?*” gibi açıklayıcı ve tanımlayıcı sorular, filozofların ve bilim insanlarının ilgisini çekmiş ve bu minvalde siyasal lideri kavramsal ve kuramsal açıdan tartışan birçok araştırma yapılmıştır.¹⁴

Bu araştırmaları siyasal lideri tanımlarken benimsedikleri yaklaşımlar ve dolayısıyla ortaya çıkan siyasal lider tanımları bakımından temel olarak üçe ayırmak mümkündür (Edinger, 1975): Özellikler Yaklaşımı, Davranışsal Yaklaşım ve Pozisyona Bağlı Yaklaşım. Özellikler yaklaşımı kişisel özellikler üzerinden, davranışsal yaklaşım davranışlar ve lider-takipçi ilişkileri üzerinden ve pozisyona bağlı yaklaşım da durumsal şartlar ile siyasal pozisyonlar üzerinden siyasal lideri tanımlayan yaklaşımlar olarak açıklanabilir.

Özellikler yaklaşımında lider özellikleri nelerdir sorusu merkeze alınarak siyasal lider tanımlanırken kişisel, psikolojik ve fiziksel nitelik ve beceriler dikkate alınmıştır.¹⁵ Bu yaklaşımda lider kavramı bir anlamda unvan ya da rol anlamıyla kullanılmış, siyasal liderin tanımlarında zekâ, iletişim becerisi, özgüven, cesaret, bilgi, güç, sağlık ve analitik düşünme yeteneği gibi kişisel özellikler öne çıkartılmıştır. Örneğin siyasal lider karizma sahibi, olağanüstü yetenekleri olan, zeki ve sağlıklı bir kişi olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Davranışsal yaklaşımda ise özelliklerden ziyade lider davranışları nelerdir sorusuna odaklanılarak siyasal lider davranışları irdelenmiş ve lider-takipçi ilişkisine odaklanılmıştır.¹⁷ Siyasal lider, lideri destekleyen bir takipçi kitlesine sahip olma ya da takipçileri yönlendirme ve motive etme süreçleriyle ilgili olarak tanımlanmıştır. Örneğin, siyasal lider bir topluluğu belirli amaçlara kanalize edebilen ve

¹⁴ Platon’un *Devlet*’i; Maverdi’nin *el-Ahkâmu’s Sultaniyyesi*; Nizamü’l-Mülk’ün *Siyasetnamesi*; Yusuf Has Hacib’in *Kutadgu Bilig*’i; İmam Gazali’nin *Nasihatu’l Mülük*’ü; Niccolo Machiavelli’nin *Prens*’i; İbn-i Haldun’un *Mukaddimesi*; Ralph M. Stogdill’in *Liderliğin El Kitabı (ya da Kılavuzu): Teori ve Araştırma Üzerine Bir Anket*; J. Edinger’in *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizi*; Robert C. Tucker’ın *Liderlik Olarak Siyaset*’i ve Jean Blondel’in *Siyasal Liderlik*’i örnek olarak gösterilebilir.

¹⁵ Platon’un *Devlet Adamı* ya da İmam Gazali’nin *Nasihatu’l Mülük*’ü örnek olarak verilebilir.

¹⁶ Örneğin Robert C. Tucker’ın *Liderlik Olarak Siyaset* eseri.

¹⁷ Farabi’nin *el-Medînetü’l Fâzıla*’sı ile Machiavelli’nin *Prens*’inde bu biçimdeki tanımları görmek mümkündür.

takipçilerini motive ve koordine eden kişi olarak tanımlanmıştır. Pozisyona bağlı yaklaşımda ise hangi siyasal ya da sosyal pozisyon/statülerin siyasal lider pozisyonu olduğu sorgulanmış ve siyasal lider belirli bir hiyerarşi içindeki konum ve statüler dikkate alınarak tanımlanmıştır. Örneğin devletin, hükümetin ya da bir siyasal partinin en tepe noktasında olmak siyasal lideri tanımlamak için ölçüt kabul edilmiştir.¹⁸ Bu yaklaşımlar Antik Yunan'dan beri yapılan siyasal lider tanımlarını büyük ölçüde kapsamaktadır.

Öte yandan odaklandıkları konular ve metodolojileri bakımından siyasal lideri tanımlamaya çalışan araştırmaların, siyaset biliminin bir bilim dalı olarak gelişimine paralel olarak ilerlediği ileri sürülebilir. Bu bağlamda liderlerin öncelikle felsefe, sonrasında sosyoloji ile davranış bilimleri ve yakın tarihimizde de siyaset bilimi kapsamında çalışıldığı ifade edilebilmektedir.¹⁹ Burada belirtmelidir ki gelişimin bu seyri birbirine karşıt argümanlar geliştiren yaklaşımlarla değil bir anlamda birikerek ve bir öncekinin açığına kapatma gayesiyle ortaya çıkan yaklaşımlar üzerinden ilerlemiştir.

Siyaset biliminin gelişimine paralel olarak şekillenen siyasal lider tanımlarını, benimsenen yaklaşımlar ile liderliği analiz ederken başvurduğu analiz bağlamı ve yöntemi bakımından birbirinin devamı olan üç döneme ayırmak mümkündür: Klasik Dönem Tanımları, Modern Dönem Tanımları ve Çağdaş Dönem Tanımları. Aşağıda Tablo 1'de bu dönemlerdeki hâkim yaklaşımlar, analiz bağlamları ve yöntemleri gösterilmektedir.

¹⁸ Örneğin; Glenn D. Paige'in *Siyasal Liderliğin Bilimsel Çalışması*; Leon Dion'un *Siyasal Liderlik Kavramı*

¹⁹ Lider ve liderliği, Platon'un *Devlet Adamı* ya da Nizamü'l-Mülk'ün *Siyasetnamesi* daha çok siyaset felsefesi bağlamında; Max Weber'in *Meslek Olarak Siyaset* ya da İbn-i Haldun'un *Mukaddimesi*'ni siyaset sosyoloji bağlamında; J. Edinger'in *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizi*, Robert C. Tucker'ın *Liderlik Olarak Siyaset*'i ve Jean Blondel'in *Siyasal Liderlik*'i de siyaset bilimi bağlamında inceleyen eserlerdir.

Tablo 1: Siyasal Lideri Tanımlamada Benimsenen Yaklaşımlar, Sorular, Analiz Bağlamı ve Yöntemler

	Benimsenen Yaklaşım	Tanımlardaki Sorular	Temel	Temel Analiz Bağlamı ve Yöntemi
Klasik Dönem Tanımları	<i>Temel:</i> Özellikler <i>Tali:</i> Davranışsal ve Pozisyona bağlı	İdeal lider olmalıdır? Liderde gereken nelerdir?	nasıl bulunması özellikler	Siyaset Felsefesi, Normatif, Olması gerekenin sorgulanması
Modern Dönem Tanımları	<i>Temel:</i> Özellikler <i>Tali:</i> Davranışsal ve Pozisyona bağlı	İdeal lider olmalıdır? Liderde gereken nelerdir? Lider kimdir? Neden ve nasıl lider olmuştur? Toplumda ve siyasal alanda liderlerin konumu nerededir?	nasıl bulunması özellikler	Siyaset Sosyolojisi Tanımlayıcı, Olanın ve arka planının sorgulanması
Çağdaş Dönem Tanımları	<i>Temel:</i> Özellikler ve Davranışsal Pozisyona bağlı	İdeal lider olmalıdır? Liderde gereken nelerdir? Lider kimdir? Neden ve nasıl lider olmuştur? Toplumda ve siyasal alanda liderlerin konumu nerededir? Sistemik, bilimsel ve kuramsal bir siyasal lider tanımı yapılabilir mi? Lider davranışları nelerdir? Hangi sosyal ya da siyasal pozisyon/statü lideri tanımlar?	nasıl bulunması özellikler	Siyaset Felsefesi, Siyaset Sosyolojisi, Siyaset Psikolojisi ve Siyaset Bilimi Normatif, Tanımlayıcı ve Kuramsal Olması gerekenin ve olanın sorgulanması, sistematik açıklama, genelleme, kuramsallaştırma çalışmaları

Kaynak: Literatür incelemesinden hareketle araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Siyasal liderin klasik, modern ve çağdaş dönemdeki tanımlarında özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımların üçünün de referans alındığı belirtilebilir. Fakat özellikler yaklaşımı, klasik ve modern dönemdeki tanımlarda hâkim yaklaşımdır. Çağdaş dönemde ise davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımlar en az özellikler yaklaşımı kadar benimsenmiştir. Ayrıca bu yaklaşımlar arasında belirgin sınırlar çizmek de mümkün gözükmemektedir. Örneğin Antik Yunan’da lideri tanımlarken öne çıkan özellikler yaklaşımı 1800’lü yıllarda da liderlerin tanımlanmasında referans alınmıştır.²⁰ Ya da XIX. yüzyılda öne çıkan pozisyona bağlı yaklaşımlara X ve XI. yüzyıldaki tanımlarda da rastlamak mümkündür. Bu nedenle liderin tanımlanma tarihindeki bu yaklaşımları klasik, modern ve çağdaş olmak üzere tarihsel bir sınıflandırmayla bütüncül bir şekilde ele almak ve benimsenen yaklaşımları temel ve tali olarak sınıflandırmak yerinde olacaktır.

2.1.1.1. Klasik Dönem Tanımları

Klasik dönem, Antik Yunan’dan başlayıp XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Modern Çağ’a kadar geçen dönemdeki siyasal lider tanımlarını kapsamaktadır. Bu dönemde liderler, genellikle siyaset felsefesi kapsamında normatif değerlendirmelerle tartışılmış ve felsefe, siyasal düşünceler tarihi ya da teoloji gibi alanlarda devlet, iktidar, yönetim gibi kavramlarla birlikte tanımlanmıştır.

Normatifliğin verdiği ideal lider formu arayışlarına, klasik dönemde, liderlerin kişisel, fiziksel ve sosyal özellikleri dikkate alınarak tanımlanması eşlik etmiştir. Bu bakımdan klasik dönemin tanımlarının ekseriyetle özellikler yaklaşımının egemenliğinde yapıldığı belirtilebilir. Örneğin siyasal lider “*Güçlü, zeki, bilgili, dindar ve adil*” kişi olarak tanımlanmıştır.²¹ Bununla birlikte, temel yaklaşım olmasalar da davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımların da tali olarak siyasal liderin tanımlanmasında referans alındığı görülmektedir. Örneğin imparator ya da kral gibi siyasal bir pozisyonda bulunmak siyasal lider tanımlarında başvurulan nitelemeler arasında yer almıştır.²²

²⁰ Örnek için Thomas Carlyle’in 1841’de yayımlanan *Kahramanlar, Kahramanlara Tapınma ve Tarihte Kahramanlık Üzerine* eserine bakılabilir.

²¹ Örneğin Aziz Thomas Aquinas’ın XIII. yüzyılda *Prenslik Yönetimi Üzerine* eserinde bu kavramlarla tanımlanan lideri görmek mümkündür.

²² Platon’un *Devlet ve Devlet Adamı*, Aziz Augustinus’un *Tanrı Devleti*, Farabi, *el-Medînetü’l Fâzıla*’sı ve İbn-i Teymiyye’nin *es-Siyâsetü’ş-şer’iyye*’si bu minvaldeki örneklerdir.

Siyasal lider tanımlarındaki analiz bağlamı ve yöntemin ağırlıklı olarak siyaset felsefesi üzerine konumlandırılması dönemin bir diğer özelliği olarak öne çıkmaktadır. Zira dönemin düşünce biçiminde “ne yapmalı” ya da “nasıl olmalı” gibi sorular sorarak ideal olanın belirlenmesine ya da tasvirine odaklandığı bilinmektedir. Dönemin filozoflarının her biri kişisel bir metodoloji ya da siyaseti analiz etmede farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Buna karşın gerçekliğe ilişkin bir bakış sunma, toplumsal olgu ve olaylar hakkında varsayımlarda bulunma ve ideal düzeni tasvir etmeleri bakımından filozoflar, analizlerinde ortak bir tavrı da yansıtmışlardır (Tannenbaum, 2017: 24-25). Dönemin düşünce sistematığının beslendiği hâkim tartışma pratiğine paralel olarak siyasal liderle ilgili tanımlarda temel olarak ideal lider tanımlanmaya çalışılmış ve ideal bir liderde bulunması gereken özelliklerin neler olması gerektiği sorgulanmıştır (Ertugay, 2012: 16). Örneğin Antik Yunan’ın önde gelen siyaset filozofları Sokrates, Platon ve Aristo bu anlamdaki tanımları yapmış öncü düşünürlerdir. Platon’un (2014; 2019) *Devlet (Republic)* ve *Devlet Adamı (Statesman)* diyalogları ile Aristo’nun (1975) *Politika (Politics)* başlıklı eserleri siyasal lider ya da ideal yönetici tanımlanırken kişisel özelliklerin vurgulandığı ve normatif değerlendirmelerin yapıldığı başyapıtlardır.

Antik Yunan’ın devamında Roma ve Orta Çağ siyasal düşünce hayatına gelince de yönetici ya da lider yine normatif değerlendirmelerle açıklanmaya çalışılmışken farklı olarak kilisenin siyasal ve sosyal alanda yükselişiyle dini argümanların bu dönemdeki lider tanımlarına tanrı vergisi, tanrının gölgesi, elçi ve temsilci gibi farklı kavramlar eklediği görülmektedir. Örneğin, Orta Çağ siyasal düşüncesinin temellerini atan Aziz Augustinus’un (2009) *Tanrı Devleti (The City of God)* eserinde egemenliğin yalnızca yaratıcıya ait olduğu kabulünden hareketle yeryüzünde yönetici ya da lider olmanın yaratıcının iradesinin dışında bir şey olmadığını ileri sürmesi ve yönetici ya da liderleri yaratıcının kurallarına uyup uymamaları bakımından iyi ya da kötü gibi sıfatlarla tanımlayarak normatif değerlendirmeler yapması bu çerçevede okunabilir.

Roma dönemi düşünürü Marcus Tullius Cicero’yu (2003) da Türkçeye *Pompeius’un Yetkisi Hakkında (De Imperio Cn. Pompei)* olarak çevrilen değerli yapıtında liderde bulunması gereken özelliklere değinmesiyle özellikler yaklaşımı bağlamında değerlendirmek mümkündür. Orta Çağ’da Papa Eusebius’un yaratıcının tek olduğu gibi yöneticinin de tek olması gerektiğini savunan düşünceleri ile Salisbury’li John’un *Policraticus* adlı eserinde iktidarı yalnızca yaratıcıya özgüleyerek insanlara liderlik

edecek kişinin ancak kilisenin başındaki papa olabileceği yönündeki düşünceleri de liderliği normatif değerlendirmelerle din felsefesi bağlamında tanımlamıştır (Güngör, 2015). Hıristiyan siyasal düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden Aziz Thomas Aquinas'ı da XIII. Yüzyılda *Prenslik Yönetimi Üzerine (On the Government of Rulers: De Regimine Principum)* eserinde din felsefesi temelinde kendi değer yargılarına göre siyasal yönetici erkin neye benzemesi gerektiğini tartışması bakımından özellikler yaklaşımına dâhil etmek mümkündür (Ağaoğulları, 2013: 60-61).

Siyasal liderin Batı ve Hıristiyan siyasal düşüncesinde olduğu gibi Doğu ve İslam siyasal düşüncesinde de özellikler yaklaşımı bağlamında felsefi ve normatif yönü ağır basan araştırmalarda tanımlandığı ifade edilebilir. Örneğin IX. yüzyılın önde gelen düşünürü Farabi (2001) *Fazilet Şehri/İdeal Devlet (el-Medînetü'l Fâzıla)*'te ideal yönetici ya da lideri siyaset ve din felsefesi bağlamında irdelerken kişisel özellikleri referans alan değer yüklü bir analizi yaklaşımının merkezine yerleştirmiştir. Bu döneme ışık tutan önemli siyasetnameler de liderin konumu, ideal lider tipleri ve liderlere öğütler gibi konuları tartışırken özellikler yaklaşımıyla birlikte davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımlarla da lideri tanımlamıştır. Örneğin Maverdi'nin *Devlet İdaresiyle İlgili Hükümler*'i (*el-Ahkâmu's Sultaniyye*); Nizamü'l-Mülk'ün (2014) *Siyasetnamesi*; Yusuf Has Hacib'in (2016) *Kutadgu Bilig*'i; İmam Gazali'nin (1969) *Devlet Başkanlarına Öğütler*'i (*Nasihatu'l Mülük*) ve İbn-i Teymiyye'nin (2021) *Şer'i Siyaset*'i (*es-Şer'Siyâsetü'ş-şer'iyye*) lideri İslam'da fıkıh ilmi ve siyaset felsefesi kapsamında analiz ederek değer yargıları içeren ifadelerle ve özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımlarla tanımlamışlardır.

XIV ve XV. yüzyıllarda siyasal lider tanımlarında özellikler yaklaşımının hâkimiyeti sürse de benimsenen analiz bağlamı ve yöntemlerinde felsefi ve normatif tartışmaların egemenliğini yitirmeye başladığı bir dönem başlamıştır. Nitekim bu dönemde öne çıkan analizleriyle İbn-i Haldun ve Niccolo Machiavelli'de siyasal liderin tanımlanmasındaki bağlam ve yöntem değişikliğini tespit etmek mümkündür. İkisinin de siyasal lideri tanımlarken benimsediği analiz yöntemi, hem siyaset felsefesi hem de siyaset sosyolojisinden belirli izler taşımaktadır.

İbn-i Haldun ve Machiavelli'nin siyasal lider tanımları ile klasik dönem tanımları arasında felsefi ve normatif olmaları açısından devamlılık söz konusu iken, ilk defa iki

düşünür de var olanla ilgilenmeye başlayarak liderliğin analiz bağlamı ve yöntemi noktasında farklı bir yol izlemişlerdir. Bu anlamda siyasal lideri tanımlayan İbn-i Haldun'un (2004) *Mukaddimesi* de Machiavelli'nin (1994) *Prens* ya da *Hükümdar*'ı (*The Prince*) da olması gerekeni değil var olanı incelemeleri ve değer yargıları ile öznel değerlendirmelerle birlikte gözlem yoluyla elde edilen bilgi birikimine dayanmaları nedeniyle klasik dönemin analiz bağlamı ve yöntemlerinden ayrılmışlardır. Bununla birlikte, iki eserde de klasik dönemde olduğu gibi ideal düzen ya da lidere ilişkin tasvirlerle ve yazarın sübjektif görüşlerine de yer verildiği görülmektedir. Örneğin Machiavelli *Prens* adlı eserinde farklı lider özellikleri ortaya koyup prensin iktidarı elinde tutabilmesi için liderlere öğüt vermekteyken İbn-i Haldun da *Mukaddime*'de insan doğası ve ideal siyasal düzen hakkında normatif değerlendirmeler yapmaktadır.

2.1.1.1.1. Platon ve Aristo'da Siyasal Lider

Özellikler yaklaşımı, modern siyasetin temellerinin atıldığı Antik Yunan döneminden başlayarak uzun bir dönem boyunca liderliğin tanımlanmasında benimsenen yaklaşım olagelmıştır. Marcus Tullius Cicero'nun ünlü deyimiyile Antik Yunan'da "Gökyüzündeki felsefeyi yeryüzüne indiren" kişi olan Sokrates, kendinden sonra gelecek olan felsefi düşüncenin de ilk temsilcisi olarak anılmaktadır (Rowe, 2001: 17). Bu nedenle Sokrates'in lider ve yönetici hususundaki görüşlerine değinmek gerekir. Sokrates, yönetime ilişkin fikir ve iddialarında belirli erdemlerle statü, egemenlik ya da güç arasında bir ilişki kurmakta ve bu doğrultuda toplumsal yaşamda üç sınıfı öne çıkarmaktadır. Bunlar; bilgi ve akıl erdemine sahip olan *yöneticiler*, cesaret erdemine sahip olan *askerler* ve emekleriyle sosyo-iktisadi hayatın devamına katkıda bulunan *diğer vatandaşlardır*. Buna göre ideal toplum ve devlet düzeninin ancak bilgi ve akıl erdemine sahip yöneticilerin öncülüğünde kurulabileceğini savunmaktadır (Rowe, 2001: 22). Dolayısıyla ifade edilebilir ki Sokrates'in lideri/yöneticiyi tanımlamasında ilk olarak normatiflik dikkat çeker. İkinci olarak Sokrates'in ideal lideri tanımlarken kişisel özelliklere vurgu yaptığı görülmektedir.

Antik Yunan'ın belki de en tanınan filozofu Platon'un (2019) *Devlet* adıyla günümüze gelen değerli diyalogunda tasarladığı ideal devlette ya yöneticilerin filozof ya da filozofların yönetici olması yönündeki savunusunu da klasik dönem lider tanımları kapsamında hatırlamak gerekir. Çünkü lider ve yöneticiyi tanımlama pratiğinin

Sokrates'ten sonra öğrencisi Platon'da da devam ettiği görülmektedir. *Devlet* diyalogunda idealize ettiği siyasal sistemde Platon, lider-yöneticinin niteliklerini tasnif ederken ya felsefi düşünen akla sahip bireylerin diğer ifadeyle filozofların yönetici olmasını ya da yöneticilerin filozof olmasını savunur. Ayrıca adil, doğru sözlü, ölçülü, eğitime açık ve halkını eğitebilen, cesaretli ve yüce ruhlu olmayı liderlerde ya da filozofkrallarda bulunması gereken özellikler arasında saymaktadır (Platon, 2019). Platon *Devlet Adamı* diyalogunda siyasal iktidarın kimin elinde bulunması gerektiği sorusuna odaklanırken aynı zamanda siyaset sanatında uzman kişilerin iktidarda olmasını desteklemektedir (2014: 26). Dolayısıyla bilgi ve akıldan gelen siyasette uzmanlığın Platon'un yönetici-lideri tanımlama biçiminde referans aldığı nitelikler arasında olduğu görülmektedir.

Platon'un bu idealizmi dönemin bir diğer filozofu Aristo tarafından da benimsenmektedir. Fakat Aristo bu gerçeğin Platon tarafından yapılan tasvirine katılmaz ve gerçekliğin Platon'un iddia ettiği gibi metafiziksel bir şey değil bizatihi nesnelere içinde olduğunu savunur. Aristo'ya göre gerçek nesnenin dışında Platonik bir form değil, algılanabilen ya da görülebilen bir şeydir (Arnhart, 2017: 60). Dolayısıyla Aristo (1975) *Politika*'da üst bir ideale ulaşmanın yollarının neler olması gerektiğinden ziyade var olanın ne olduğunun analizine odaklanır ve yüz elliden fazla Antik Yunan şehir devletinin anayasalarını inceler.

Bununla birlikte, Aristo da siyasal düzenle ilgili düşüncelerinde kendi çıkarımlarından hareketle genellemeler yapar ve yönetim biçimlerini iyi-kötü şeklinde sınıflandırır. Siyasal olguları bu perspektifle analiz eden Aristo'nun ideal yönetici ya da lider hakkındaki görüşleri de *Politika* ve *Nikomakhos'a Etik (Nicomachean Ethics)* adlı eserlerinde yer almaktadır (Arnhart, 2017: 82). Aristo da Platon gibi liderlerin bilgi erdemine sahip olan bilge kişiler olmasını ister. Çünkü Aristo'nun felsefesinde lider, yönetim hakkında teknik ve felsefi bilgiye sahip mantıklı ve analitik düşünebilen kişiler olarak tanımlanmaktadır ve Aristo'ya göre lider kişinin en temel değeri de zekâsıdır (Aristo, 1975; Aristo, 2017: 179). Bu bağlamda Aristo'nun da lideri tanımlarken benimsediği yaklaşım, Platon'da olduğu gibi özellikler yaklaşımı kapsamında değerlendirilebilir.

2.1.1.1.2. Farabi ve Nizam-ül Mülk'te Siyasal Lider

Antik Yunan'ın filozoflarında özellikler yaklaşımıyla tanımlanan siyasal liderin Doğu siyasal düşüncesinde de özellikler yaklaşımıyla tanımlandığı tespit edilebilir. Doğu/İslam düşüncesinin siyasal analizleri hakkında derli toplu bilgi kaynağı olarak günümüze kadar ulaşan metinler olan siyasetnameler bu bakımdan açıklayıcıdır.²³ Lider, liderlik, yönetici ve devlet yönetimi gibi siyasal konularda kaleme alınan siyasetnameler dikkate alındığında siyasal liderin Batı'da olduğu gibi özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımlarla ve siyaset felsefesi bağlamında tanımlandığı anlaşılabilir. Örneğin siyasal liderin pozisyona bağlı bir yaklaşımla okunduğu sultan, han, imam, halife ve melik gibi unvanlarla anılması ve devlet idaresinin en tepesindeki kişi olarak tanımlanmasından anlaşılabilir.²⁴

Öte yandan siyasetnamelerde ideal lider modelinin geliştirilmesinin amaçlandığı da anlaşılmaktadır. Çünkü düşünürler kendi yargılarıyla ideal lider tanımları yapmışlardır. Bu tanımlarda da filozof ve devlet insanlarının genellikle özellikler yaklaşımını benimsediği tespit edilmektedir. Örneğin Doğu siyasal düşünce tarihinin önde gelen isimlerinden Farabi ve Nizam-ül Mülk gibi düşünürler siyasal lideri normatif değerlendirmeler ve öznel yargılarla tanımlamışlardır. Düşünürlerin eserlerinde daha iyi bir yönetim ve toplumsal düzenin nasıl kurulacağı ya da ideal bir liderde bulunması gereken niteliklerin neler olduğu gibi konular irdelenmiş ve lider ya da yöneticilere çeşitli öğütler yer almıştır. Farabi (2001) ideal düzen ve erdemli toplumu tasvir ettiği değerli eseri *el-Medînetü'l Fâzıla*'da devlet yönetimi ve yöneticisine yönelik felsefi tartışmalar yapmaktadır. Eserde iyi ve erdemli bir toplum, düzen ve yönetim ile ideal yöneticinin nasıl olması gerektiği ve siyasal liderde bulunması gereken nitelikler, İslam felsefesi kapsamında tartışılan konular arasındadır.

Farabi, liderin ne anlama geldiği ya da kimlerin lider olarak tanımlanabileceği sorularına öncelikle kişisel özellikleri dikkate alarak cevap vermektedir. Örneğin ideal liderin sağlıklı bir bedene ve düşünme yeteneğine, güçlü bir hafızaya, kıvrak zekâyâ ve

²³ Genel manasıyla siyasetnameler, dönemin önde gelen düşünürleri ya da devlet adamları tarafından kaleme alınarak sultanlara ya da vezirlere sunulan siyasal metinlerdir. Bu metinlerde başta sultan, hükümdar ya da vezirler olmak üzere yöneticiler ile siyasal örgütlenmeler hakkında tespit, tahlil ve önerilere yer verilmekte, yöneticiye sistemin devamlılığını için ya da ideal olana ulaşmak için tavsiyeler sunulmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Şükrü Karatepe. *Osmanlı Siyasal Kurumları (Klasik Dönem)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004, 19.

²⁴ Örnekler aşağıdaki alt başlıklarda verilmiştir.

iyi bir retoriğe sahip olmasının gerekliliği savunulmaktadır. Fazla yemeğe ve kadınlara düşkün olmaması ile adaletli, cesur ve cömert olması liderliğin özellikleri olarak belirtilmiş ve zihin kapasitesi ile ahlaki durumuyla bu nitelikleri karşılayanlar, Farabi'de lider olarak tanımlanmaktadır (Farabi, 2001: 87-89).

Farabi'nin felsefesinde temel olarak iki tip lider modeli bulunmaktadır: Filozof-peygamber ve varisleri. Filozof-peygamber liderlik özelliklerinin tümünü karşılarken varisler az ya da çok belirli ölçüde filozof-peygamberin niteliklerini taşıyan ve filozof-peygamberin yolunda gitmeyi bilen kişiler olarak tanımlanmaktadır (Çaha, 2013: 78-79). Farabi'nin sınıflandırması ve tanımı dikkate alındığında siyasal liderin hem kişisel özelliklerle hem de belirli statülerle tanımlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin *El-Medînetü'l Fâzıla*'da (2001: 84-85) tasarladığı fazıl ya da ideal şehrin başındaki kişiyi lider olarak gören Farabi, ek olarak liderde bulunması gereken iki temel özellik saymaktadır: Doğuştan liderlik vasıflarını taşıması ve toplumun bu kişinin liderlik özelliklerini taşıdığına kani olması. Bu anlamda Farabi'de liderliğin sonradan öğrenilen bir şey olmadığı da ileri sürülebilir. Farabi'nin tanımında siyasal lider sahip olduğu fiziksel, zihinsel ve sosyal becerileriyle diğer anlamda kişisel özellikleriyle tanımlanmaktadır.

Siyasal liderin tanımlanması bakımından dönemin bir diğer önemli ismi Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminin önde gelen düşünürü ve devlet adamı Nizam-ül Mülk'tür. Kaleme aldığı *Siyasetname* (2014) adlı eserinde dönemin devlet yönetimi ve liderliği/yöneticiliği üzerine düşüncelerini ortaya koymakta ve sultana öğütler vermektedir. Ayrıca eserinde siyasal liderin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini de belirtmektedir. Bu yönüyle *Siyasetname*'de liderin ilk olarak özellikler yaklaşımıyla tanımlandığı ifade edilebilir. Çünkü Nizam-ül Mülk lideri, Allah'ın dünya işlerini yönetmek üzere olağanüstü yeteneklerle donattığı yüce bir kişilik olarak tanımlamaktadır (2014: 25). Nizam-ül Mülk'e (2014: 26-27) göre lider, bir diğer yönüyle dindar olan kişiyi ve iyi, güler yüzlü, merhametli, cesur, sözünün eri ve başarılı bir askeri ifade etmektedir. Bu bakımdan liderliği doğuştan gelen bir nitelik veya beceri olarak değerlendirmesiyle Farabi'nin liderlik tanımı özellikler yaklaşımı kapsamına alınabilmektedir.

2.1.1.1.3. İbn-i Haldun'da Siyasal Lider

İbn-i Haldun, XIV. yüzyılın Doğu ve İslam siyasal düşüncesinde devlet yönetimi, lider ve siyasal iktidar üzerine çalışmalarıyla öne çıkan düşünür ve devlet adamlarından

biridir ve ünlü eseri *Mukaddime* (2004) dönemin siyasal iktidar, devlet, lider ve toplum üzerine düşüncelerini ihtiva etmektedir. Analizlerindeki yöntem açısından irdelendiğinde İbn-i Haldun'un hem kendinden öncekiler gibi ideal olanı hem de farklı olarak var olanı tanımlamaya ve açıklamaya çalıştığı ileri sürülebilir. Çünkü İbn-i Haldun hem toplumsal yaşam, insan doğası ve iktidar gibi konularda bazı ön kabullerden hareket ederek normatif değerlendirmeler ve ideal düzen tasavvurları sunmakta hem de mevcut durumun gözlemlenmesi suretiyle siyasal ve toplumsal hayata ilişkin bazı kategoriler, tanımlamalar ve sınıflandırmalar yapmaktadır (Kışlalı, 1987: 8). Bu anlamda liderin tanımlanması bakımından benimsenen analiz bağlamı ve yönteminin klasik ile modern dönem tanımları arasında bir geçişin söz konusu olduğu iddia edilebilir.

İbn-i Haldun'un siyasal lider üzerine düşüncelerinin temel olarak asabiyet/kavmiyet bağı kavramıyla temellendiği ve İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'de siyasal lideri hükümdar ve halife olmak üzere ikiye ayırdığı görülmektedir (2004). Bu anlamda İbn-i Haldun'un siyasal lider tanımında ilk olarak dikkat çeken husus, pozisyona bağlı bir tanımın yapıldığıdır. Zira siyasal lider hükümdar ya da halife olan kişidir. Ayrıca ideal lider de İbn-i Haldun'da (2004) hem halife hem de hükümdar olmak tasviriyle betimlenmektedir. Öte yandan İbn-i Haldun'a göre hükümdar olabilmenin, diğer ifadeyle lider olabilmenin yolu güçlü bir asabiyet bağına sahip olmaktan geçmektedir (2004: 214-215). Bu görüşüyle İbn-i Haldun kendinden öncekilerden liderliğin olağanüstü yeteneklerle doğmuş olma tanımını benimsemeyişiyle ayrılmaktadır. Dolayısıyla özellikler yaklaşımından ziyade İbn-i Haldun'u bu açıdan siyasal liderliği pozisyona bağlı yaklaşımla tanımlayanlar arasına alabilmek mümkündür.

İbn-i Haldun, öte yandan, siyasal lideri tanımlarken kişisel özelliklere de değinmekte lider tanımlamasında özellikler yaklaşımını da benimsemektedir. Örneğin siyasal liderin adil olmasıyla birlikte aşırı lüks ile israfa düşkün olmamasını öğütlemektedir (2004: 250, 325). İbn-i Haldun'a göre siyasal lider yüksek bir zekâ düzeyine sahip olmamalı, yönetimdeki sorunlara çözüm üretebilmeli ve görevlendirmelerinde liyakati gözetmelidir (2004: 268, 324-325). Şerefli ve ulu bir kişiliğe sahip olmak, iyi ve ahlaklı bir insan olmak, güçlü ve cesur olmak, istişareye önem vermek, erkek olmak, sağlıklı olmak, Kureyş kabilesinden olmak ve dindar olmak da İbn-i Haldun'un siyasal liderde aradığı özellikler arasında yer almaktadır (2004: 360-365, 486-498).

2.1.1.1.4. Niccolò Machiavelli’de Siyasal Lider

Ortaçağ sonrası siyasal düşüncenin ilk temsilcilerinden biri olan Niccolò Machiavelli’nin modern siyaset biliminin temellerini attığı kabul edilmektedir. *Prens* ya da *Hükümdar*, *Titus Livius’un On Kitabı Üzerine Söylevler* (*Discourses On The First Decade Of Titus Livius*) ve *Askerlik Sanatı* (*The Art of War*) isimli eserleri kaleme alan Machiavelli dönemin devlet yönetimi, siyaseti, toplumsal yapısı ve yöneticileri hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. XVI. yüzyılın başlarında yazılan *Prens*’te (1994) Machiavelli temel olarak iktidarın ele geçirilme biçimlerini, mevcut iktidar tiplerini ve bir yöneticide bulunması gereken nitelikleri sıralamakta ve liderlere iktidarlarını sürdürmeleri için öğütler vermektedir. Niccolò Machiavelli’nin lider analizini ifade eden bu eser, analiz bağlamı ve yöntemi açısından İbn-i Haldun’un siyasal lider tanımında olduğu gibi klasik dönemden modern döneme doğru bir geçişi yansıtmaktadır. Bu anlamda Machiavelli’nin siyasal liderini geç klasik dönem ve erken modern dönem tanımları arasında kabul etmek daha doğru olacaktır. Çünkü Machiavelli’nin sosyal olguları analiz etme bakımından ne tam olarak Antik Yunan ve Ortaçağ’ın idealizmini ne de tam olarak modern dönemin sosyolojik analiz yöntemini benimsediği ileri sürülebilir.

Klasik dönem tanımlarının epistemolojik kabullerinden ayrılan duyular aracılığıyla elde edilen bilgiyi rasyonel akılla analiz ederek bilgiye ulaşma yöntemi, Machiavelli’yi kendinden öncekilerden ayıran en belirgin özellik olarak kabul edilebilir (Tannenbaum, 2017: 29). Dolayısıyla Machiavelli’nin lider analizinin inceleme alanı bakımından tarihsel olayları dikkate alması ve yöntem açısından çoğunlukla gözleme ve düşünürün bilgi birikimine dayanması anlamında klasik dönem tanımlarından ayrıldığını fakat iyi lider ve ideal iktidarın nasıl olması gerektiğine ilişkin normatif değerlendirmeleri de içermesiyle klasik döneme uygun düştüğü belirtilebilir.

Prens’te toplumsal yaşam, insan doğası, güç ve siyasal iktidar gibi konularda ön kabulleri olan Machiavelli, incelediği konularda normatif değerlendirmelerle gözlemlerini sentezlemekte ve analizinin sonucunda ulaştığı açıklamaları birlikte sunmaktadır. Örneğin eserinin ilk kısmında yaşadığı dönemde devlet yönetimlerinden yola çıkarak bu sistemlerin ya cumhuriyet ya da prenslik olduğunu ifade etmekte ve böylelikle mevcut duruma ilişkin bir tahlil yapmaktadır. Prenslikleri soydan gelen ve fetih yoluyla elde edilen yeni prenslikler olarak da sınıflandırmaktadır (Machiavelli, 1994: 42-

44). Bu açıdan Machiavelli'nin (1994: 100) “*Prensler hakkında çıkartılmış bir sürü öyküyü bir yana bırakıp yalnızca gerçeklere*” odaklandığı ifade edilebilir. Diğer ifadeyle araştırma evreninin rejimler, iktidarlar, liderler ve yönetim sistemleri olduğu ve olması gereken bir ideal düzen ya da lider tasvirinden ziyade mevcut örneklerden hareketle kendine göre iyiyi belirlemek amacıyla irdelediği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Machiavelli'nin insan doğası ve lider üzerine tahlilleri normatif değerlendirmelerdir. Çünkü Machiavelli deneyim ve gözlemlerinden hareketle hükümdar ya da yöneticilere bir takım öğütler vermektedir. Bu minvalde siyasal lideri tanımlayan Machiavelli'nin hem özellikler hem davranışsal hem de pozisyona bağlı yaklaşımı benimsediği ifade edilebilir. Özellikler yaklaşımını Prens'te lidere eli açık biri olmasını öğütlemesinde, askerlik sanatında uzman olmasını istemesinde ve paralı askerlere güvenmemesini önermesinde görmek mümkündür. Ayrıca prens insanların nankör, değişken, içten pazarlıklı ve çıkarıcı oldukları sebebiyle iktidarını korumak için halk tarafından korkulan biri olmasını öğütlerken de kişisel özellikler üzerinde durduğu anlaşılmaktadır (Machiavelli, 1994: 102-106). İktidarı ele geçirmek ya da elinde tutmak için liderden kurnaz, güçlü, gerektiğinde ahlaki değerleri yok sayarak zalim biri olmasını da beklemektedir (1994: 51-60). Machiavelli'nin öğütlerinin aynı zamanda zihnindeki ideal lider tipini de yansıttığı ifade edilebilir. Machiavelli'ye göre siyasal lider tanımı ancak yukarıdaki ifadelerle tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda dikkate alındığında liderin kişisel özellikler, beceriler, yetenekler ve belirli davranışlarla tanımladığı ileri sürülebilir.

Öte yandan Prens'te siyasal lider tiplemesinde temel olarak üç model bulunmaktadır. Bunlar karma hükümdarlık, soya bağlı hükümdarlık ve yeni hükümdarlıktaki siyasal liderdir. Soya bağlı hükümdarlıkta lider, liderliğini babadan oğula geçen bir veraset ilişkisinden almaktadır. Yeni hükümdarlıkta ise kişi beceri ve yetenekleri sayesinde (*virtue*) ve şans/talihin (*fortuna*) de yardımıyla siyasal lider olmaktadır (1994: 4-10). Dolayısıyla Machiavelli'nin tanımlamasında siyasal lider yalnızca doğuştan değil sonradan da olabilmektedir. Bu anlamıyla siyasal liderin pozisyona bağlı olarak da tanımlandığı ifade edilebilir. Çünkü iktidar pozisyonunu elde eden kişi olan hükümdar ya da prens Machiavelli'nin zihin örüntüsünde lider olarak tanımlanmaktadır.

2.1.1.2. Modern Dönem Tanımları

İbn-i Haldun ve Machiavelli ile başlayan dönüşüm XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında siyasal analizlerde sosyolojinin öne çıkmaya başladığı ve siyasal konuların genellikle sosyolojik açıdan irdelendiği bir döneme girilmesiyle derinleşmiştir. Örneğin sosyal bilimlerin olgu analizlerinde sosyolojik bakış açısının önem kazanmasıyla siyaset sosyologlarının siyasal alanı çeşitli yönleriyle analiz ettiği araştırmalar literatüre girmeye başlamıştır. Öte yandan aydınlanma, sanayileşme ve modernleşme silsilesinin tarihin akışını değiştirdiği bu dönemde ortaya çıkan ulus-devlet ve kapitalizm olgusuyla birlikte gelişen modern dönem, sosyal olguların analizi bağlamında yeni sosyal kurumları var etmesiyle ciddi bir değişimin kapısını aralamıştır.

Modern dönemin siyasetinde iktidar, meşruiyet, otorite, modern devlet, ulus-devlet, temsili demokrasi, parlamento ve genel oy hakkı gibi siyasal olgu ve kurumların ortaya çıkışı da klasik dönemin egemen kurumlarının önemini erozyona uğratmış ve siyasal ve sosyo-ekonomik yaşam yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Örneğin kapitalizmin değiştirdiği sosyo-ekonomik statüler yeni toplumsal sınıfların ve yeni ekonomik/siyasal ilişkilerin oluşmasına neden olurken, ulus-devlet ve demokrasinin yükselişi siyasal partiler, siyasal ideolojiler, meşruiyet gibi alanlarda yeni tartışmalar açmıştır. Değişen sosyal gerçekliği diğer ifadeyle siyasal ve sosyo-ekonomik hayatta meydana gelen bu değişimleri açıklamak ve anlamlandırmak amacındaki sosyal ve siyasal analizler de hem konu hem de analiz yaklaşımı bakımından seleflerinden farklılaşmaya başlamıştır. Bu bağlamda, incelenen konular bakımından siyaset felsefesindeki değer yargılarıyla olması gereken tartışmasının aksine olanın tartışıldığı ve siyasal analizlerde nesnellik ile bilimselliğin ön plana çıkartıldığı bir döneme girilmiştir (Özdemir, 2014a: 56).

Siyaset biliminin kapsam ve yöntemindeki gelişime paralel olarak siyasal lider tanımları da modern dönemin analiz bağlamı ve yöntemleri çerçevesinde yapılmıştır. Çünkü modern dönemdeki siyasal ve sosyo-ekonomik değişimler de siyasal liderin muhtevasında radikal değişimleri getirmiş ve yeni açıklamaları gerekli kılmıştır. Siyasal alanda ortaya çıkan siyasal temsil ve buna paralel olarak siyasal partiler, siyasal ideolojiler, siyasal katılım ve siyasal rejimler gibi kurumların ortaya çıkışıyla liderliği bu konularla birlikte irdeleyen açıklayıcı ve tanımlayıcı araştırmaların ağırlık kazandığı

görülmektedir. Nitekim araştırmalarda çeşitli argümanlarla liderlerin kariyerleri, lider-parti ilişkisi, liderin parti içindeki konumu, parti teşkilatı ve örgütlenme ile iç işleyişte liderin rolleri ve siyasal taban-parti-lider ilişkisi, demokratik sistemlerde liderlerin konumu gibi konulara odaklanılarak liderlik analizleri kişi analizleriyle birlikte sosyolojik ve siyasal bir kurum anlamıyla da irdelenmeye başlamıştır (Uslu, 2016: 14-15).²⁵

Günümüzde hala araştırmacıların referans gösterdiği Max Weber'in siyasal ve sosyolojik çalışmalarında da siyasal liderin modern dönemdeki tanımını bulmak mümkündür. Weber'in metodolojisinin merkezinde sosyal olguların nasıl olması gerektiğinden ziyade ne olduğuyla ilgilenilmesi, arka planda sosyal gerçeğliği şekillendiren sosyolojik dinamiklerin tespit edilmesi ve elde edilen verilerle temel ilkeler, ideal tipler, kavramlar ve sosyal yasalar inşa edilmesi yatmaktadır (Demirel, 2013: 367).²⁶

Dolayısıyla modern dönemin tanımlarında klasik dönemin ideal liderin neye benzediği ya da liderde bulunması gereken özelliklerin neler olduğu sorularının etkilerini sürdürmüş olmalarına rağmen geri planda kaldığı ifade edilebilir. Çünkü lider kimdir, neden ve nasıl lider olmuştur, kişiyi lider yapan siyasal ve sosyolojik dinamikler nelerdir ve liderlerin toplumsal yaşamdaki konumu nerededir gibi sorulara odaklanılmıştır.

2.1.1.2.1. Thomas Carlyle, Büyük Adam ve Siyasal Lider

Modern dönemin siyasal lider tanımlarında ilk olarak XIX. yüzyılda geliştirdiği Büyük Adam Yaklaşımı'yla (*The Great Man Approach*) Thomas Carlyle'a değinilebilir. Carlyle'ın 1841'de yayımlanan *Kahramanlar, Kahramanlara Tapınma ve Tarihte Kahramanlık Üzerine (On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History)* adlı eserinde liderleri tanımlarken ya da liderlerin diğerlerinden farkını ortaya koyarken özellikler

²⁵ Örneğin Moisei Ostrogorski'nin (2012) 1902'deki *Demokrasi ve Siyasal Partilerin Örgütü (Democracy and The Organization of Political Parties)*; Robert Michels'in (1915) 1915'te yayımlanan *Siyasal Partiler: Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelemesi (Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy)*; Vilfredo Pareto'nun *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü-Kuramsal Bir Sosyoloji Uygulaması (The Rise and Fall of Elites: Application of Theoretical Sociology)*; Gaetano Mosca'nın *Yönetici Sınıfı (The Ruling Class)*; C. Wright Mills'in 1956 yılında yayımlanan *İktidar Seçkinleri (The Power Elites)*; Anthony Giddens'in 1970'lerdeki *Seçkinler'i (Elites)* ve İngiliz Yönetici Sınıfının Bir Anatomisi (*An Anatomy of the British Ruling Class*) ve Geraint Parry'nin 1969'da yayımlanan *Siyasal Seçkinler'i (Political Elites)*.

²⁶ Örnek olarak *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism-1905)*, *Meslek Olarak Siyaset (Politics as a Vocation-1919)* ve *Sosyal Bilimler ve Sosyal Politikada Nesnellik (The Objectivity of Sociological and Social-Political-1904)* gibi eserler verilebilir.

yaklaşımını benimsediği ifade edilebilir. Çünkü Büyük Adam Yaklaşımı'nda liderlik doğuştan gelen verili bir olgu olarak tanımlanmış ve liderin kim olduğu sorusuna Carlyle'nın verdiği cevaplar genellikle kişilik özelliklerine odaklanmıştır (Can, Azizoğlu ve Aydın, 2011: 289-290).

Carlyle'in tarihi kahramanların eline vermesi ve kahramanları kutsamasının liderliğe ilişkin kendinden sonraki literatürün de genel çerçevesini çizdiği ileri sürülebilir. Zira siyasal kurum ya da olgulardan ziyade liderlerin, isimlerin ve hikâyelerin öne çıktığı bu dönemde siyasal lider üzerine araştırmalar da Carlyle'in kahramanlarının egemenliği altında yapılmıştır. Öyle ki tarih yazımının merkezine de kahramanlar oturtulmuştur (Elban, 2018: 111-112).

Büyük Adam Yaklaşımı'yla Carlyle, dünya tarihini büyük liderlerin hayat hikâyelerine indirgemiş ve bu kahramanları insanlığın geçmişi ve geleceği olarak tanımlamıştır. Kahramanları da vizyon sahibi, analitik düşünebilen ve gerçekliği her yönüyle algılayabilen peygamber, şair, din adamı, edebiyatçı ve kral gibi vasıflarla tanımlamıştır (Carlyle'dan akt. Elban, 2018: 105). Buradan hareketle Carlyle'in pozisyona bağlı bir yaklaşımla da lideri tanımladığı ifade edilebilir. Bununla birlikte görülmektedir ki Carlyle'in tanımında siyasal lider sahip olduğu kişisel özelliklerle de açıklanmıştır. Örneğin eserinin İslam dininin son peygamberi Hz. Muhammed'i kahraman olarak niteleyen Carlyle, peygamberin olağanüstü yeteneklere sahip, yüce ruhlu, dürüst, açık sözlü, gösteriş ve kibirden uzak, ölçülü ve samimi biri olduğunu ifade etmektedir (Carlyle'dan akt. Özdemir, 2014b: 514-518). Bu bağlamda Carlyle'in kahramanları belirli pozisyonlar ve davranışlar özelindeki irdelemesi ile lideri kişisel özellikleriyle tanımlaması dikkate alındığında siyasal liderin tanımlanmasında benimsenen yaklaşımlar açısından özellikler ve pozisyona bağlı tanımların benimsendiğini görülmektedir.

2.1.1.2.2. Max Weber ve Siyasal Lider

XX. yüzyılın başlarından itibaren siyasal liderin partiler, yöneten-yönetilen ilişkisi ve meşruiyet gibi alanlarda siyasal ve sosyolojik yönleriyle siyaset sosyolojisi bağlamında analiz edildiği anlaşılmaktadır. Bu analizin en tanınan ismi de şüphesiz Max Weber'dir. Max Weber'in siyasal ve sosyolojik analizlerindeki yöntem, sosyal olguların nasıl olması gerektiğinden ziyade ne olduğuna, arka planda sosyal gerçekliği

şekillendiren sosyolojik dinamiklerin tespitine ve elde edilen verilerle temel ilkeler, kavramlar ve sosyal yasalar inşa etmeye odaklanmıştır. Weber'in bu yöntemi *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism-1905)*, *Meslek Olarak Siyaset (Politics as a Vocation-1919)* ve *Sosyal Bilimler ve Sosyal Politikada Nesnellik (The Objectivity of Sociological and Social-Political-1904)* gibi eserlerinde benimsediği ifade edilebilir (Türkkan, 2012: 73-80).

Öte yandan Weber'in yönteminde bir diğer önemli analiz aracı da ideal tipleştirmedir. İdeal tip, temel anlamıyla karmaşık bir sosyal gerçekliğin mantıksal sonuçlarını göstererek bir anlam çıkarma ya da zihinsel bir inşa sürecidir. Weber de sosyal gerçeklikteki belirsizlikleri açıklarken kavram ve olguları “*ideal tipleştiren*” yaklaşımı benimsemiştir. Weber'in kullandığı anlamda ideal tipleştirme, incelenen olgunun temel ve merkezi özelliklerinin bir araya getirilerek sosyal gerçekliğin boyutlarını açıklama, sınıflandırma ve nihayetinde anlamlandırma süreci olarak tanımlanabilmektedir (Heywood, 2007: 23-27).

Siyasal lider, Weber'de bu iki analiz bağlamı ve yöntemiyle tanımlanmıştır. Örnek olarak Weber'in siyasal liderle ilgili düşüncelerini yansıttığı *Bürokrasi ve Otorite (Wirtschaft und Gesellschaft)* (2005) ve *Meslek Olarak Siyaset (Politics as a Vocation)* (2006) isimli eserleri verilebilir. Ünlü karizmatik, geleneksel ve yasal-ussal olmak üzere üçe ayırdığı otorite/iktidar/lider tipolojisinde Weber, otorite ve meşruiyet tiplerini açıklarken siyasal lideri de bu minvalde tanımlamaktadır. Özünde bu tipoloji, Weber'in insanların bir iktidar ya da otoriteye neden itaat ettiği sorusuna verdiği cevapların kategorileştirmesini ifade etmektedir. Bu anlamda Weber, geleneksel otoritenin ya da liderin toplumun geçmişten beri devam eden norm ve geleneklerinden ileri geldiğini savunmaktadır. Bu tipteki lider, hem liderliğini hem de meşruiyetini toplumun geleneklerinden almaktadır. Miras yoluyla ya da soydan geçen geleneksel liderlikte, siyasal lidere bir anlamda kutsallık atfedilmekte ve bu nedenle ona itaat edilmektedir (Weber, 2005: 54-56). Bu bakımdan Weber'in geleneksel lider tanımının kişilik özelliklerinden bağımsız olduğu tartışma götürmezdir. Buna karşın temel vurgunun lider ile takipçileri arasındaki etkileşim ve kişinin içinde bulunduğu sosyal ya da siyasal pozisyon üzerine olduğu görülmektedir. Bu anlamda geleneksel lider tipinin pozisyona bağlı yaklaşımla tanımlandığı ifade edilebilir.

Weber'in bir diğler otorite tipi ise yasal-ussal otoritedir. Bu tipteki lider modeli gücünü ve meşruiyetini yasalardan almaktadır. Yasalar tarafından belirlenmiş yetkiyle lider, rasyonel aklın meşruiyetini kabul ettiği otoritesini sürdürmektedir. Örneğin, lider kişilik özellikleri ya da toplumsal değerlerden doğan bir kutsal aidiyet bağı sayesinde lider olmamakta ve bu bağlamda tanımlanmamaktadır (Weber, 2005: 42-45). Diğler ifadeyle liderlik biçimsel, resmi ve gayrişahsidir, kişisellikten arındırılmıştır (Vergin, 2008: 75). Weber'in bu açıklaması, çerçevesi yasalarla çizilmiş pozisyonların otoriteyi ya da liderliği doğurduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle yasal-ussal meşruiyete dayanan liderliğin pozisyona bağı bir yaklaşımla tanımlandığı ifade edilebilir.

Weber'in son liderlik tanımı da karizmatik otorite diğler ifadeyle karizmatik lider ile ilişkilidir. Karizmatik lider istisnai, olağandışı ya da doğaüstü yetenekleri taşıdığı ve toplumun da onun bir kahraman olduğuna inandığı lider tipidir (Vergin, 2008: 64). Weber'e göre kişiyi diğlerlerinden ayıran bir nitelik olarak karizma, liderliğin bir diğler formudur. Lider bir kriz anında toplumun ihtiyacına paralel olarak kurtarıcı, kutsal ve üstün yeteneklerine sahip olmasıyla karizmatik lider olmaktadır (Weber, 2005: 75-77). Weber'in karizmatik lider anlayışında liderlik kişinin pozisyonundan bağımsızdır. Devlet başkanı, başbakan ya da parti lideri olmak Weber'e göre karizmatik liderliği doğurmamaktadır. Weber'e göre karizmatik lider, kendisine verilmiş olan faziletler ve olağanüstü niteliklerle diğler insanlardan ayrılan kişidir (Weber, 1947: 358). Diğler ifadeyle karizmatik lider, üstün kişilik özelliklerine sahip liderdir. Bu anlamda Weber'in karizmatik lider tanımının özellikler yaklaşımıyla siyasal lideri tanımlandığı sonucuna varılabilmektedir.

2.1.1.3. Çağdaş Dönem Tanımları

Weberci geleneğin domine ettiği siyaset sosyolojisinin hâkimiyeti, XX. yüzyılın sonlarına doğru siyaset biliminin gelişimine paralel olarak görgül araştırmaların önem kazanması ve bilimsellik ile nesnelliliğin öne çıkmaya başlamasıyla nüfuzunu yitirmeye başlamıştır. Bu yıllarda *Siyaset Bilimi* dersleri Batı'da birçok üniversitenin müfredatına girmiş ve nesnelliliğin savunulduğu akademik analizlerin yayımlandığı *Amerikan Siyaset Bilimi Dergisi* gibi yayın organları kurulmuştur. Siyasal olguların analizinin bilimsel, deneye dayalı ya da ampirik olması gerektiğine yapılan vurgu, 1950'li yıllardan itibaren zirveye ulaşırken Amerika'da sosyal bilimlerde davranışsalcı ekolün estirdiği rüzgâr,

sosyal ve siyasal analizlerin ölçülebilir olgulara odaklanmasına ve bu alanda ciddi bir veri birikiminin oluşmasına katkı sağlamıştır. Çünkü davranışsalci ekolü benimseyen siyaset bilimciler siyasal alanı analiz ederken kamuoyu araştırmaları, anketler ve alan araştırmaları yaparak nicel veriler toplamaya odaklanmışlardır (Roskin, vd., 2014: 49). Böylelikle siyasal liderin tanımlanmasındaki analiz bağlamı ve yöntemlerine siyaset felsefesi, siyaset sosyolojisi ve siyaset psikolojisine ek olarak siyaset bilimi de eklenmiştir. Çünkü istatistiksel metotlar, anket çalışmaları, alan ve kamuoyu araştırmaları gibi teknikler de siyasal liderin analizinde kullanılmaya başlanmış, siyasal lider tanımları hem normatif hem tanımlayıcı hem de kuramsal araştırmalara konu olmuştur.

1960'lı yıllardan itibaren ise sosyal gerçekliğin sadece veri haline getirilmesinin diğer ifadeyle sosyal olgularda yalnızca veri üretmenin faydasız olduğunu iddia eden sosyal bilimciler, verilerin analiz edilip sistematikleştirilerek kuramların oluşturulmasını sosyal bilimlerin temel amacı olarak görmüşlerdir (Heywood, 2007: 17-19). Böylelikle siyaset bilimi de hem nitel hem de nicel araştırmaların yapıldığı bir disiplin haline dönüşmeye başlamıştır. Bu süreçte artık siyasal analizlerde var olanın ya da arka plandaki dinamiklerin tespitinden ziyade kanıt, delillerden ve bulgulardan yola çıkılarak teorik çerçevelerin oluşturulması merkezi amaç haline gelmiştir. Bu değişikliklerle birlikte siyaset bilimi, bir süredir etkisi altında olduğu toplum bilimlerinden ayrılmaya ve kendine özgü konusu, metodu, alanı ve amacı olan bağımsız bir bilim dalı olarak kabul edilmeye başlamıştır (Öztekin, 2010: 28). Siyasal liderin analizi de siyaset bilimindeki bu gelişmelere paralel olarak şekillenmiştir. Siyasal lider tanımlarında Çağdaş Tanımlar olarak adlandırılabilen bu dönem XX. yüzyılın ilk çeyreğinde başlayan ve günümüze kadar gelen süreci ifade etmektedir. Bu dönemde sosyal bilimlerde ağırlık kazanan davranışsalci ve sonrasında post-davranışsalci yaklaşımların etkisiyle siyasal lider siyaset biliminin kendi metodolojisi merkezinde diğer disiplinlerle birlikte ampirik analizlere konu olmaya başlamıştır.

Modern dönem lider tanımlarının, siyaset biliminin 1900'lü yılların ilk çeyreğinden sonra felsefe, sosyoloji ve tarih gibi disiplinlerden yöntem ve analizleriyle bağımsızlaşmaya başlamasıyla, egemenliğini yitirdiği bu süreçte (Sarıbay ve Ögün, 2006: 48-49) araştırmacılar Weber'in analizlerindeki önyargıların bilimselliğin önüne geçtiğini iddia ederek Weberyen geleneği tenkit etmişlerdir. Siyasal lider tanımlanırken ideal lider nasıl olmalıdır, lider kimdir, neden ve nasıl lider olmuştur, liderde bulunması gereken

özellikler nelerdir, toplumda ve siyasal alanda liderlerin konumu nerededir, sistematik, bilimsel ve kuramsal bir siyasal lider tanımı yapılabilir mi, lider davranışları nelerdir ve hangi sosyal ya da siyasal pozisyon/statü lideri tanımlar gibi sorular merkeze alınmıştır.²⁷

Örneğin, bu araştırmalarda liderlerin sahip olması gereken nitelikler arasında yaş, kilo, eğitim, özgüven ve başarı gibi özellikler sayılmış ve iyi liderde bulunması gereken nitelikler ampirik ve deneysel metotlarla tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu akım 1940'lı yıllarda Ralph M. Stogdill, William O. Jenkins, Richard Mann ve Nathen W. Harter gibi araştırmacılar tarafından temsil edilmiştir.²⁸ Liderin özellikleri odağında ilerleyen analizin liderliği açıklamada yetersiz kaldığı düşüncesi, 1940'lardan itibaren lidere ilişkin daha rasyonel bir açıklama getirme gayesindeki farklı araştırmaları ortaya çıkarmıştır.²⁹ Son olarak bu araştırmalar da liderin olduğu ortam, durum ve şartları görmezden gelmekle eleştirilmiş ve araştırmacılar lideri çevresel koşullar ile birlikte inceleyen yeni bir tartışma alanı açmışlardır.³⁰

1970'li yıllardan itibaren sürekli değişen ve dönüşen liderlik hakkında farklı bakış açılarıyla farklı liderlik modelleri oluşturan ya da liderliği karşılaştırmalı bir perspektifle irdeleyen araştırmalar da yapılmıştır.³¹

Lider analizlerine paralel olarak ilerleyen siyasal lider analizleri de çağdaş döneme kadar siyasal, sosyal ve felsefi tartışmaların merkezinde olması sayesinde birçok filozof, sosyolog, devlet ve bilim insanı tarafından tartışılmıştır. Fakat Lewis J.

²⁷ Örneğin; J. Edinger'in *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizi (The Comparative Analysis of Political Leadership)*; Robert C. Tucker'ın *Liderlik Olarak Siyaset (Politics as Leadership)*; Jean Blondel'in *Siyasal Liderlik (Political Leadership)* ve Howard Elcock'un *Siyasal Liderlik (Political Leadership)*.

²⁸ Stogdill'in 1948 yılında liderlikle ilgili kişisel faktörleri inceleyen makaleleri ve 1974'te yayımlanan *Liderliğin El Kitabı (ya da Kılavuzu): Teori ve Araştırma Üzerine Bir Anket (Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research)* adlı eseri ve Richard D. Mann'in 1959'daki *Küçük Gruplarda Kişilik ve Performans Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme (A Review of the Relationship Between Personality and Performance in Small Groups)* makalesi bu akımda öne çıkan araştırmalara örnek gösterilebilir.

²⁹ Bu minvaldeki lider analizlerinde de Kurt Lewin, Ronald Lippitt ve Raphl K. White'in *Deneysel Olarak Oluşturulmuş Sosyal İklimlerde Agresif Davranış Kalıpları (Patterns of Aggressive Behavior in Experimentally Created Social Climates)* ve Robert Blake ve Rogers Mouton'un *Yönetim Şebekesi ya da Ağı (Managerial Grid)* adlı çalışmaları öne çıkmıştır.

³⁰ Fred E. Fiedler'in *Liderliğin Etkililiğinin Bir Teorisi (A Theory of Leadership Effectiveness)*, Kenneth H. Blanchard ve Paul Hersey'in *Liderliğin Hayat Döngüsü Teorisi (Life Cycle Theory of Leadership)* ve Victor Vroom ve Philip W. Yetton'un *Liderlik ve Karar-Alma (Leadership and Decision-Making)* araştırmaları örnek olarak verilebilir.

³¹ James MacGregor Burns'un *Liderlik (Leadership)*, Barbara Kellerman'ın *Kötü Liderlik (Bad Leadership)*, Bernard M. Bass'ın *Bass ve Stodgill'in Liderlik Kılavuzu: Teori, Araştırma ve Yönetimsel Uygulamalar (Bass&Stodgill's Handbook of Leadership: Theory, Research and Managerial Applications)* ve Warren Bennis'in *Bir Lider Olabilmek (On Becoming A Leader)* gibi eserleri de bu minvaldeki örneklerdir.

Edinger'in (1975: 53) da ifade ettiği gibi siyasal liderlik araştırmaları 1970'lerde henüz oluşan bir araştırma alanıdır. Buna bağlı olarak araştırmaların sahip olduğu iki temel özellik sayılabilir. İlki, oldukça sınırlı olmalarıdır.³² İlkiyle ilişkili olarak bir diğer özellik de siyasal liderin, liderliğin genel teorisi bağlamında kamu yönetimi ve işletme disiplinlerindeki teorik temel ile çalışılmasıdır. Örneğin kendine özgü teorik ereve Türkiye'de yazılan lisansüstü araştırmalarda oldukça kadar azdır.³³

Henüz yeni bir alan olmasına rağmen ağdaş dönemde siyasal liderin çeşitli disiplinlerce çalışılması kavrama yönelik oldukça fazla tanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin bazı araştırmalarda siyasal lider formel ya da informel örgütlenmelerde pozisyona bağlı hiyerarşik bir fenomen olarak tanımlarken bazıları liderin davranışlarını ya da lider-takipçi ilişkisini referans almakta, bazıları da bu üç ölçütü de vurgulamaktadır.³⁴ Siyasal liderin ne olduğu sorusuna odaklanan ve tanımlayıcı yönü ağır basan araştırmalar yapılmışken siyasal liderin ne olması gerektiğini irdeleyen çalışmalar da mevcuttur (Edinger, 1975: 254-268). Bu bağlamda aşağıdaki başlıklarda siyasal liderin XX ve XXI. yüzyılda kazandığı anlam ile analiz bağlamı ve yöntemi, kavramın tanımlanmasında benimsenen yaklaşımlar dikkate alınarak incelenmektedir. Bu analizdeki tespitler doğrultusunda ikinci adam kavramı oluşturulacaktır.

2.1.1.3.1. Robert C. Tucker ve Siyasal Lider

Robert C. Tucker, ağdaş dönemde siyasal lideri tanımlarken karizmatik liderlik modelini geliştiren araştırmacıdır. *Liderlik Olarak Siyaset (Politics as Leadership)* (1981) başlıklı araştırmasında Tucker siyasal lider, karizma ve propaganda arasında bir sentez yapmakta ve siyasal lideri bu ereve de tanımlamaktadır. Tucker'ın tanımı temelde karizmatik siyasal lider üzerine yoğunlaşmıştır.

Siyasal lider, toplumsal ya da siyasal kriz anlarında ortaya çıkan ve karizması sayesinde takipçilerini ardından sürükleyip krizden kurtaran kişi olarak tanımlanmıştır.

³² Bu alanda az sayıdaki araştırmalara J. Edinger'in 1975 yılında yayımlanan *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizi (The Comparative Analysis of Political Leadership)* başlıklı makalesi, Robert C. Tucker'ın 1981'deki *Liderlik Olarak Siyaset'i (Politics as Leadership)*, Jean Blondel'in *Siyasal Liderlik'i (Political Leadership)* ve Howard Elcock'un *Siyasal Liderlik'i (Political Leadership)* rnek gösterilebilir.

³³ Ayşegül Komsuoğlu'nun *Siyasal Liderlik ve Süleyman Demirel rneği* başlıklı doktora tezi bu araştırmalara örnektir.

³⁴ rneğin Glenn D. Paige'in 1977 yılında yayımlanan *Siyasal Liderliğin Bilimsel alışması (The Scientific Study of Political Leadership)*; Leon Dion'un 1968 tarihindeki *Siyasal Liderlik Kavramı (The Concept of Political Leadership)* başlıklı makalesi; Howard Elcock'un 2001'deki *Siyasal Liderlik (Political Leadership)* başlıklı eseri.

Çünkü Tucker'a göre siyasal lider çağdaş dönemde medya, teknoloji ve iletişim gibi alanlardaki becerisiyle kitleleri etkileyebilecek karizmayı elde edebilen ve lider vasfını kazanabilen kişilerdir (1981: 1-14). Dolayısıyla Tucker'ın (1977) anlayışında durumsal şartlar siyasal liderin tanımlanmasında belirsiz de olsa bir ölçütken kişilik, yetenek ve beceriler daha belirleyici değişkenler olarak öne çıkmaktadır. Buna göre hem liderin karizmasına yaptığı vurgu hem de bu karizmanın şekillendirdiği ya da etkili olduğu lider-takipçi ilişkisini öne çıkarmasıyla Tucker'ın tanımının özellikler ile davranışsal yaklaşımların bir sentezi olduğu ileri sürülebilir.

2.1.1.3.2. Jean Blondel ve Siyasal Lider

Jean Blondel, 1987 yılında yayımlanan *Siyasal Liderlik (Political Leadership)* başlıklı eserinde, siyasal liderliğin diğer liderlik biçimlerine göre daha önde, popüler ve önemli olması nedeniyle kendine özgü bir liderlik olduğunu ifade etmektedir (1987: 1). Fakat henüz siyasal liderin ne anlama geldiğinin açıkça ortaya konulamadığının da altını çizmektedir. Bu konuda Blondel (1987: 2) siyasal lider tanımlanırken karakterlere, çevredeki şartların etkilerine ve kurumsal yapılara odaklanılması gerektiğini belirtmektedir.

Blondel'e göre liderlik, davranışsal yönü ağır basan bir kavramdır ve bu nedenle tanımlar da davranışsal olmalıdır. Ayrıca siyasal güçle ilgili bir olgudur. Fakat bu gücün herhangi bir güç olmadığını, yukarıdan aşağıya doğru işleyen ve liderin altındakilerine istediğini yaptırabilmesine olanak veren bir güç olduğu ifade edilmelidir. Bu anlamıyla Blondel'e göre siyasal lider, bir ya da daha fazla kişinin bir grubun üyelerini harekete geçirme ve istediğini yaptırabilme gücüne sahip olma bağlamında tanımlanmaktadır (1987: 3-4). Dolayısıyla Blondel'in siyasal lider tanımında birinin diğerini yönlendirme davranışının öne çıkmasının, davranışsal yaklaşıma uygun düştüğü ifade edilebilir.

Blondel, siyasal liderin yalnızca bir yapı ya da kurumda üst pozisyonlarda olmakla açıklanamayacağını ve liderin formel ya da informel zeminlerde bir grubu etkileyebilen kişi olduğunu da savunmaktadır (1987: 7-8). Blondel'e göre, bazı liderler herhangi bir mevkii ve makamda değildir, bazıları da üst mevkii ve makamdadırlar fakat lider değildir. Örneğin İngiltere'de Kraliçe, Blondel'e göre (1987: 13-14) gücü sembolik olduğu için siyasal lider değilken, Sovyetlerin Komünist Parti genel sekreteri yalnızca partiyi değil geniş bir kitleyi yönetebildiği için siyasal liderdir.

Dolayısıyla Blondel'in siyasal lideri tanımlamada pozisyonlardan ziyade gerçek iktidar, güç ve otoriteye önem verdiği ifade edilebilir. Bu yönüyle Blondel'in tanımında siyasal liderin takipçilerini yönlendirmeye, onları etkilemeye ve amaçları doğrultusunda harekete geçirebilmeye muktedir olan kişi ya da kişiler olarak okunması mümkündür. Bu nedenle de Blondel'in siyasal liderinin davranışsal yaklaşımı merkeze alan bir açıdan tanımlandığı belirtilebilir.

2.1.1.3.3. Lewis J. Edinger ve Siyasal Lider

Lewis J. Edinger'in eserleri, çağdaş dönemde siyasal lider araştırmalarının temel referans kaynaklarından. Örneğin *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizi (The Comparative Analysis of Political Leadership, 1975)* ve *Siyasal Liderliğin Karşılaştırmalı Analizinde Yaklaşımlar (Approaches to the Comparative Analysis of Political Leadership, 1990)* başlıklı araştırmaları bu kapsamda öne çıkanlardır.

Edinger'a (1990: 510) göre siyasal lider ve liderlik, evrensel birer olgu olarak görülmelerine rağmen aslında tanımlanması oldukça güç iki kavramdır. Örneğin Japocada liderlik sözcüğüne karşılık gelen bir kelime dahi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, siyasal lider literatürde kişisel otorite, yetenekler, beceriler, ilişkiler, süreçler, mevkiler ve pozisyonlar ve takipçiler ile ilişkili olarak tanımlanmış ve tartışılmıştır (Edinger, 1990: 512-517).

Edinger'ın liderliği "rol" kavramına atıfla tanımladığı, hangi rollerin hangi tip liderler tarafından icra edildiğine odaklandığı ve farklı pozisyonlarda farklı lider rollerinin olduğunu iddia ettiği söylenebilir. Örneğin Afrika ve Asya kıtalarında lider-takipçi ilişkisinin geleneksel kaynaklardan beslendiği ve bu nedenle patrimoniyal lider rollerinin öne çıktığını belirtmektedir. Bu tipteki liderlerin takipçileriyle ilişkilerinin sorgulanmayan bir itaate dayandığını ifade eden Edinger, siyasal liderin bu bağlamda dini lider ya da peygamber sıfatlarıyla iktidarını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Buna karşın modern devletlerdeki hükümet sistemlerinde siyasal lider farklı rollerle tanımlanmaktadır. Bu sistemlerde siyasal lider, iktidarını devam ettirmek amacıyla farklı rolleri farklı durumlarda benimsemek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle siyasal lider rolleri çok yönlü ve karmaşıktır. Örneğin ABD'de başkan Kongre'yi, partisini, muhalefet partisini, federal bürokrasiyi, seçmenleri, dış politikada ve ordudaki politika yapıcılarını hesaba katmakta ve buna göre davranmaktadır (Edinger, 518-520).

Edinger'in siyasal lider tanımı üzerine görüşlerinden ziyade kavramı nasıl tanımladığına dikkat edilecek olursa, özetle, siyasal lider tanımlarında belirli davranışlara ve sosyo-politik pozisyonlara değinildiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla Edinger'in siyasal lideri tanımlarken davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımı benimsediği kabul edilebilmektedir.

2.1.1.3.4. James D. Barber ve Siyasal Lider

Çağdaş dönemde siyasal lideri özellikler yaklaşımı çerçevesinde tanımlayan bir diğer bilim insanı James D. Barber'dır. Barber, *Başkanlık Karakteri (The Presidential Character)* başlıklı eserinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlarını psikolojileri, siyasal kariyeri ve davranışları üzerinden diğer ifadeyle psikobiyografik açıdan incelemiş ve başkanları oluşturduğu bir matrisle sınıflandırmıştır.

Bu matriste ABD başkanlarını görev sürelerinde ortaya koyduğu enerjileri bakımından aktif ya da pasif olarak sınıflandıran Barber, siyasal göreve yaklaşımları çerçevesinde ise başkanları pozitif ve negatif kavramlarıyla tanımlamıştır. Böylelikle ABD başkanlarında hâkim olan dört karakter tipi tarif etmiştir: pasif negatif, pasif pozitif, aktif negatif, aktif pozitif (Barber, 2016: 7-9). Örneğin, aktif pozitif karakterli bir başkan kararlarını alırken ve bunları uygularken dışarıdan herhangi bir baskı kabul etmeyen bir anlamda otonom bir modeli ifade etmektedir (Barber, 2016: 10). Barber, bir başkan sosyal ve ekonomik problemlerin çözümüne federal devletin dâhil olması gerektiğini düşünüyorsa aktif; yalnızca gerekli olduğunda müdahale edilmesini savunuyorsa da pasif olarak nitelendirmiştir (Elcock, 2001: 57). Bu matriste ABD başkanlarından John F. Kenedy, George H. W. Bush ve Bill Clinton'ı aktif-pozitif; Warren G. Harding ve Ronald Reagan'ı aktif-negatif; Richard Nixon'u pasif-pozitif ve Dwight D. Eisenhower'ı pasif-negatif karakterli başkan örnekleri olarak değerlendirilmiştir (Heywood, 2007: 498).

Barber'in değerli çalışmasında siyasal liderin hangi kişilik özelliklerine sahip olduğu ve liderin hangi davranışları sergilediği temel sorular olarak alınmıştır. Bu yönüyle Barber'in siyasal lider tanımında özellikler ve davranışsal yaklaşımların benimsendiği görülürken, ABD başkanlarını araştırması kapsamında lider olarak değerlendirmesi de pozisyona bağlı bir tanımın yapıldığını göstermektedir.

2.1.2. Türkiye’de Siyasal Lider

Siyasal liderin tanımlanmasında son olarak Türkiye özelinde bir değerlendirme yapılabilir. Bu bağlamda ilk olarak ifade edilebilir ki çağdaş dönem siyasal lider tanımlarında olduğu gibi Türkiye’de de siyasal lider tanımlanırken özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımların benimsendiği tespit edilmektedir.

Örneğin *Arif T. Payashoğlu* (1952: 28) siyasal lideri bir siyasal partide partinin faaliyetleri ve siyasal programı hakkında en bilgili ve yetkili kişi olarak tanımlamıştır. Buna göre hem bir siyasal partinin başında hem de diğerlerine göre daha bilgili ve becerikli kişi olan lider özellikler ve pozisyona bağlı yaklaşımlarla tanımlanmıştır.

İlter Turan (2011) siyasal lideri partilerin en üst pozisyonunda yer alan kişiler olarak okurken *Meltem Ünal Erzen* (2008: 72) de siyasal lideri bir örgütün başındaki diğer ifadeyle siyasal partilerin tepesindeki kişi olarak tanımlamıştır. Bu iki tanım da siyasal lideri tanımlarken pozisyona bağlı yaklaşımı benimsemiştir. *Işıl Arpacı*’nın (2018: 134) yaptığı bir tanımda siyasal lider, pozisyona bağlı olarak siyasal parti lideri anlamıyla ele alınmış, partinin kamuoyu ve seçmenler önündeki en belirgin aktörü olarak tanımlanmıştır. Siyasal lidere, parti ile dış çevredeki ve partinin iç çevresindeki ilişkilerin yönetimi rolü verilmiştir.

Ali Öztekin’e (2010: 98) göre de siyasal lider, partilerin en tepe noktasında bulunan, partinin görünen yüzü, aktif ve en çok çalışan kişiyi ifade etmektedir. Bu tanımda da lider partinin genel başkanlık ya da genel sekreterlik pozisyonunda bulunan kişiye özgülenmektedir. Benzer şekilde *Süleyman Güven*’in (2016) anlayışında siyasal lider, parti liderliğine karşılık gelmekte ve pozisyona bağlı bir tanım benimsenmektedir.

Sabri Sayarı (2008a: 12) siyasal lider denilince akla gelen iki kritik unsura dikkat çekmektedir: İktidar gücünün kullanılması ve liderle takipçileri arasında kurulan özel bir ilişki. Bu bakımdan Sayarı’nın davranışsal yaklaşım kapsamında bir tanım yaptığı ifade edilebilir. *Sami Zariç* (2011: 100-101) siyasal lideri “*Siyaset ve siyasi partiler aracılığıyla ülkeyi yöneten veya yönetmeye aday olan*” kişiler olarak tanımlarken *Ali Fuat Gökçe*’ye (2011: 51-52) göre siyasal lider siyasal iktidara sahip olan ya da ülkeyi yöneten herkes için geçerli bir sıfat değildir. Siyasal lider, takipçileri ve vatandaşlarla güven ilişkisi kurabilen, sorunları çözebilen, toplum hakkında bilgi ve deneyim sahibi, analitik düşünebilen ve belirli ölçüde karizma sahibi kişilerdir.

Atilla Yayla (2014: 187) da siyasal lideri kitleleri belli bir siyasal program veya ideoloji etrafında toplayıp hareket geçirme yeteneğine sahip olan kişi olarak tanımlamaktadır. *Tuğba Yolcu* (2019: 94) “*Siyasal örgütlenmenin diğer tüm örgütlerde olduğu gibi bir lideri*” bulunduğunu belirterek siyasal liderin “*Bağlı olduğu toplumun amaçlarını hedefleyen ve bu amaçlar doğrultusunda toplumu yönlendirip etkileyen kişiler*” olduğunu ileri sürmektedir. *Yalçın Akdoğan* (2017: 33) da Yayla ve Yolcu ile benzer doğrultuda siyasal liderin en belirgin özelliğinin bir siyasal hareket oluşturabilmesi ve kitleleri arkasından sürükleyebilmesinde somutlaştığını ifade etmekte ve lideri takipçileriyle ilişkisi çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu anlamda *Bülent Özgül*’ün (2015: 152) de siyasal liderin tanımında siyasal parti yönetimini vurguladığı ve lideri partinin hedeflerine ulaşılması için yüksek ikna kabiliyetine ve kendisine bağlılık oluşturma yeteneğine sahip olan kişi olarak gördüğü belirtilebilir. *Mehmet Ali Bozdoğan*’ın (2020: 6) tanımında siyasal lider, bir siyasal topluluğun tepesinde yer alarak, grubu önceden belirlenmiş amaçlar doğrultusunda yönlendiren ve grup üyelerinin çıkarlarını uzlaştırarak koordineyi sağlayan kişiye karşılık gelmektedir.

Tanımlardan anlaşılacağı üzere siyasal lider, Türkiye’de de kişilik özelliklerine, davranışlarına göre ve bulunduğu pozisyonlara göre çeşitli açılardan tanımlanmıştır. Örneğin kimi araştırmacılar siyasal lideri, başında bulunduğu siyasal topluluğun en karizmatik, en bilgili ve yetkili kişisi olarak özelliklerine göre tanımlarken, kimi araştırmacılar siyasal liderin yönlendirici ve motive edici niteliklerine dikkat çekerek lider-takipçi ilişkisine atıfla tanımlamıştır. Diğer yandan siyasal lideri bir pozisyon olarak değerlendiren ve bir siyasal partinin, hareketin ya da devletin başındaki kişi ya da kişiler olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.

2.2. İkinci Adam

Sosyal olguların bilimsel bir disiplin kapsamında tanımlanmasında öncelikle sorulara ve kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü sorular ve kavramlar tanımlanacak olguyu soyut alandan somut gerçekliğe taşıyacak araçlardır. Ayrıca tanımı yapılacak olgunun açıklanması, anlamlandırılması ve belirli bir form kazanması da ancak olguya ilişkin soruların cevaplarıyla ve bu cevaplardaki kavramlarla gerçekleşebilir. Çünkü her kavram mutlaka bir tarihe ve birikime sahiptir. Bu tarih de her kavramı başka bir kavramla ilişkili kılarak kavramların hiçbir şeyden üretilmeyeceğini ortaya koymaktadır

(Jabareen, 2009: 50). Bu bağlamda, siyasal ikinci adam kavramının tanımı da ancak olguya yöneltilecek soru/cevaplar ile mevcut kavramlar üzerinden yapılabilir.

Bu araştırmada ikinci adam kavramı oluşturulurken temel referans kaynaklarından biri şüphesiz Max Weber'in ideal tiplendirmesidir. Çünkü Weberci anlamıyla ideal tip, karmaşık gerçekliği anlamlandırmaya yarayan analitik bir soyutlamadır ve somut olgulardan hareketle oluşturulurlar. Fakat ideal tipler genellikle bir sosyal gerçekliği tam olarak açıklamada da yetersiz kalır. Çünkü her ideal tip aslında tutarlı entelektüel bir kavramsallaştırma yapma hedefiyle abartılı olmaya meyyleder (Demirel, 2019: 14). Fakat gerçekliği açıklama ve anlamlandırma noktasında oldukça işlevseldir. Bu araştırma da ikinci adam kavramını yukarıda incelediği siyasal lider tanımlarından telif ettiği soru, kavram ve yaklaşımlarla araştırmacının kendi bilgi, birikim ve gözlemleriyle bir ideal tip olarak tanımlamaktadır.

2.2.1. İkinci Adam Kavramına Doğru: Siyasal Liderden Tespitler

Siyasal lider tanımları tarihsel bir perspektifle yukarıda analiz edilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak siyasal lider tanımlarında özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımların benimsendiği tespit edilmiştir. Çünkü siyasal lider tanımlarında temel vurgu hem kişilik özellikleri hem davranışlar hem de siyasal pozisyonlara ilişkindir. Özellikler yaklaşımının benimsendiği siyasal lider tanımlarının merkezinde kişilik ve fiziksel özelliklerin yer aldığı tespit edilmiştir. Lideri diğerlerinden ayırt eden özellikler, lideri lider yapan nitelik olarak kabul edilmiş ve lider tanımları buna göre yapılmıştır. Yüksek zekâ, iletişim becerisi, iyi hitabet, cesaretli ve özgüvenli olma, güçlü, sağlıklı ve zinde olma vb. gibi kişisel yetenek, beceri ve nitelikler siyasal liderin tanımlanmasında başvurulan kavramlar olarak öne çıkmıştır.

Öte yandan siyasal lider, siyasal alandaki örgütlenmelerde üst makam ya da pozisyonlardaki kişileri ya da belirli bir siyasal grubun en tepesindeki kişileri de ifade etmiştir. Bu anlamıyla siyasal lider pozisyona bağlı olarak tanımlanmıştır. Bir siyasal partinin genel başkanı ya da genel sekreteri, devlet başkanı, cumhurbaşkanı, başbakan, bakan ve vali gibi pozisyonlarda bulunan kişiler ile bir siyasal akımın veya hareketin öncüsü ya da ideoloğu siyasal lider sıfatını kazanmıştır. Diğer ifadeyle hiyerarşik olarak emir verme gücünü ve yetkisini bulunduğu pozisyon sayesinde elinde bulunduran kişi siyasal lider tanımına dâhil edilmiştir.

Bununla birlikte, siyasal alanın örgütlenmelerinin tepesinde bulunmanın kişiyi lider yapmaya yetmediğini iddia eden görüşler de söz konusudur. Buna göre siyasal liderin belirleyici yönünün takipçileriyle arasındaki bağda, süreçlerde, karşılıklı etkileşimde ve davranışlarda olduğu kabul edilmiştir. Siyasal lider, takipçilerinin duygularını harekete geçirebilen, kendisine güven tesis edebilen ve kitleleri mobilize edebilen kişi olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlarda siyasal lidere, siyasal parti ya da hükümet gibi kurumlardaki pozisyonlara bağlı tanım kalıbından daha üst ya da geniş bir profil kazandırılmıştır. Siyasal lider, bu bağlamda, diğerlerinin davranışlarını şekillendirebilen kişi niteliği kazanmış ve kişinin lider olmasının kaynağı genellikle takipçilerini yönlendirebilmesinde ya da peşinden sürükleyebilmesinde aranmıştır. Örneğin bir örgütün başında bulunan kişinin emirleri takipçileri tarafından yerine getirilmiyorsa o kişi lider olarak tanımlanmamıştır.

İkinci olarak, değinilen yaklaşımlarla siyasal liderin farklı sorularla tanımlanmaya çalışıldığı da tespit edilmiştir. Örneğin özellikler yaklaşımında siyasal lider tanımlanırken “*Liderde bulunması gereken kişisel, fiziksel ve sosyal özellikler nelerdir*” gibi sorular merkeze alınırken davranışsal yaklaşımda siyasal lideri tanımlayan davranışlar ile lider-takipçi ilişkisi merak edilmiştir. Pozisyona bağlı yaklaşımda ise kişisel nitelikler ya da davranışlar değil siyasal bir yapılanmanın hiyerarşik statülerinin siyasal lideri tanımlayıp tanımlayamadığına odaklanılmış ve “*Siyasal lider hangi siyasal statü ya da pozisyonlarla tanımlanabilir*” sorusu çıkış noktası olmuştur.

2.2.2. İkinci Adam: Kavram ve Tanım

İkinci olmak, aşikârdır ki birincinin arkasında, ardında ya da hemen yanında olmayı tanımlar. Öte yandan ikincilik, birinciyi hariç tuttuğunuzda geriye kalanların en önündekini ya da başındakini de ifade eder. Örneğin bir futbol liginde ikincilik, birinci haricindeki diğer tüm takımlardan daha iyi olanın aldığı bir sıfattır. Bir koşu müsabakasında ikinci, hem birincinin ardında koşanı hem de kendisinden geri kalanların en önünde koşanı ifade etmektedir. Dolayısıyla ikinci denildiğinde birinciye en yakın olanı anlamak doğru olacaktır. Nitekim günlük dilde de kullanıldığı şekliyle ikinci adam birincinin yardımcısı, sağ kolu ya da en yakınında bulunun kişiyi akla getirmektedir.

Bu araştırmada ikinci adam siyasetteki karşılığı bağlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla siyasal ikinci adam kastedilmektedir. Bu kavram siyasal alanda yaygın bir

biçimde kullanılmasına karşın henüz tanımı yapılmamış belirsiz bir kavramdır. Bu doğrultuda, yukarıda belirtildiği gibi siyasal lideri tanımlamada benimsenen yaklaşımlardan özellikler, davranışsal ve pozisyona bağlı yaklaşımların üçü de bu araştırmada ikinci adam kavramı tanımlanırken benimsenmektedir. Bu yaklaşımlarda odaklanılan temel sorular ile kavramlardan hareketle ikinci adam kavramına yöneltilecek temel soruları aşağıdaki gibi belirlemek mümkündür:

- İkinci adamlarda bulunması gereken kişisel özellikler nelerdir?
- Hangi zihinsel, fiziksel ve sosyal özellikler ikinci adamları tanımlar?
- İkinci adamlar hangi davranışlarla tanımlanabilir?
- İkinci adamların liderle olan ilişkisi nasıldır ve bu ilişki hangi dinamikler üzerine kuruludur?
- İkinci adamların liderin yanındaki pozisyonu ya da konumu nerededir?
- Hangi formel ya da informel siyasal pozisyon ya da statüler ikinci adamları tanımlar?

İkinci adam kavramı yukarıdaki sorulara verilen cevaplardan hareketle tanımlanabilir. İlk olarak belirtilmelidir ki ikinci adamlar denildiğinde liderlerin ikinci adamları anlaşılmalıdır. Buna göre bir siyasal hareketin, organizasyonun ya da düşüncenin lideri kabul edilen siyasal liderin ikinci adamı olabilir. Çünkü siyasal yaşamda her siyasal partinin genel başkanının ya da devlet başkanının veya cumhurbaşkanının yardımcısı ikinci adam konumuna oturur ki bu da yalnızca pozisyona bağlı bir yaklaşımın değerlendirmesi olur ve eksik kalır. Örneğin demokratik bir düzende parlamenter sistemle yönetilen bir ülke cumhurbaşkanı birinci adam ise başbakan ikinci adam kabul edilir. Fakat bu yaklaşım araştırmanın okuduğu biçimde bir siyasal ikinci adamına karşılık gelmemektedir. Bu bağlamda, yukarıda ifade edilen yaklaşımlar ile sorular dikkate alınarak araştırmanın ikinci adam kavramıyla şunları kastettiği ifade edilebilir;

- İkinci adam; kişilik özellikleri bakımından ihtiyatlı, risk almayan, ani kararlar vermeyen, hesapçı, teşkilatçı, kuralcı, mevzuat adamı, detaycı ve sorumluluk almaktan kaçınmayan kişi olarak tanımlanabilir. Ayrıca kriz ya da sorun çözebilme gibi yeteneklere sahip, analitik ve politik zekâ gibi kişisel yetenek ve becerileri sayesinde liderin yanında siyasal bir karizmaya sahip olan aktördür.
- İkinci adam; liderle ilişkisini güven ve sadakat ikilisi üzerine kuran, günlük yaşantılar da dâhil olmak üzere liderin siyasal ilişkilerindeki en yakını, liderin belirli ayrıcalıklar vererek her koşulda güvenip sadakatinden emin olduğu, liderin davasını en çok benimseyen dava arkadaşı, en yakın takipçisi, destekçisi ve sırdaşıdır.

- İkinci adam; bulunduğu siyasal pozisyonlar bakımından uzun süre liderin en yakın kadrosunda yer alan, kritik anlarda ve görevlerde liderin ilk aklına gelen ve kendisine görev verilen, liderin başında bulunduğu partinin ya da siyasal hareketin formal ya da informal teşkilatlanması, işleyişi ve düzeninde liderden sonra gelen kişidir.
- İkinci adam; liderin siyasal programı ve kararları hakkında belirleyici olan ve lideri yönlendirme gücüne sahip, görünen ya da görünmeyen hiyerarşik bir sıralamada liderin hemen yanında yer alan kişidir.

İkinci adama ilişkin belirlenen bu ölçütleri dikkate alarak lider kadrosu içinde ikinci adam tanımına en uygun düşen kişiyi, liderlerin ikinci adamı olarak tanımlamak mümkündür.

İkinci adam, sıradan siyasetçi değildir. Diğer ifadeyle sahip olduğu belirli özellikler sayesinde diğerlerinden ayrılır. Her ne kadar lider gibi bir takipçi kitlesine ihtiyaç duymasa da kendisini diğerlerinden ayıran nitelikleri lideri etkileyecek kadar taşıması gerekmektedir. Bu anlamda yukarıda da değinildiği gibi ikinci adamı ikinci adam yapan bir takım kişisel özelliklerden bahsedilebilir. Çünkü liderin bir şekilde diğerlerinden ayrılan kişiyi ikinci adamı olarak seçtiğini düşünmek daha doğru olacaktır. Buna göre ikinci adamın tabii olarak liderin gözünde belirli bir karizmaya sahip olan ve belirli nitelikleri sayesinde lideri etkileyebilen kişi olduğu ifade edilebilir. Bu karizmanın kaynakları arasında ikinci adamın siyasette ya da yönetim sanatında bilgi ve birikimiyle uzman olması, zeki olması ya da analitik düşünebilmesi, liderin verdiği iş ve görevleri çözebilme becerisine sahip olması, ilişki yönetiminde becerikli olması, güvenilir ya da sadık olması gibi kişisel beceri, yetenek ve özellikleri sayılabilir. Öte yandan ikinci adamın liderin etrafında cereyan eden sivil ya da siyasal ilişkileri yönetebilecek kadar siyasal zekâyâ, analitik düşünme yeteneğine ve liderin güvenine sahip olması bir anlamda gerekliliktir.

Kişilik özellikleri bakımından siyasal lider çoğu zaman coşkulu, heyecanlı, devrimci, inkılapçı, değişimci vb. gibi sıfatlarla tanımlanırken, ikinci adam sakin, dingin ve değişim taraftarı olmayan mutedil bir kişilikle tanımlanabilir. Bu anlamda ikinci adamı hesaplı hareket eden, her şeyini bir anda teraziye koymayan ve dersini çalışan kişi olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Buradan hareketle ikinci adamın çalışkan, azimli, teşkilatçı ve işi doğru yapan gibi sıfatlarla da tasvir edilebileceği söylenebilir. Çünkü kişisel özellikleri bakımından ikinci adam olmak genellikle kuralcılığı ve mevcuatçılığı çağrıştırmaktadır. Zira liderin sınır tanımazlığına karşın ikinci adam sınırları aşmak ya da

sınırları yok etmek yerine lideri liderin lehine dengelemeye meyilli aktörlerdir. Bu anlamda, ikinci adamların çevresinde cereyan eden durumları kontrol altında tutan ve görevleriyle ilgili risk almamaya özen gösteren tabiatlarının baskın olduğu ifade edilebilir.

İkinci adam, bir sonraki adımı sürekli hesaplayan ve yapılması gereken işin doğru şekilde yapılmasına özen gösteren kişilik özelliğine sahip olan ve detaycı kişi olarak da tanımlanabilir. Bu nedenle ikinci adamı kişilik özellikleri bakımından çoğu noktada siyasal liderin zıddına oturtmak olanak dâhilindedir. Örneğin liderlerde olmaz sayılabilecek güçlü hitabet, güçlü seçmen iletişimi ve kitleleri peşinden sürükleyen karizmanın gibi özellikler ikinci adamı tanımlayan nitelikler arasında yer almamaktadır. Bununla birlikte ikinci adamlar siyasal liderin tamamlayıcıları olarak da tanımlanabilir. Nitekim ikinci adamın her şeyden önceki görevi birinci olmak değil iyi bir ikincilik yapabilmektir. Bu özellikleri nedeniyle ikinci adam, liderin yerine geçme konusunda hırslı ve tamahkâr olmayan kişi olarak da okunabilir. İkinci adam özellikle lider söz konusu olduğunda diğerkâmdır. Liderin iyiliğini kendi iyilikleri kadar önemser. Kendi konumu lidere bağlı olan ikinci adamın sorumluluk almaktan kaçınmayan bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

İkinci adamı yalnızca kişisel özellikleri bakımından tanımlamak yetersiz kalacaktır. Yukarıdaki kişisel özelliklere sahip olmalarına ek olarak, ikinci adam olmanın bazı davranışsal ve pozisyona bağlı ölçütleri de tespit edilebilir. Bu anlamda ikinci adam davranışsal yaklaşım doğrultusunda davranışları ve liderle ilişki çerçevesinde de tanımlanabilir. Davranışsal yaklaşımın siyasal lideri tanımlarken lider-takipçi ilişkisine dikkat çekmesinden hareketle ikinci adam da liderle ve içinde bulunduğu siyasal oluşumun diğer üyeleriyle olan ilişkisi bakımından tanımlanabilir. Örneğin davranışları bakımından ikinci adam içinde buldukları siyasal oluşumu başlatan kişi ya da ideolog, önder veya şef değildir. Diğer ifadeyle bir siyasal hareketi kendi oluşturmaz ya da herhangi bir siyasal oluşumda ilk sırayı almaz. Buna göre ikinci adamı takip eden geniş bir takipçi kitlesi genellikle olmaz ve ikinci adam bir kitleyi belirli amaçlar doğrultusunda motive eden ya da yönlendiren kişi değildir. İkinci adam için en uygun yer liderin en yakını, en uygun davranış da liderin istekleri doğrultusunda şekillenen ve liderin yolunda gitme davranışıdır.

İkinci adamı tanımlayan bir diğer davranış ya da tutum da statükocu ya da muhafazakâr olmasıdır. Çünkü liderin lider olmaya, ikinci adamın da ikinci adam olmaya devam etmesi ancak statükonun devamıyla ya da liderin lider kalmasıyla mümkündür. Bu statükonun korunması eğilimi lider-ikinci adam ilişkisi için de geçerlidir. Çünkü ikinci adamlık, ancak liderle kurulan yakın ilişkinin devam ettiği sürece devam edecektir. Öte yandan içinde buldukları siyasal hareket, parti ya da iktidar kurumlarında liderin konumunu güçlendirecek ve sağlamlaştıracak adımları atmak da ikinci adamın temel davranışları arasındadır. Bu anlamda ikinci adam liderin altında örgütlenen yapının yönetiminden de sorumlu kişiler olarak anlaşılabilir. Fakat bu yönetim tabii olarak liderin iradesine bağlı bir yönetimdir. Böylelikle ikinci adam, liderin düşüncelerinin uygulayıcısı biçiminde de tanımlanabilir. Siyasal liderin davranışlarından biri vizyon üretmek ve takipçilerine bir program, plan, strateji ve gelecek tahayyülü sunmak ise ikinci adam da bu plan, strateji ve programların uygulayıcısı olmak durumundadır.

İkinci adam, liderin yerine geçme potansiyeli yüksek olmasına karşın lidere muhalefet ederek onun yerini alan ya da almaya çalışan kişi de değildir. Zira bu şekildeki bir tanım, ikinci adam kavramının karşıladığı anlam ve pratiğe ters düşmektedir. Bu anlamda ikinci adam ile lider arasında rekabetten ziyade birinin diğerine boyun eğişi ya da otoritesini kabul edişinin söz konusu olduğu ifade edilebilir. Lider; kendiliğinden, seçimlerle ya da elde olmayan şartlara bağlı olarak değiştiğinde ikinci adamın birincinin yerine geçmesi ne kadar tabii bir durum ise de bu geçişin liderden bağımsız ya da ona karşı olarak yapılan bir adım olduğunda ikinci adamlıktan söz edilememektedir. Çünkü ikinci adamlığın temelinde gönüllü bir rıza vardır ve ikinci adam, ikinci adamı olmayı kabul etmiştir. Bu nedenle lidere karşı birinci olmaya çalışmak ikinci adamın davranışları arasında değerlendirilememektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi ikinci adam, sıradan bir siyasetçi ya da yalnızca liderin bir takipçisi değildir. Lideri neredeyse her yönüyle ya da diğerlerinden daha fazla anlayan en yakın takipçilerdir. Lider ile ikinci adam arasındaki ilişki de temel olarak bu bağ üzerine kurulur. Bu ilişkinin temel özelliklerinden birinin lider ile ikinci adamın siyasal ideoloji, fikir ya da dünya görüşü birlikteliği olduğu ifade edilebilir. Bu birliktelik tarihsel geçmişe sahip olabileceği gibi bundan yoksun da olabilir. Fakat herhalde lider ile ikinci adam siyasal programlarının temel amaçları, uygulanması ve yeniden tasarlanması noktasında birlikte hareket eden ve benzer fikirlere sahip olan kişiler olmalıdır. Bu

birliktelik mikro ölçekteki konularda farklı düşüncelerin çatışmasına açık olsa da makro ölçekteki konularda tam anlamıyla bir uyumu gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda lider ile ikinci adam arasında dava arkadaşlığı ya da kader birlikteliği gibi bağların söz konusu olduğu söylenebilir.

İkinci adam-lider ilişkisinde olmazsa olmaz karşılıklı güven ilişkisidir. İkinci adam, siyasal liderin en güvendiği kişi olmak zorundadır. Diğer ifadeyle liderin en güvendiği kişi ikinci adamdır. Bu güven ilişkisi ikinci adamın lidere en yakın olmasının da gerisinde yatan temel sebeptir. Çünkü ikinci adam lidere en yakın olduğu için kritik ve gizli konulara dâhil, sır saklayabilen, liderin sırdaşı ve liderin kara kutusudur. Dolayısıyla liderin en güvendiği kişilerdir. Bu güven temelinde şekillenen ikinci adam-lider ilişkisi şüphesiz ki sadakat üzerine de kuruludur. İkinci adam, lider ve güven/sadakat üçlüsü liderin ikinci adama her konuda güvenmesiyle temellenir. Ayrıca yalnızca bağlılığı ve sadakati noktasında liderin güvenini kazanmış olmak, ikinci adamlığın bir yönünü açıklar. Ayrıca sadakat ile kastedilen yalnızca liderin her söylediğini kabul etmeyi değil gerektiğinde lidere karşı çıkabilmeyi fakat lidere inançla bağlı olmayı ifade etmektedir.

Öte yandan ikinci adam kendisine lider tarafından verilen görevleri de layığıyla (özellikle lider açısından) yapabilen ve liderin, verdiği görevi yapabileceğine dair güvenine sahip olan kişidir. Lider açısından görevin layığıyla yerine getirilip getirilmediği de görev vermenin devam edip etmediğinin tespitiyle anlaşılabilir. Eğer lider siyasal kariyerinde karşılaştığı kritik ve önem arz eden konularda sürekli bir kişiyi öne çıkarıyorsa liderlerin öne çıkardığı bu kişileri ikinci adam olarak tanımlamak mümkündür. Bu anlamda ikinci adamı liderler nezdinde genellikle “*ilk akla gelen*” isim olarak görmek mümkündür. Liderin ilk aklına gelen isminin kim olduğu da liderin verdiği görevlerin süreklilik arz etmesinden anlaşılabilir. Buna göre liderin farklı konularda olsa dahi sürekli bir kişiyi görevlendirmesi ikinci adamların tespitinde bir ölçüt olarak alınabilmektedir.

Öte yandan, karşılıklı güven ilişkisi neyi ifade etmektedir? Çünkü güven soyut bir kavramdır. Bununla birlikte, liderle-ikinci adam arasındaki güven ilişkisinin somutlaştığı belirli alanlar tespit ederek bu ilişkiyi anlaşılabilir kılmak da mümkündür. Örneğin, ikinci adam liderin güvendiği kişidir çünkü lider partisinin teşkilatlanmasını veya yönetimini ya

da iktidara geldiğinde devlet idaresini genellikle ikinci adamla birlikte yürütür. Herhalde bu ilişki güven üzerine tesis edilmek zorundadır. Çünkü bir lider için partisi de hükümet de gücünün kaynağını oluşturan kurumlardır. Dolayısıyla liderin bu mevkilere getirdiği kişiler de aynı zaman bu kişilere yönelik güveni göstermesi açısından önemlidir. Çünkü bir siyasal partinin, hükümetin ya da devletin yönetiminde karar alma süreçlerine liderin güvendiği isimler gelir. Bu anlamda ikinci adam olarak tanımlanacak kişi liderden sonra bu süreçlerin vazgeçilmez aktörü de olmak zorundadır. Buna göre partinin teşkilatlanmasında, pozisyonların doldurulmasında, milletvekili adaylarının seçiminde, bir siyasal partinin merkez karar yönetim kurulundaki süreçlerde ya da devletin güvenlik politikalarının oluşturulması gibi anlarda liderin bizatihi görevlendirdiği kişiyi ikinci adam olarak tanımlamak yerinde olacaktır.

İkinci adam, liderin herhangi bir kriz anında krizi çözmekle görevlendirdiği kişi ya da yararı veya faydayı bölüştüğü, liderin aklına ilk gelen kişi olmalıdır. Örneğin, liderin başında bulunduğu siyasal hareketin ya da devletin bekası söz konusu olduğunda problemin çözümünde yetkilendirdiği kişi ya da bir siyasal partinin iktidar olması halinde liderin önemli makam ve mevkilere getirdiği kişi ikinci adam olarak kabul edilmelidir. Bu ilişki de ikinci adam-lider arasındaki güvene işarettir.

Liderle ilişki bakımından ikinci adam, liderden sonra en yetkili kişi olarak tanımlanmalıdır. Diğer ifadeyle siyasal bir oluşumun işleyişinde liderle birlikte karar alan kişiyi ikinci adam olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Fakat ikinci adamın, gücünü kendi karizmasından ya da parti teşkilatından alabileceği gibi büyük oranda liderden aldığı altı çizilmelidir. Buradan hareketle ikinci adam lider haricindeki diğer üyeler tarafından otoritesinin kabul edildiği kişi olarak da anlaşılabilir. Liderden sonra siyasal grubun, hareketin ya da düşüncenin yönlendirilmesi hususunda en yetkili kişi, ikinci adamdır. Dolayısıyla ikinci adam bir siyasal oluşum içinde liderden sonra en aktif faaliyet yürüten ve bu oluşumun işleyişi, örgütlenmesi ve siyasal programı hakkında etki kapasitesi yüksek kişi olarak da tanımlanabilir. Bir siyasal partide lideri etkileyebilen ve partinin siyasal kararları üzerinde diğerlerinden daha fazla etkili olan kişi, bu bakımdan ikinci adamdır. Ayrıca ikinci adamın lideri etkileyebilmesine ek olarak parti ve partililer üzerinde kendi pozisyonu nedeniyle etkili bir isimdir.

Kişisel özellikleri, davranışları ve liderle ilişkisine ek olarak ikinci adamı pozisyona bağlı bir yaklaşımla tanımlamak da mümkündür. İkinci adamın siyasal kariyeri genellikle hem kendinin hem de liderin siyasal kariyerinin toplamına ya da kesişim kümesine denk gelir. Bu nedenle, ikinci adamı pozisyona bağlı olarak tanımlama ancak lider ve liderlik pozisyonu dikkate alınarak yapılabilir. Bununla birlikte, ikinci adamı yalnızca belirli siyasal pozisyonlarla sınırlamak tabii olarak onu siyasal hayattaki karşılığından uzaklaştırabilir. Yukarıda siyasal lider tanımlarında da değinildiği gibi nasıl ki iktidar sahipliği bir kişiye her zaman liderliği getirmiyorsa liderin hiyerarşik olarak hemen bir altındaki pozisyon da kişiye her zaman ikinci adamlığı getirmediğinin altı çizilmelidir. Örneğin her cumhurbaşkanı yardımcısı, başbakan yardımcısı ya da siyasal partinin genel başkan yardımcısı ikinci adam olarak nitelenememektedir. Fakat bu pozisyonların ikinci adamı tanımlamada oldukça önemli kilitleri açtığı da kabul edilmelidir. Nitekim bu pozisyonlarda bulunan her kişi ikinci adam olarak nitelenemese de her ikinci adamın bu pozisyonların birinde olduğu ifade edilebilir.

Pozisyona bağlı bir tanımda ikinci adam her şeyden önce görünen ya da görünmeyen bir hiyerarşide lidere en yakın ve liderin kolay kolay vazgeçmediği bir yerde durur. İkinci adam, liderin başında bulunduğu bir siyasal partide, harekette, organizasyonda ya da iktidar kurumlarında (cumhurbaşkanlığı, başbakanlık, devlet başkanlığı vb. gibi) yüksek mevkilerde kendisini bulduğumuz kişidir. Buradaki yüksek mevkiler, ayrıca, eşit merciiler arasında birincilik pozisyonu olarak da okunabilir. Örneğin ikinci adam siyasal partide genel başkan yardımcısı, merkez karar yürütme kurulu başkanı, partinin teşkilat ve organizasyon kurulu başkanı, parti sözcüsü ya da benzeri pozisyonlarda olabilir. Fakat bu makamlarda bulunmak her zaman için ikinci adamlığa karşılık gelmemektedir. Bu nedenle yalnızca statülerin hiyerarşik üstünlüğüne dikkat kesilmek, ikinci adamı tanımlamada yetersiz kalacaktır.

Öyle ki pozisyonların hiyerarşik sıralamasına ek olarak bu pozisyonlarda bulunma süresini de ikinci adam için ölçüt olarak almak gerekir. Çünkü bir siyasal partide partinin kuruluşundan beri liderin genel başkan yardımcısı olmak ile herhangi bir durumda lidere partide ya da hükümette geçici olarak vekâlet etmek ikinci adamlık için aynı öneme sahip değildir. Ayrıca liderin partide en yakın ismi olmak ile hükümette en yakın ismi olmak ki

bu kimi zaman farklı isimler olabilir, ikinci adamlık açısından farklı sonuçlar doğurabilir. Öte yandan pozisyonların görünen hiyerarşideki konumu da tam olarak belirleyici değildir. Yalnızca görünen hiyerarşi ölçüt alınırsa genel başkan yardımcılarının ikinci adam olması gerekir. Fakat bu durumun gerçeği açıklamadığı durumlar söz konusu olabilir. Bu nedenle ikinci adamları formal ya da informal hiyerarşide liderden sonra gelenler olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Buna göre pozisyona bağlı yaklaşımda ikinci adam hem pozisyonlarının hiyerarşik konumuyla hem burada kaldığı süreyle formal açıdan hem de informal bir hiyerarşide lider açısından önemleri bakımından irdelenmelidir. Bu anlamda liderin en yakın çemberindeki pozisyonlarda en uzun süre görev alan kişilerin diğerlerine nazaran ikinci adam olma hususunda bir adım önde olduğu kabul edilebilir. Öte yandan kritik görevlerin ya da pozisyonların sahiplerinin de ikinci adam olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bu durum ikinci adamı görünmeyen bir hiyerarşinin en üstüne konumlandırmaktadır. Örneğin liderin önemli gördüğü anlarda kendisinin yerine vekâlet edebileceğine diğer ifadeyle kendisini temsil edebileceğine inandığı kişi, genellikle ikinci adamdır. Çünkü ikinci adam lideri tam olarak anlayabilme, liderle hemfikir olma, liderin sözünden çıkmama ve liderin güvenini kazanmış olmasıyla bu konuma en uygun kişidir.

3. BÖLÜM

3. TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLIK VE İKİNCİ ADAMLARIN ANALİZİ

Bu bölümde Türk siyasal hayatında ikinci adamlar üzerinde etkili olduğu iddia edilen faktörler irdelenmekte ve seçilen liderin ikinci adamlarının analizi yapılmaktadır. İlk olarak Türkiye'deki siyasal liderlik, siyasal rejim, parti düzeni ve siyasetteki informel ilişkiler ikinci adamlara ve ikinci adamlığa etkileri bakımından incelenmektedir. Bölümün ikinci kısmında ise araştırmada belirlenen liderlerin ikinci adamları ortaya koyulmakta ve tartışılmaktadır. Son kısımda da ikinci adamı tespit edilemeyen liderler işlenmektedir.

3.1. Türk Siyasetinin İkinci Adamlar Bağlamında Okunması: İkinci Adamlığı Etkileyen Temel ve Tali Faktörler

Türkiye'de ikinci adam olmanın ya da ol(a)mamanın belirleyicilerinin neler olduğu ve ikinci adamların nasıl ikinci adam olabildiği ya da diğerlerinin neden ikinci adam olmadığı bu kısmın temel tartışma konusudur. Türkiye'deki siyasal lider anlayışı, pratiği ve kültürünün ikinci adam olmayı hangi açılardan etkilediği, siyasal rejimin ikinci adamlara sistem içinde nasıl bir rol biçtiği ve parti düzeninin ikinci adam olmada ne gibi etkilerinin bulunduğu çalışılmaktadır. Böylelikle ikinci adamların analizine Türk siyasal hayatının yapısal özelliklerini ve siyasal yaşamdaki gelişmeleri de dikkate alan bir perspektif kazandırılmaktadır.

Türk siyasal hayatında ikinci adamlar üzerinde etkisi olduğu iddia edilen faktörleri temel ve tali olmak üzere ikiye ayırarak analiz etmek mümkündür. Bu sınıflandırmada lider temel faktör olarak alınmaktadır. Çünkü ikinci adam olmanın her şeyden önce bir liderin varlığını gerekli kıldığı ve bu nedenle ikinci adamlığın liderle ilişkili bir durum olduğu ileri sürülebilmektedir. Ayrıca Türkiye'de siyasal liderliğin önemi dikkate alındığında ikinci adam-lider ilişkisi daha da sıklaşmaktadır ve liderlerin ikinci adamlar üzerinde mutlak belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Türk siyasal hayatında ikinci adamların analizini liderlere bağlayan, diğer ifadeyle liderleri ikinci adamların tek belirleyicisi yapan lider faktörünün kendisinden başka faktörler de bulunmaktadır.

Araştırmada siyasal rejim, parti düzeni ve informel ilişkiler tali faktörler olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca temel ve tali faktörler birbirlerinden bağımsız değildir. Çünkü her birinin bir diğerini etkileyen ya da dönüştüren yönleri vardır. Bu nedenle ikisini de bütüncül bir yaklaşımla analiz etmek yerinde olacaktır. Örneğin Türk siyasal kültürü, Türk siyasal yaşamının temel belirleyicilerinden biridir. Türkiye’deki siyasal rejim, parti liderliği, siyasal parti düzeni, siyasal aktörler ve siyaset pratiği Türk siyasal kültüründen etkilenmiştir (Ayan, 2010: 199). Siyasal yaşamda süreklilik kazanmış pratikler, gelenekler, normlar ve değerler de bu siyasal kültürün sürekli yeniden üretilmesini sağlamış ve kültürü şekillendirmiştir. Örneğin Osmanlı’dan beri devam eden merkeziyetçi yönetim anlayışı, Cumhuriyet sonrası dönemin de hâkim yönetim anlayışlarından biri olarak siyasal rejimi biçimlendirmeyi sürdürmüştür (Heper ve Keyman, 1998: 259).

Türk kültüründeki kahraman ve güçlü lider algısı ve pratiği ile Cumhuriyet sonrasında Türk halkının lider anlayışı arasında da ciddi bir paralellik bulunmaktadır. Bu güçlü lider algısının siyasal parti düzeni ve parti yönetiminde liderleri öne çıkardığı ifade edilebilir. Ayrıca siyasal alanda kurumsallaşma yerine insan faktörünün öne çıkmasına sebebiyet vererek partilerin kurumsallaşamamasının temel gerekçelerinden birini teşkil eden bu lider anlayışı siyasal patronaj gibi informel ilişkileri öne çıkarmakta ve Türkiye’de siyaseti genellikle kişiselleştirilmiş bir alan haline getirmektedir (Heper, 2011: 43). Buna bağlı olarak da partilerden ziyade liderlerin, ilkelerden ziyade ani duygusal tepkilerin ve kurallardan ziyade popülizmin hâkim olduğu bir siyaset anlayışının geliştiği ileri sürülebilir.

3.1.1. Lider Faktörü

Türk siyasal hayatında ikinci adamlar ve ikinci adamlık üzerinde belirleyici olan temel faktörün tartışma götürmez bir şekilde yalnızca lider olduğu ifade edilebilir. Çünkü lider-merkezli siyasette ikinci adam doğrudan lidere bağlı bir durum olarak okunabilir. Bu durumda ikinci adamların siyasetteki konumu, statüsü ve geleceği üzerinde de yetkili olan tek aktör de yine liderlerdir. Dolayısıyla ikinci adamların ancak liderlerle birlikte var olabilen siyasal aktörler olduğu anlaşılabilir ki bu durumda ikinci adam analizinin merkezine alınması gereken aktör hiç şüphesiz liderlerdir.

Türkiye’de siyasal liderliğin üstün körü bir değerlendirmeye dahi oligarşik eğilimler taşıdığı, güçlü, mutlak ve kahraman lider anlayışının hâkim olduğu ifade edilebilir (Turan, 2011: 2). Buradan hareketle Türk siyasal kültürü ve siyasal yaşamının temel özelliklerinden egemen ve güçlü lider anlayışı ile pratiğinin, ikinci adamlar üzerinde temel olarak iki etkisinden bahsetmek mümkündür. İlki, siyasal kültürdeki merkezîyetçi ve güçlü lider anlayışı sayesinde siyasetin merkezine oturan liderler, diğer hususlarda olduğu gibi ikinci adamlar üzerinde de belirleyici tek aktör olmuşlardır. İkincisi de ilkiyle ilişkili olarak siyasetin merkezinde yer alan güçlü liderler, siyasal alanda ikinci adamları ve konumlarını belirsizleştirmiştir. Siyasal kültür ve rejimdeki merkezîyetçi yönetim anlayışının temel oluşturduğu tek, mutlak ve güçlü lider olgusu ve pratiği ile ikinci adamlık kurumunun arasında ilkinin ikincisinin önemini azalttığı ve konumunu belirsizleştirdiği bir etkiden de söz edilebilir. Çünkü Türkiye’de ikinci adamlar her ne kadar siyaset üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak belirleyici olsalar da liderlerin özgül ağırlığını aşamamış ve siyasetin görünmeyen yüzleri olmuşlardır. Bu bağlamda ilk olarak Türk siyasal kültüründe güçlü lider anlayışının etkilerine değinilebilir. Çünkü siyasal kültür her toplumda olduğu gibi Türkiye’de de siyasetin temel belirleyicilerinden biri olarak Türkiye’deki liderlerin siyaset pratiğini ve dolayısıyla ikinci adamlığı etkilemiştir.

Bir devletin, milletin ya da toplumun siyasal kültürünün onun tarihsel hafızası ve deneyimlerine göre şekil aldığı belirtilebilir (Roskin, vd., 2015: 147-148). Fakat toplum-siyasal kültür ilişkisinin mutualist³⁵ bir yönü de bulunmaktadır. Toplumun siyasal kültürünün o toplumdaki siyasetin işleyişini şekillendirmesi ne kadar kaçınılmaz ise (Ayata ve Gölgeliolu Klujs, 2016: 299-300) bir siyasal sistemde bireylerin siyasete ve siyasal sisteme ilişkin yönelimlerinin de oradaki siyasal kültür üzerinde belirleyici rol oynaması o kadar doğaldır. Siyasal kurum ve ilişkiler, toplumun o ana kadar ürettiği maddi ve manevi değerlerin oluşturduğu sosyo-kültürel koşullardan bağımsız değildir ve hatta bu koşullarda biçimlenirler (Karatepe, 2004: 16). Gustave Le Bon (2020: 68) bu ilişkiyi şu ifadesinde oldukça yerinde bir tespitle açıklamaktadır: “*Halk geçmişin yarattığı bir organizmadır ve her organizma gibi o da ancak yavaş yavaş aktarılan birikimlerin sonucunda değişebilir.*”

³⁵ Biyolojideki bir kavram olarak mutualizm, *farklı türlerden iki canlının karşılıklı yardımlaşarak her iki tarafa da yarar sağlamasına dayalı olan bir ortak yaşam biçimini* ifade eder.

Türk siyasal kültüründeki lider anlayışı da bu minvalde okunabilir. Çünkü ilk Türk devletlerinden Osmanlı İmparatorluğu'na oradan da Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar süregelen siyasal kültürdeki lider anlayışı bir birikimin ürünüdür ve ancak bu tarihsel gelişimin anlaşılmasıyla açıklanabilir. Ayrıca bu lider anlayışının yeni devlette de Türk toplumunun kadim siyasal ve kültürel geleneklerinin ve Osmanlı siyasal kültürünün etkisiyle devam ettiği ileri sürülebilir (Özbudun, 1993: 192). Bu kültür ve pratik dikkate alındığında güçlü, merkeziyetçi ve otoriter lider tipi Türkiye'de liderlerin belirgin özellikleri arasında sayılabilir.

Tabidir ki liderlerin her toplumda ya da beşeri örgütlenmeye dayanan her oluşumda ayrıcalıklı bir konumu vardır. İlk Türk devletleri ve Osmanlı gibi geleneksel değerlerin baskın olduğu cemaatçi kültüre dayanan toplumlarda baskın ve otoritesi az sorgulanan kişiler olmaları hasebiyle daha da ayrıcalıklı bir yerde dururlar (Çaha, Toprak ve Dalmış, 2008: 96). Hele de Hikmet Bayur'un (1939: 248) tanımladığı şekilde (ifadenin milliyetçi refleksle abartısı bir kenara) "*Dünyada hiçbir ırk yoktur ki Türkler kadar lider yetiştirmiş olsun*" sıfatını taşıyan bir toplumda, liderlerin ayrıcalığı kendisini belli etmektedir. Nitekim Türk liderler tarihinde Gazneli Mahmut, Sultan Tuğrul ve Alpaslan, Timur, Babür, Ekber, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Mustafa Kemal Atatürk gibi yetişmiş büyük liderlerin olması da anlamlıdır.

Öte yandan gücünü ve meşruiyetini genellikle soya bağlı ya da teolojik olarak toplumsal kabul düzeyi yüksek olan güçlü kaynaklardan almalarıyla yeryüzünün hükümdarları gibi niteliklere sahip olan lider bu ayrıcalıklı konumlarını sürekli yenileyebilmişlerdir (Tekin ve Okutan, 2019: 2). Hatta liderlerin siyasal gücü öylesine fazla olmuştur ki hem ilk Türk devletlerinde hem daha sonra kurulan Türk-İslam devletlerinde hem de Osmanlı'da kanunlardan daha fazla nüfuz sahibi olmuş ve iktidarı ellerinde tutmuşlardır (İnalçık, 1958: 102-103). Özetle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen sürecin büyük bir bölümünde Türk siyasal kültürü ve yaşamındaki konumları itibariyle liderler, tartışma götürmez şekilde siyasetin mutlak egemenidirlere.

Örneğin Osmanlı'da siyasetin merkezinde yer alma ya da siyasal iktidarı etkileyebilmenin veya ele geçirebilmenin tek şartı vardı: hanedan ailesinin üyesi olmak. Dolayısıyla siyaset de yalnızca bu hanedan üyelerine ve bu hanedan üyelerinin seçtiği

ayrıcalıklı kişilere ait sınırlı bir faaliyet niteliğindedir. Osmanlı'nın kuruluş yılları ve yükselişinin ilk dönemlerinde padişahla birlikte siyasal gücü elinde bulunduran küçük bir azınlıktan oluşan saray çevresi varsa da özellikle Fatih Sultan Mehmet'in tahta geçişiyle tüm yetki Osmanlı Hanedanı'nda toplanmış (Kongar, 1981: 23) ve böylelikle devlet yönetiminde söz sahibi olabilmek, Osmanlı tarihinin büyük bir döneminde hanedan üyelerinin ayrıcalığı kalmıştı. Öyle ki Osmanlı'da bir kimsenin siyasal ve sosyal statüsü dâhil her şeyi padişahın iradesine tabi kılınmıştı (Mardin, 1969: 260). Lider egemen siyasal hayatın lider haricindekilerin liderden bağımsız bir şekilde siyaset üzerinde belirleyiciliğinin neredeyse olmamasına ve dolayısıyla konumlarının belirsizleşmesine neden olduğu da ileri sürülebilir. Diğer ifadeyle ilk Türk devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hâkim birinci adam anlayışının ikinci adamların ayrı bir kimlikle siyasal hayatta varlık göster(e)memesine yol açtığı, ikinci adamların konumunun ve ikinci adamlığın liderle iç içe geçmesine ve konumlarının ekseriyetle belirsizleşmesine neden olduğu kabul edilebilir.

Liderler geçmişte olduğu gibi kurulan yeni devlette de çok partili hayata geçiş, anayasal hareketler, seçimler ve dış politika gibi Türkiye'nin iç ve dış siyasetini belirleyen konularda belirleyici olmuşlardır (Heper, 2011: 37). Sabri Sayarı'nın da ifade ettiği gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya çıkışından bu yana ülkedeki siyasal ilişkiler, ekonomi, toplum ve dış politika genellikle liderlerin elinde olmuştur. Diğer ifadeyle “*Türkiye'nin yarım yüzyıllık demokrasi deneyiminin artularından da eksilerinden de büyük ölçüde siyasi liderler sorumludur*” (2008a: 10-11). Hatta Çağlar ve Arslan'ın (2000: 501) belirttiği gibi ülkenin kaderini ve siyasal, ekonomik ve toplumsal yaşamının rotasının liderler tarafından çizildiği ifade edilebilmektedir.

Siyasal hayatta güçlü lidere bağlılığın Türkiye'deki liderlerin belli başlı özellikleriyle ilgili olduğu söylenebilir. Örneğin, Cumhuriyet tarihi liderleri dikkate alındığında halktan olmak ya da halkın içinden gelmek genellikle liderlerde ortak paydalardan biridir. Şevket Süreyya Aydemir'in (2001a: 5) de belirttiği gibi “*Türk tarihi aslında halkın ve halktan gelenlerin tarihidir.*” I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele Dönemi ve sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşunda öne çıkan figürler dikkate alındığında soyluluğun belirleyici olmadığı dikkat çekmektedir. Osmanlı'da yetişmiş ve genelinen asker kökenli olduğu bu kimseler Osmanlı'nın subay seçiminde Batı'daki gibi soyluluğu bir ön şart olarak almaması sayesinde devletin yönetici sınıfına girebilmişlerdir (Öztuna,

1998: 287). Toplumun karizmatik, kitleleri mobilize edebilen ve kahraman liderlere sempati duyması da halktan gelen liderlerin siyasal alanda öne çıkmasına katkı sağlayan sosyolojik bir faktör olarak Türk siyasal hayatında liderlerin konumunu güçlendirmiştir (Zariç, 2011: 108). Zira bu alanda yapılan araştırmaların çoğu da Türk toplumunun liderde aradığı temel iki özelliği güç ve kahramanlık olarak belirtmektedir (Frey, 1968: 495-496).

Öte yandan Cumhuriyet tarihi dikkate alındığında Adnan Menderes, Bülent Ecevit ve Mesut Yılmaz haricindeki liderlerin çoğunun toplumun alt ve orta kesiminden geldiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Turgut Özal'ın aileleri orta sınıf ailelerken, Celal Bayar'ın babası müftü, Süleyman Demirel'in babası çiftçidir. Tansu Çiller de orta sınıfa dâhil bir ailede yetişerek Türkiye'nin ilk kadın başbakanı olmuştur (Heper, 2008b: 248). Dolayısıyla toplum ve lider arasındaki bu bağın, liderlerin toplum tarafından sahiplenilmesine ve böylelikle güçlü lider anlayışı ile pratiğine olumlu katkı yaptığı ifade edilebilir. Seçmenlerin neden bir siyasal partiye üye olduklarının sorgulandığı Türkiye'deki araştırmalar da (Çaha, Toprak ve Dalmış, 2008: 94-95) liderlerin ve parti kadrosunun siyasal partilere üye olmada ciddi anlamda etkili olduğunun tespit etmesiyle bu anlamda yol göstericidir.

Siyasal liderin bu konumu dikkate alındığında ikinci adam ve ikinci adamlık kurumu üzerinde belirleyici olduğu sonucuna varılabilir. Çünkü siyasal alanın egemeni konumundaki liderlerin tabi olarak ikinci adam üzerinde de mutlak gücü ellerinde bulunduracağı aşikârdır. Dolayısıyla Türk siyasal hayatında ikinci adam olmanın her şeyden önce lidere bağlı bir durum olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda, Türk siyasal hayatında ikinci adamlar analiz edilirken liderlerin kişiliği, yönetim stratejileri ile üslubu ve lider kadrolarıyla ilişkisinden oluşan lider faktörünün de analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Örneğin liderin otoriter ya da demokratik kişiliğe sahip olmasına göre ikinci adamların konumlarının birbirinden farklı olacağı aşikârdır. Otoriter liderlerde ikinci adamların karar alma süreçlerine daha az dâhil olabileceği fakt demokratik liderlerde ikinci adamların daha etkin rol oynayabileceği düşünülebilir. Dolayısıyla liderin yönetme üslubunun ikinci adamın konumunu ve liderle ilişkisini belirleyeceği dikkate alınmalıdır.

Öte yandan lider faktörünün ikinci adamlar üzerinde etkili olmasında rol oynayan ya da ikinci adamları tali olarak etkileyen faktörler de bulunmaktadır: Siyasal rejim, parti düzeni ve siyasetteki informel ilişkiler. Lideri merkeze alan bir rejim yapılanması ve parti örgütlenmesi güçlü lider anlayışı ile pratiğinin temel kaynaklarından sayılabilir. Keza merkeziyetçi yönetim anlayışı da egemen lider anlayışını besleyen değişkenlerden biridir (Turan, 2011: 4). İkinci adamlar bakımından bu faktörlerin etkilerini lidere siyasal sistem içinde verdikleri güçlü rol ve ikinci adamlar karşısında liderlerin konumunu güçlendirilmesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Diğer ifadeyle tali faktörlerin, liderlerin ikinci adamlar üzerindeki belirleyiciliğini arttıran bir rol oynadığı ifade edilebilir. Örneğin siyasal rejim ve parti düzeninin çoğulculuk yerine tek kişiyi önceleyen yapısının Türkiye’de liderleri etki kapasitesi yüksek siyasal aktörler haline getirdiği, partilerin merkez kadrosuna üyelerin alınmasında, üyelere yönetim kadrosunun oluşturulmasında, adayların ve üst düzey yöneticilerin belirlenmesinde liderlerin son söz sahibi olmasından anlaşılabilir (Kabasakal, 2014:704-705).

Türk siyasal hayatında liderin yanında ya da en yakınında olmanın ya da lider kadrosuna girebilmenin kaynaklarının ya da bu süreci etkileyen faktörlerin araştırıldığı bu bölümün son tartışması da ikinci adamları etkileyen bir diğer tali faktör olan informel ilişkiler üzerinedir. Türkiye’de merkeziyetçi yönetim anlayışının pekiştirdiği güçlü lider anlayışının yansıması olarak partilerin ve parti rejiminin kurumsallaşamaması ya da lidere bağlı parti işleyişinin siyasette gayri resmi ve kişisel ilişkilerin belirleyiciliğini arttırdığı ifade edilebilir (Heper, 2011: 108). Bu durum özellikle de partilerde kadroların doldurulmasında öne çıkmaktadır. Bu nedenle ikinci adamlığı liderle kurulan informel ilişkilere bağlı bir durum olarak analiz etmek doğru olacaktır. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi partilerin genellikle liderler tarafından yönetilmesi, partinin lider kadrolarında yer alacak kimseleri doğrudan lidere karşı sorumlu kılmakta ya da İler Turan’ın (2011: 4) ifadesiyle muhtaç bırakmaktadır. Bu sorumluluğa ek olarak partilerde lider ve diğerleri arasındaki ilişkiyi, güç paylaşımını, kadrolardaki yükselişi ve hiyerarşiyi belirleyen kurumsal bir işleyişin olmayışı da parti içindeki pozisyonları liderin inisiyatifine bırakmaktadır.

Dolayısıyla bu durumun ikinci adamlar için de geçerli olduğu kabul edilmelidir. Çünkü partilerin yönetiminde etkili olan informel ilişkiler, ikinci adamlığın da genellikle liderin merkezde olduğu bir kurum olarak gelişmesine neden olacaktır. Dolayısıyla

kurumsal olmayan kişisel karar alma süreçlerinin partilere egemen olması, ikinci adamlar hakkındaki kararların alınmasında da bizatihi liderleri yetkili kılmasıyla ikinci adam olabilmenin belirleyici faktörlerinden biri olarak okunmalıdır.

3.1.2. Siyasal Rejim Faktörü

Siyasal rejimin ikinci adamlar üzerinde iki etkisinden bahsedilebilir. İlki rejimin liderlere geniş yetkiler vererek partiler başta olmak üzere siyasette lider oligarşisinin oluşmasına sebebiyet veren özelliğinin ikinci adamları liderlere bağlı birer aktör haline getirmesiyle ilişkilidir. İkinci etki ise rejimin niteliklerinde meydana gelen değişimlerdedir. Türk siyasal hayatında yaşanan monarşiden cumhuriyete geçiş ile tek partili hayattan çok partili hayata geçiş, bu kapsamda ikinci adamları etkileyen değişimler olarak değerlendirilebilirler. Rejim değişikliğinin ikinci adamları siyasal hayatta daha görünür ve daha belirgin kıldığı; tek partili hayattan çok partili hayata geçişin de ikinci adamlık kurumunun niteliğini değiştirdiği ileri sürülebilir.

İlkiyle ilişkili olarak egemenliğin kaynağı ya da siyasal sistem gibi hususlarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı biçimde kurulmuş/teşkilatlanmış olsa da Türkiye'nin siyasal rejiminde Osmanlı'nın siyasal yapısına ilişkin birçok özellik, kurum ve gelenek aynen devam ettiği ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren rejimin karakterini belirleyen temel dinamikleri oluşturduğu bilinmektedir (Karatepe, 2004: 17). Le Bon'un (2020: 71) "*Milletler, kurumlarını değiştirme imkânından yoksundur. Şüphesiz şiddetli devrimlerle bu kurumların isimlerini değiştirmeyi başarabilirler ama özünde aynı kalacaklardır*" ifadesinin Türkiye için de geçerli olduğu kabul edilebilir. Buna göre Türkiye'deki siyasal rejimi Osmanlı bakiyesinden bağımsız olamayışıyla aşkın devlet anlayışı ve merkezîyetçilik esaslarına dayanarak merkezîyetçi yönetim anlayışının etkisi altında kurulmuş ve bu anlayışa göre yapılandırılmış bir rejim olduğu tespiti yapılabilir (Yolcu, 2019: 101-102; Tekin ve Okutan, 2019: 9). Nitekim Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Osmanlı'da padişah ve çevresindekilerin tekelinde bulunan siyaset ve siyasal iktidarın, meşruiyet ve egemenlik kaynaklarını değiştirerek de olsa belirli bir azınlığın elinde kaldığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, merkezi ve güçlü devlet anlayışı yalnızca kurumsal anlamda devralınan bir miras olarak devletin kurucularının üstten aşağıya doğru uyguladığı süreçlerle değil alttan gelen toplumsal taleplerin etkisiyle de şekillenmiştir. Özellikle

Türk toplumundaki devlet algısını bu anlamda dikkate almak lazımdır. Çünkü Türk halkında devlet, genellikle hem soyut anlamda insanların zihninde çağrıştırdığı imgeyle hem de kurumsal anlamda oldukça önemli bir konumdaki siyasal organizasyonu ifade etmiştir. Şükrü Karatepe'nin (2000: 28) de belirttiği gibi “*Türk halkı devlete, geleneksel olarak, sıkıntıya düştüğünde yardım elini uzatan bir baba gözüyle*” bakmıştır. Örneğin, Ömer Çaha Türkiye’de seçmen davranışını incelediği araştırmasında “*Türkiye’de mevcut bulunan sorunların nasıl bir yönetim yapısıyla çözüleceğini*” sorduğunda 1880 kişiden oluşan araştırma evreni ve örnekleminin yüzde ellisinden fazlası tek parti iktidarıyla güçlü bir hükümetin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı çalışmada katılımcılar “*Bir partinin desteklenmesi için bu partinin öncelikle hangi özellikleri taşıması gerekir*” sorusuna da çoktan aza doğru yüzdelik oran sırasına göre “*çözüm üretici projelere sahip olması, iyi bir kadroya sahip olması ve iyi bir lidere sahip olması*” şeklinde cevap vermiştir (Çaha, 2008: 45-47). Çaha'nın araştırması, her ne kadar Türkiye'deki devlet algısı bakımından nihai bir açıklama getirmese de Türk seçmenin önceliklerini tespit etme noktasında açıklayıcıdır. Buna göre, çalışmadaki veriler dikkate alındığında 2000’li yıllarda hâlâ Türk siyasal kültüründe merkeziyetçi yönetim yapısının ve siyasal alanda liderlerin ve lider kadrolarının diğer kurum ve aktörlere göre daha önemli olduğu ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda, hem yöneten hem de yönetilenlerin öncelendiği bu siyasal rejim biçiminde merkeziyetçiliğin öne çıkacağını düşünmek yersiz değildir.

Nitekim siyasal gücün merkezde temerküzüne dayanan bu rejim yapısının partilerin örgütlenme modellerine kaynak teşkil ettiği ve başta iktidara gelenler olmak üzere liderlerin merkezde olduğu bir parti yönetimi pratiğinin oluşmasına sebebiyet verdiği görülmektedir (Turan, 2011: 5). Liderlerin hem iktidar ya da muhalefet kurumlarında hem de siyasal partilerde rejimin merkeziyetçi yapısına paralel olarak merkeziyetçi bir yönetim üslubunu benimsediğinin de altı çizilmelidir. Bu nedenle, liderlerin astları üzerinde mutlak yetki ve kudrete sahip olduğu Türk siyasal rejiminde ikinci adamların da diğerleri gibi liderlere bağlı ve liderlere karşı sorumlu birer aktör olduğunu düşünmek gerekir. Çünkü liderlerin parti yönetiminde tek karar verici olmasının ikinci adamların seçiminde ve parti içindeki konumları üzerinde de liderleri tek yetkili kişiler yapacağı sonucuna varılabilir.

Siyasal rejimin ikinci adamlar üzerindeki ikinci etkisi ise rejimde meydana gelen değişimlerle ilişkilendirilebilir. Çünkü rejim değişikliklerinin bir ülkede belki de en

radikal değişimlerden biri olmasından hareketle ikinci adamların konumu üzerinde de etkili olacağı aşıkârdır. Çünkü Cumhuriyet'e geçişle birlikte tek kişinin diğer tüm siyasal aktörleri bünyesinde erittiği ve diğerlerine özgür bir siyasal alan bırakmadığı bir düzenden çok aktörlü, daha çoğulcu bir düzene geçildi ve yeni siyasal kurumlar kuruldu. Bu bağlamda Cumhuriyet'e geçişin birer siyasal aktör olarak ikinci adamları devlet ve siyaset düzeninde Osmanlı'daki belirsizlikten çıkardığı ifade edilebilir (Tutar, 2012: 19). Çünkü yeni rejimin siyasal pozisyonları, hiyerarşideki konumları ve bu pozisyonlarda bulunan kimselerin görev ve yetkilerini yasal olarak düzenleyerek bir anlamda bu pozisyonlara belirlilik kazandırdığı söylenebilir. Dolayısıyla ikinci adamın da hem kişi hem de kurum olarak önceki rejime göre sistem içinde daha müstakil bir aktöre dönüştüğü kabul edilebilir.

Rejim değişikliğinin neden olduğu lider ile diğerlerinin arasındaki ilişkilerin kaynağı ve belirleyicilerinin değişmesi de ikinci adamların müstakil birer aktör olarak siyasal alanda var olabilmelerinin önünü açan bir değişiklik olarak okunabilir. Zira yeni devlette her ne kadar lider temel belirleyici olsa da siyasal meşruiyetini ve pozisyonunu liderden ziyade kanunlardan alan aktörlerin oluşturduğu yeni kadrolar, Osmanlı'daki gibi padişahın siyasal kimliğinin şemsiyesi altında değildir (Tutar, 2012: 18). Diğer ifadeyle Osmanlı'daki padişahın çevresindekilerinin padişahın kulu olduğu anlayışı terk edilmiş, yeni devlette lider kadroları liderin yakın çalışma arkadaşları ya da dava arkadaşları gibi sıfatlarla nitelenen daha özerk bir nitelik kazanmışlardır. Bu özerklik kazanımının da ikinci adamlığı daha belirgin bir konuma getirdiği ifade edilebilir.

Öte yandan, rejim değişikliğiyle cumhurbaşkanlığı, meclis başkanlığı, başvekillik ya da başbakanlık, parti genel başkanlığı ya da genel sekreterliği gibi pozisyonlarla birlikte cumhurbaşkanı, başbakan, parti genel başkanı ya da genel sekreter yardımcılığı gibi bazı siyasal pozisyonların oluşması, ikinci adamlığın bir pozisyon olarak belirginleşmesine katkı yapan bir diğer gelişme olarak alınabilir. Çünkü bu gibi pozisyonlar siyasal sistem içinde yetki, görev ve sorumluluk bakımından genellikle liderden hemen sonra gelen kişilerce kontrol edilecek mevkilerdir. Dolayısıyla ikinci adam kavramında bahsedilen pozisyona bağlı bir yaklaşımın tanımlayacağı bir ikinci adam kurumunun bu bağlamda rejim değişikliği sonrasında oluşturulduğu söylenebilir.

Son olarak, 1945 yılında çok partili hayata geçişin de ikinci adamlar üzerindeki etkilerinden söz edilebilir. Çünkü çok partili hayatla birlikte siyasetin niteliği de değişmiştir. Bu nitelik değişikliğini, ikinci adamlar bağlamında, tek partili hayatta tek lider ve tek ikinci adamın mümkün olabileceği; çok partili hayatta birden fazla parti liderinin olmasının birden fazla ikinci adamı ortaya çıkarabileceği gerçeğiyle birlikte okumak lazımdır. Dolayısıyla çok partili hayata geçişin siyasal parti liderliğini sayı olarak arttırması bile Türkiye’de birden fazla ikinci adam olmasının önünü açarak, ikinci adamlığı etkilemiş kabul edilebilir. Ayrıca tek ikinci adam olan bir sistemdeki ikinci adamlık kurumu ile birden çok ikinci adam olan bir sistemdeki ikinci adamlık kurumu arasında da belirli farklar oluşacağı neredeyse kesindir. Çünkü farklı modellerde, davranışlarda ya da ideolojilerde ikinci adam tipleri ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla çok partili hayata geçişin Türk siyasal hayatında ikinci adamlığın muhtevasını, niteliğini ve konumunu değiştirdiği ileri sürülebilir.

3.1.3. Parti Düzeni Faktörü

Bir diğer faktör de Türk siyasal hayatının parti düzenidir. Çünkü partilerin örgütlenme biçimleri ve teşkilat yapıları, iç işleyişlerindeki süreçler, partili siyasetin üzerinde konumlandığı yasal düzenlemeler ve parti mensuplarının parti içindeki konumları gibi alt unsurlardan oluşan parti düzeni ile siyasetteki aktörler arasında hâlihazırda bir ilişki vardır. Bu bağlamda Türkiye’deki parti düzeninin, liderlerin ikinci adamlar üzerindeki belirleyiciliğini arttıran, ikinci adamları liderlere bağlı birer aktör haline getiren etkisinden söz edilebilir. Çünkü parti düzeninde liderleri partiye ve partililere egemen kılan özellikler bulunmaktadır.

Siyasal rejim ve siyasal kültür de olduğu gibi Türkiye’deki parti düzeninde de güçlü lider ve merkezîyetçi yönetim anlayışının egemenliği dikkat çekmektedir. Sayarı’nın (1976: 187) belirttiği gibi partiler içinde buldukları sosyo-politik ortamdan bağımsız değilse Türk siyasal kültüründeki güçlü lider olgusu ile siyasal rejimdeki merkezîyetçi anlayışın partilerde merkezîyetçiliği arttırdığı ifade edilebilir.

Nitekim Türk siyasal hayatı dikkate alındığında tek parti iktidarına dayanan güçlü hükümetlere ve nihayet güçlü liderlere ayrıcalıklı bir konum verildiği (Uzun, 2013: 10) ve ülkenin kuruluşundan beri liderlerin parti içindeki iktidar ilişkilerinin merkezinde yer aldığı da bilinmektedir (Akgün, 2002: 161). Hatta Cumhuriyet’in kuruluşunun ardından

deneyimlenen Tek Parti Dönemi'nde parti ile devlet neredeyse tamamen bütünleşmiş ve CHP ülkede tek parti olarak rejim ve parti merkezîyetçiliğine örnek teşkil etmiştir. (Tataroğlu, 2017: 171). Atatürk, yaşamının sonuna kadar ülkenin başında kalmış ve olağanüstü yetkilere sahip bir lider modeli sergilemiştir. Başbakan ya da bakanları atayacak, milletvekili seçilecek isimleri belirleyecek, ülkenin genel siyasetini oluşturacak ve uygulayacak ve ülkeyi siyasal ve toplumsal anlamda dönüştürecek yetkilerin tümü Atatürk'ün elinde toplanmıştır (Lewis, 1996: 367). Bu pratik Atatürk sonrası dönemde İnönü, Bayar, Menderes ve Demirel gibi liderler tarafından da benimsenmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de parti yönetiminin ilk göze çarpan özelliğinin lider merkezli ve oligarşik olduğu ifade edilebilir (Turan, 2011: 2).

Lider egemenliğinin liderleri önceleyen ve geniş yetkiler veren siyasal parti mevzuatları ile parti teşkilatlarının yönetim süreçleriyle de ilişkisi söz konusudur. Çünkü bu alanlardaki düzenlemeler liderlerin parti örgütü ve karar alma süreçlerine hâkim olmalarına ve dolayısıyla parti içi demokrasi düzeyinin düşük olmasına neden olmaktadır (Sayarı, 2016: 251). Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Turgut Özal, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan gibi liderlerin siyasal kariyerleri boyunca partilerinin önüne geçen liderler olduğu dikkate alındığında bu argümanın geçerliliği kabul edilebilir. Lider kontrolündeki parti yönetimi ve lider oligarşisinin söz konusu olduğu bu parti düzeninde, diğer aktörler ve konularda olduğu gibi ikinci adamı ve ikinci adamlığı da liderlerin etkisi ve kontrolü altındaki bir durum olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye'de liderlerin uzun süre görevlerinde kalma pratiği ve değiştirilmelerinin zor olması da partilerdeki lider oligarşini beslemesi bakımından ikinci adamları liderlere bağlayan bir diğer özellik olarak değerlendirilebilir. Nitekin parti liderlerinin değişmesi çok az sayıdaki örnekle sınırlı kalmıştır. Hele de siyasal iktidarın sahibi partilerin liderleri ya neredeyse ömür boyu görevlerinde kalmış ya da demokratik araçlar vasıtasıyla değiştiril(e)memiştir (Zariç, 2011; Yolcu, 2019). Liderler genellikle devlet idaresinde daha üst düzey bir göreve geçtiğinde liderliği bir diğer kimseye bırakmıştır. Burada Celal Bayar, Süleyman Demirel ve Turgut Özal gibi liderlerin ancak cumhurbaşkanı olduklarında ve Siyasi Parti Kanunu'na aykırı olacağından, partilerinin liderlik koltuklarından ayrıldığını hatırlatmak gerekir. Lider değişimi bir de liderin iradesiyle görevi bırakması sonucunda gerçekleşmiştir. Bu lider değişimleri örneği az olmak

kaydıyla genellikle liderin güç kaybı yaşaması, seçimlerde başarılı olamaması, yaşının ilerlemesi, parti mensupları nazarında meşruiyetini yitirmesi ya da doğrudan kendi isteği doğrultusunda yaşanmıştır. Bir diğer lider değişimi de parti kongresinde liderin başka bir adaya yenilmesiyle gerçekleşmiştir. Bununla birlikte bu pratik Türkiye’de neredeyse bir istisnadır. Bu istisnaya ANAP’ta Yıldırım Akbulut’a karşı Mesut Yılmaz’ın, Adalet Partisi’nde Saadettin Bilgiç’e karşı Süleyman Demirel’in ve Cumhuriyet Halk Partisi’nde İsmet İnönü’ye karşı Bülent Ecevit’in delegelerin çoğunun oyunu alarak parti lideri olmaları örnek verilebilir (Turan, 2011: 16-19).

Bu bağlamda parti liderliğinin uzun soluklu bir makam haline geldiği Türkiye’de liderlerin parti üzerindeki gücünü sürekli yenileyerek parti yönetiminde oligarşik eğilimleri beslediği ileri sürülebilir. Bu oligarşiye bağlı olarak da liderlerin parti içinde birer vesayet makamına dönüştüğü ve parti teşkilatı ile kadroları üzerinde mutlak karar verici oldukları dikkate alındığında ikinci adamların da doğrudan lidere bağlı olduğunun altı çizilebilir. Diğer ifadeyle lider-merkezli parti yapılanması da parti düzeninde ikinci adamları liderlere bağlı kılan bir diğer özellik olarak sayılabilir.

Liderlerin ikinci adamlar üzerinde mutlak yetkiye sahip olmalarında partilerin örgüt içi işleyişleri ile Türkiye’deki siyasal parti mevzuatının da etkili olduğu ifade edilebilir. Çünkü Türkiye’de temel yasal düzenlemeler her ne kadar parti örgütlenmesini aşağıdan yukarı doğru işleyen demokratik bir yapılanma olarak niteleseler de hem partiler özelindeki yönetim kuralları hem de uygulamada mevzuatın aksine yöntemlerin izlendiği bilinmektedir (Sayarı, 1976: 189-190). Dolayısıyla parti-içi demokrasiden ziyade disiplinli parti anlayışının parti yönetimine hâkim olduğu ifade edilebilir.

Parti içi demokrasi Suavi Tuncay’ın (2000: 52) tanımıyla siyasal partilerin örgüt içi düzen ve işleyişlerinin demokratik esaslarına göre yapılandırılması, yasal düzenlemelerle parti içindeki oligarşik eğilimlerin ve baskıların yok edilmesi, demokratik organizasyon yapısının tesis edilerek lider, organlar ve adayların demokratik metotlarla seçilmesi ve karar alma süreçlerinin aşağıdan yukarıya doğru bir yol izlenmesi anlamına gelmektedir. Parti disiplini ise siyasal parti yönetiminin aldığı kararların parti mensuplarınca kabul edilmesi ve uygulanmasıyla ilişkili bir ilkedir. Partinin merkez yönetiminde alınan kararlara üyelerin riayet etmesini sağlayan bir ilke olarak parti disiplini, bu kararlara uymayan üyelerin parti yönetimi tarafından bir takım yaptırımlarla

karşılaşmasına neden olan (Yanık, 2002: 61) ve kararlara uymayı parti üyeliğinin asli sorumluluğuna dönüştüren bir yönetim ilkesidir. Ayrıca parti disiplini, parti üyelerinin partinin merkez kadrosu tarafından belirlenen genel siyasetine ve faaliyetlerine uygun davranması zorunluluğu olarak da tanımlanabilir (Mutlu, 2008: 51). Dolayısıyla parti disiplininin katı bir biçimde uygulandığı partilerde liderlerin parti yönetiminde daha da güçlü hale geldiği söylenebilir (Gökçe, 2013: 73). Diğer ifadeyle Özbudun'un (2001: 249) belirttiği gibi parti disiplinin esnekliği ile parti içindeki oligarşik eğilimler arasında ters orantı söz konusudur.

Türkiye'deki partilerin merkez kadroları Faruk Bilir'in (2007: 38) tespitiyle *“Kendi güçlerini yoğunlaştırma çabasına girmişlerdir. Öyle ki partinin lider kadrosu ya da çoğu zaman yalnızca lideri parti içi muhalefeti en düşük düzeyde tutacak şekilde aday listelerini”* oluşturmaya ve olabildiğince parti içindeki nüfuzlarını korumaya meyillidir. Bu nedenle Türkiye'de genellikle partilerin merkez teşkilatı partiye egemen olmaktadır (Uzun, 2013: 12). Diğer ifadeyle, her ne kadar Türkiye'de partili siyasetin dayandığı temel hukuki düzenlemeler parti organlarının demokratik araçlarla seçileceğini öngörmüş olsa da uygulamada lider başta olmak üzere parti yönetiminin merkezden taşraya kadroların doldurulmasında belirleyici rol oynadığı belirtilebilir.

Örneğin Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın 69. maddesi *“Siyasi partilerin faaliyetleri, parti içi düzenlemeleri ve çalışmaları demokrasi ilkelerine uygun olur”* hükmüyle partilerde demokratik iç işleyişi garanti altına almaktadır. 2820 kanun numaralı Siyasi Partiler Kanunu da *“Siyasi partilerin kuruluşu, organlarının seçimi, işleyişi, faaliyetleri ve kararları Anayasada nitelikleri belirtilen demokrasi esaslarına aykırı”* olamayacağını belirtmektedir (Madde 4). Fakat aynı Kanunu'nun partilerin iç teşkilatlarının kuruluşu, işleyişi ve organlara üye seçimini parti tüzüklerine dolayısıyla partilere bırakmasının (Madde 7) demokratik özerkliği geliştirdiği gibi oligarşik eğilimlerin oluşmasına sebebiyet verdiği düşünülebilir. Çünkü İter Turan'ın (2011: 14) da belirttiği gibi çoğu parti tüzüğünde seçimle belirlenen bir kamu görevine aday olacak kişilerin parti yönetimince belirleneceği hükmü yer almaktadır.

Yasal dayanaklarla yetkiyi ellerinde bulunduran merkez kadronun Türkiye'de merkez, il, ilçe ve belde teşkilatlarından oluşan partilerin tabandan tavana tüm kadrolarını belirlediği ifade edilebilir. Zira merkez yoklaması olarak adlandırılan partiden

milletvekili adayı olacak isimlerin belirlendiği parti içi seçimlerde, partinin merkez karar kurulu ya da bizatihi liderler etkili olmaktadır (Gökçe, 2013: 71). Partilerin yerelden merkeze kadroları belirlenirken belde ya da ilçe yönetimi parti üyeleri tarafından seçilmekte, ilçe yönetimi ve delegeleri il yönetimini seçmekte, il yönetimi ve delegeleri de büyük kongre ya da kurultaylarda partinin merkez organlarını seçmektedir. Fakat bu seçim süreçlerinin neredeyse her aşamasına hâkim olan parti merkezi ya da liderlerin inisiyatifi genellikle ellerinde tutması tabii olarak parti içinde lidere itaat kültürünü desteklemekte ve nihayet liderleri partilerin mutlak gücü yapmaktadır (Altıparmak, 2008: 373).

Parti örgütlerinin katı hiyerarşiye dayanması ve parti yönetiminde lider ile birlikte bir azınlığın egemen olması da partililerin siyaset yapabilmesini az ya da çok merkezle benzer dünya görüşüne ve siyaset pratiğine sahip olmaya zorlamakta ve söylem/eylemleriyle parti merkezini desteklemeye mecbur bırakmaktadır. Öte yandan partilerde disipline edici parti-içi yasal düzenlemeler de partilileri cezalandırma yetkisini merkeze vererek liderlerin partideki egemenliğini sağlamlaştırmaktadır (Ayan, 2010: 203). Örneğin Türkiye’de liderler, partinin merkezinde alınan kararlara uymayan il ve ilçe teşkilatlarını kapatma kararını yasal olarak alabilmektedirler. Parti düzeninde liderlere verilen yetkilerin, partinin en alt teşkilatından en üstüne kadar olan tüm işleyişinde lidere bağlılığı garanti altına alacağı aşikârdır. Dolayısıyla liderlerin parti örgütüncü neredeyse sorgulanamayacak bir konuma sahip olarak partililerin parti içindeki ya da dışındaki siyasal kariyerini belirleyen aktörler olduğu, Türk siyasal hayatındaki parti rejimi açısından geçerli bir argüman olarak alınabilir (Kabasakal, 2014: 708). Bu bağlamda partilerin iç işleyişiyle yasal düzenlemelerin de ikinci adamı liderlere bağlı aktör haline getirdiği ileri sürülebilir. Çünkü parti yönetiminde ve kadroların belirlenmesinde asıl yetkiyi lidere veren bu düzen, dolaylı da olsa ikinci adamların belirlenmesi ve konumları hakkındaki yetkileri de liderlerin inisiyatifine bırakmaktadır.

Türkiye’de parti düzeni içindeki unsurlardan seçim sistemleri de güçlü lider anlayışı ve lider oligarşisinin yerleşmesinde etkili olmaları bakımından liderlerin ikinci adamlar üzerindeki belirleyiciliğini arttıran özelliklerden biri olarak değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye’de uygulanan seçim sistemlerinin genellikle tek parti hükümetlerine yönetimde istikrar ilkesi gerekçesiyle öncelik vermesi, Türk siyasal hayatında belirli partilerin ve bu partilerin liderlerinin öne çıkmasına neden olduğu görülmektedir.

Nitekim Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Tek Parti Dönemi'nde CHP, 1950-60 yılları arasında DP ve CHP, 1960-1970 yılları arasında AP ve CHP örneklerinde olduğu gibi genellikle iki ya da üç parti siyasete egemen olmuş ve bu partilerin liderleri de siyasal alanda belirleyici olmuşlardır (Özbudun, 1995: 528-529).

Türkiye'de 1946-1960 yılları arasında seçimler tek dereceli listeli çoğunluk sistemine³⁶ göre yapılmıştır. Seçimlerde benimsenen bu sistemin genellikle bir partinin yasama ve yürütme organlarında çoğunluğu elde etmesine ve siyasal iktidarın tek merkezde toplanmasına neden olabileceği açıktır. 1957 genel seçim sonuçları bu bakımdan örnektir. Seçime katılan DP ülke genelinde geçerli oyların % 48,6'sını alarak meclisteki 610 sandalyenin 424'ünü alırken, CHP aldığı % 41,4 oy oranı ile yalnızca 178 milletvekili çıkarabilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2012: 25). Bu seçim sonuçları da DP ve başındaki Adnan Menderes'i ilgili yıllarda siyasetin neredeyse tek egemen aktörü yapmıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale sonrasında 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu başlığında çıkarılan yasada nisbi temsil sistemi benimsenmiş olsa da ülke genelinde % 10 seçim barajı uygulamasına geçilmesi, seçimlerde küçük partilerin aleyhine bir adım olmuştur (Öztekin, 2010: 212). Nitekim 1987 yılındaki genel seçimleri ve devamında ANAP ülkedeki oyların salt çoğunluğuna uzak bir oy oranı ile tek başına hükümet kurarak iktidara gelmiştir. ANAP'ın iktidarında da şüphesiz Turgut Özal siyasetin dümenini elinde tutmuştur. Dolayısıyla seçim sistemindeki düzenlemeler nedeniyle partilerin aldığı oy oranları ile yasama ve yürütme organlarındaki parti temsilleri arasında temsilde adaletsizliğin söz konusu olması siyasal iktidarın genellikle tek partide temerküzüne neden olarak iktidar partilerinin başındaki liderlerin siyasetteki egemenliğini pekiştirmiştir. Bu bağlamda parti düzeninin bu niteliğinin liderlerin diğer aktörler üzerinde olduğu gibi ikinci adamlar üzerinde de belirleyiciliğini arttırdığı kabul edilebilir.

Parti düzenindeki merkezîyetçiliği besleyen yasal düzenlemeler ve pratikler, parti içi demokrasi düzeyinin düşük olması ve lider oligarşisi gibi niteliklerin Türkiye'deki

³⁶ Bu sisteme göre bir seçim çevresinde geçerli oyların basit çoğunluğunu alan parti, o seçim çevresinde meclise seçilebilecek tüm milletvekillerini elde etmektedir. İlgili seçim çevresinde oyların basit çoğunluğunu alamayan partilerin aldığı oyların siyasal iktidar formülasyonunda temsil karşılığı bulunmamaktadır. Detaylı bilgi için bakınız. Erdoğan Teziç. *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2014.

parti düzeninde ikinci adamları etkileyen bir diğer faktör olan kurumsallaşmamış parti örgütlerini doğurduğu ifade edilebilir. Kurumsallaşmış partilerde ve parti düzeninde partiler hem seçimlerde aldıkları oy oranları hem de örgütleri bakımından belirli bir istikrar arz eden partilerdir. Bu düzende partiler toplumla sıkı ilişki içindedir ve vatandaşlar ideolojik pozisyonlarının gerektirdiği gibi uzun yıllar partilerini desteleyebilmektedirler. Kurumsallaşmış parti düzeninin üçüncü özelliği, siyasetin temel aktörleri tarafından partilerin demokratik yaşamın vazgeçilmez aktörleri olduğunun kabul edilmesi ve partilerin diğer aktörlerden daha fazla önem arz etmesidir. Son olarak da kurumsallaşmış parti düzeninde parti teşkilatı kişilerin önüne geçmekte ve parti lider kadrosunun ya da liderin etkisinden bağımsızlaşmaktadır (Akgün, 2001: 83-84). Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye'deki siyasal partilerde genellikle kişi egemenliğinin söz konusu olması ve liderlerin partilerde mutlak ve sorgulanamayan gücü temsil etmeleri dikkate alındığında siyasal partilerin tarihi yaklaşık olarak yüz yıllık bir döneme denk gelse de parti düzeninin kurumsallaşmadığı ifade edilebilir.

Siyasal iktidarın anayasal hükümler, partiler yasası, partilerin mali denetimi ve devlet yardımı yapılması gibi yasal düzenlemelerle etkili bir aktör olarak yeni partilerin kurulmasında ve mevcut partilerin faaliyetleri üzerinde neredeyse her zaman gözetim ve denetim yetkisini elinde tutması kurumsallaşmamının nedenlerinden biri olarak sayılabilir (Sayarı, 2016: 243-244). Örneğin Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası partilerin temel hukuki dayanaklarının ve meşruiyetinin sınırlarını belirlerken, 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu da partilerin meşru birer aktör olarak yetki ve sorumluluklarının çerçevesini düzenlemektedir.

Partili siyasetin dayandığı temel kuralları ve aktörleri kısa aralıklarla değiştiren ya da dönüştüren siyasal iktidarlar, parti düzeninde kurumsallaşmayı olumsuz etkilemiştir (Çarkoğlu, 2016: 214). Örneğin yaklaşık on yıllık dönemlerde gerçekleşen müdahalelerle kurulan ara rejimlerdeki yasal düzenlemeler ile siyasal iktidarların uygulamaları partili siyasetin niteliklerinin sürekli değişmesine neden olarak aktörlerin ve yapıların sürekliliğini sekteye uğratmıştır (Akgün, 2002: 151). Darbe rejimlerinde alınan parti kapatma kararlarıyla partilerin siyasal yaşamdaki sürekliliği engellenmiş (Sayarı, 2008a: 11), hatta hangi partinin rejime göre meşru olup olmadığına dahi karar verilmiştir (Akgün, 2001: 78). Çok partili hayattan beri kurumsal bir kesintiye uğramadan bugüne kadar gelen hiçbir partinin olmayışı da kurumsallaşmamının temel göstergelerinden biridir.

Parti düzeninde kurumsallaşamama sorununun göstergesi olarak parti liderlerinin lider olma sürecinde de kendini göstermektedir. Bu anlamda Türkiye siyasetinin önde gelen liderleri dikkate alındığında çoğunun “*yeterli düzeyde*” (Heper, 2008b: 252) parti deneyiminin olmadığı, genellikle parti içinde kariyer basamaklarını tırmanarak değil kısa bir süre içinde en tepede konumlandıkları görülmektedir. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, Milli Mücadele Dönemi’nin önde gelen kumandanlarıyken yeni devlet kuruluşuna müteakip kurulan HF’de siyasal lider konumuna geçmiş ve karar verici olmuşlardır. Heper’in verdiği bir diğer örnekte de Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Turgut Özal de belirli bir “*siyasal sosyalizasyon*” süreci yaşamadan partilerinin en tepesine gelmişlerdir (2008b: 252). Necmettin Erbakan da siyasal kariyerini başlatıp Milli Nizam Partisi’nin başına geçtiğinde henüz siyasal deneyimi olmayan bir akademisyendir.

Parti teşkilatı ya da mensuplarından ziyade liderlerin parti içi iktidarı tek başlarına ellerinde bulundurması tabii olarak kurumlara ve yapılara bağlı teşkilatlanma ve işleyişi değil kişiye bağlı bir örgüt yapısının oluşmasına sebebiyet vermiştir (Kabasakal, 2014: 707). Bu düzende siyasal liderler, özellikle yerel ve ulusal seçimlerde iktidar kurumları başta olmak üzere neredeyse tüm siyasal pozisyonlara gelecek kimseleri belirleyen tek kişi olmuşlardır (Sayarı, 2008a: 11). Dolayısıyla partilerdeki kurumsallaşamamaya da ilişkili olarak parti yönetiminde ve atamalarda tüm yetkileri elinde tutan liderleri, ikinci adamların belirlenmesinde de karar veren aktörler olarak almak gerekmektedir. Çünkü lider merkezli yapıya sahip kurumsallaşmamış siyasal partilerde liderlerin çekirdek grubunda yer alabilmek de ancak liderle kurulan yakın ilişki sayesinde gerçekleşebilecektir.

3.1.4. İnförmel İlişkiler Faktörü

Partilerdeki lider oligarşisinin hem gerekçesi hem de tabii sonucu olarak değerlendirilebilen örgütlerden ziyade kişilerin öne çıkarıldığı ya da kişiler üzerinden yürüyen siyasetin, Türkiye’deki parti rejimi ile siyasal partilerin kurumsallaşamamasına neden olduğu ve parti yönetiminde kişilere bağlılığı arttırdığı yukarıda belirtilmişti. Partilerin ününün başında bulunan liderlere endekslenmesi ya da seçimlerde bir partinin başarılı ya da başarısız olmasının genellikle liderlerle ilişkili bir durum olması ve partilerdeki kadroların genellikle liderlerin kişisel karar alma süreçleriyle belirlenmesi de kişilere bağlılığın göstergeleri olarak verilmişti. Bu bağlamda karar alma süreçlerinde

kurumsal yapı veya kurallardan ziyade kişilerin hâkim olduğu siyasal partilerde partilere girmenin, yüksek mevkilere gelmenin ya da daha düşük mevkilerde bulunmanın, daha genel manasıyla parti aracılığıyla siyaset yapmanın yönetimde bulunan kişilerle kurulan birebir ilişkilerle gerçekleştiği ifade edilebilir.

Türkiye’de lider egemenliğindeki partilerde ikinci adam olmak da genellikle bir siyasal partide mevkilerin tecrübe ve deneyime bağlı olarak kariyer basamaklarının turmanılmasıyla değil liderle kurulan birebir informel ilişkiler sayesinde gerçekleşebilecek bir durum olarak da okunmalıdır. Çünkü kişisel ilişkilerin hâkim olduğu parti yönetiminde liderlerin en yakın çevrelerini genellikle partilerinde uzun süre emek vermiş deneyimli siyasetçilerden değil en yakın dostluklarından, ailelerinden, akrabalarından daha da özelde sadakat bağına dayanan ilişkilerinden devşireceği öngörülebilir. Diğer ifadeyle Türkiye’deki siyasal partilerde profesyonel ilişkilerden ziyade kişisel ya da dostluk ilişkilerinin siyasal kadroların doldurulmasında etkili olacağı kabul edilmelidir (Özbudun, 2001: 244). Bu kabulden hareketle ikinci adamlığı da partilerdeki bu kişisel ilişkilerden bağımsız düşünmek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla gündelik arkadaşlıklar ve dostluklar, akrabalık ilişkileri, hemşerilik ve parti dışı örgütlenmelerdeki tanışıklıklar gibi parti yönetimlerinde ciddi rol oynayan informel ilişkilerin de Türkiye’de ikinci adamları liderlere bağlayan bir etkisinden söz edilebilir. Çünkü lider kadrosunda bulunmanın parti içindeki demokratik ve hukuki temellere dayanan süreçlerin bir sonucu olarak değil genellikle informel ilişkiler sayesinde gerçekleştiği ifade edilebilmektedir.

Türkiye’deki partilerde lider ve diğer parti mensupları arasındaki patronaj ve himaye ilişkileri ikinci adam olmayı etkileyen bir unsur olarak irdelenebilir. Çünkü patronaj “*Aktörler arasında yüz yüze ve şahsi nitelikli, formel otorite bağına dayanmayan, müteakabiliyet üzerinde kurulan sosyal bir ilişki*” olarak tanımlanmaktadır (Sarıbay, 2000: 157). Patronajın bir türü olarak siyasal patronaj da siyasal alanda destekçi kazanmak ya da destekçilerin desteğini sürdürmesi amacıyla karşılıklı siyasal, sosyal ya da ekonomik kazanç sağlamaya yönelik girişimleri ifade etmektedir (Sayarı, 1977: 103). Bu anlamıyla siyasal patronaj, hiyerarşik olarak eşit olmayanlar arasındaki kişisel ilişkilerde söz konusu olan siyasal olguyu karşılayan bir kavramdır. Bu ilişkide üst, astına “*Bir tür manevi babalık yaparak*” hem astının hem de kendinin siyasal gücünü sağlamlaştırma gayesi içindedir (Sarıbay ve Öğün, 2006: 227). Bu ilişki de doğal olarak

astın üste koşulsuz sadakatine bağlıdır. Ayrıca siyasal patronaj, partilerde merkez kadrodan taşra teşkilatına kadar uzanabilen dikey ilişkiler ağlarının her aşamasında ortaya çıkabilmektedir. Hatta bir bakıma bu ilişki seçmen tabanından gelecek desteği arttırmak için bir partide en tepeden en alt düzeye kadar da inmek zorundadır (Sayarı, 1977: 105). Dolayısıyla bu ilişkilerin temelde dikey ilişkiler olduğu söylenebilir ve bu dikey ilişkiler de şüphesiz en üstteki makamların astları üzerindeki gücünü ve otoritesini arttırmaktadır (Turan, 2011: 10).

Benzer şekilde lider ile ikinci adam arasındaki ilişkinin de patronaj ilişkilerine dayanabileceği gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü lider kadrosunda yer alma ve nihayetinde ikinci adam olabilme veya ikinci adam olarak kalabilme bir patronaj ilişkisine dayanarak gerçekleşebilir. Çünkü Osmanlı'dan beri süregelen Türk siyasal rejiminin patrimonial niteliğinin lider-lider kadrosu arasındaki ilişkinin temel belirleyicilerinden biri olma özelliğini kaybetmediği ve çok partili hayata geçişten sonra da partilerde giderek daha belirgin bir hale geldiği söylenebilir (Kurt, 2012: 354). Patrimonial temele dayanan ilişkilerde de Tanel Demirel'in (2019: 192) belirttiği gibi genellikle sadakat ve güven gibi kişilerarası bağlar belirleyici olmaktadır. Bu nedenle lider ile lider kadrosu arasındaki ilişki analiz edilirken bu resmi olmayan bağları da hesaba katmak lazımdır.

Her ne kadar Sayarı'dan farklı olarak Metin Heper ve Fuat Keyman (1998: 261) siyasal patronajın Tek Parti Dönemi'nde söz konusu olmadığını fakat DP'nin iktidara gelişiyle birlikte yükselişe geçtiğini ifade etse de Sayarı'nın (2016: 240) belirttiği gibi Osmanlı-Türk siyasal hayatında partilerin kurulduğu ilk yıllardan beri siyasal patronaj, ulusal ve yerel düzeyde siyasetin aktörlerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. İlder Turan (2011: 7) da Sayarı'ya katılarak Tek Parti Dönemi'nden beri Türkiye'deki parti siyasetinin ve parti örgütlerinin himaye ilişkilerine dayalı bir biçimde geliştiğini ifade etmektedir. Çünkü desteği talep edilen yerel liderler partilerle kuracağı bağdan çıkar sağlayarak diğer yerel liderler arasında saygınlık kazanma, merkezden dağıtılan refahtan daha fazla pay alma ve böylelikle kendi ekonomik ve siyasal gücünü devam ettirme gibi saiklerle partinin merkeziyle patronaj ilişkilerini sürdürmüşlerdir (Sayarı, 1977: 106-108; Özbudun, 2001: 245). Dolayısıyla yerelden ulusal siyasete aktör arasındaki çıkar ilişkisi bir bakıma siyasetteki patronaj ilişkilerini beslemiştir.

Siyasal liderin ya da daha da genelde siyasetçilerin siyasal güç istemi de siyasal patronaj ilişkilerini beslemiştir. Parti içinde nüfuzunu koruma gayesi partilerde siyasal patronaj ve ödül-ceza mekanizmasının aktif olarak kullanılmasına sebebiyet vermiş ve liderlerin yanında yer alan parti mensupları lider tarafından himaye altına alınarak yüksek mevkilerdeki görevlerle ödüllendirilmiş, lidere muhalefet edenler ise partiden ihraç edilme gibi yaptırımlarla cezalandırılmıştır (Heper, 2008b: 256-257).

Liderler ile partinin diğer üyeleri arasındaki ilişkilerin belirleyicilerinden biri olması nedeniyle himayecilik ve patronajı, lider-ikinci adam ilişkisi üzerinde de etkili olan bir unsur olarak almak yerinde olacaktır. Çünkü patronaj ilişkisine dayanan bir lider-ikinci adam ilişkisindeki ikinci adam ile bundan bağımsız örneğin çıkara dayanmayarak sadakate bağlı lider-ikinci adam ilişkisindeki ikinci adam birbirlerinden farklı niteliklere sahip olacaktır. Zira biri çıkar birlikteliği iken diğeri daha sağlam bir dayanışmayı ifade eden dava birlikteliği olarak okunabilecektir. Bu durum da Türk siyasal hayatındaki ikinci adamların genel profili hakkındaki tespitlerde farklı sonuçları doğurabilecektir.

Türk siyasal hayatında lidere en yakın olmada ya da daha geniş bir çemberde lider kadrosunda bulunmada arkadaşlık, dostluk ve akrabalık ilişkilerinin de etkili olduğu söylenebilir. Çünkü akrabalık ya da aynı soydan veya kandan gelme, aşiret bağları, aynı köy, mahallede ya da muhitte doğma nedeniyle kurulan hemşerilik bağı gibi faktörlerin Türkiye’de siyasette yer almada rol oynadığı bilinmektedir (Kalaycıoğlu, 2016: 232). Nitekim Osmanlı-Türk siyasal hayatının yönetici ve lider kadrosu incelendiğinde de bu kişiler arasındaki ailevi bağlar ve akrabalık ilişkileri dikkat çeker. Siyasal hayatta yan yana görünen çoğu figürün aralarında bir akrabalık ilişkisi tespit edilmektedir. Her ne kadar Osmanlı’da aile kurumu, XV. yüzyıldan sonra siyasal alana ve bürokrasiye girişte, bu geçişi sağlayacak aristokratik ya da burjuva tipi bir sınıfın bulunmayışı nedeniyle istisnalar hariç anahtarlardan biri olmasa da (Mardin, 1969: 277) imparatorluğun son yıllarında siyasete girişin oldukça etkili bir faktörüdür. Örneğin, Osmanlı’nın son yıllarının önde gelen kumandanlarından Enver Paşa’nın en küçük kardeşi Mediha Orbay, 1961 yılında Kurucu Meclis Başkanı olan Orgeneral Kazım Orbay (1887-1964) ile evliydi. İkinci Abdülhamid’in yaveri ve I. Dünya Savaşı sıralarında Selanik Merkez Kumandanı Albay Nazım Bey de Enver Paşa’nın kardeşi Hasene Killigil hanım ile evliydi. Ve nihayet Enver Paşa’nın kendisi de İkinci Abdülhamid’in yeğeni Naciye Sultan’la 1911’de nikâhlanmıştı (Öztuna, 1998: 288-291).

Akrabalık ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da siyasal partilerde oldukça yaygındır. Örneğin Türk siyasetindeki bu ilişkileri Soner Yalçın (2004) *Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı* isimli eserinde irdelenmiştir. Akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerinin Türk siyasetine dâhil olmada ne derece etkili olduğu bu eserden referanslar alınarak kısmen de olsa anlaşılabilir. Örneğin Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin önemli pozisyonlarında bulunan Nuri Conker, Salih Bozok ve Ali Fethi Okyar gibi isimler Atatürk'ün çocukluktan ve okuldan arkadaşlarıydı. Ayrıca Atatürk'ün akrabalarından da siyasette önemli isimler vardı. Örneğin kız kardeşi Makbule Atadan. Ali Fuat Cebesoy ile Kazım Karabekir arasında da akrabalık söz konusuydu. Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından bir olan Nuri Conker, diğer en yakın arkadaş Salih Bozok'un ablasıyla evliydi. Dolayısıyla siyaset yan yana görünen çoğu isim arasında bir arkadaşlık ya da akrabalık bağı söz konusuydu. Bu bağların bazıları siyasete girmeden öncede vardı, bazıları ise siyasete girişten sonra gerçekleşmişti (Yalçın, 2004). Bu dönemle ilgili nihayetinde şunu belirtmek gerekir ki siyasal hayat ile informel ilişkiler birbiriyle iç içe geçmiştir. ABD'nin Türkiye'ye gelen ilk Büyükelçisi John Grew'in (2000: 121-122) anılarında da bu informel ilişkiler şu ifadelerle özetlenmiştir: “*Kişiler arasındaki küskünlük ve kırgınlıkların, Türk politikasında, politik inançlardan çok daha önemli rol oynamış ve oynamakta olduğunu gittikçe daha iyi anlıyorum*” ; “*Anadolu Milli Mücadele'sinin başladığı tarihten beri, liderler arasındaki anlaşmazlıklar, birçok durumlarda politik görüş ayrılıklarından çok, birbirlerinin kişiliklerine karşı duydukları sempati veya antipatilerden doğmuştur.*”

Adnan Menderes 1928 yılında İzmir'in ileri gelen ailelerinden biri olan Evliyazadelerden Berin Hanım ile evlenmiş, Berin Hanım'ın ailesinden o dönemde siyasetle uğraşan birçok kişi çıkmıştı. Bunların en tanınanı 1925'ten Atatürk'ün vefatına kadar Hariciye Vekilliği yapan Tevfik Rüştü Aras, Berin Hanım'ın teyzesinin eşi idi. Berin Menderes'in ailesi Evliyazadelerin damadı olan Mustafa Münir Birsnel, 1943 yılında Meclise girmiş ve sonrasında bakanlık da yapmıştı. Münir Birsnel'in halasının çocuğu Nurullah Esad Sümer de 1944-1946 yılları arasında Maliye Bakanı'ydı. Adnan Menderes'in iktidara geldiği yıllarda milletvekilliği ve bakanlık yapmış olan Ethem Menderes de Adnan Menderes'in çocukluk arkadaşıydı ve Menderes'in doktoru Mükerrer Sarol da bu yıllarda Devlet Bakanı oldu (Yalçın, 2004).

Arkadaşlıklar ve akrabalık ilişkilerinin Türk siyasetinin aktörlerinin belirlenmesinde ciddi rol oynadığı Menderes ailesinden hareketle söylenebilir. Hatta Sabri Sayarı (2008b: 79) da Adnan Menderes'in siyasete girişinde ve yükselişinde Menderes'i dönemin ileri gelenlerine tavsiye eden Tefvik Rüştü Aras'ın belirleyici olduğunun altını çizmektedir. Fatin Rüştü Zorlu da 1934 yılında Tefvik Rüştü Aras'ın kızı Emel Hanım ile evlenmiş, böylelikle Menderes'in de akrabası olmuştu (Önal, 2014: 162). Nitekim Zorlu da DP iktidarında Dış İşleri Bakanı olarak görev yaptı.

Bir diğer örnek olarak Bülent Ecevit'in ailesinde de siyasetten kişiler vardı. Ecevit'in babası Doktor Fahri Ecevit, 1943-1950 yılları arasında CHP'den mebusluk yapmıştı. Dolayısıyla Ecevit'in siyasetle ve partiyle ilişkisi gençlik yıllarında başlamıştı. Ecevit'in Ulus Gazetesi'nde işe başlamasında ve CHP'ye yakın kimselerle ilişki kurmasında babasının etkisi olmuştu. Hatta İsmet İnönü'nün oğlu ile Ecevit, Ankara'da bir dernekte yakın arkadaş olmuşlardı (Kurt, 2002: 12, 32). Ecevit'in bu ilişkilerinin, siyasete girmesinde doğrudan etkili olduğu söylenemese de Ecevit'i siyaset sahnesinde tanınır yaptığı rahatlıkla ifade edilebilir.

Turgut Özal'ın Süleyman Demirel ile yakınlaşmasında da Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'in etkili olduğu bilinmekteydi (Turgut, 1987: 129). Mesut Yılmaz da siyasetle tanışıklığı yukarıda değinilen diğer siyasetçiler gibi aileden başladı. Amcası Yusuf İzzet Akçal, DP'de hem milletvekilliği hem de bakanlık yaptı. Akçal'ın oğlu Erol Yılmaz Akçal, Mesut Yılmaz'ın kuzeni, ise AP'nin milletvekiliydi ve AP iktidarda iken bakanlık yapmıştı (Belovacıklı, 2001: 287). Merkez sağ siyasetin önde gelen aktörlerinden biri olan Hüsamettin Cindoruk da DP Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce'nin akrabasıydı. DP iktidarının Maliye Bakanı Hasan Polatkan da Cindoruk'un eşi Dilek Cindoruk'un eniştesiydi (Gaytancıoğlu, 2020: 35, 74).

Siyasetin genelinde olduğu gibi Türk siyasetinde de akrabalık ya da dostluk bağlarını siyasete girme ya da siyasette yükselme aracı olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim dostluk ve akrabalık, kişileri birbirine olabildiğince yakınlaştıran sosyal ilişkilerdir. Diğer ifadeyle insanlar kendilerine yakın bulduğu ya da güvendiği kişilerle dost olurlar. Ya da bu kişileri akrabalarından seçerler. Dolayısıyla liderlerin ikinci adamları incelenirken lider ile lider kadrosundaki kişiler arasında bu gibi bağların olup olmadığı da incelenmelidir. Çünkü ters okumayla ikinci adamlar genellikle siyasette

olduğu gibi sivil yaşamda da liderlerin yakın arkadaşları olmak zorundadır. Zira karşılıklı güven ilişkisi üzerine konumlanan ilişkilerin önemli temellerinden biri de yakın dost olmaya dayanmaktadır. Örneğin bir kimse liderlerin çok yakın dostu veya çocukluk arkadaşı olduğu için de ikinci adam olabilir ya da ikinci adamı olduğu için çok yakın dostu veya akrabası olabilir. Birbirinden belirgin çizgilerle ayrılamayan bu ilişki nihayetinde karşılıklı güvene dayanır. Karşılık güven ilişki de ikinci adam olmanın temel belirleyicilerindedir.

Özetle; Türk siyasal kültürü ile merkeziyetçi yönetim anlayışına dayanan rejim ve part düzeninin güçlü, sorgulanamayan ve mutlak yetkiye sahip liderleri ve liderlik pratiğini doğurduğu ifade edilebilir. Türkiye’deki informel ilişkiler de liderlerin partiler üzerindeki denetim ve yönetme yetkisini sağlamlaştırarak ve parti yönetiminde bireysel karar alabilmelerine olanak vererek (Arpacı, 2018: 136) liderleri partilerin en güçlü aktörleri yapmaktadır. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal gibi Türk siyasal hayatına yön vermiş liderlerin hepsi partilerinde alınan çoğu kararın ilk imza sahibi olmuşlardır (Heper, 2000: 69-70). Dolayısıyla Türkiye’de siyasal liderlerin Klaus von Beyne’nin (1996: 135-136) son yıllarda dünyadaki genel eğilimi açıkladığı gibi partilerin çoğu işlevini yerine getiren aktörler olduğu ifade edilebilmektedir. Bu işlevlerden elit yetiştirme işlevi bağlamına alınabilen ikinci adamlar konusu da yine lider merkezli bir olgudur. Çünkü güçlü lider modelinin hâkim olduğu Türk siyasal hayatında aktörlerin çoğu özellikle de bir partinin merkez kadrosunda yer alanlar, liderler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle parti üzerinde neredeyse sorgulanamayan bir güce sahip olan liderlerin, ikinci adamların kimler olacağını da belirleyen kişiler olacağı öngörüsü tartışmaya oldukça sınırlı bir alan bırakmaktadır.

Partiden çok seçmen-lider özdeşleşmesinin söz konusu olması, liderlerin zor değişmesi ve partilerin yönetici kadrolarının oluşturulmasında liderlerin mutlak söz sahibi olması gibi özellikleri de liderleri ikinci adamın belirlenmesinde karar verici yapan faktörlerdir. Bu nedenle Türkiye’de ikinci adamlar lidere muhalefet ederek partililerin desteğini alıp lideri ikame edecek kişiler değil lidere sadakat bağıyla bağlanan ve liderle arasında güven temelli bir ilişki kuran siyasal aktörler olarak okunmalıdır.

Lider merkezli parti yapısına bağılı olarak gelişen ve Türkiye’deki partili siyasetin temel özelliklerinden bir diğeri olan informal ilişkilere dayalı parti yönetimi de ikinci adamlığın üzerinde etkili olmaktadır. Çünkü lidere bağılı parti yönetiminin genellikle liderden bağımsız bir güç odağının partilerde oluşmasına izin vermeyen yapısının, Barry Rubin’in (2002: 3) de ifade ettiğı gibi Türkiye’deki partilerde rekabetten ziyade itaat kültürünü yerleştirdiğı ifade edilebilir. Bu bağlamda lider ile lider kadrosundaki isimler arasındaki ilişkilerin genellikle birinin diğesine itaat etmesine dayanacağı hesaba katılmalıdır. Bu nedenle de Türkiye’de ikinci adamlığın liderin alternatifi olarak değil liderin en yakın yardımcısı ya da lidere sadakat ve güven bağıyla bağılı bir kurum olarak okunması gerekmektedir. Buradan hareketle yapılacak ikinci adam analizinde ikinci adamları liderlerin ikamesi olarak değil en yakın takipçisi olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

3.2. Liderler ve İkinci Adam(lar)ı

Jean Blondel’in ifade ettiğı gibi (1987: 1):

Liderlik evrenseldir ve kaçınılmazdır. Her yerde vardır, küçük organizasyonlarda, büyüklerinde; iş hayatında, kilisede; sendikalarda ve hayır kurumlarında; kabilelerde ve üniversitelerde. Gayri meşru örgütlerde, sokaktaki çetelerde ve kitle gösterilerinde de vardır. Aslında insan ırkıyla ile de sınırlı değildir, birçok hayvan topluluğunda da görülür.

Gerçekten de insanlık tarihinde kabile şefi, kumandan, imparator, kral, kahraman, han, hakan ve peygamber gibi sıfatlarla anılan sayısız lider bulunmaktadır. Nitekim ilk Türk devletlerinden Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar olan süreçte de her zaman için liderler öne çıkmış ve devlet yönetiminde çoğu zaman tek ve birinci adam rolünü üstlenmişlerdir. Liderlerin bu konum ve rolü Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etmiş, siyasal hayatta diğeri siyasal aktörlere nazaran orantısız gücün sahibi olmuşlardır (Heper, 2011: 43). Örneğin Mustafa Kemal Atatürk ve sonrasında İsmet İnönü, kendi dönemlerinin tartışmasız birinci adamlarıdır. 1950’li yıllardan itibaren Celal Bayar, 1960’lar ve devamında Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ve Turgut Özal gibi liderler siyasal hareketlerinin diğeri üyelerinin önündedirler.

Öte yandan geçmişten bugüne liderlerin en yakınında duran, en güvendikleri ve birlikte çalıştıkları isimlerin olduğu da tartışma götürmezdir. Genellikle lider kadrosu olarak da adlandırılan bu kadroda bir de ikinci adamlar bulunmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde de ikinci adam kavramı esas alınarak Türk siyasal hayatında seçilen liderlerin lider kadroları incelenmekte ve ikinci adamlar tespit edilmektedir.

Bu bölümde her bir lider için ayrı ayrı kişilik özellikleri, davranışları, liderle ilişkisi ve siyasal kariyerinde bulunduğu pozisyonlar bakımından lidere en yakın olan ve ikinci adam kavramına en uygun düşen kişi tespit edilmektedir. Lider kadrolarının biyografileri kişisel özelliklerinin, siyasal kariyerleri ise liderle olan ilişkileri ve buldukları pozisyonların tespiti için incelenmekte, bu doğrultuda liderlerin ikinci adamları belirlenmekte ve ikinci adamların araştırmanın ikinci adam kavramına göre neden ikinci adam oldukları gerekçelendirilmektedir. Bu anlamda ilk olarak ikinci adamların kişiliği, karakteri ve davranışları ile ikinci adam kavramındaki kişisel özellikler karşılaştırılmaktadır. Örneğin belirlenen ikinci adamın görev adamı, mevzuatçı, teşkilatçı, mutedil, lideri karizmasıyla etkileyen ya da hesap-kitap adamı olup olmadığı sorgulanmaktadır. Sonrasında ikinci adamların liderle arasındaki ilişki, ikinci adam kavramındaki lider-ikinci adam ilişkileri bağlamında analiz edilmektedir. Örneğin ikinci adamın, liderin en çok güvendiği kişi ya da en yakın takipçisi olup olmadığı tartışılmakta ve liderle arasındaki ilişkinin dinamikleri tespit edilmektedir.

Tespit edilen ikinci adamın lidere en yakın, kritik ve önemli pozisyonlarda görev alıp almadığı ve ne kadar süreyle bu görevlerde kaldığı da ortaya koyulmaktadır. Örneğin lider iktidara geldiğinde ikinci adamını hiyerarşik olarak kendisinin hemen altında görevlendirmiş mi; başında olduğu partide kendisinden sonra formel ya da informel bir düzende en güçlü kişi yapmış mı ve ikinci adamı belirli bir süre bu pozisyonlarda tutmuş mu gibi sorulara cevap verilmektedir. Örneğin liderin ikinci adamı genel başkan vekilliğine getirip getirmediği, parti teşkilatının yönetimini ikinci adama teslim edip etmediği, merkez idare kurullarında ikinci adama yer verip vermediği ve ikinci adamın bu pozisyonlarda ne kadar süreyle kaldığı araştırılmaktadır. Çünkü merkez idare kurulları, genel idare kurulları ya da merkez karar yürütme kurulları ile parti meclisleri gibi organlar parti yönetiminde en üst otoriteleri ifade etmektedir (Sayarı, 1976: 191-192). Liderin cumhurbaşkanı olduğunda ikinci adamı yardımcısı yapıp yapmadığı, başbakanlığa uygun görüp görmediği ya da partisinin genel başkanlığına geçirip geçirmediği gibi kıstaslar da belirlenen ikinci adamların neden ikinci adam olduklarının açıklanmasında referans alınmaktadır. Ayrıca görünen hiyerarşiden başka ikinci adamın kritik anlarda görevlendirilip görevlendirilmediği de incelenmektedir. Böylelikle ikinci adamın informel bir hiyerarşide liderden sonra gelip gelmediği de dikkate alınmaktadır.

İkinci adamlar tespit edilirken lider kadrosunda yer alan diğer kimselerin neden ikinci adam olmadığı da bu bölümde tartışılmaktadır. Buna göre bir kişi öne çıkarken neden diğerlerinin geride kaldığına da cevap aranmaktadır. Bu değerlendirmede liderlerin kişilikleri, liderlik üslupları ve yönetim anlayışları ile Türk siyasal hayatının gelişmeleri, siyasal kültürdeki norm ve değerler, siyasal rejim, parti düzeni ve informel ilişkiler de dikkate alınmaktadır. Buradan yola çıkarak bir sonraki bölümde Türk siyasal hayatındaki ikinci adam pratiğinin temel özelliklerinin ya da genel profilinin tartışılması amaçlanmaktadır. Dolayısıyla her bir lider için ayrı ayrı bir ikinci adam analizini yapmakla birlikte bu bölüm, tüm ikinci adamlar üzerinden de bir değerlendirmeye kaynak oluşturmakta ve Türk siyasal hayatına farklı bir perspektif sunmaktadır.

3.2.1. Mustafa Kemal Atatürk ve İkinci Adamı

Bu bağlamda ilk olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün ikinci adamının kim olduğunun tespitiyle başlanabilir. Milli Mücadele yıllarından itibaren Anadolu'daki çoğu gelişmeye yön veren Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve sonrasındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümünde başrolü oynamış bir liderdir. Bu süreçte şüphesiz Atatürk'ün yanında bir de lider kadrosu bulunmaktadır. İlk olarak belirtilmesi gerekir ki ikinci adamın analizi de ancak bu isimlere odaklanılarak yapılabilir.

Atatürk'ün Cumhuriyet'in kuruluşu ve sonrasındaki lider kadrosundaki isimlerin çoğu Milli Mücadele Dönemi'ndeki silah arkadaşlarından, çocukluk ve gençlik yıllarındaki dostlarından oluşmaktadır. Atatürk üzerine çeşitli araştırmalar yapmış olan Adrew Mango'nun da (2008: 29) belirttiği gibi Atatürk "*Kurtuluş Savaşı sırasında nasıl büyük ölçüde silah arkadaşlarına dayanmışsa, Cumhuriyet'in kilit noktalarına da silah arkadaşlarını*" getirmiştir. Örneğin Rauf Orbay Başvekilliğe, İsmet İnönü Hariciye Vekilliği, Divan-ı Harbiye Vekilliği ve başvekilliğe, Fevzi Çakmak Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisliğine, Celal Bayar İktisat Vekilliğine ve Ali Fethi Okyar da Başvekilliğe getirilmiştir. Dolayısıyla Atatürk'ün şahsi, askeri ve siyasal yaşamında belirli dönemlerde birlikte hareket ettiği, önemli kararlarda fikirlerine danıştığı ve gerektiği yerde sorumluluk ve yetki verdiği kendisine oldukça yakın bir lider kadrosu bulunduğu aşikârdır. Bu kadroda öne çıkan isimleri İsmet İnönü, Ali Fethi Okyar, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Fevzi Çakmak, Refet Bele, Celal Bayar ve Tevfik Rüşü Aras olarak belirlemek mümkündür.

Bu isimlerden hangisi Atatürk'ün ikinci adamı olarak nitelendirilebilir? Bu soruya cevap vermeden evvel Atatürk'ün liderliği ve dönemin siyasal yapısını anlamak elzemdir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ile başlayan süreçte Atatürk'ün ülkedeki tek isim haline geldiğini tartışmaya mahal yoktur. Nitekim bu günlerden itibaren 1938 yılındaki vefatına kadar ülkenin cumhurbaşkanıdır ve siyasal hayatta faaliyet gösteren tek partinin de genel başkanıdır. Bu anlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün tartışmaya açık olmayacak derecede CHP'nin tek egemeni olduğu ifade edilebilir.

Nitekim bu dönemde kimlerin mebus (milletvekili), başvekil (başbakan), vekil (bakan) ya da parti genel başkan vekili olacağı bizatihi Atatürk tarafından belirlenmiştir (Çelik, 2015: 275-276). Atatürk'ün 1927 yılında mecliste okuduğu Nutuk'taki (2018) üslubu dahi dönemin atamalarında ve kararlarında Atatürk'ün nihai belirleyici olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu nedenle kimin ikinci adam olacağı da Atatürk'e bağlı bir durum olarak okunmalıdır.

3.2.1.1. İkinci Adam: İsmet İnönü

İsmet İnönü, araştırmanın ikinci adam kavramı dikkate alındığında kişisel özellikleri, davranışları, liderle olan ilişkisi ve bulunduğu formel ya da informel pozisyonlar bakımından Atatürk'ün ikinci adamı olarak tespit edilmektedir. Zira Cumhuriyet'in kuruluş yılları ve ertesinde İnönü'nün ikinci adamlığı, Mustafa Kemal'den sonra en etkili kişi olmasını kanıtlayan birçok olay ve gelişme nedeniyle tartışmaya çok dar bir alan bırakır. Bu durum ikinci adamlığın analiz edildiği bu araştırma açısından liderin ikinci adamının belirlenmesindeki bir istisnayı da ifade etmektedir.

İsmet İnönü, aslen Bitlis'in Kürümoğulları ailesinden olan babası Osmanlı'nın kamu görevlilerinden Hacı Raşit Bey ile Cevriye Hanım'ın Ahmet Mithat, Rıza Temelli, Reşit Hayri ve Bayan Saniha isimli çocuklarının ikincisi olarak 24 Eylül 1884 tarihinde İzmir'de dünya gelmiştir (Poyraz, 2008: 13). Sivas'ta ilkokul ve Askeri Rüştüye'de eğitim alan İsmet İnönü, 1 Eylül 1903'te Topçu Okulu'nu birincilikle bitirerek topçu teğmeni olmuş ve 26 Eylül 1906'da Harp Akademisi'nden birincilikle kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur (Aydemir, 2001a: 22-28). İTC'ye girmiş, Milli Mücadele Dönemi'nde cephelerde ordu yönetmiştir. Divan-I Harbiye Reisliği de yapan İnönü, Kurtuluş Savaşı'nda Batı Cephesi Kumandanlığı yapmış, savaş sonrasında dışişleri vekilliği ve başvekillik gibi görevlerde Atatürk'e en yakın isim olmuştur (Erden, 1999: 193-194).

Neden İsmet İnönü Atatürk'ün ikinci adamdır? Bu anlamda ilk olarak İnönü'nün ikinci adamların temel kişisel özelliklerine sahip olup olmadığını irdelemek gerekir. Bu bakımdan Atatürk'ün ikinci adamı tartışmaya çok az bir alan bırakacak şekilde İsmet İnönü'dür. İnönü, kişilik özellikleri itibarıyla, içe dönük bir insan profiline sahiptir. Bununla birlikte öğrenmeye sürekli açık olmuştur. Yabancı dil konusunda kendini geliştirmiş, askerlik sanatında da oldukça donanımlı ve bilgi sahibidir. Bu alandaki yetenek ve becerileri sayesinde de sürekli takdir görmüştür (Aydemir, 2001a: 38). Örneğin Milli Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da birçok gelişmeye şahit olmuş Fransız Gazeteci-Yazar Berthe Georges-Gaulis (2007: 166, 307) İnönü'yü "*Cesareti, neşesi, inceliği, nüktedanlığı, güzel konuşması ve kendisini övenlerden kaçınması nedeniyle Anadolu halkı çok seviyor*" ve "*Paşaya askerler kadar sivillerde hayrandı*" ifadeleriyle tanımlamaktadır.

İnönü okul yıllarında sakin ve çalışkan bir öğrenci olarak tanınmıştır. Çok çalışma alışkanlığı da İnönü'yü işi söz konusu olduğunda mükemmeliyetçi ve detaycı yapmış, vereceği kararları ince eleyip sık dokuyarak karar vermiştir. Bu nedenle karşılaştığı her durumda sakin kalabilme ve rasyonel karar alabilme becerileri gelişmiştir (Heper, 2008a: 36-40). İnönü "*Hayatı boyunca çalışkanlığıyla, her zaman kendini yenileyebilmesiyle ve olayları ve konuları derinlemesine analiz etmesiyle*" öne çıkmıştır ve kariyerinin başından beri kendisine verilen "*Bütün görevlerinde ve hizmetlerinde ciddiyetiyle ve yapabileceğinin en iyisini yapmasıyla*" bilinmektedir. Ayrıca tüm yaşamı boyunca mutedil ve bir denge insanı profiline sahip, sakinliği ve ölçülülüğü ile hayallerden ve aşırılıklardan sürekli kaçınan "*Sakin, ölçülü, temkinli, kültürlü, satranç oynayan, klasik müzik dinleyen, düzenli bir aile hayatı*" olan biridir (Arslan, 2017: 40-41,163).

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nın (GATSEB) biyografisini anlatan bir çalışmada İnönü "*Sorun yaratan adam değil, sürekli sorunları çözen adam*", "*İnandığı konu ve bildiği doğrultuda kendi soğukkanlılığıyla, kendi değerlerine, hesaplılığına güven bir denge adamı*"; "*Ciddi, çalışkan, uyanık, zeki ve becerikli, doğru ve ileri görüşlü, bilgili, cesur, kesin karar sahibi, dürüst ve üstün ahlaklı bir kurmay subay*" olarak tanıtılmaktadır (1987: 4-5, 26). Aynı eser İnönü'nün devlet işlerinde daima tedbirli, ihtiyatlı ve kararlı biri olduğunu, irade ve prensip sahibi sır saklamasını iyi bilen ve hiçbir konuyu zamanı gelmeden gündeme taşımayan soğukkanlı bir devlet adamı olduğu not düşmektedir (GATSEB, 1987: 90). Bu bağlamda İnönü'yü

tam anlamıyla bir görev adamı ve siyasal geleneklere, yasalara ve kurallara riayet eden öz disiplini yüksek bir kişi olarak tanımlamak yerinde olacaktır (Heper, 2008c: 56-58). İnönü de Ankara Hukuk Fakültesi'nde verdiği bir konferansta öğrencilere hayatta başarılı olmanın sırrını verirken aslında kendini tanımlayan bir niteliği ortaya koymuştur: *Görevseverlik* (Öztürk, 1974: 33). Dönemin şahitlerinden Falih Rıfkı Atay da (2017: 342) İnönü'nün "*Düzen ve kanun rejimi adamı*" olduğunu birden çok kez ifade etmiştir.

Öte yandan İnönü, ikinci adam profiline uygun olarak kişisel özellikleri dikkate alındığında çoğu yönüyle Atatürk'ün karşısına oturmaktadır. Örneğin Atatürk ve İnönü yıllarının yakın tanıklarından biri olan Şevket Süreyya Aydemir (2001a: 6) Atatürk'ü "*İhtiras ve hayallerinde sınır tanımayan atılgan, hatta kavgacı, mücadeleci, her şeyini teraziye bütünüyle koyan, doğuştan bir kumanda adamı*"; İnönü'yü ise "*Kendini kolayca ve bütünüyle ortaya*" koymayan "*Orduda ve büroda çalışkan bir düzenleyici*" yönüyle yol gösteren ve "*Nelerin nerede ve ne kadar riske edileceğini, daima bir kurmay titizliği ile hesaplayan*" biri olarak tanımlamaktadır. İnönü'nün Atatürk'ten farklı olarak mevzuatı büyük dalgalanmalara tercih ettiğine ve kanun ile düzen adamı olduğuna da birçok şahit bulunabilir (Aydemir, 2001b: 224; Yusufoglu, 2015: 123).

Uluğ İğdemir (1974: 38) İnönü'nün her şeyden önce bir ilke adamı olarak tanımlayarak görev duygusunun İnönü'de oldukça yüksek olduğunu ve yaptığı her işi ciddiye alarak yaptığını aktarmaktadır. Bu ifadeleri destekler nitelikte Heper (2011: 74) de İnönü'nün hiçbir zaman radikal ve büyük hareketlerin başında bulunmadığını daha çok statik bir hiyerarşiye dayanan düzenin içinde kaldığını ve yasa ile düzeni diğer çoğu şeye öncelediğini belirtmektedir. Necdet Uğur (2017: 14) da İnönü'nün tam olarak "*En iyici*" olduğunu, karşılaştığı sorunlarla mücadelede kendi bilgi birikimine güvendiğini ve acele karar vermediğini ifade etmektedir.

İnönü, Metin Heper'in (2008c: 29) ifadeleriyle "*Kendi kendini yetiştiren adam*"dır. İngilizce, Fransızca ve Almanca bilmektedir, askeri stratejilere hâkimdir ve mesleğinde başarılıdır; farklı alanlarda da bilgi sahibidir, edebiyat ve sanata meraklıdır ve sorumluluk duygusu yüksek biridir (Heper, 2008: 30-58). Dolayısıyla İnönü'nün kişisel yetenekleri ile mesleğindeki becerisinin Atatürk'ü etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer ifadeyle İnönü'nün ikinci adamların bir özelliği olan lideri etkileyebilecek bir karizmaya sahip olduğu ifade edilebilir.

İkinci olarak, İnönü ile Atatürk arasında ikinci adamlığın gerektirdiği şekilde bir ilişki söz konusu mudur ve İnönü'nün davranışları ikinci adam tanımına uymakta mıdır sorularına da cevap verilmelidir. İnönü ile Atatürk her ne kadar karakter olarak farklı olsalar da çok yakın arkadaş ve dost olmuşlardır. Kişisel ilişkilerine ek olarak ikisi arasında siyasal işbirliği ve dava arkadaşlığı da bulunmaktadır. Atatürk'ün sürekli yakınında tutup kolay vazgeçmediği ve otoritesini sorgulamadan kabul ettiği kimdir sorusunun cevabı genellikle İnönü'dür. Atatürk ile İnönü arasındaki bu dostluk, işbirliği ve dava arkadaşlığı öncelikle orduda oldukları yıllarda oluşmuş, Milli Mücadele Dönemi'nde gelişmiş ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da olgunlaşmıştır (Çelik, 2015: 369).

Atatürk'lü yılların tanıklarından Hikmet Bayur'un (1939: 252) Atatürk'teki güven duygusunu anlattığı "*Bir kere birini sevip ona itimat besledimiydi onun bariz ve kât'i bir fenalığını tesbit etmeden ondan yüz çevirmezdi*" ifadelerinin İnönü'nün için geçerli olduğu düşünülebilir. Atay'a göre Atatürk "*Realist bir lider*"dir. "*Lekelemelerin politika kadrosunu nasıl daraltacağını ve kendisini bir avuç partizan takımı elinde bırakacağını düşünerek, açıkça bir suç işlemiş olanlar dışında yalnız kişisel değerlere saygı*" göstermiştir (İsak, 2008: 14). Metin Heper (2008a: 255) de Atatürk'ün bir karar vereceği anlarda çevresindekilere sürekli danıştığını ve karar verdikten sonra da verilen kararı kesinlikle değiştirmedini ifade etmektedir. Atatürk-İnönü birlikteliği ile Atatürk'ün bu üslubu birlikte değerlendirildiğinde İnönü'nün ikinci adamlığı savunulabilir.

Atatürk ile İnönü'nün tanışıklığı ikisinin de gençlik yıllarına kadar gitmektedir. İnönü, Erkan-ı Harbiye Harp Akademisi'ne başladığında Atatürk de akademinin son sınıfındadır. Fakat bu yılları İnönü şöyle anlatır (1997: 50): "*Atatürk'le Erkanharb sınıflarında da görüştüğümüz olurdu. Fakat fazla bir münasebetimiz yoktu. Aramızda iki sene var. Yani mesafe, mektep hesabıyla oldukça çoktur.*" Dolayısıyla İnönü'nün Atatürk'e yakınlığının askeri okuldan mezun oluşunun ertesine denk geldiği ifade edilebilir. Çünkü İnönü 1907 yılında zaten İTC'nin içinde olan arkadaşı Ali Fuat Cebesoy tarafından Ali Fethi Okyar ile tanıştırılmış, Okyar'ın aracılığıyla Refet Bele'nin İnönü ile bir toplantı gerçekleştirmesinin ardından da İnönü'nün İTC'ye üyeliği başlamıştır (İnönü, 1997: 48). Fakat İnönü'nün İTC üyeliğinin Süleyman Askeri'nin vasıtasıyla Tütüncü Yakup Ağa (Dr. Nazım) ile tanışınca fiili olarak başladığı belirtilmektedir. Bu tarihten sonra çeşitli mecralarda İnönü ile Atatürk'ün birlikte olduğu görülmektedir (Aydemir,

2001a: 42-47). Örneğin 24 yaşında İTC'nin Edirne teşkilatının önde gelenlerinden biri olan İnönü, Selanik'teki bir kongrede Atatürk ile bir araya gelmiş ve ordunun siyasete karışmamasının gerekliliğini savunmuştur (Ortaç, 1962: 27).

Bu iki ismin kaderinin İnönü'nün otuz bir yaşında albay olduktan sonra ikinci ordu kurmay başkanlığı görevine getirilmesiyle birleştiği ifade edilebilir. Dönemin öne çıkan isimlerinden biri olan Enver Paşa devletin ve ordunun yönetiminde söz sahibi olduğunda İsmet İnönü, Enver Paşa'nın yakın isimlerinden biridir. Hatta Atatürk'ün İnönü'yü ilk tanıştıklarında Enver Paşa'nın adamı olduğu için sevmediği aktarılmaktadır (Atay, 2017: 109). Fakat İnönü 1916 yılının sonlarına doğru II. Ordu'da IX. Kolordu kumandanlığına getirilen Atatürk'ün kurmay başkanı olduğunda iki isim arasında yıllar sürecek yakınlık başlamıştır (Aydemir, 2001a: 83-85). İnönü bu yakınlaşmayı şöyle anlatmaktadır (İpekçi, 2021: 13):

İlk kumandanlarım Kafkas Cephesi'nde oldu. Atatürk ile orada buluştuk. Ben, Cephe Erkan-ı Harp reisi idim. Atatürk kolordu komutanı idi. Henüz general olmamıştı, olmak üzere idi. Muharebe esnasında ben kolordu kumandanı oldum, o da ordu kumandanı oldu. Böylece münasebetimiz daha yakın bir hale geldi.

Ordudaki pozisyonları gereği bir araya gelen İnönü ile Atatürk arasındaki işbirliği de İnönü'nün ifadeleriyle yine bu dönemde başlamıştır: “Atatürk'le aramızda siyasi ve içtimai bakımdan yakın bir anlaşma, görüşlerimiz arasında uygunluk ve ileri için düşüncelerde açıklık, Kafkas Cephesi'nde beraber bulunduğumuz o sıralarda başlamıştır” (İpekçi, 2021: 13). Mustafa Kemal Atatürk de yetenek ve becerileriyle kurmayı olan İnönü'den etkilendiğini hakkında yazdığı askeri sicil raporunda şu ifadelerle belirtmiştir (GATSEB, 1987: 146):

(...) Ciddi, faal, gayet fatih, yüksek fikirli, maiyetine ve ahval-i ruhiye-i harbiyeye hâkim ve nafile, iyi bir nüfuz-u nazara ve sür'at-i intikale malik. Kolordunun her türlü ihtiyacını teemmülden³⁷ ve teminine çalışmaktan bir an hali kalmaz ve muvaffak olur. Malûmat ve vukuf-u askerisi güzel ve ihatalı. Doğru, kat'i ve tereddütsüz karar sahibi, cesur ve karar-ı zatisiyle hareket etmek kabiliyetini haizdir. Ordu ve memlekette deruhte edeceği vezai³⁸ ve hidemat-ı mühimme-i vataniyede³⁹ kendisinden büyük hizmetler memuldür⁴⁰ (...)

Dolayısıyla bu yıllardaki yakınlaşmanın iki isim arasında gelecek yıllardaki birlikteliğe zemin hazırladığı tartışma götürmezdir. Zira bu dönemdeki İnönü'yü ve Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkiyi Türkçeye *Bozkurt* olarak çevrilen eserinde anlatan

³⁷ Teemmül: Düşünüp taşınma.

³⁸ Vazife, görev.

³⁹ Vatana önemli hizmetler anlamındadır.

⁴⁰ Memul: Beklenen, düşünülen.

Harold C. Armstrong'un ifadeleri de Atatürk-İnönü birlikteliğinin adeta kanıtı gibidir (1998: 59):

İsmet yetenekli ve deneyimli bir kurmay subaydı (...) İstikrarlı davranışları, sınırsız sabrı ve sınırsız dayanaklığıyla büro işlerinde, rutin işlerde ve ayrıntılarla başa çıkmada bir uzmandı. Emirleri Mustafa Kemal'in her zaman talep ettiği gibi tam bir etkinlikle yerine getirmekteydi.

Buradan İnönü'nün Atatürk'ün kurmayı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca İnönü'nün yeteneklerinin Atatürk'ü etkilediği ve bu nedenle iki ismin birlikte çalıştığı görülmektedir. Bu işbirliği ve yardımlaşma Milli Mücadele'nin hazırlık aşamasında da devam etmiştir. Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmadan önce de İnönü ile İstanbul'da görüşmüş ve İnönü'nün de Anadolu'ya geleceğini bildirmiştir. İstanbul Şişli'deki evde ikisi arasındaki şu konuşma ikisinin de Anadolu'da bir hareketin başlatılmasının gerekliliği hususundaki görüş birliğini yansıtmaktadır (Ortaç, 1962: 47-48):

-Mustafa Kemal: Mesela hiçbir sıfat ve salahiyet sahibi olmaksızın Anadolu'ya geçmek ve orada kurtuluş çarelerini aramak için en müsait muntık ve beni o muntıkaya götürecektir en kolay yol neresi olabilir?

-İsmet: Karar verdin mi?

-Mustafa Kemal: Şimdilik bundan bahsetme. Bana, memleketi, halkı ve Orduyu anlamış, vaziyeti yakından görmüş, tehlikenin büyüklüğünden şüphesi kalmamış bir arkadaş gibi cevap ver.

-İsmet: Muntukalar çok, yollar çok!

Bu gizli görüşmelerin sonucunda, Samsun'a doğru yola çıkışın hemen bir gün öncesinde, Atatürk İnönü'ye "Ben yerleşinceye kadar sen de burada kalacaksın ve iş başladığı vakit yanıma geleceksin" demiştir (Atay, 2017: 198). Literatürde İnönü'nün neden Atatürk ile birlikte Samsun'a gitmediği hususunda bir belirsizliğin söz konusu olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda bahsedilen son görüşme ile ilgili Falih Rıfki Atay (2017: 198) Atatürk'ün kendisine "Sen benim tarihimi yazacak olanlardansın. İşin gerçeği, kendisinin benimle gelmesini istemeye gitmiştim. Yeni evlendim. Beni biraz rahat bırak, dedi. Gelmek istemedi" şeklinde beyanı olduğunu nakletmektedir. Fakat Atatürk daha sonra Nutuk'ta bu durumu şöyle açıklamıştır (2018: 355): "(...) Oysa bundan önceki konuşmalarında, sırası ve yeri geldiği için arz etmiştim ki, İsmet Paşa, benim İstanbul'dan ayrılmamdan önce benimle işbirliği yapmıştı. Daha sonra Anadolu'ya gelmiş ve birlikte çalışmıştık (...)" İnönü de Atatürk ile benzer şekilde bu görüşme ile ilgili olarak yıllar sonra bir mülakatında "Atatürk'le, benim beraber gelmemi konuştuk. Beraber konuştuk. 'Burda Kal!' dedi, 'Lazım olduğun zaman çağırırım!' tarzında" ifadelerini kullanmıştır (Kocatürk, 1984: 205). Dolayısıyla iki ismin Atatürk ile İnönü'nün işbirliği içinde olduğu ifade edilebilir.

İnönü'nün Milli Mücadele hakkındaki düşünceleri ile yaptıkları ve nihayet yeni devletin kuruluşunda Atatürk ile birlikte hareket ettiği dikkate alındığında Atatürk ile İnönü arasında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığını belirtmek mümkündür. Hatta Atatürk'ün İnönü'ye yakınlığı, Atatürk'ün Milli Mücadele Döneminde İnönü'ye gönderdiği şifreli mektup ve mesajlardaki üslubundan dahi anlaşılmaktadır. Örneğin II. İnönü Savaşı zaferle sonuçlandığında Atatürk İnönü'ye neden güvendiğini, İnönü'ye verilen görevin ne derece önemli olduğunu ve İnönü'ye yakınlığını gönderdiği şu mektupta açıkça ifade etmektedir (Atatürk, 2018: 458):

Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde üzerinize yüklediğiniz görev kadar ağır bir görev yüklenmiş komutanlar pek azdır. Milletimizin istiklal ve varlığı, dâhice idareniz altında görevlerini şerefle yapan komuta ve silah arkadaşlarınızın kalbine ve vatanseverliğine büyük bir güvenle dayanıyordu. Siz orada yalnızca düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz.

Bu alıntıda Atatürk'teki İnönü'nün yetenek ve becerilerine olan güveni de tespit etmek mümkündür. Çünkü Atatürk, İnönü'ye verdiği bu kritik görevin başarıyla sonuçlanmasının ne kadar önem arz ettiğini ve İnönü'nün bu sorumluluğu başarıyla yerine getirdiğini açıkça belirtmektedir. İsmet İnönü'nün Lozan Antlaşması'nın imzalanması sürecinde Mustafa Kemal'e doğrudan yazdığı bir mektuptaki şu ifadeler de ikisi arasındaki yakın bağı kanıtlamaktadır (İnönü, 1998: 124):

Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış, yaptırmış bir adamsın. Sana olan bağlılığım bir kez daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili aziz kardeşim, Aziz Şefim.

İnönü bu mektupta Atatürk ile arasındaki ilişkinin ne derece yakın olduğunu Atatürk'ün her zaman yanında olduğunu belirterek ifade etmektedir. Atatürk'e ve düşüncelerine olan bağlılığının arttığını belirten İnönü'nün kullandığı ifadelerdeki samimiyeti görmezden gelmek mümkün değildir.

Atatürk de Lozan'ı “*Tarihi bir başarıyla taçlandırma*” olarak tanımlamış ve görüşmelere katılan heyeti kutlamıştır. Ayrıca İnönü hakkında ise şu ifadeleri kullanmıştır (Arslan, 2017, 56):

Lozan Barışı, Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır (...) Bu nedenle, Lozan görüşmelerinde her türlü siyasal mücadelelere göğüs gererek sonucu elde etmede bir zekâ göstermiş olan İsmet Paşa Hazretleri'ni saygı ile anmak görevimdir.

Atatürk'ün bu ifadelerinde de İnönü'ye olan yakınlık anlaşılmaktadır. Öte yandan, İnönü'nün kişisel yetenekleri hakkındaki düşüncelerini de ifade etmiş olan Atatürk, İnönü'ye verilen görevin ne derecede önem arz ettiğinin de altını çizmektedir. Bu

bağlamda liderin ikinci adama güvenmesinin ve kritik anlarda ikinci adama görev vermesinin lider-ikinci adam ilişkisinin önemli kıstaslardan biri olduğu dikkate alındığında İnönü'yü Atatürk'ün en çok güvendiği kişi olarak tanımlayarak ikinci adam pozisyonuna oturtmak mümkündür. Ayrıca Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen'in Atatürk'ün İnönü hakkında söylediklerini aktardığı şu pasajda da Atatürk'ün İnönü'ye güvendiği tespit edilmektedir (Yeşiltuna, 2019: 95):

Bak Gökçen kızım, bilesin ki İsmet görev başında oldukça içim rahattır. O sadece görevini, memleketini, ulusunu düşünen bir insandır. Namuslu bir insandır. Devrimlerimize inanmış insandır. Ona güvenim sonsuzdur. Kardeşimi nasıl seviyorsam İsmet'i de öyle seviyorum. En çok yandığım birkaç tane İsmet Paşa'mızın olmayışdır.

Falih Rıfkı Atay'da Atatürk-İnönü yakınlığını şu sözlerle açıklamıştır (Çankaya, 2017: 464):

Mustafa Kemal, her şeyi ve herkesi, kendisine kadar herkesi zaman zaman tenkit etmiştir. Fakat on beş yıl onun hususi meclislerinde bulunanlar bilirler ki, Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı diğer bütün arkadaşlarından üstün tutmuştur. Onun zekâsına, faziletine, devlet idaresine güvenmiştir. Nice defalar: Çocuklar, Çankaya'da rahat ediyorsam, İsmet sayesinde, demiştir. Bu sözü duymayan Çankaya davetlileri parmakla gösterebilir.

Dolayısıyla Atatürk ile İnönü arasında Atatürk'ün lider kadrosundaki diğer isimlerden daha önde bir arkadaşlık, dostluk ve siyasal işbirliğinin söz konusu olduğu tespit edilebilir. Atatürk'ün en çok İsmet İnönü'ye güvendiğinin bir diğer kanıtını da İnönü'nün kendisi şöyle anlatmıştır (İpekçi, 2021: 15):

Atatürk ile birlikte çalışmamızı iki ayrı dönemde açıklayabilirim. Başlangıçtan hastalığına kadar şöyle olmuştur: Akşamları bir araya gelir toplanırız. O coşar, biz coşarız... Birtakım kararlar alınır. Ertesi sabah uyanınca düşünürüm, hemen kalkar Atatürk'e giderim (...) Dün akşam biz yine coştuk, şunu yapalım, bunu yapalım, diye kararlar aldık. Ama olacak şeyler değil, nasıl yapacağız? 'Canım sen bildiğini yap' der bana...

İnönü'nün bu aktarımından en azından Atatürk'ün kendisine olan güveninin tam olduğunu anlamak mümkündür. Öte yandan ikisi arasındaki ilişkide İnönü'nün görece özerk davranabildiği de ifade edilebilir. Bu özerkliğin Atatürk'ün en yakın takipçisi ve düşüncelerinin en başarılı uygulayıcısı olmasından ileri gelmesi kuvvetle muhtemeldir. Aslında Atatürk'ün güveninin bir temeli de İnönü'nün asla Atatürk'ün istemeyeceği bir kararı almayacağına yönelik bir inançla temellenmiştir de denilebilir (Bozdağ, 2000: 114). Diğer bir anlatımla İnönü'nün Atatürk'e "Arkamda İsmet var" güvenini vermesinin hiçbir zaman Atatürk'ün otoritesini sorgulamamasıyla yakında ilişki olduğu söylenebilir. Çünkü İnönü, yeri geldiğinde Atatürk'e farklı fikirler sunmuş ya da karşı çıkmış ama her zaman için ikinci adam kalmayı birinciliğe yeğlemiştir (Arslan, 2017: 163). Bu anlamda İnönü'nün liderin otoritesini kabul etme ölçütüne uygun davrandığı görülmektedir.

İnönü'nün ayrıcalığı Atatürk'ün bir klasiği haline gelen sofrta görüşmelerinde de kendini belli etmektedir.⁴¹ Bu sofralara İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya dışında kimsenin izinsiz misafir olamayacağı belirtilmektedir. Fakat Çankaya sofrasının müdavimlerinden biri olan Falih Rıfkı Atay'ın (2017: 463, 571) ifadeleriyle sofradaki nüfuzu oldukça fazla olan İsmet İnönü “*Atatürk sofrasının birincisi ve müstesnası*”dır ve Atatürk'ün “*en çok saygı gösterdiği en çok nazını çektiği*” kişidir. Bu toplantılara katılanlar Atatürk'ün “*İnönü çalışıyor, ben rahat ediyorum*” dediğini defalarca duymuştur (Yusufoğlu, 2021: 14). Bu bağlamda İnönü ile Atatürk arasındaki ilişkide Atatürk'ün İnönü'yü diğer isimlerin önüne geçirdiği anlaşılmaktadır ki bu durum da ikinci adamı tanımlayan temel kıstaslardandır.

Atatürk ile İnönü'nün yakınlığının diğer lider kadrosundaki figürlerden farklılığı Atatürk'ün 5 Eylül 1938'de kaleme aldığı vasiyetnamesinde İnönü'nün isminin geçmesiyle açıklanabilir. Vasiyetnamedeki diğer isimler Atatürk'ün ailesinden kişilerdir. Bir tek İnönü ile akrabalık bağı bulunmayan Atatürk'ün vasiyetnamede İnönü'ye yer vermesi İnönü'nün Atatürk nezdindeki değerinin bir diğer kanıtı olarak okunabilir. Zira Atatürk vasiyetinde “*İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır*” demektedir.⁴² Atatürk'ün vasiyetinde İnönü'nün çocuklarına yer vermesi hakkında bir takım başka iddialar da bulunmaktadır. Örneğin Atatürk'ün İnönü'ye yakınlığından değil Atatürk'e İnönü'nün öldüğü söylendiği için çocuklarına yardım ettiği yönündedir. Bu tartışmalar iddialardan öteye geçmediği için hangisinin doğru olduğu hakkında hüküm vermek bu araştırmanın kapsamında değildir. Fakat her iki durumda da Atatürk'ün İnönü'yü aklına getirmesi ve vasiyetinde yer vermesi, aralarındaki yakınlığın işareti olarak okunabilmektedir. Dönemin şahitlerinden Uluğ İğdemir (1974: 34) de İsmet İnönü'nün Mustafa Kemal Atatürk'e sonsuz bir sevgiyle bağlı olduğunu yazar ve 1937'de İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Atatürk-İnönü dostluğunun bittiğini iddia edenleri de yalanlar. İnönü de Atatürk'ün Dolmabahçe'deki hastalığında Atatürk'e şunları yazmıştır (Arslan, 2017: 180):

⁴¹ Çankaya Sofraları olarak da bilinen bu görüşmeler aynı zamanda Atatürk'ün lider kadrosunun toplantı yeridir. Çünkü devlet meselelerinin konuşulduğu ve kararların alındığı bir yer olarak bu sofraya Atatürk çok önem vermiştir. Hatta bu yemekli toplantılara Atatürk'ün Fikir Sofrası ismi bile takılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Kahraman Yusufoğlu. *Hatırlarla Atatürk Sofra Sırları*. İstanbul: Halk Kitabevi, 2021

⁴² Vasiyetin tam metni için bkz. [https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ataturkun-vasiyeti/#:~:text=1\)%20Nukut%20ve%20hisse%20senetleri,ye%20%C5%9Fimdiki%20y%C3%BCzer%20lira%20verilecektir.](https://www.ttk.gov.tr/belgelerle-tarih/ataturkun-vasiyeti/#:~:text=1)%20Nukut%20ve%20hisse%20senetleri,ye%20%C5%9Fimdiki%20y%C3%BCzer%20lira%20verilecektir.)

Velinimetim Atatürk, Katiyen eminim ki bu hastalık günlerini geçireceğiz. Siz bütün afiyet ve neşenizle ve şerefle daha çok uzun seneler millet ve memleketi idare buyuracaksınız. Derin tazimle ve dayanılmaz bir özleyişle ellerinizden öperim velinimetim.

Mektuptaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İnönü ile Atatürk arasında bir düşmanlığın söz konusu olmadığı düşünülebilir. Ayrıca Atatürk'ün yakın hizmetinde bulunmuş Cemal (Çelebi) Granda da anılarında İnönü'nün birkaç kez Atatürk'ü ziyaret etmek için girişimde bulunduğunu yazdığının burada altı çizilmelidir (Gürkan, 1971: 220).

Atatürk ile İnönü arasındaki yakın ilişkiyi Atatürk'ün vefatından sonraki dönemin gazetelerinde de görmek mümkündür. Gazeteler değer-bağımsız olamama potansiyeline sahip olsalar da İnönü ile Atatürk arasındaki halef-selef ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü bu dönemdeki birçok gazetede İnönü, Atatürk'ün “*en yakın mesai arkadaşı, Atatürk'ün varisi, halefi, iş ortağı, yardımcısı*” gibi sıfatlarla tanımlanmıştır. Özellikle İnönü cumhurbaşkanı olduğunda gazetelerde yer alan yazılar, adeta İnönü'nün ikinci adamlığını tasdik etmektedir. Örneğin Haber Gazetesi (11.11.1938: 1) “*Atanın hedef arkadaşı İsmet İnönü Bugün Cumhur Reisi oldu*”; Son Posta Gazetesi (11.11.1938: 1) “*Türk milleti Yüce Kurtarıcısı Atatürk'ü hiçbir zaman unutmayacağını, dün onun en yakın, en vefakâr, en kahraman arkadaşını başına geçirmekle teyid etti*”. Hatta Anadolu Gazetesi'ndeki yazısında Hamdi Nüzhet Çançar (1938) İnönü'yü “*Büyük Atayı istihlâf⁴³ edebilecek olan onun en kudretli silah ve mesai arkadaşı*” olarak tanımlayarak Atatürk ile İnönü arasındaki ilişkiyi bir anlamda halef-selef ilişkisine oturtmaktadır. 13 Kasım 1938 tarihli Bugün Gazetesi'ndeki yazısında Ali Naci Karacan da (Aydemir, 2001b: 28-29) İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle ilgili “*Millet Meclisi Atatürk'ten sonra onun eserini en iyi koruyacak, devam ettirecek halefini ittifakla seçti*” ifadesini kullanmıştır.

İnönü'nün ikinci adamlığının bir diğer yönü Atatürk ile İnönü arasında söz konusu olan ilişkideki İnönü'nün davranışları referans gösterilerek de açıklanabilir. Diğer ifadeyle İnönü davranışları bakımından da Atatürk'ün ikinci adamı konumundadır. Bu anlamda İnönü'nün Atatürk'ün en yakın takipçisi olduğu, verilen görevlere ve Atatürk'ün otoritesine riayet ettiği ve Atatürk'ün karar alma süreçlerinde fikrini aldığı hatta bu kararları etkileyebilen biri olduğu tespit edilebilir.

⁴³ İstihlâf: Birinin yerine geçme, halef olma.

Metin Heper, Atatürk ile İnönü arasındaki ast-üst ilişkisinin katı bir emir komutaya dayanmadığını, her ne kadar nihai karar Atatürk'te de olsa İnönü'ye amirane bir tutum takınmadığını ve Atatürk'ün, İnönü'nün fikir ve görüşlerine saygı gösterip genellikle İnönü'yle çatışmaya neden olacak polemiklere girmediği belirtmekte, ayrıca İnönü'nün kimi zaman Atatürk'ten bağımsız hareket ettiğini not etmektedir (2008a: 35). Benzer şekilde Aydemir (2001c: 572) de İnönü'nün görüş, hareket ve karar bağımsızlığını çoğu zaman koruduğunu ifade etmektedir. İnönü'deki bu görece bağımsızlığın hem kendi şahsi otoritesinden hem de Atatürk'ten aldığı destekten kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu bağlamda da İnönü'nün ikinci adam kıstaslarına uyduğu ifade edilebilir.

İnönü'nün Atatürk'ün otoritesine şartsız boyun eğdiği ve İnönü'nün davranışlarının da bu yönde olduğu ifade edilebilir. İnönü ile Atatürk arasında Milli Mücadele Dönemi'nden beri cereyan eden bu ilişkide neredeyse her zaman Atatürk söyleyen, İnönü yapan taraftır. Diğer ifadeyle Atatürk emir veren İnönü emri uygulayan kişidir (Kandemir, 1987: 11). Metin Heper'in (2008a: 34) İnönü'nün Atatürk'ün gölgesinde bir ikinci adam olmadığı ve aralarındaki ilişkinin daha çok "*Atatürk'ü tamamlayan İnönü'ye*" yakın bir anlama geldiği yönündeki değerlendirmesi yerinde kabul edilebilir.

İnönü'nün Atatürk'ün en çok müsamaha gösterdiği kişi olduğu da ileri sürülebilir. Atatürk ile çeşitli konularda tartışmış olsalar da Atatürk her defasında İnönü'yü hoş görerek anlaşmazlığı bitirmiştir (Kandemir, 1955a: 14). İnönü de bu ilişkiyi "*Biz Atatürk'le binlerce defa kavga ettik, tartıştık. Ama sonunda hep en çabuk anlaşılan, barışan bizler olduk*" ifadeleriyle anlatmıştır.⁴⁴

İnönü, aynı zamanda Atatürk'ün en yakın destekçisidir ve bir ikinci adam olarak lidere uzun yıllar tam bağlılıkla hizmet etmiştir. Hatta Mehmet Çelik (2015: 170) İnönü'yü bu anlamda "*Birinci Kahya*" olarak nitelendirmektedir. Bu nitelendirme Atatürk'ün yanındakilerden en önde gelen kişinin İnönü olduğu biçiminde de okunabilir. Çelik'e göre (2015: 367) Atatürk'ü yeni devletin kurucusu ve inkılapların ideoloğu, İnönü'yü de bu fikir ve ideallerin hayata geçiricisi ve uygulayıcısı olarak tanımlamak gerekir. İnönü de öncelikle Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'le birlikte hareket ederek sonra Cumhuriyet'in

⁴⁴ Alıntı İsmet İnönü'nün kızı Özden Toker'den yapılmıştır. Toker, bu ifadeyi İnönü'den nakletmektedir. Bkz. <https://www.ismetinonu.org.tr/cocuklar-ataturku-sordu-ozden-inonu-toker-cevapladi/tum-cevaplari.html>

ilanında bizatihi destekçi olarak ve nihayetinde Atatürk devrimlerinin bir uygulayıcısı olarak Atatürk'e olan desteğini her zaman göstermiştir. İnönü bu takipçiliğini inkılaplar dönemi için kullandığı “*Ben o süre içinde Atatürk ile beraber kaldım. Onlar karşı tarafta kaldılar*” (İpekçi, 2021: 21) ifadesiyle somutlaştırmıştır.⁴⁵

Gerçekten de İnönü ile Atatürk'ün özellikle temel konularda uyum içinde olduğu söylenebilir. Hakkı Öztürk (1974) *Atatürk Kafalı İnönü Atatürk Devriminin Baş Savunucusu* başlığını taşıyan eserinde bu argümana birçok kanıt sunmaktadır. Örneğin Öztürk (1974: 14-15) İnönü'yü Cumhuriyet'in ikinci evladı saymaktadır. Öztürk'e (1974: 17) göre Atatürk'ün ideallerini, amaçlarını ve gerçekleştirdiği inkılapları “*Tam olarak kavriyan, benimseyen, yürüten, yayan, izliyen ve gerçekleştiren*” de İsmet İnönü'dür. Ali Rıza Cihan ve Abdullah Tekin'in (1989) *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü* başlıklı eseri de İnönü'nün çok partili hayattan itibaren Atatürk ilke ve inkılaplarını nasıl sahiplendiğini ve korumaya çalıştığını detaylarıyla anlatmaktadır. Örneğin Cihan ve Tekin'in (1989: 28) belirttiğine göre İnönü harf inkılabından sonra yaşamı boyunca tek kelime bile eski alfabe ile yazmamıştır. İnönü'nü bu takipçiliğini dönemin şahitlerinden Abidin Daver de şöyle anlatmıştır (1938):

Başvekil İsmet İnönü, inkılap, teceddüd⁴⁶ ve terakki⁴⁷ hamlelerinde hep Atatürk ile beraber yürüdü. Atatürk düşünen kafa, İnönü başaran kol oldu. Cumhuriyet rejiminin her muvaffakiyetinde her eserinde onun da hissesi büyüktür (...) O, Atatürk'e halef olabilecek kudrette bir şahsiyet olduğunu askeri, siyasi ve idari hayatının sayısız muvaffakiyetlerle ispat etmiştir.

İnönü hakkında önemli çalışmalar yapmış biri olan Metin Heper de İnönü'yü Atatürk'ün baş takipçisi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Heper, İnönü'nün özellikle Türkiye'nin Batılılaşmasını ve modern bir görünüm kazanmasını, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmasını, savunan Atatürk'ü bu konuda sonuna kadar desteklediğini, Atatürk'ün yeteneklerine hayran olduğunu ve Mustafa Kemal'e çok saygı duyduğunu ifade etmektedir (Heper, 2008a: 38). Benzer şekilde Şevket Süreyya Aydemir de İnönü'nün bazı fikirlerde Atatürk'le ayrıştığı noktalar olsa da her zaman Atatürk'ün yanında yer aldığını belirtmektedir. Heper gibi Aydemir (2001a: 273) de özellikle Türkiye'nin batılılaşması ve demokratikleşmesi hususunda İnönü'nün Atatürk'e koşulsuz bağlı olduğunun altını çizmektedir.

⁴⁵ “*Onlar*” ifadesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerini kastetmektedir.

⁴⁶ Yenilenme anlamındadır.

⁴⁷ Gelişme ve ilerleme anlamındadır.

İnönü'nün ikinci adam olarak nitelenebilmesini destekleyen bir diğer tespit İnönü'nün belirli anlarda Atatürk'ün kararlarını etkileyebilmesiyle ilişkilendirilebilir. Örneğin Milli Mücadele Dönemi'nde Yunan ordusuna saldırma gayesinde olan Atatürk'ü öncelikle Çerkez Ethem'e saldırması noktasında uyarılmış ve bu uyarısı Atatürk'ün kararını değiştirmesinde etkili olmuştur (Heper, 2008a: 39). Harf İnkılabının yürürlüğe girmesinde yaşanan iki yıla yakın gecikmede de İnönü'nün etkisi olduğu belirtilmektedir. İnönü anılarında Harf İnkılabı hazırlığının sürdüğü bir dönemde Atatürk'e inkılabın gerçekleştirilmesi hususunda mukavemet ettiğini aktarmakta ve yaptığı ikazın Atatürk'ün cesaretini kırdığını ve inkılabı iki sene geciktirdiğini ifade etmektedir (Arslan, 2017: 113; İpekçi, 2021: 44-45).

İnönü, liderin ikinci adama kritik anlarda önemli görev verip vermediği, kendisine en yakın pozisyonlara getirip getirmediği ve bu pozisyonlarda ne kadar süreyle tuttuğu bakımından da incelenmelidir. Bu bakımdan İnönü Atatürk'ün en yakınında, en kritik görevlerde ve uzun süre görev yapan biri olarak da ikinci adamdır. Dolayısıyla İsmet İnönü'nün neden ikinci adam olarak nitelenebileceğinin gerekçeleri arasında Atatürk'ün İnönü'ye verdiği görev, yetki ve makamlar da vardır. Çünkü ikinci adam liderlerin her konuda güvendikleri ve verilen görevi başarıyla yerine getireceğine inandığı kişilerdir.

Atatürk'ün Milli Mücadele Dönemi ve sonrasında önemli görev ve sorumlulukları verirken verilen görevi layığıyla yerine getirebileceğine inandığı kişileri atamaya gayret gösterdiği bilinmektedir (Heper, 2011: 83). Atatürk'ün bu konu hakkındaki beyanları da görev vereceği kişileri detaylıca analiz ettiğini göstermektedir (Kırımlı, 2018: 108, 200):

Komutanlar, emir vermiş olmak için emir vermezler. Lüzumlu ve yapılabilme kabiliyeti olan hususları emrederler ve emir verirken, kendini, o emri yapacak olanın yerine koymak ve emrin nasıl yapılacağını ve uygulanacağını düşünmek ve bilmek lazımdır (...) Benim gözümde hiçbir şey yoktu; ben yalnız liyakat aşıyıtım (...) Hiçbir zaman şahsi gücencikliklerimi, birtakım olumsuz girişimlerle tatmine kalkmak adiliğine tenezzül etmem.

İsmet İnönü'nün 25 Ağustos 1920'de savaşın en yoğun geçtiği ve işgal tehlikesinin en yüksek olduğu Batı Cephesi Kumandanlığına getirilmesi, bu bağlamda okunabilir. Her ne kadar Doğu Cephesi'nde önemli başarılarla imza atsa da Kazım Karabekir'in kumandanlığındaki Doğu Cephesi'nin işgal tehlikesi bakımından Batı'dan daha az tehlike arz ettiği ve Atatürk'ün savaş stratejisi ve taktikleri ile öngörülerinin başarısının tarihsel kanıtlarla açıkça desteklenebildiği dikkate alındığında, bu atamanın ikinci adamlık açısından önemli belirtiler içerdiği ifade edilebilir. Cephedeki tehlike,

ordunun başına savaşı kazanabileceğine inanılan kişinin geçmesini gerektirmektedir. Hatta Atatürk (2018: 400) de Batı Cephesi'nin “Çok ciddi ve dikkatli bir çalışma” beklediğini düşündüğünü Nutuk'ta ifade etmiştir. Atatürk bu niteliği İnönü'de görmüş olacak ki ordunun başına İnönü'yü getirmiştir. Çünkü Atatürk daha önce Ali Fuat Cebesoy'u cephenin başına getirmiş, fakat Gediz Taarruzu'nda Cebesoy'un komutasındaki ordu yenilince Atatürk (2018: 400) Cebesoy'un “Batı Cephesini komuta edemeyeceğine” inandığını ve “Kendisini komutadan çekmeyi zaruri” gördüğünü ifade ederek İsmet İnönü'yü cephenin komutanı olarak atamıştır.

Öte yandan ilk başta İnönü ile Bele kuzey ve güney kısımları olmak üzere cepheyi birlikte komuta etmişler, fakat Batı Cephesi'nin “Önemli kesimleri içine alan” (Atatürk, 2018: 400) bölgesi Atatürk tarafından İnönü'ye verilmiş, Refet Bele'ye verilen mevki nihayetinde Genelkurmay Başkanlığına bağlanmıştır. Nitekim daha sonra Bele'nin bu görevi yürütemeyeceği kanaatine varan Atatürk, Bele'nin komutası altındaki bölgeyi de İnönü'ye vermiştir (2018: 461). Bu durum bir anlamda Atatürk'teki İnönü ve Bele'ye ilişkin düşünceleri yansıtmaya açısından önemlidir. Bu bağlamda İnönü'nün Batı Cephesi Kumandanlığına atanması, Atatürk'teki İnönü'ye olan güvenin göstergelerinden biri olarak okunmalıdır. Çünkü Atatürk, görev dağıtırken ciddiyetsizlik göstermeyen ve en uygun kişiyi seçmeye gayret gösteren bir liderdir. Atatürk üzerinde ciddi araştırmalar yapmış bir isim olarak Andrew Mango da Atatürk'ün bir görevle yetkilendireceği kişileri seçerken dikkat ettiği hususları şöyle açıklamaktadır (2008: 23-24):

Atatürk büyük bir taktik ustasıydı. Hayatı boyunca, siyasi açıdan üstün bir taktik beceri ile tüm muhaliflerini saf dışı bırakarak hedeflerine ulaştı. (...) Atatürk mükemmel bir yöneticiydi. (...). Yardımcılarını nasıl yetki devredip harekete geçireceğini gayet iyi bilirdi. (...) Yardımcılarını seçerken çok titiz davranır, liyakate değer verirdi. Ehil olmadığına inandıklarını görevden almakta tereddüt etmezdi. Mustafa Kemal ayrıca usta ve başarılı bir komutandı.

Hikmet Bayur, Atatürk'ün devlet işlerinde görevlendirilecek kişileri seçerken şu hususlara dikkat ettiğini Atatürk'ün ağzından şu ifadelerle aktarmaktadır (1988: 942):

Ben işleri sorumlusuna bırakır ve elde edilen sonuca göre hüküm veririm. Eğer bir işin behemehâl yapılması gerektiği halde yapılmadığı görürsem işe karışır ve yol gösteririm. Normal olarak hükümet işleri iyi gitmezse Başbakanı, ordu işleri iyi gitmezse Genelkurmay Başkanını değiştiririm.

Buradan hareketle, İnönü'nün Atatürk'teki karşılığında farklı olarak, dönemin önde gelen kurmaylarından biri olduğu gerekçesiyle bu atamaya layık görüldüğü iddiası Atatürk'ün değinilen yeteneklerini görmezden gelen ve oldukça indirgemeci görüşü ifade eder. Çünkü Rauf Orbay, Fevzi Çakmak ve Kazım Karabekir de ordunun başarılı

subaylarıdır. Fakat Atatürk'ün İnönü'yü savaşın gidişatını değiştiren bir konumda görmek istemesi, İnönü'ye ilişkin Atatürk'teki güven ve problem-çözme yeteneğine yönelik inancın belirgin yansıması olarak alınabilir ki bu da ikinci adam olmanın belirgin özelliklerindedir. Nitekim İnönü de 10 Ocak 1921'de düzenli ordunun Batı'daki ilk savaşını kazanmayı bilmiştir (Zürcher, 2015: 230). Atatürk de sonraki yıllarda İnönü'ye Büyük Taarruz ve Kurtuluş Savaşı'nda verdiği görevler dolayısıyla memnun olduğunu şöyle anlatmıştır (GATSEB, 1987: 19):

İsmet Paşa'nın, gerek Genelkurmay Başkanlığı'nda gerekse daha sonraki Cephe Komutanlığı'nda gösterdiği varlık ve üstün çaba, kendisine görev verişteki yanılmazlığını edimli olarak ortaya koymuş bulunduğu için ulus karşısında, ordu karşısında ve tarih karşısında içim adamakıllı rahattır.

İnönü'nün kritik görevler olarak Atatürk'e yakın çalışması Kurtuluş Savaşı boyunca devam etmiştir. 1920 yılında Millet Meclisi açıldığında ilk iş olarak hükümet kurma çalışmaları başlatılmıştır. Atatürk, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisinin (Genelkurmay Başkanının) de yürütmede yer almasını istemiştir. Bu görev 3 Mayıs 1920'de Edirne Mebusu İnönü'ye verilmiştir. Görevin İnönü'ye verilmesinin ertesinde Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele Atatürk'e bu makamın Başvekile bağlı olup olmayacağını sormuş ve Atatürk cevaben “bağımsız olacaktı” demiştir. Bunun üzerine Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele Atatürk'e “Biz daha kıdemliyiz ve Milli Mücadeleye daha önce katıldık” neden İsmet İnönü daha önde imasını arz edince Atatürk “Üçünüz de aynı çapta birliklere komuta ettiniz. Ben aranızdan onu seçtim” demiştir (Bayur, 1988: 950). Hatta Meclis'te İnönü'nün bu göreve getirilmesine muhalif vekillere “İsmet Bey, bu mühim ve nazik vazifeye en layık olanımızdır” demiştir (Ortaç, 1962: 64). Atatürk (2018: 355) İsmet İnönü'yü bu göreve getirirken çıkan kıdem tartışmasında “Düşünce ve işbirliğinde” kıdem önemli olmadığını belirtmektedir. Çünkü İnönü bu makama getirildiğinde henüz albaydır ve kendisinden daha yüksek rütbede askerler de bulunmaktadır. Fakat buna rağmen Atatürk, İnönü'yü uygun görmüştür. Atatürk'ün bu kararının İnönü'ye olan güveni, görevi başarabileceğine dair inancı ve aralarındaki işbirliğini yansıtmaya ek olarak informal bir hiyerarşi de İnönü'nün liderden sonra geldiğini de kanıtladığı ifade edilebilir. Buradan hareketle de İnönü'nün ikinci adam olduğu ileri sürülebilir.

Nitekim dönemin en önemli meselelerinde de örneğin Mudanya ve Lozan'da İnönü yine başrolü oynamıştır. 1922 yılında Türkiye Baş Murahhası olarak Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış, 26 Ekim 1922 tarihinde Hariciye Vekili olan İnönü,

Türkiye'nin kaderinin dönüm noktalarından biri olan Lozan Görüşmeleri'ne katılacak olan Türk heyetinin de başına getirilmiştir (Tülbentçi, 2014: 606-607). Günümüzde akademik olsun ya da olmasın hala önemli bir tartışma konusu olan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderinde önemli bir dönüm noktasını ifade eden Lozan Görüşmeleri ve sonucunda imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda İnönü'nün görevlendirilmesi, İnönü'nün ikinci adamlığını bir anlamda tasdik eden gelişmelerdendir. Çünkü işgalden yeni kurtulmuş ve yeni kurulmuş bir devletin savaş sonrasında dış ilişkilerinin sorumluluğunun İnönü'ye verilmesi, Atatürk nezdindeki güvenin bir diğer emaresi olarak okunabilmektedir. Nitekim Atatürk de Nutuk'ta İnönü'yü neden seçtiğini şöyle açıklamaktadır (2018: 530-531):

Rauf Bey'in başkanlığı altındaki bir heyetin bizim için hayati önemi olan bir konuda başarı kazanabileceğinden emin olamıyordum. Rauf Bey'in de kendisini zayıf görmekte olduğunu hissediyordum. (Rauf Bey) Müşavir olarak İsmet Paşa'nın kendisine katılmasını teklif etti. Bu teklifle ilgili görüşümü belirtirken, 'İsmet Paşa'dan müşavir olarak elde edilecek yarar sınırlıdır. İsmet Paşa başkan olursa kendisinden azami ölçüde yararlanılabileceğine ben de inanıyorum' dedim. (...) İsmet Paşa'nın Delegation Heyeti Başkanı olabilmesi için daha önce Dışişleri Bakanı olmasını uygun gördüm. Bunu sağlamak için doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e özel ve gizli olarak yazdığım bir şifreli telgrafta, kendisinin Dışişleri Bakanlığından çekilmesini ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini, bizzat yardımcı olmasını rica ettim.

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki Atatürk İsmet İnönü'ye hem güvenmekte hem de vereceği görevde başarılı olacağına inanmaktadır. Buna karşın Orbay'a güvenmemektedir. Bu görev, aynı zamanda, Atatürk'te Türkiye'nin çıkarlarını (Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda) en iyi İsmet Paşa'nın savunacağı kanaatinin oluştuğunun da göstergesidir. Lider ile ikinci adam arasındaki güven ilişkisinin İnönü'ye verilen bu görevde somutlaştığı ifade edilebilmektedir. Kazım Karabekir ile Atatürk arasında Lozan'a gidecek temsilciyle ilgili şöyle bir konuşmanın geçmiş olması da İnönü'nün neden seçildiğini ortaya koymaktadır (Armağan, 2011: 224):

19 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya barış konferansına kimi göndereceğini sordum: 'Seni barış konferansına (Lozan'a) baş delege olarak gönderemem. İsmet Paşa'yı göndereceğim' dedi. 'Neden?' diye sordum. 'Çünkü' dedi, 'sen kendi kafana göre hareket edersin, İsmet ise sözümden çıkmaz.'

Atatürk'ün verdiği cevap İnönü ilgili aslında önemli bir göstergesi de gözler önüne sermektedir: İkinci adam birinci adamın sözünden çıkmaz, lider-ikinci adam ilişkisinde görüş ve iş birlikteliği söz konusudur ve ikinci adam her alanda birinciyi destekler. Eric Jan Zürcher (2015: 239) de Atatürk'ün İnönü'yü "*Kendisinin en sadık ve güvenilir destekçisi*" olduğu için seçtiğini yazmaktadır.

Atatürk-İnönü arasındaki birinci-ikinci adam ilişkisini Türk siyasal hayatının bir diğer önemli gelişmesinde, Cumhuriyet'in ilanında da tespit etmek mümkündür. Atatürk'ün hayata geçirdiği en büyük reformlardan biri olan bu gelişmede de İsmet İnönü Atatürk ile birlikte başrolüdür. Örneğin Atatürk Çankaya'da İnönü ile birlikte çalışmış ve Cumhuriyet'in ilanı için gerekli yasal düzenlemeleri birlikte hazırlamışlardır (Çelik, 2015: 86). İnönü bu hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır (1962: 22):

Atatürk bizi Çankaya'da toplamıştı. Yemek hep beraber yendi. Misafirleri uğurladıktan sonra Atatürk bana kalmamı söyledi. Masanın başına yan yana oturduk. Evvela kanun metnini görüştük. Her maddenin üzerinde, tabiatıyla eski ve yeni arasında bir mukayese yapıyorduk. Atatürk neticeyi dikte ediyor, ben yazıyordum. Bu suretle çerçeve tamamlandıktan sonra, tekrar okudum. Atatürk dikkatle dinledi, düşündü, 'hazırlık tamam' dedi ve ayrılmak üzere izin verdi. (...) Ertesi sabah metni tekrar bir gözden geçirdik ve beraberce Meclise gittik.

Cumhuriyet'in ilanı dönemin konjonktürü dikkate alındığında o yılların en önemli ve en kritik konusudur. Türkiye Devleti'nin rejim yapısını değiştiren bu radikal hamlede de Atatürk yine İnönü'yü yanına almıştır. Ayrıca birliktelik Atatürk ile İnönü arasındaki işbirliğini, İnönü'nün Atatürk'ün fikirlerini kayıtsız desteklediğini ve ikisi arasındaki dava arkadaşlığını da göstermektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra başlayan ulus-devletin inşa sürecinde de İnönü ile Atatürk yakın siyasal işbirliği içindedir ve Atatürk en üst mevkileri İnönü'ye vermiştir. Örneğin Atatürk inkılapları olarak adlandırılan yasal düzenlemelerin çoğunun kanun önerisini Meclis'e İnönü vermiş ve inkılapların korunması ve pekiştirilmesinde de başrolü oynamıştır (Cihan ve Tekin, 1989: 84-85). Nitekim Cumhuriyet ilan edilmiş, Atatürk cumhurbaşkanı seçilmiş ve İnönü'yü de Cumhuriyet'in ilk başvekili olarak atamıştır (Lewis, 1996: 261). Hatta cumhurbaşkanlığı seçiminde meclisteki tüm oyları Atatürk almış, yalnızca Atatürk'ün kendisi İnönü'ye oy vermiştir (Bozdağ, 2000: 202). Gerçekleşen bu olay da Atatürk-İnönü yakınlığını ifade etmesi bağlamında anlamlıdır.

İnönü başvekil olduktan sonra hem devletin hem de partinin idaresinde yetkili bir isim haline gelmiştir. Hatta Atatürk'ten sonra siyasal anlamda en kudretli kişi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan da İnönü ikinci adam tanımına uymaktadır. Nitekim lider, ikinci adamını kendinden sonraki en üst pozisyona yerleştirmiş ve yetkilerinin birçoğunu ikinci adamın kullanmasına izin vermiştir. Dolayısıyla İnönü'nün başvekil olması, Atatürk'ün yeni devletin kuruluş aşamasında İnönü'yü yardımcı olarak seçtiğini açıkça ifade etmektedir. Nitekim o yıllarda başvekillik Atatürk'ün bulunduğu mevkiden sonra gelen ve diğerlerinin hiyerarşik olarak üstünde olan bir makamdır. Özellikle devletin

günlük işlerinin icrasından sorumlu olması da başvekilliğe ayrıca bir yetki ve sorumluluk yüklemiştir. Çünkü iç siyasetinden ekonomisine, dış politikasından sosyal yaşamına kadar yeni bir yapılanma süreci içinde olan devlette kararların alındığı ve uygulandığı pozisyon olarak başvekillik kilit bir mevkidir. Bu bakımdan Aydemir'in (2001a: 479) de ifade ettiği gibi İnönü, bu yıllarda tam da Atatürk'e bu hususlarda yardımcı olabilecek ehil bir devlet adamı olarak belirlemiştir. Çünkü İnönü Falih Rıfkı Atay'ın (2017: 462) yerinde tespitleriyle Atatürk'e hususi bir rekabet gütmemiş, Atatürk'ün otoritesinin gerekli olduğuna inanmış ve itaat etmiş, oldukça çalışkan bir hükümet adamıdır ve Atatürk'ün fikirlerine “*en az onun kadar inanmış bir kişi*”dir. Atay'ın ifadeleriyle (Atay, 2017: 570):

İnönü, Atatürk'e onun kafasına ve gönlüne hiçbir şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi. Atatürk, büyük hareketler adamıdır. Teferruat ile didişmekten hoşlanmazdı. Yeni bir devlet kuruluyordu. Bunun için bin bir meselesiyile uğraşacak bir ehil yardımcı lazımdı. İnönü, yeni bir devletin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde belli başlı amel olmuştur.

Nitekim Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye yeniden bir inşa sürecine girmiş ve çoğu alanda radikal inkılaplara gebe bir duruma gelmiştir. Bu durumda Atatürk'ün bu reform sürecini başarıyla yürütebilecek bir kişiye ihtiyacı olduğunu düşünmek, her halde daha doğrudur. İnönü'nün kişilik özellikleri ve Atatürk'le olan dava arkadaşlığı hesaba katıldığında Atatürk'ün ihtiyacı olan kişi profiline en uygun kişinin İnönü olduğu çıkarımını yapmak zor değildir (Erden, 1999: 191-192). Öte yandan Atatürk'ün İnönü'yü hem bu süreci başarıyla yürütebileceğine inandığı için hem de bu konuda kendisini en çok destekleyen İnönü olduğunu bildiği için seçmiş olma ihtimali akla daha yatkındır. Buradan hareketle de İnönü'yü ikinci adamlık konumunda değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Nihayetinde İnönü'nün Türkiye'nin kuruluşundan 1937 yılına kadar Atatürk'e en yakın isim olmasıyla ikinci adam olduğu ifade edilmelidir. Bu dönem değerlendirildiğinde Atatürk'ün yakın kadrosunda öne çıkan birçok isim vardır. Fakat hiç biri Atatürk'e yakınlık ve verilen siyasal pozisyonların hiyerarşideki önemi ve siyasal gücü bakımından İnönü'yle mukayese edilememektedir. Milli Mücadele yıllarından beri Atatürk'ün sağ kolu olarak konumlanan İnönü, Cumhuriyet kurulduktan sonra yaklaşık olarak on iki yıllık süreyle hem devlette hem de partide Atatürk'ten sonra gelen isim olarak H. C. Armstong'un ifadeleriyle (1998: 256) Atatürk'ün “*En yakın silah ve iktidar arkadaşı*” olmuştur. Gerçekten de Atatürk'e karşı hususi bir rakiplik gütmeyişiyile,

Atatürk'ün otoritesine her anlamda boyun eğişiyle, çalışkan bir devlet adamı olmasıyla ve Atatürk'ün davasına en az onun kadar inanmasıyla İnönü, Atatürk'ün ikinci adamı pozisyonundadır (Aydemir, 2001a: 488).

3.2.1.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?

Atatürk'ün ikinci adamı olarak İsmet İnönü'yü almak, aynı zamanda lider kadrosunda bulunan diğer isimlerin neden ikinci adam olmadığını açıklamakla da mükelleftir. Buna göre ikinci adamlık söz konusu olduğunda liderin yanında bulunan diğer kurmaylarından neden birini öncelediğinin, diğer ifadeyle Rauf Orbay, Fevzi Çakmak, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimler arasından neden İnönü'nün seçildiğinin de tartışılması gerekir.

Bu isimlerin ikinci adam olamamalarının temel olarak iki farklı gerekçesi tespit edilebilir. İlki lider kadrosundaki isimlerden bazılarının Atatürk'le düştüğü anlaşmazlıklardır. Diğer ifadeyle Milli Mücadele yıllarında ya da yeni devletin kuruluşu esnasında bu isimlerden bazıları Atatürk'e muhalefet etmiş ve Atatürk'ün öncülüğündeki reformlara karşı çıkmışlardır. Dolayısıyla Atatürk'ün fikir ve düşüncelerine tam bağlılığın olmayışı, Atatürk'e şahsi muhalefet gütmeleri ve inkılaplara muhalif olmaları ve nihayetinde Atatürk'ün en yakın takipçisi olmamaları, bu isimlerin ikinci adam olarak nitelenememesinin temel gerekçeleridir. Diğer gerekçe ise Atatürk'e muhalif olmayan fakat İsmet İnönü kadar siyasette etkin olmayan kişiler için geçerlidir. Bu isimler Atatürk'ün yanında yer almışlardır fakat ikinci adam kıstaslarına İnönü kadar uymamaktadırlar.

İlk gruptaki isimler Hüseyin Rauf Orbayⁱ, Refet Beleⁱⁱ, Kazım Karabekirⁱⁱⁱ ve Ali Fuat Cebesoy^{iv} olarak belirlenebilir (Yalçın, 2004: 316-317). Çünkü Atatürk'ün Milli Mücadele Dönemi'ndeki silah arkadaşlarından oluşan bu grup, Türkiye'nin kuruluş yıllarında bazı temel konularda Atatürk ile görüş ayrılıklarına düşmüş ve 17 Kasım 1924'te Atatürk'e muhalif Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurmuştur. Kazım Karabekir partinin başına, Ali Fuat Cebesoy da partinin genel sekreterliğine gelmiştir. Rauf Orbay ve Adnan Adıvar da partinin ikinci başkanları olmuştur (Akşin, 2007: 194; Koçak, 2011: 21; Lewis, 1996: 265). Rauf Orbay ve çevresindekilerin bu partiyi kurarak bir zamandır devam eden Atatürk'e muhalefetlerini somutlaştırdığı Atatürk'ün Nutuk'taki ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Atatürk (2018: 654-655, 685) Nutuk'ta Rauf

Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Kazım Karabekir ve Refet Bele'nin isimlerini kullanarak anlattığı bu gelişmeyi “*Cumhuriyete Karşı İç Muhalefet, Paşalar Mücadelesi ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı*” olarak nitelendirmiş, kendisine ve Cumhuriyet'e karşı büyük bir komplo kurulduğunu, kurulan partinin “*Zararlı bir siyasi kuruluş*”, mensuplarının da “*Asiler*” ve “*Suikastçiler*” olduğunu belirtmiştir. Emre Kongar (1981: 148) da bu partinin Mustafa Kemal'e karşı kurulduğundan şüphe edilmemesinin altını çizmiş, Mete Tunçay (1993: 104) da Atatürk'ün bu oluşuma kesinlikle cephe aldığını ifade etmiştir.

Öte yandan bu isimlerin Milli Mücadele yıllarından beri Atatürk ile bazı konularda farklı fikirlere sahip olduğu ve belirli konularda ayrı düşükleri görülmektedir. Örneğin Amasya Genelgesi Atatürk tarafından hazırlandıktan sonra Orbay'ın kendinin misafir olduğunu belirterek genelgeye imza atmaktan imtina ettiği belirtilmektedir. Atatürk'ün imzalamasını istemesi üzerine Orbay'ın gönülsüzce imzaladığı aktarılmaktadır (Keskin, 2014: 147). Refet Bele de bu genelgeye imza atmayı reddetmiş, fakat sonrasındaki ısrarlarla imzalamıştır (Atay, 2017: 221). Atatürk (2018: 42) Nutuk'ta Refet Bele'nin Amasya Genelgesi'ne imza atmayı reddetmesini “*İstanbul'dan beri yanımda getirdiğim bu arkadaşın anlaşılması pek basit bir konuda böyle bir düşünce duygu içinde oluşu bana pek acı geldi*” ifadeleriyle anlatmaktadır.

Atatürk'ün askerlikten istifa ettiğini açıkladığı bir toplantıda Rauf Orbay “*Vatan ve milletin kurtuluşu ve istiklali, saltanat ve hilafetin dokunulmazlığının gerçekten sağlanıncaya kadar, Mustafa Kemal Paşa ile çalışmaya, mukaddesatları adına yemin*” ettiğini açıklamıştır (Keskin, 2014: 148). Rauf Orbay'ın bu açıklamasında saltanat ve hilafet hususunda ortaya koyduğu şartlar oldukça dikkat çekicidir ve Orbay'ın zihin dünyasında Kurtuluş Savaşı'nın yerini de bir anlamda ortaya koymaktadır. Orbay aslında en baştan beri bu kurumların korunması gerektiğine inanmış görünmektedir. Fakat Atatürk'ün bağımsızlık mücadelesiyle ulaşmak istediği nokta oldukça farklıdır ki nitekim öyle de olmuştur. Bu nedenle Orbay ile Atatürk arasında birinci-ikinci adam ilişkisi kurulamamaktadır. Zira ikinci adamın lider ile temel konularda fikir birlikteliği yapmış olması gerekmektedir. Bu karşın Orbay, Cemil Koçak'ın (2011: 22) ifaderiyle Cumhuriyet'in ilk yılları da dâhil olmak üzere cumhuriyet karşıtı ve hilafetçi bir kişilik tanınmıştır. İkinci adam liderinin sözünden çıkmayan lidere bağlı kişi olduğuna göre Orbay'ın bu bakımdan ikinci adam olmadığı anlaşılmaktadır.

Orbay, Bele, Cebesoy ve Karabekir'in yeni devletin kuruluş yıllarında da Atatürk-İnönü ikilisinden farklılaştığı belirli konular bulunmaktadır. Örneğin Lozan Antlaşması sırasında Başvekil Orbay, Misak-ı Millî 'den fazla taviz verildiği gerekçesiyle Lozan'ı ve dolayısıyla İnönü'yü eleştirmektedir. Osmanoğulları Hanedanının yeni devlette sembolik de olsa kalmasına taraf tutması da Orbay ile Atatürk'ün temel anlaşmazlıklarından bir diğeridir (Öztuna,1998: 299). Nitekim Atatürk, 1921'den itibaren kendisine ve başında bulunduğu harekete muhalif duygu ve düşünceler besleyen kişilerin daha da görünür hale geldiğini ve Büyük Millet Meclisi'nde İkinci Gruba dâhil olan bu isimlere “*Önayak olanlar Selahattin ve Hüseyin Avni Bey*” gibi görünüyorsa da “*Birinci derecede faaliyet gösteren ve kışkırtanların ise Rauf ve Kara Vasıf Bey'ler*” olduğunu belirtmektedir (2018: 494-495). Hatta Atatürk, Rauf Orbay'ın cumhuriyet kelimesinden dahi bahsetmeyi istemediğini ve Cumhuriyet'in ülke için olumlu bir gelişme olmadığına inandığını ve bu gelişmeye karşı propaganda yaptığını da ayrıca not düşmektedir (2018: 631, 633, 640). Atatürk'ün Rauf Orbay'ın samimiyetine inanmadığına ilişkin şu ifadeler daha açıklayıcıdır (2018: 642):

Rauf Bey, 'Aziz duygularım', 'Kutsal duygularım' diye söylediği bu sözlerinde samimi ve ciddi miydi? Ben hiç çekinmeden hayır diyorum, Efendiler. Çünkü Ankara'dan ayrılırken, kendisine Cumhuriyet'ten söz açan Meclis Başkanı Kazım Paşa'ya: 'Buna engel olabilirsen, memlekete büyük hizmet etmiş olursun' diyenin Rauf Bey olduğunu biliyorum.

Orbay ve Bele'nin saltanat ve hilafet hakkındaki görüşlerinden hareketle Atatürk'ten farklı olarak daha muhafazakâr bir siyasal eğilime sahip oldukları ifade edilebilir. Atatürk 1922'de bir toplantıda karşısındakilere saltanat ve hilafet konusundaki kanaat ve düşünceleri sorduğunu ve şu cevapları aldığını nakletmektedir (2018: 532-533):

Orbay: *Ben, Saltanat ve hilafet makamına vicdanımla ve duygularımla bağlıyım, Çünkü benim babam, Padişahın ekmeği ve nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ileri gelen adamları sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerrelere vardır. Ben nankör değilim ve olmam. Padişaha bağlılık borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. (...) Bu makamı ortadan kaldırıp onun yerine başka nitelikte bir makam getirmeye çalışmak felakete ve büyük acılara yol açar. Bu da asla doğru olmaz.*

Bele: *Rauf Bey'in düşünce ve görüşlerinin hepsine katılırım. Gerçekten de bizde padişahlıktan ve halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz.*

Bu ifadelerden ikinci adamların liderin en yakın takipçisi olduğu ve liderlerin dünya görüşünü temel noktalarda kendi görüşü olarak benimsediği dikkate alındığında Orbay ve Bele'nin ikinci adam olamayacağı çıkarımı yapılabilir. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması Atatürk'ün amaçlarının başında gelmiştir ki Atatürk bu amacın gerçekleştirilmesi için “*Bazı kafaların kesileceğini*” dahi ilan etmiştir

(Keskin, 2014: 199). Bu görüşlere muhalif olan birinin, Atatürk'ün en yakını olma ihtimali oldukça düşüktür. Buna karşın İsmet İnönü ile Atatürk gerek saltanatın gerekse hilafetin kaldırılmasında yalnızca işbirliği içinde değildir, ikisi arasında tam anlamıyla bir uyum söz konusudur. İnönü hilafet hususunda Atatürk'ün aktardığına göre şunları düşünmekte ve tam anlamıyla Atatürk'ün görüşlerini savunmaktadır (2018: 646):

Devlet adamı olarak, hiçbir zaman hatırımızdan çıkaramayız ki, hilafet ordular bu memleketi baştanbaşa harabeye çevirmişlerdir. Bir gün yeniden hilafet orduları kurulabileceğini asla gözden uzak tutmayacağız... Türk milleti en büyük acuları halife ordusundan çekmiştir. Bir daha çekmeyecektir. (...) Tarihin herhangi bir devrinde, bir halife, kafasından bu memleketin mukadderatına karışma isteği geçirirse, o kafayı mutlaka koparacağız!

Gerçekten de saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı ve nihayet halifeliğin kaldırılmasının Atatürk'ün lider kadrosundaki önemli isimleri bir turnusol kâğıdı gibi destekçi ve muhalif olarak ayırdığı ifade edilebilir. Ünlü tarihçi Halil İnalıcık (2009: 24) Atatürk'ün bu reformları gerçekleştirirken “Başlangıçtan beri en çok güvendiği yakın arkadaşları İsmet, Fevzi ve Kazım (Özalp) Paşalarla birlikte bir devrim kadrosu” oluşturduğunu, fakat Orbay, Bele ve Karabekir'in Atatürk'e karşı cephe aldığını, ayrıca bu isimlerin Atatürk'ün iktidarı eline almasını engellemeye çalıştıklarını yazmaktadır. Atatürk'e karşı muhalefetin yükselişe geçtiği süreçte Rauf Orbay ve beraberindekilerin temel tutumu “Cumhuriyetin zamansız ve acele olarak ilan edildiği” (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002a: 17) yönünde olmuştur. Devletin adının cumhuriyet olarak değiştirilmesi ülkedeki problemleri çözmeye başarısız adımlardan biri olarak değerlendirilmiştir Tekin ve Okutan, 2019: 74). Bu nedenle de Atatürk'e ve yeni rejime destek vermediklerini açıklamışlardır (Hacı, 2019: 115). Öte yandan muhalif isimlerin muhalefetinin kaynağının yalnızca siyasal olmadığı kişisel yönünün de bulunduğu belirtilmektedir. Örneğin Atatürk'ün yükselişinin kendi konumlarında neden olduğu erozyona karşı hoşnutsuzluk bu kişisel muhalefetin temel kaynağı olarak ifade edilmektedir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002a: 42).

Nitekim bu muhalefet hareketi ilerleyen dönemde daha da somutlaşacak ve partileşerek siyasal hayatta bir aktör haline gelecek ve Atatürk ile düştüğü fikri ve ideolojik farklılıkların sonucunda bu isimler TCF'yi kuracaklardır. Örneğin 1921 yılında Refet Bele kendisine verilen görevler üzerine Atatürk ile ayrı düşmüş ve bir süreliğine Ankara'dan ayrılmıştır (Kandemir, 1955c: 80-82). Sonrasında TBMM'nin ikinci döneminden beri Meclis içinde Halk Fırkasına karşı oluşan muhalif grubun içinde yer alan Bele 9 Kasım 1924'te partiden istifa etmiş ve TCF'nin ileri gelenlerinden biri

olmuştur. Cebesoy da Cumhuriyet'in ilk yıllarında Rauf Orbay ile birlikte hareket eden gruba dâhil olmuş (Aydemir, 2001a: 488) ve bu grupla birlikte TCF'nin kurucu kadrosunda yer alarak partinin genel sekreterliğine gelmiştir (Tunçay, 1992: 100). Bu bakımdan Cebesoy'un muhalefetinin yalnızca Atatürk'ü değil Atatürk'ün fikir ve düşüncelerini de hedef aldığı ifade edilebilmektedir (Kongar, 1981: 148). Hâlbuki Cebesoy Atatürk ile birlikteliğini şu sözlerle anlatmaktadır (2001: 217):

Mustafa Kemal'i Harp Okulu'na girdiğim 1899 yılında tanıdım. Harp Okulu ve Harp Akademisinde 6 yıl beraber okuduktan sonra tahsilimizi bitirmiş ve ordu saflarına beraberce katılmıştık. Meşrutiyetin kurtarıldığı 1908 yılına kadar beşinci ve üçüncü ordularda beraber çalışmış ve meşrutî harekete geniş bir surette iştirak etmiştik. Meşrutiyetten 1916 yılına kadar talih beni ondan ayırmış ise de; birbirimizin faaliyet ve icraatından daima haber almıştık. Nihayet birinci umumî harbin Kafkas cephesinin çok kanlı muharebelerinde Mustafa Kemal Paşa kolordu kumandanı ve ben fırka kumandanı olarak yan yana geldik, bir daha ayrılmadık.

Fakat Cebesoy hatıralarında TCF'yi Atatürk'ten ayrı kendi liderliği altında kurulan bir parti olarak tanımlamış (1957: 318) ve firkanın kurulma nedenini de şöyle açıklamıştır (Cebesoy, 2001: 262):

Cumhuriyet'in ilânından sonra, benim nokta-i nazarım, teşekkül edecek olan partilerden birinin başında değil, bütün partilerin üstünde Atatürk'ün bulunacağı düşüncesiydi. Hâlbuki Atatürk memlekette hakikî bir reform ve kalkınma yapacak bir firkanın başında bulunmayı çok arzu ediyordu. Bu isteğini yerine getirdi. Cumhuriyet Meclisi'nde yalnız onun fırkası vardı. Atatürk gibi tarihî bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükümet Meclis murakabesinden mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zaman işgal ettiğimiz mühim mevkiileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyla «Cumhuriyet» namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik.

Kazım Karabekir de “Zaten öteden beri tek fırka aleyhtarı olduğum için” anlayışıyla 1924'te partileşen muhalefetin üyeleri arasında katılmıştır (Kandemir, 1955b: 35). 24 Kasım 1924'te ordudan ayrılan Karabekir gerçekleştirilen inkılaplarda emrivakilerin sıralandığını, kendisinin bu inkılaplardan haberdar dahi edilmediğini ve hatta askeri konular da dâhil olmak üzere fikrinin sorulmadığını gerekçe göstererek 25 Kasım'da Halk Fırkasından da istifa ederek 27 Kasım 1924'te TCF'nin başkanı seçilmiştir (Tevetoğlu, 1987: 114; Kandemir, 1955b: 34). Karabekir'in ordudan istifasını Atatürk kendine karşı düzenlenen “Paşalar Komplosu” olarak tanımlamıştır (Erat, t.y.). Bu bağlamda Karabekir'in de Mustafa Çufalı'nın (2004: 85) ifadeleriyle “Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e muhalefetiyle” bilinen biri olduğu ifade edilebilmektedir. Hatta Emel Aslan Akal (2001: 33) Karabekir'in Milli Mücadeleden beri Atatürk'ü kontrol altında tutma stratejisini izlediğini ve Atatürk'ün bağımsız hareket edişini hiçbir zaman kabullenmediğini iddia etmektedir.

Bu isimlerin özellikle 1924'ten sonra Atatürk'ün yanında olmadıkları aşikârdır. TCF'nin kurulmasıyla Atatürk ile bu kişilerin arasındaki bağların koptuğu görülmektedir. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan parti de yöneticilerden Orbay, Cebesoy, Bele ve Karabekir sonraları İstiklal Mahkemesinde Atatürk'e suikast düzenledikleri iddiasıyla yargılanmışlardır. Rauf Orbay gıyabında on yıl hapis cezasına çaptırılmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002a: 76-77). Ali Fuat Cebesoy da Fevzi Çakmak'ın olaya dâhil olmasıyla hüküm giymekten kurtulmuştur (Armağan, 2011: 231). Bu isimler davaların sonucunda serbest bırakılmışlardır, fakat Zürcher'in (2015: 258) de ifade ettiği gibi siyasal kariyerleri ciddi anlamda zedelenmiştir. 1925 yılında Şeyh Sait isyanın patlak vermesini izleyen süreçte 3 Mart 1925 tarihinde İnönü yeniden Başvekil olmuş ve bu ayaklanmaları bastırmak gayesiyle iki yıl geçerli olacak Takrir Sükûn Kanunu çıkartılmış ve TCF de bu isyanla iltisaklı olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır (Özden, 2019: 103).

Bu isimlerin bizatihi Atatürk'e ya da İnönü'ye mi yoksa devrimlere mi karşı olduğu veya kişisel hırsları ya da devletin çıkarlarını korudukları gerekçesiyle mi bu muhalefete başladıkları aslında bu araştırmanın konusu değildir. Fakat ortada bir gerçek vardır ki bu isimler Atatürk-İnönü ikilisinin yanında değildir. Kurdukları muhalefet partisi de bu ayrılığın en belirgin göstergesidir. Bu isimlerin her ne şekilde ne gayeyle olursa olsun Mustafa Kemal Atatürk'ün karşısında yer almış olması ikinci adam olup olmadıkları noktasında belirleyici olmuştur. Buna karşın İnönü neredeyse her aşamada Atatürk'ün yanındadır. Fakat Orbay, Bele, Karabekir ve Cebesoy her ne kadar Atatürk'ün yakın kadrosunda ve pozisyonlarda bulunsalar da Atatürk ile görüş birliği ve dava arkadaşlığı içinde değildir. Ayrıca Atatürk aralarında lider ve en yakın takipçi ilişkisi de bulunmamaktadır. Cumhuriyet'in ilanından sonra girişilen muhalefet hareketleri neticesinde de giderek Atatürk'ten uzaklaş(tırıl)mışlardır. Dolayısıyla bu isimlerin ikinci adam olarak tanımlanmaları doğru olmayacaktır.

Atatürk'ün lider kadrosunda bu dört isimden farklı olarak yer alanlar da Atatürk'ün ikinci adamı değildir. Fakat bu isimlerin ikinci adam olamamalarının nedeni Atatürk'le düşükleri anlaşmazlıklar değil, Atatürk-İnönü ilişkisinin gölgesinde kalmalarıdır. Diğer ifadeyle siyasal bir ikinci adamın lider-ikinci adam ilişkisindeki konumu ile bulunduğu pozisyonları bu isimler karşılamamaktadır.

Örneğin Ali Fethi Okyar^v, Atatürk'ün lider kadrosundaki isimlerden bir diğeridir. Okyar ile Atatürk arasındaki ilişki Falih Rıfkı Atay'ın belirttiği gibi (2017: 461) Okyar'ın oldukça az çalışan ve radikal adımlar atmak yerine daha mutedil bir kişilik olması nedeniyle sınırlı olsa da Emre Kongar'ın (1981: 150) da ifade ettiği gibi hiçbir zaman ciddi bir tartışmaya dönüşmemiş ya da şahsi bir muhalefete sahne olmamıştır. Fakat 1925 yılından 1930 yılına kadar Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Okyar'ın tabii olarak hem Atatürk üzerinde hem de Türkiye siyasetinde İnönü kadar etkin olması beklenememektedir. Ayrıca başvekillik ile büyükelçilik pozisyonları arasındaki önem derecesi de İnönü'nün önde olduğunu göstermektedir. Okyar şüphesiz Atatürk'ün en yakın isimlerinden biridir ki Atatürk kendisine CHF'ye muhalif bir parti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurdurtmuştur. Fakat burada hemen belirtilmelidir ki Atatürk-Okyar arasında SCF'nin kuruluşu için yapılan görüşmeler de bir kişi daha vardır: İsmet İnönü (Kongar, 1981: 150). Okyar, partisinin 17 Kasım 1930'da feshedilmesiyle milletvekilliğine devam etmiş, 31 Mart 1934 yılında da Londra Büyükelçisi olarak atanarak Türkiye'den uzaklaşmıştır (Yamak, 2017: 120). Dolayısıyla İnönü ile Okyar arasında ikinci adam bağlamında yapılacak her mukayesenin İnönü lehine çıkacağı ifade edilebilir. İnönü, Atatürk ile daha yakın ve yoğun bir ilişki kurmuş ve Atatürk tarafından kendisinden sonraki pozisyonlarda konumlandırılmış bir ikinci adam iken Okyar ne yakınlık ne de yanında bulunduğu süre bakımından Atatürk'ün ikinci adamı olarak değerlendirilememektedir.

Bu dönemde Atatürk'e çok yakın isimlerden bir diğeri Fevzi Çakmak'tır.^{vi} Çakmak, İnönü ile birlikte Atatürk'ün yanında en fazla duran ve önemli mevkilerde görev yapan bir askeri kurmaydır. Fakat Çakmak'ı siyasal kurmay olarak değerlendirmek doğru olmayacaktır. Çünkü Çakmak gerçekten de İsmet Bozdağ'ın (1986: 85) belirttiği gibi "*Siyasette tecrübesiz*" biridir. Zira Atatürk'ün gerçekleştirmek istediği reformlarda ve ülkenin dönüşümünde tecrübesiz bir siyasetçiyi başa getirmesini beklemek, Atatürk'ün liderlik anlayışını yanlış değerlendirmek olacaktır. Dolayısıyla Atatürk'ün siyasette görmek istediği kişinin Çakmak yerine İnönü olduğu ifade edilebilir. Bu tercihin daha çok Çakmak'ın ordunun başında, İnönü'nün ise siyasette yararlı olacağı düşüncesiyle temellendiği ifade edilebilir. Siyasette genellikle bir adım geride durmaktadır. Nitekim kendisine İnönü'ye verilen kadar siyasal görev de verilmemiştir. Bu nedenle Çakmak da siyasal ikinci adam kavramına uymamaktadır.

Öte yandan Nuri Conker^{vii}, Salih Bozok^{viii}, Kılıç Ali^{ix} ve Cevat Abbas Gürer^x de Atatürk'ün en yakın dostlarıydılar. Atatürk ile birlikte uzun yıllar mesai yapmışlardır. Örneğin Nuri Conker Afet İnan'ın (2022: XII) ifadelerine göre “*Atatürk hakikaten Nuri Conker'i çok severdi. Onunla şakalaşmaları, konuşmaları en samimi bir hava içinde geçer ve birbirlerine senli benli hitap ederlerdi.*” Ayrıca bu isimlerinden hiç biri Atatürk ile ciddi bir anlaşmazlığa düşmemiş, her zaman yanında olmuş ve Atatürk'ün en sıkı takipçileridir. Fakat dördü de Atatürk'ün ikinci adamı değildir. Çünkü Conker Atatürk'ün çok yakın arkadaşıdır, fakat üstlendiği siyasal görevler bakımından İnönü ile karşılaştırılamayacak kadar geridedir. Örneğin Ankara komutanlığı, Adana Valiliği, mebusluğu gibi önemli görevlerde bulunan Conker (Ersoy, 2015: 85-86) ile İnönü'nün on iki yıllık Başvekilliği ikinci adamlık söz konusu olduğunda mukayese edilemez. Salih Bozok, Cevat Abbas Gürer ve Kılıç Ali ise bir ikinci adamdan ziyade tam olarak birer yaverlerdir. Siyasette ve devlet idaresinde değil daha çok Atatürk'ün kişiliğine bağlı görev ve sorumlulukları vardır. Fakat ikinci adamların kişisel bir yardımcıdan ziyade liderin siyasette kendinden sonraki en etkili ve devlet ve parti idaresini teslim ettiği kişilerdir.

Recep Peker^{xi}, Tevfik Rüştü Aras^{xii} ve Şükrü Kaya^{xiii} da Atatürk döneminin önde gelen asker ve siyasetçilerindendir. Bu yıllarda Peker'in Atatürk'e temel konularda ya da radikal bir biçimde muhalefet etmediği, hatta Rauf Orbay'ın başını çektiği muhalefet hareketini yıpratmaya çalıştığı belirtilmektedir. Ayrıca 1930'lu yıllarda CHP'nin ideolojik tutumunun belirlenmesinde de önemli rol oynamış, hatta Altı Ok ile anılan partinin temel altı ilkesinin fikri de Peker'den gelmiştir (Peköz Kara, 1999: 14, 155). Fakat Peker de İnönü'nün ikinci adamlığıyla karşılaştırılabilecek ne siyasal pozisyona ne de liderle ilişkiye sahiptir. Özellikle Tek Parti Dönemi'nin etkili isimlerinden biri olduğu birden fazla kaynakta teyit edilse de nihayetinde İnönü'nün kurduğu hükümetlerde İnönü'nün astı olarak vekillik yapmış bir kişidir. Dolayısıyla Peker'in de Atatürk'ün ikinci adamı olmadığı ifade edilebilir.

Atatürk döneminin Dış İşleri Vekili Aras, 4 Mart 1925'ten itibaren 13 yıldan fazla bu makamda oturmuştur. Hatta Aras'a Atatürk'ün yanında bulunduğu süre ve ifa ettiği görev sayesinde “*Atatürk'ün değişmez dışişleri bakanı*” yakıştırılmaları yapılmıştır (Sencer, 2006: 18). Bu dönemde Türk dış politikasının temel programı olan barışçıl, realist ve statükocu anlayışı temsil eden isim olmuş, Balkan ve Sadabat Paktı ve 1936

yılında gerçekleştirilen Montreux Sözleşmesi gibi önemli gelişmelerde başrolü oynamıştır (Tosik, 2002: 3-6, 373-38). Aras'ın bulunduğu mevkiler ve bu mevkilerdeki bulunduğu süre dikkate alındığında zaten Atatürk'e yakınlığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum Atatürk'e herhangi bir kişisel muhalefet gütmemediğini ve Atatürk ile birlikte hareket ettiğini, liderin takipçisi olduğunu da göstermektedir.

Bu bakımdan İnönü ile Aras arasında ikinci adam bağlamında yapılacak bir mukayesede liderle olan ilişkiden ziyade iki isme verilen siyasal pozisyonlar üzerinden daha nesnel bir tahlil yapılabilir. Çünkü iki isim de Atatürk'ün en yakın çevresindedir. Fakat Aras, İnönü'nün başvekillik yaptığı sürede hariciye vekilliği yapmıştır. Ülkenin dış politikası Atatürk tarafından Aras'a emanet edilmiştir. Fakat İnönü hem devletin hem partinin yönetiminde olan bir isim olarak siyasal güç bakımından Aras'ın önündedir. İnönü'ye verilen makam, hem Aras'a verilen mevkiinin yetkileri bakımından hem de hiyerarşi olarak oldukça üstündedir. Bu nedenle İnönü ikinci adamlık bakımından Aras'ın önüne geçmektedir. Çünkü Atatürk kendisinden sonraki en güçlü ve kudretli tüm pozisyonları İnönü'ye vermiştir. Dolayısıyla Aras'ın da ikinci adam olmadığı ifade edilebilmektedir.

Şükrü Kaya da Türkiye Devleti'nin ilk yıllarında önemli görevlerde bulunmuştur. Mebusluk, ziraat vekilliği, hariciye ve dâhiliye vekilliği bu görevlerin öne çıkanlarıdır (Kaya, 2012: 364-370). Ayrıca Kaya Atatürk'ün yaşadığı yıllarda Cumhuriyet hükümetlerinde Tefvik Rüştü Aras'tan sonra vekillik görevinde en fazla bulunan kişidir. 1927 ile 1938 yılları arasında dâhiliye vekili olarak görev yapmış, 1936 yılında CHP'nin genel sekreterliğine getirilmiştir. Öte yandan Atatürk-İnönü yönetimiyle belirli konularda farklı düşünmüş olsa da Atatürk'e karşı ciddi bir muhalefet hareketi içinde olmamıştır. Hatta Kaya'nın Atatürk'e çok yakın bir isim olduğu dahi ifade edilmektedir (Akyol, 2010: 121-125). Özellikle dâhiliye vekilliği boyunca Atatürk ilke ve inkılaplarının hem Türk toplumunda hem de yeni devletin siyasal teşkilatlanmasında egemen olması için ciddi çaba göstermiştir (Solak, 2010: 264). Fakat Kaya da Atatürk'ün ikinci adamlığı noktasında İnönü ile eşdeğer değildir. Atatürk'ün güvendiği, belirli bir süre yakınında tuttuğu ve genel sekreterliği döneminde partideki hiyerarşide üçüncülüğe kadar gelen Kaya ne bulunduğu siyasal pozisyonlar ne de Atatürk'e yakınlık bakımından İnönü'nün önünde değildir. Örneğin Kaya'nın vekil olduğu yıllarda İnönü başvekilidir, Kaya'nın parti genel sekreteri olduğu yıllarda da İnönü partinin başındadır.

3.2.1.3. İkinci Adam Değişti Mi?

Atatürk, İsmet İnönü ve ikinci adamlık konusunda son olarak Atatürk, İnönü ve Bayar arasında cereyan eden gelişmelere değinmek gerekir. Çünkü 1937 yılında İnönü, Atatürk ile ciddi bir anlaşmazlığa düşmüş, Başvekillikten istifası istenmiş ve Celal Bayar, Atatürk tarafından Başvekâlete getirilmiştir. Bu nedenle 1937 yılı sonrası için Atatürk'ün ikinci adamının İnönü olduğunu iddia etmek, duygusal argümanların beslediği bir sav olacaktır. Çünkü İnönü ile Atatürk bu yıllarda ciddi tartışmalar yaşamış, lider-en yakın takipçi ilişkisi bozulmuş ve liderden sonra en güçlü adam da İnönü yerine Bayar olmuştur.

Bu ikiliden 1937 yılına kadar sahnede olan kişi İnönü'dür. Bayar, Atatürk'e yakın bir isimdir fakat İnönü'nün önünde değildir. Buna karşın 1937 yılında ikinci adamın sahneden çekilişi üzerine Bayar'ın öne çıktığı görülmektedir. Bu değişimi anlamak ve anlamlandırmak için İnönü-Atatürk ayrılığını ve dolayısıyla İnönü'nün geri plana çekilişini ve Atatürk-Bayar yaklaşmasını irdelemek gerekir. Yukarıda da ifade edildiği gibi İnönü, 1937 yılına kadar Atatürk'ün ikinci adamıdır. Çünkü liderin en yakın takipçisidir, liderin güvendiği, görev verdiği, parti ve devlet yönetimini teslim ettiği kişidir. Kurtuluş Savaşı sonrasında her yönüyle yeniden yapılandırılan bir devlette ordusu, maliyesi, bürokratik yapısı, hukuk düzeni, eğitimi, altyapısı ve toplumu dönüştürülürken İnönü, adeta bir “*Şantiye şefi*”dir (Uğur, 2017: 89). Bununla birlikte 1937 yılına gelene kadar Atatürk ile İnönü arasında bir takım anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamış ve nihayetinde aralarındaki ilişki son bulmuştur.

Bu son aynı zamanda yeni bir başlangıç anlamına da gelmektedir. Bu başlangıç da Bayar'ın ikinci adam olup olmadığının tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Örneğin neden İnönü'nün yerine Bayar gelmiştir ve Bayar ikinci adamlığın gerektirdiği kıstasları taşımakta mıdır gibi sorulara cevap verilmelidir. Bu sorulara temel olarak iki biçimde cevap verilebilir: İlki İnönü'nün Atatürk ile düştüğü anlaşmazlıkları irdeleyip ikinci adam olma vasfını niçin kaybettiğini açıklayarak, ikincisi de Bayar'ın bu süreçte ikinci adam olma vasıflarını nasıl kazandığını ortaya koyarak.

1930'lu yıllarda Atatürk ile İnönü belirli konularda anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Örneğin bu yıllarda Atatürk ile hükümetin başındaki İnönü arasında bir anlaşmazlık konusu Hatay meselesidir. Atatürk bilindiği gibi her şartta Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasını istiyor, hükümet ise bu talebin Türkiye ile Fransa arasında doğurabilecek

savaş ya da çatışma riskini gerekçe göstererek daha temkinli davranılmasının gerektiğini savunuyordu (Karatepe, 2001: 40). Dolayısıyla İnönü, Atatürk'ün ne olursa olsun hangi yöntemle yapılırsa yapılsın Hatay'ın Türkiye topraklarına katma isteğine mesafeliydi (Bozdağ, 2000: 114-115).

Atatürk ile İnönü arasında çıkan bir diğer anlaşmazlık da Nyon Konferansı⁴⁸ ve Antlaşması ile ilgilidir. İlk ihtilaf bu konferansa katılmaya sıcak bakmama tutumu takınan İnönü ile konferansta yer almanın ülkenin çıkarlarına uygun düştüğünü benimseyen Atatürk arasında çıkmıştır (Bozdağ, 1986: 49). Sonraki de Nyon Antlaşma metnini referans gösteren Atatürk Türkiye'yi tehdit edecek sorumlulukların alındığı maddelerin değiştirilmesi gerektiğini hükümete bildirmiş, fakat İnönü Atatürk'ün belirttiği gibi bir durumun söz konusu olmadığını düşünerek metni değiştirmeden Meclis'te onaylamıştır (Birlik, 2010: 267-268; Belenli, t.y.; İpekçi, 2021: 67).

Atatürk'ün şahsi mülkü olan Ankara Orman Çiftliği, İnönü ile Atatürk arasındaki gerginliğin nedenlerinden biridir. Atatürk, Çiftliği Ziraat Vekâletine satmak istiyorken İnönü Çiftliğin hazineye devredilmesine taraftar olmuştur. İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası meselesi de Atatürk ile İnönü arasındaki gerginliği daha da arttırmıştır. Atatürk, fabrikanın imtiyaz süresinin bittiği gerekçesiyle devlete devredilmesinin gerekliliğini savunurken İnönü muhalefet etmiştir (Çelik, 2015: 369-372). İnönü ile Atatürk'ün arasında çıkan bu anlaşmazlıklarda Atatürk'ün etrafında bir süredir devam eden İnönü aleyhtarlığının da etkisinin altı çizilmelidir. Feridun Kandemir (1955a: 8) de Atatürk'ün etrafındaki bazı kişilerin İnönü aleyhinde fikir beyan ettiğini aktarmaktadır. Nihayetinde bu anlaşmazlık bir Çankaya Sofrası'nda sonuçlanmıştır: Ayrılık. Bu sofrada geçen bahisler Feridun Kandemir'den hiç değiştirmeden alıntılanırsa gelişmenin aktarımı daha doğru olacaktır (1955a: 19-21):

O akşam, davetli bulunan Vekillerle birlikte, Çankayada, sofrada toplanılmış yemek yenilirken Atatürk sözü dönüp dolaştırıp ziraat işlerine getirerek, İsmet Paşaya hitaben: "(...) Ziraat işlerinde bir keşmekeş var. Bu, böyle devam edemez. Esaslı bir ziraat politikasına ihtiyacımız olduğu muhakkaktır. Fakat yapılamıyor. Çünkü Ziraat Vekâleti⁴⁹ acz içindedir. Buna bir çare bulmak lazımdır." (...) Ziraat Vekilinin çekilmesi isteniyor. İsmet Paşa "Tıpkı bundan evvel diğer bazı Vekiller hakkında yapıldığı gibi, fikrim alınmak lüzumu görülmeden, Vekillerim istifaya icbar ediliyor Emrivakiler karşısında bulunduruluyorum. İleri sürdüğüm mütalaalara

⁴⁸ Akdeniz'de uluslararası deniz taşımacılığına yönelik korsan saldırıları engellemek amacıyla 1937 yılında İsviçre'nin Nyon kentinde toplanan konferans. Detaylı bilgi için bkz. Tuğba Belenli. Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nyon-konferansi-10-14-eylul-1937/>

⁴⁹ Ziraat Vekili Şakir Kesebir'dir.

itimad edilmeyerek, başkalarından tahkik ediliyor. En mühim memleket davaları, alakadar olmayınlarla görüşülerek, hep sofrada kararlaştırılıyor. Bu vaziyetten korkuyorum.

İnönü bu toplantıda Atatürk'e hitaben “*Ne oldu Paşam size? Eskiden böyle değildiniz. Artık emirleri hep sofradan mı alacağız! Aramıza, Kara Tahsinler giriyor, konuşmamıza meydan vermiyorlar. Ne olacak bunun sonu?*” deyince Atatürk “*Efendiler, anlaşılıyor ki bugün fazla bir şey görüşemeyeceğiz. Siz rahatınıza bakın; Ben biraz dinleneceğim*” ifadesiyle salondan çıkmıştır (Bozdağ, 2005: 76). İsmet İnönü, Atatürk'e ilk kez bu kadar net karşı tavır almıştır. İnönü'nün bir süredir Atatürk'ün işlerine karışmasından ve kendi fikrinin sorulmadığından yakındığı gerekçesiyle ve bu ifadeleri kullandığı iddia edilmektedir.⁵⁰ İnönü bahsi geçen konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır (Uğur, 2017, 31):

Canım işin başından beri yirmi beş yıldır geceli gündüzlü beraber çalışıyorsunuz. O kadar önemli olaylar oldu. Hepsini birlikte yaşadık. Sanıyor musunuz ki, bu arada hiç tartışmadık. Belki bin defa kavga edip bin defa barıştık. Ama bu aramızda olurdu, kimse bilmezdi. Bu defa açıkta oldu. Bende ayrıldım.

Dolayısıyla ortada olan bir gerçek vardır ki İsmet İnönü ile Atatürk'ün arasındaki bağ derin bir yara almıştır. Nitekim bir sonraki gün Atatürk İnönü'ye “*Görev arkadaşlığımız bitmiştir. Ama dostluğumuz devam edecek*” demiş ve İstanbul'a doğru yola çıktıkları trende İnönü'den başvekillikten istifa etmesini istemiştir (Atay, 2017: 575).^{xiv}

Bu görüşmeden sonra Atatürk katılmak üzere İstanbul'a geldiği Tarih Kurultayı'nda İnönü'nün yerine geçecek kişinin Celal Bayar olduğunu açıklamış ve Celal Bayar'a “*Yarın akşam, hemen trene bin Ankara'ya git, Başvekâlet vekilliğine başla. Programını oku*” demiştir (Kandemir, 1955a: 29). Böylelikle Bayar dönemin Atatürk'ten sonra en etkili kişisi haline gelmiştir (Aydemir, 2001a: 501). Gerçekten de bu gelişme bir devrin sonu yeni bir devrin başlangıcı olarak tarihe geçmiştir. Çünkü yıllardır devam eden Atatürk-İnönü birlikteliği ve birinci-ikinci adam ilişkisi bu gelişmeyle sona gelmiş ve İnönü, 20 Eylül 1937'de Başvekillikten istifa etmiştir (Karatepe, 1993: 182). Değişen ikinci adam konusuna gelirse, Bayar gerçekten ikinci adam konumuna gelmiş midir; ikinci adamlık niteliklerini taşımakta mıdır? Bu sorulara da cevap verilmesi gerekir. Bu anlamda Bayar'ı tabii olarak İnönü'nün yerini alacak bir aktör olarak görmek de mümkündür. Her ne kadar Bayar başvekillik kendisine tebliğ edildiğinde “*Hiç haberim*

⁵⁰ İddiaların toplu bir okuması için bkz. Sinan Omur, *Atatürk İnönü'yu Başbakanlıktan Niçin Uzaklaştırdı*, İstanbul, Derin Tarih, 2017.

yoktu (...) O gün milletvekili ve Kurultay üyesi olarak girdiğim salondan, Başvekil olarak” (Bozdağ, 2009: 92) çıktığını ifade etse de Milli Mücadele yıllarında İzmir İTC sekreteri, Meclis açıldıktan sonra mebus ve 1932 yılı sonrasında İktisat Vekili olarak görev yapmış (Zürcher, 2015: 272) ve Atatürk’ün en en yakınlarından ve özellikle son yıllarda siyasetin ön saflarında yer alan biri olarak önemli bir isimdi. Dolayısıyla Celal Bayar’ı^{xv} Milli Mücadele’deki diğer çoğu isim gibi başından beri Atatürk’e bağlılığı ile bilinen, uzun yıllar liderinin emri altında çalışmış ve Atatürk’e ciddi bir muhalefet hareketi içinde bulunmamış bir kişi olarak tanımak yerinde olacaktır.

Bayar, İhsan Fuat Özgen’in (2003) *Milli Mücadele’de Galip Hoca Celal Bayar* başlıklı eserinde anlattığı gibi Milli Mücadele’nin neredeyse her safhasında yer almış biridir. Sonrasında Bayar 1920’de son Osmanlı Meclisi dağıldığında Ankara’ya doğru yola çıkmış, fakat Bursa’da Atatürk’ten aldığı bir telgrafla Anzavur Ayaklanmasına mukavemet etmesi bildirilmiştir. Bayar Atatürk ile ilk doğrudan temasını kurmuş ve ayaklanma sona erdiğinde Ankara’ya meclise gelmiştir (Özgen, 2003: 145-146; Şenol, 2017: 32). Bayar, Atatürk ile ilk kez burada yüz yüze geldiğini belirtmektedir (Bozdağ, 2009: 12). Bu tarihten sonra Atatürk’ün çizdiği yolda İnönü gibi ciddi bir sapması bulunmamaktadır. İkisi de (İnönü için 1937 yılına kadar) Atatürk’e muhalefet etmemiş ve lidere karşı liderlik inşa etmemiştir (Şenol, 2017: 49). Bu anlamda Bayar’ın, başvekil olmasında George Harris’in (2008: 71) ifade ettiği gibi hem Atatürk’e olan sadakatinin hem de Atatürk ne dediyse itiraz etmeden “*Evet*” demesinin etkisi yadsınamaz. Hatta Bayar’ın Atatürk’e bağlılığı kendisinin şu ifadesinden dahi anlaşılacaktır: “*Atatürk, seni sevmek bir ibadettir*” (Bozdağ, 2000: 192). Bu bağlamda Bayar ile Atatürk arasında siyasal işbirliğinin söz konusu olduğu ve Bayar’ın Atatürk’ün yeni devlet hakkındaki fikirlerini benimsediği ifade edilebilir. Örneğin bu konuda Bozdağ (1986: 33), Bayar’ın meclise katıldığı ilk yıllarda kürsüde yaptığı İstanbul Hükümeti ve saltanat karşıtı konuşmalarının kendisine yönelik ciddi bir muhalefetin oluşmasına neden olduğunu buna karşın Atatürk tarafından destek gördüğünü yazmaktadır.

Bir diğer noktada Bayar, hem kişilik özellikleri hem becerileri hem de kendisine verilen görevlerdeki başarısıyla Atatürk’ün takdirini kazanmış biridir. Örneğin kişilik özellikleri bakımından İnönü ile Bayar arasında radikal farklar bulunmamaktadır. İkisi de devlet adamıdır ve kural, düzen ya da kanunlar ikisi için de görevlerinde önemli bir yere sahiptir. İsmet Bozdağ’ın (2000: 38-39) ifadeleriyle ikisi de “*Dengeli birer aile babası*”

ve “Atatürk’e yakın mesafede insanlar” ve ikisi de “Devlet yönetimi biçiminde tam bir ittifak” içindeler, fakat ülkenin “İktisadi, sanayi kalkınması” gibi konularında “Düşünceden uygulamaya” tamamen birbirinden farklılar.

Bayar’ın bilgi ve becerisiyle Atatürk tarafından verilen görevleri başarıyla yerine getirmesinin Atatürk’ü etkilemiş olma ihtimali oldukça yüksektir. Bu bakımdan ikinci adamlar da olması gereken bir özellik olarak lideri etkileyecek bir karizmaya sahip olduğu ifade edilebilir. Nitekim Atatürk de Nutuk’ta Aydın ve İzmir bölgesindeki faaliyetleri nedeniyle Bayar’ı “*O bölgeye gitmiş olan Celal Bey’in (İzmir Milletvekili Celal Bey’dir) gayret ve fedakârlığı anılmaya değer*” ifadeleriyle övmüştür (2018: 363). Bayar da Ankara’ya geldiğinde mebus olmuş ve Bozdağ’ın (1986: 31) ifadeleriyle kısa zamanda Meclis’in “*En gayretli ve hareketli milletvekillerinden biri*” olarak adından söz ettirmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Lozan Görüşmeleri ve Antlaşması Türkiye için ciddi önem arz eden bir meseleydi. Dolayısıyla Atatürk’ün bu meselede görevlendirdiği kişiler de Atatürk’ün görevleri konusunda başarılı olabileceğine inandığı kişiler olmak zorundaydı. Bu bağlamda, Bayar da Lozan’a gidecek heyetin içinde yer almış ve Atatürk tarafından heyetin “*İktisat Müşaviri*” olarak görevlendirilmişti (Bozdağ, 1986: 33). Her ne kadar Lozan Antlaşması sonrasında kritik bir görev olan mübadele meselesine hâkim kılınmışsa da doğrusu Bayar’ın diğer isimlerden öne çıkmaya başlamasının iktisat alanındaki faaliyetleri sayesinde gerçekleştiği ifade edilebilir.

Cumhuriyet’in ilanından sonra da Bayar’ın özellikle Atatürk döneminde iktisat alanındaki başarılarıyla daha da ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir (Harris, 2008: 69; Bozdağ, 1986: 34). Tam da bu yıllarda “*Vatanı kurtaracak ve yükseltecek tedbirlerin başında olarak, halkın doğrudan doğruya itibar ve itimadından doğup meydana gelen, her bakımdan tam manasıyla Milli bir banka kurmak*” kararı verilmiş ve İş Bankası olarak bilinen bu bankayı kurmak ve yönetmek görevi de dönemin İmar ve İskân Vekili Celal Bayar’a verilmiştir. Sekiz yıldan fazla İş Bankası’nın yöneticiliğini üstlenen Bayar, Türkiye’de özel teşebbüsün geliştirilmesinde ve şeker üretimi sanayisi başta olmak üzere çeşitli sanayi dallarının kurulmasında önemli rol oynamıştır (Bozdağ, 2000: 49-51). Türkiye’de o yıllarda yapılan ithalat ve ihracatın önemli bir bölümü İş Bankası kontrolünde yapılmış ve Bayar’ın Anadolu Sigorta ve Milli Reasürans gibi kurumları kurmasıyla sigorta alanında ciddi bir başarı yakalanmıştır (Bozdağ, 2005: 34). Bu

bakımdan Bayar'ın da İnönü gibi lider tarafından verilen görevlerde rüştünü ispatlamış ve lidere güven veren bir kişi olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Yıl 1932'ye geldiğinde ekonomideki problemleri aşmak ve yeni programlar oluşturmak gayesiyle Atatürk, Celal Bayar'ı İktisat Vekilliği'ne getirmiştir. Atatürk ile İnönü'nün arasını açan gelişmelerden biri olarak bu olayda Mustafa Şeref Özkan Atatürk'ün isteğiyle görevinden istifa etmiş ve yerine Bayar geçmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002a: 183). Dönemin şartları ve ülkenin ekonomik durumu göz önünde bulundurulduğunda ekonominin ülke için birinci derece önem arz ettiği ifade edilebilir. Nitekim Atatürk de bu yıllarda “*Bütün dünyada olduğu gibi memleketimizde de en başta bulunan mühim işimiz iktisat işidir*” demiş (Kandemir, 1955a: 79) ve bu mühim işin başına da Bayar'ı getirmiştir. Atatürk'ün bu ataması da Bayar'a yönelik Atatürk'teki güveni göstermesi açısından Bayar'ın önemini göstermektedir. Nitekim İş Bankası'nın kuruluşunun IX. yıl dönümünde Atatürk, Bayar hakkında şu ifadeleri kullanmış ve Bayar'ın başarıları dolayısıyla İktisat Vekilliği'ne getirildiğini de ima etmiştir (Bozdağ, 1986: 36-37):

İş Bankası, mütevazı bir sermaye ile işe başlamıştı (...) Celal Bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşları bulunuyordu (...) Banka, memleketimiz iktisadiyatına çok faydalı hizmetler ifa etmiştir (...) Celal beyin İş Bankası'nın tesis ve onun inkişafında gösterdiği muvaffakiyeti, şimdi başında bulunduğu İktisat Vekâlet'inde de göstereceğinden şüphem yoktur. Bankanın yıldönümünde bu münasebetle Celal beyin adını anmayı bir borç bilirim.

Atatürk'ün Bayar hakkındaki bu övgüleri aslında Bayar'a olan güvenin de bir göstergesidir ve Atatürk ile Bayar'ın özellikle iktisat alanındaki iş ve fikir birlikteliğini de ortaya koymaktadır. Zira bu dönemde ikinci adam olan İnönü ile Bayar özellikle iktisadi konularda anlaşmazlık içindedir. Çünkü Bayar'ın Türkiye için öngördüğü ekonomi modeli, özel sektörün girmediği alanlarda devletin müdahale etmesini savunan ve kamu iktisadi teşebbüsleri gibi özel sektöre de açık kurumlar aracılığıyla işleyen bir karma ekonomi modeliydi. Buna karşın İnönü merkezi planlamacı olmasa da belirli düzeyde devletçiliğin, devletin ekonomide öncü olması gerektiği yönündeki savını benimsiyordu. Bu anlaşmazlığın belirginleştiği bir konu da Merkez Bankası'nın kurulmasıyla ilişkiliydi. Bayar, Merkez Bankası'nın kurulmasına karşı iken İnönü Banka'yı savunuyordu (Harris, 2008: 58, 73). Bu karşı karşıya gelişlerin ötesinde Atatürk'ün Bayar'a iktisat işlerini emanet etmesi nihayetinde Atatürk'teki Bayar'a olan desteği yansıtmaktadır. Bir anlamda İnönü-Bayar ikilisinden Bayar'ın seçilmeye başlamasının bu tarihlerden itibaren başladığı belirtilebilir.

Nitekim 1937 yılının Eylül ayında Atatürk ile İnönü arasında yaşanan gelişmeler neticesinde de Bayar bir süredir devam eden yükselişi zirve yapmıştır. Çünkü İnönü Başvekâletten alınmış ve Bayar Başvekil tayin edilmiştir. Aynı zamanda Partide Genel Başkan Vekili konumuna oturan Bayar 1 Kasım 1937’de de hükümeti kurmuş ve Atatürk vefat edene kadar bu görevde kalmıştır. Bayar kişiliği, yetenekleri, aldığı görevlerdeki başarıları, Atatürk ile her koşulda iş birliği yapması, Atatürk’ün en yakın takipçilerinden biri olmasına ek olarak bu tarihten itibaren siyasal hayat içinde de artık Atatürk’e en yakın pozisyona gelmiştir. Atatürk’ten sonra hem partide hem de hükümette en yetkili kişi olmuş, Atatürk’ün yardımcılığını üstlenmiştir. Nitekim Bayar’ın açıkladığı hükümet programını izleyeceği ve dahi izlediği yolu henüz yolun başında şöyle belirtmiştir (Peköz, 2004: 113-14):

Hükümet Şef’in bu kürsüden verdiği ana direktiflerin ışığı altında çalışacaktır (...) Şef’in direktifleri, adliye işlerimizde de rehber olacaktır (...) Şef’in irşat ve işaretleri istikametinde ilerleyeceğiz (...) Çalışmalarımızı Şef’in emri gereğince sürdüreceğiz.

Bayar’ın Atatürk’ün en yakınına geçmesi şüphesiz yukarıda değinilen Bayar’ın kişiliği, becerileri, görevlerdeki başarısı, Atatürk’e bağlılığı ve en yakın takipçilerden biri olmasıyla ilişkilidir. Bununla birlikte Atatürk’teki değişen İnönü algısı ve dönemin konjonktürün de bu değişimin üzerinde etkili olduğu belirtilmelidir. Nitekim Atatürk’e yakın isimlerden biri olan Kılıç Ali Atatürk’ün İnönü’yü Başvekillikten alıp Bayar’ı getirmesinin nedenini Atatürk’ün ağzından şöyle aktarmaktadır (Bozdağ, 2000: 20):

Şunu herkesin yanında açıkça söylüyorum. Memleketin bir takım şartları vardı. O şartların sen üstesinden gelecek bir adamdın; seni Başvekil seçtim... Memleketin şartları değişti, yeni şartların üstesinden gelecek başka bir insana ihtiyaç hâsıl oldu: Celal Beyi Başvekil yaptım.

Kanaatimizce İnönü’nün ikinci adamlığı tartışma götürmezdir. Her ne kadar 1937 yılında İnönü’den Bayar’a güç aktarımı ya da bir değişim gerçekleşmiş olsa da Atatürk’ün kariyerinin tümü dikkate alındığında İnönü’nün Bayar’dan daha önde olduğu ifade edilebilir. Atatürk’ün ikinci adamı söz konusu olacaksa bu isim İsmet İnönü’dür. Bayar her ne kadar “*Sonuna kadar kaderini Atatürk’e bağlamış, Atatürk’ün ölümüne kadar kendini, ona hizmetle mükellef bilmiş*” olsa da Atatürk’ün ikinci adamı bağlamında müstakil bir isim değildir (Aydemir, 2004: 155). Çünkü Falih Rıfkı Atay’ın (2017: 109) ifadeleriyle İsmet İnönü “*Atatürk’e parlak bir kurmaylık, ikinci adamlık etmiştir.*” Zira Cumhuriyeti’n başında Bayar yerine İnönü’nün öne çıkmış olması da bu tespitin çıkış noktasıdır. Çünkü Bayar’ın ikinci adam olduğu bir durumda Atatürk’ün en başından beri Bayar’ı tercih etmiş olması gerekirdi. Bununla birlikte, Bayar’ın özellikle 1937 yılı

sonrasında bu araştırmanın okuduğu şekliyle ikinci adam kavramına ve niteliklerine uyduğunu da ayrıca belirtmek gerekir. Fakat İnönü ile Bayar arasında siyasal kariyerlerinden hareketle lidere en yakın pozisyonda ne kadar süre kaldıklarını referans alındığında İnönü'nün daha önde olduğu anlaşılmaktadır. İki isim de Atatürk dönemi Türk siyasal hayatının en önde gelen kişileridir ve biri öne çıktığında diğeri geri çekilmiştir. Bu nedenle son değerlendirmede İnönü'nün Atatürk'ün ikinci adamı olduğu kanaatimizce daha doğru olacaktır.

3.2.2. İsmet İnönü ve İkinci Adamı

Atatürk vefat ettiğinde İnönü oy birliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. İnönü'nün Atatürk'ten sonra devletin başına gelmesinde George Harris'in (2008: 59) belirttiği gibi siyasal iktidar odakları arasındaki gücü ve karizmasına ek olarak Atatürk'ün ikinci adamı olmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Öyle ki İnönü'nün ikinci adamlığının birinci adamlığa dönüşmesi Türk siyasal hayatı üzerine değerli çalışmalara imza atmış Bernard Lewis'e (1996: 293) göre dönemin lider kadrosundaki bir anlaşma sonucundadır. Çünkü Lewis'in aktardığına göre Fevzi Çakmak ve Celal Bayar gibi isimler İnönü'nün birinci adam olmasını desteklemiş ya da karşı çıkmamışlardır. Bayar, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını neden desteklediğini ya da karşı çıkmadığı kendisine soran İsmet Bozdağ'a şu cevabı vermiştir (Bozdağ, 2000: 194):

Türkiye'de rejimin doğal varisi, İsmet Paşa idi. Hatta öyle olmasa bile, öyle benimsenmişti. Ordunun sevgilisi Fevzi Paşa'nın üstünde bir birlik sağlamamıza imkân yoktu, ekseriyeti sağlamak için bile sıkıntı çekecektik. Kopacak gürültüyü bastırmak için, kan dökmek gerekecekti. Oysa ben, Türkiye'yi böyle bir tablo içinde görmek istemiyordum. İlk defa Atatürk'ün eğilimi dışında bir işe koşulmuş ve İsmet Paşa'nın seçilmesini engellememişim.

Dolayısıyla İnönü'nün hem dönemin önde gelen simalarının hem de devlet bürokrasinin desteklediği bir isim olmasının ki bir süredir devletin kadrolarındaki atamalarda belirleyiciydi, birinci adamlığa geçişte belirleyici olduğu kabul edilebilir (Peköz, 2004: 131). Çünkü Atatürk döneminin son yıllarına kadar Başvekil İnönü'nün bürokraside çoğu atamayı kendine yakın kişilerden yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bürokrasideki ağırlığının İnönü'yü öne çıkarmış olması muhtemeldir. İnönü'nün bu konumu da doğrudan Atatürk'ün ikinci adamı olmasıyla ilişkilendirilebilir. İnönü'nün ciddi anlamda bir desteği arkasına aldığı dönemin gazetelerinin manşetlerine yansımıştır. Örneğin Ulus Gazetesi (13.11.1938: 1) "*İsmet İnönü ittifakla ve alkışlarla*

Cümhurreisi seçildi”; Akşam Gazetesi (11.11.1938: 1) “*Yeni Cümhurreisi her cümlesi şiddetle alkışlanan çok mühim bir nutuk söyledi*”; Son Telgraf (11.11.1938: 1) “*Cumhurreisliğine müttefikler ismet inönü seçildi Meclis Reisinin bu kararı Mecliste şiddetli alkışlarla karşılandı*”; Hatta 13 Kasım 1938 tarihli Ulus Gazetesi’nde dünyadaki diğer gazetelerin de İsmet İnönü’nün “*Cumhurreisi seçilmesini büyük memnunlukla*” karşıladığı yazılmaktadır.

Bununla birlikte, Atatürk döneminin önde gelen tüm şahsiyetleri İnönü’nün cumhurbaşkanlığını desteklememiştir. Örneğin Tefik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya, İnönü yerine Abdülhalik Renda ya da Fevzi Çakmak’ın devletin başına geçmesini istemiş fakat bu isimler gelen teklifi reddetmişlerdir (Aydemir, 2001b: 21). Bu teklifin reddedilmesi de Sina Akşin’e (2007: 231) göre İnönü’nün bürokrasi ve CHP’ye egemen olmasıyla ilişkilidir. Nitekim İnönü devletin başına geçtiğinde ilk işlerinden biri de Aras ve Kaya’yı iktidar çevresinden uzaklaştırmak olmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002a: 299). Bu bakımdan İnönü’nün devletin ve partinin başına geçmesini izleyen ilk yıllarda Atatürk döneminin yönetim anlayışının devam ettiği söylenebilir. Her ne kadar İnönü ikinci adamlığı döneminde kişilik ve yönetim anlayışı bakımından Atatürk’ten farklı olsa da birinci adamlığa geçişinin ertesinde Atatürk gibi tek ve mutlak güce sahip bir lider olmuştur. CHP’nin 26 Aralık 1938’de toplanan I. Olağanüstü Kongresi’nde hem değişmez genel başkan hem de *Milli Şef* ilan edilmesi bu argümanı destekler niteliktedir (Yamak, 2017: 42). Dolayısıyla İnönü ve İnönü’nün yakınında olanların dönemi başlamıştır.

Bu döneme dikkat edildiğinde Atatürk döneminin bazı önemli şahsiyetlerinin devlet idaresinden ve siyasetten tasfiye edildiği ve yeni isimlerin bu alana dâhil edildiği görülmektedir. Bu değişimlerin en bariz örneğini İnönü’nün cumhurbaşkanı olmasının hemen ertesinde yaşanan kabine değişikliklerinde tespit etmek mümkündür. Çünkü İnönü’nün cumhurbaşkanı olmasından sonra Celal Bayar’ın Başvekil olduğu kabine istifa etmiş, İnönü Bayar’ı tekrardan kabineyi kurmakla görevlendirmiş ve yeni kabinede İnönü’ye yakın isimler önemli mevkilere getirilmiştir. Örneğin Refik Saydam Dâhiliye Vekili ve Şükrü Saraçoğlu da Hariciye Vekili olmuştur (Ulus Gazetesi, 13.11.1938: 1). Bu bağlamda İnönü’ye yakın isimlerin devlet idaresinde daha yüksek mevkilere geldiği, İnönü tarafından bir kurmay kadrosunun oluşturulduğu da söylenebilmektedir.

Bu bağlamda İnönü'nün ikinci adamlığının analizi de ancak bu kadro üzerinden yapılabilir. Lider kadrosunda bu isimlerden öne çıkanlar, ilk olarak Milli Mücadele yıllarından beri Atatürk ve İnönü ile birlikte hareket eden ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde başvekilliğe getirilen Refik Saydam'dır. İnönü'lü yıllarda başvekillik yapan Şükrü Saraçoğlu, partide ve hükümetlerde önemli mevkilere gelen Kasım Gülek, Kemal Satır ve Nihat Erim ve Turhan Feyzioğlu gibi aktörler de İnönü'nün lider kadrosundaki isimlerdir. Son olarak CHP'de önce genel sekreter sonra da genel başkan olan Bülent Ecevit de İnönü'nün yakın çalışma arkadaşlarından.

Bu isimlerden hangisi ya da hangileri İnönü'nün ikinci adamı olarak nitelendirilebilir? İlk olarak, İnönü'nün ikinci adamını incelerken çok partili hayat öncesi ve sonrası olarak bir ayırım yapmak gerekir. Çünkü öncesi ve sonrasında hem İnönü liderliğindeki CHP'de hem de devletin siyasal rejiminde ciddi değişiklikler yapılmıştır. Çok partili hayat öncesinde tek parti rejimi devam etmektedir ve İnönü bu rejimin tek adamıdır. Özellikle Halk Partisi'nin 9 Mayıs 1935'teki IV. Büyük Kongre'sinde Recep Peker'in öncülüğünü yaptığı parti ile devletin birleştirilmesi hareketiyle parti devleti haline gelen CHP'de İnönü bütün siyasal pozisyonların başına oturmuştur (Karatepe, 2001: 39). Hatta 1938 yılının Aralık ayında yapılan CHP'nin Olağanüstü Kongresi'nde Atatürk'e "*Ebedi genel başkan*", İnönü'ye "*Değişmez genel başkan*" ve "*Milli Şef*" unvanlarının verilmesiyle İnönü'nün tek adamlığı resmileşmiştir (Zürcher, 2015: 274).

Dolayısıyla ikinci adam analiz edilirken İnönü'nün bu konumunu göz önünde bulundurmak lazımdır. Çünkü bu tarihlerde kimin partiden milletvekili olacağı, kimin genel sekreter veya başvekil ya da vekil olacağı İnönü tarafından belirlenmektedir (Kocabaş, 2018: 18-19). Dolayısıyla yakın kadrosunu oluşturmak veya partiye ya da devletin üst düzey makamlarına kimlerin geleceğini tayin etmek doğrudan İnönü'ye bağlıdır. Bu bağlamda CHP'de öne çıkan isimlerin doğrudan İnönü'nün iradesinin bir sonucu olduğu düşünülmelidir. Fakat çok partili hayata geçişle birlikte İnönü'nün belirleyiciliğinin devam etmesine karşın yetkileri bazı noktalarda kısıtlanmıştır ya da İnönü karar verirken bazı dışsal değişkenleri de hesaba katarak karar vermek durumunda kalmıştır. Çok partili hayata geçiş CHP'nin kendi örgütsel yapısında da bir takım değişiklikleri gerekli kılmıştır. Parti içi yapılanmada gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte CHP'deki parti içi iktidar mücadelesi daha da görünür hale gelmiş (Bezci, 2013: 130) ve liderin tek adamlığı giderek zayıflamaya başlamıştır. Örneğin tek adamlığın

erozyona uğradığı bir gelişme olarak 10 Mayıs 1946'da toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda "Milli Şef"lik döneminin sona erdiği ve genel başkanın dört yılda bir seçimle işbaşına geleceği kararlaştırılmıştır (Karatepe, 2001: 42; Günal, 2009: 93).

Öte yandan 17 Kasım-4 Aralık 1947'de yapılan CHP Kurultayı'nda parti yönetimine ilişkin tüzüğünde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerin ikinci adamlık bakımından en önemlisi hiç şüphesiz genel başkanlık ve genel başkan vekilliği ile ilgili olanıdır. Kurultay'da partinin genel başkanı eğer cumhurbaşkanı olursa partinin başına Kurultay'ın seçtiği bir genel başkan vekili getirileceği kararlaştırılmıştır (Sayar, 2018: 91). Genel başkan, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşan başkanlık divanı kaldırılmış, parti divanı ve parti yönetim kurulu gibi organlar getirilerek partinin üst yönetiminde çoğulculuk amaçlanmıştır (Bezci, 2013: 144). 1950 yılında yapılan VIII. Kurultay'da da parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle birlikte parti genel sekreterinin de kurultayca seçilmesi kararlaştırılmıştır (Günal, 2009: 122). Dolayısıyla tek partiden çıkış süreciyle birlikte CHP'de parti liderliği, parti yönetimi ve parti içi demokrasi hususlarında yapılan değişikliklerle birlikte lider ile parti örgütü arasında bir güç dengesinin oluşturulmasının amaçlandığı ifade edilebilir. Böylelikle CHP tek ve mutlak bir liderin yönettiği bir parti niteliğinden uzaklaşmaya başlamıştır. Nitekim 1972 yılına gelindiğinde İnönü parti içindeki hâkimiyetini o kadar kaybetmiştir ki genel başkanlıktan ve parti üyeliğinden istifa etmiştir.

Tek partili rejim bittiği için siyasal hayatta farklı aktörlerin yer almaya başladığı bu yıllarda İnönü, parti ve devlet yönetiminde artık çok aktörlü bir ortamda dengeleri gözetmek ve bu dengeleri yönetmek zorunda kalan bir lider profili çizmiştir. Zaten Tevfik Çavdar'ın ifadelerine göre de İnönü'nün doğasında denge anlayışı vardır (2001: 53):

Her Osmanlı siyasetçisi gibi sürekli bir denge arayışı içerisindeydi. Bu dengesi yapısı siyasi yaşamı boyunca onu belirleyen özelliği olmuştur. Reformcu yaklaşımlar sahip olmasına rağmen Mustafa Kemal gibi bir devrimci olamamıştır. İçeride ve dışarıda sürekli dengeler peşinde koşmuş, başarısını bu dengeleri kullanmada göstermiştir.

CHP çok partili hayattan sonra ciddi anlamda parti içi iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir partidir. Partinin içinde farklı dünya görüşleri olan kesimler İnönü'nün değilse bile İnönü'nün hemen altındaki pozisyon için mücadele vermektedir. İşte İnönü'nün genel başkanlığı boyunca bu mücadelelerle karşı karşıya kaldığı ve parti içindeki bu mücadelelerde genellikle kişiler üstü bir tavır aldığı ifade edilebilir (Toker, 1966a: 26). Burada İnönü'nün liderlik üslubu devreye girmektedir. İnönü bir önceki

bölümde de anlatıldığı gibi tam bir devlet adamıdır. Yusuf Ziya Ortaç'ın (1962: 22) da belirttiği gibi “Çalışırken ve çalıştırırken, bütün çevresini bir bir tanıyan genç kurmay”dır. Ayrıca Metin Heper'in (2008: 254) ifadeleriyle kararlarını alırken kılı kırk yaran bir süreci takip eder ve verdiği bir kararın hatalı olduğunu anladığında o karardan hemen geri dönebilir. Bu kararları alırken edindiği bir düstur daha vardır ve Erdal İnönü babasının bu düsturunu kendisine şu şekilde aktardığını ifade etmektedir (1996: 16):

Ben herkese fikrini soruyorum, astlarımın görüşlerini hep alıyorum. Ama kararımı kendim, kendi anlayışıma göre veriyorum. Eğer başkalarını dinledikten sonra muhakkak onların önerdiği şekilde karar verirsem, o zaman kumandan ben değil, onlar olurlar.

İnönü tam da bir devlet adamı üslubuyla hem hükümette hem de partide dengeleri gözetken ve görevi kişisel ilişkilerinin önüne geçiren bir üsluba sahiptir. Bu doğrultuda çok partili hayat boyunca parti içindeki kesimler arasında bir denge tesis etme ya da birini öne çıkarma veya geri plana çekme ile sonuçlanan kararlar almıştır (Dilipak, 1990: 85). Bu dönemdeki CHP de Orhan Koloğlu'nun (2000: 56-59) ifade ettiği gibi meclis grubu, parti meclisi ve merkez yönetim kurulu arasında sürekli bir mücadelenin yaşandığı, bu nedenle partiyi ya da “Kaynayan kazanı” yönetmek için liderin denge siyasetinden başka çıkar yolu bulamadığı bir yapıya sahipti. Buna göre İnönü de Atatürk gibi uzun yıllar birlikte siyaset yaptığı, yanında tuttuğu, vazgeçemediği, devlet ve partide önemli görevler verdiği isimleri oldukça sınırlı tuttu. Genellikle lider kadrosunu siyasal stratejisine göre yönetti ve çoğu zaman bu kadrolardaki isimleri değiştirme yoluna gitti.

Buradan şu sonuçlar çıkarılabilir; İnönü için isimlerden ziyade görev ve işler önemlidir. Devletin ve partinin yönetimi isimlere bağlı değildir, astlarının mevcut ya da potansiyel başarılarına bağlıdır. Kimse vazgeçilmez değildir. Diğer ifadeyle İnönü için kurallar, kanunlar ve düzen devlet işlerinde insanlar da dâhil olmak üzere her şeyden önce gelir. Öte yandan yukarıdaki alıntıda da bahsedildiği gibi İnönü siyasal programı ve stratejisini oluşturur ve bu strateji neyi gerektiriyorsa onu yapan bir liderdir. Bu özelliğinin en belirgin örneğini, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'e ve kendisine siyasal muhalefeti temsil etmiş Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Ali Fethi Okyar ve Rauf Orbay gibi isimleri cumhurbaşkanlığı döneminde önemli makamlara getirmesinde görmek mümkündür (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002a: 316). Buna göre İnönü'nün siyasal stratejisini kişilere tercih eden bir anlayışa sahip olduğu ifade edilebilir.

CHP'nin örgüt yapısı ve işleyişi ile İnönü'nün liderlik üslubu birlikte değerlendirildiğinde İnönü'nün ikinci adamı konusunda şu tespitler yapılabilir. İnönü, tek parti dönemi boyunca partinin tek hâkimidir ve kendisine bir ikinci adam seçmiştir. Fakat çok partili hayata geçişle birlikte CHP'de yaşanan değişim sonrasında İnönü'nün bir ikinci adamının olduğu iddia edilememektedir. Hem İnönü'nün üslubu hem de parti içindeki gelişmeler göstermektedir ki çok partili hayat sonrasında İnönü'nün bir ikinci adamı yoktur. Fakat birden fazla birbirini dengeleyen kurmayları vardır. İnönü siyasal stratejisi doğrultusunda kimi zaman bir kurmayı destekleyip parti içinde öne çıkarırken strateji değişikliğinden sonra öne çıkardığı kişiden vazgeçebilmektedir.

Öte yandan CHP'de yukarıda değinilen tüzük değişiklikleri sonrasında liderin ikinci adamından ziyade daha çok partinin ikinci adamı ya da adamları söz konusu olmuştur. Çünkü bu değişimler sonucunda araştırmanın konusu ile ilgili olarak, genellikle ikinci adam pozisyonları olarak tanımlanan genel başkan vekilliği ve genel sekreterlik gibi konuların parti liderinin doğrudan iradesinden çıkartılıp parti içinde bir uzlaşmaya bağlandığı görülmektedir. Değişimlerle birlikte bu pozisyonlarda bulunacak kişiler üzerinde liderin her ne kadar etkisinin dolaylı olarak devam edeceği öngörülse de doğrudan belirleyiciliğinin sınırlandığı ifade edilebilir. Örneğin parti genel sekreterliğine genel başkanın desteklemediği bir ismin seçilebilecek olması liderin gücünü sınırlayan bir düzenlemedir. Nitekim bu durumun örneğini Kasım Gülek'in 1950 yılında genel sekreterliğe seçilmesinde görmek mümkündür.

Dolayısıyla İnönü'nün liderlik yıllarında yalnızca bir isim ikinci adam olarak tanımlanabilir. 1938 yılından 1942 yılındaki vefatına kadar İnönü'nün vazgeçmediği bir isim olarak İnönü'nün başvekilliğini yapan Refik Saydam ikinci adamdır. Saydam'dan sonra İnönü'nün ikinci adamı olarak belirtilebilecek bir isim bulunmamaktadır. Dolayısıyla Saydam sonrası için İnönü'nün yalnızca kurmayları vardır ve ikinci adamı pozisyonunda bir fetret devrinin yaşandığı ileri sürülebilmektedir. Bu yıllarda İnönü'nün en yakını, takipçisi ya da dava arkadaşından ziyade partinin işlerini yürütecek bir kurmay kadrosu söz konusudur. Bu kurmay kadrosunun başına geçen isimler sürekli değişmektedir. Bu anlamda bir ikinci adamdan ziyade yardımcıları vardır.

3.2.2.1. İkinci Adam: Refik Saydam

Kişilik özellikleri, yetenekleri, lider ile ilişkisi ve siyasal kariyerindeki pozisyonlar ile üstlendiği görevler dikkate alındığında İbrahim Refik Saydam'ı İnönü'nün ikinci adamı olarak okumak mümkündür. Çünkü İnönü'ye, lider kadrosundaki en yakın isim olarak Refik Saydam öne çıkmaktadır. Saydam 8 Eylül 1881 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini mahalle mektebinde yapan Saydam, 1892'de Fatih Askeri Rüştiyesi'ne girmiş, 1896'da Çengelköy'deki Askeri Tıbbiye İdadisi'ne geçmiş ve 1906'da da yüzbaşı rütbesiyle Askeri Tıbbiye'den mezun olmuştur. Osmanlı ordusuna doktorluğuyla çeşitli görevlerde hizmet etmiş olan Saydam, 1919 yılında sıhhiye müfettiş muavini unvanıyla Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkmıştır (Tevetoğlu, 1987: 221-223). Atatürk'ün Samsun'a çıkışında yanına aldığı on sekiz kişiden biri olan Saydam aynı zamanda Atatürk'ün şahsi doktorluğunu da yapmıştır (Aydemir, 2001b: 42; Göl, 2020: 65). Öte yandan Atatürk ile birlikte Trablusgarp'a giden kadronun da içindedir (Aslan Akal, 2001: 19). Dolayısıyla Saydam'ın Atatürk'ün kadrosunda yer aldığı ve Milli Mücadele'nin başından beri Atatürk-İnönü ikilisinin yanına olduğu anlaşılmaktadır.

Saydam'ın Milli Mücadele yıllarından itibaren İnönü'nün yanında yer aldığı ve İnönü'nün destekçisi ve yardımcısı konumunda olduğu ifade edilebilir. Nitekim Metin Toker (1970: 62) de Saydam'ın Atatürk döneminde İnönü'ye daha yakın biri olduğunu ifade etmekte ve Saydam'ı İnönü'nün adamı olarak tanımlamaktadır. Saydam'ın bu tarihlerde kurulan İnönü hükümetlerinin hepsinde yer aldığı dikkate alındığında da İnönü'nün başvekilliği döneminin vazgeçilmez isimlerinden biri olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bununla birlikte İnönü-Saydam birlikteliğinin yalnızca İnönü başvekil iken değil İnönü'nün başvekilliği sonrasında da devam etmesi, Saydam'ın ikinci adam olduğuna ilişkin tezi güçlendirmektedir. Çünkü Saydam, siyasal kariyerini her defasında İnönü'nün ellerine teslim etmiş ve İnönü ile kader birlikteliği ve dava arkadaşlığı yapmıştır. Örneğin Atatürk İnönü'den başvekillikten istifasını isteyip Bayar'ı başvekilliğe getirdiğinde Saydam da İnönü ile birlikte istifa etmiştir (Aydemir, 2001b: 223). Bayar'ın yeni açıkladığı kabinede çoğu isim değişmemişken yalnızca Refik Saydam yer almamıştır (Dilipak, 1990: 55). Bu iki gelişme değerlendirildiğinde Saydam'ın İnönü ile işbirliği içinde olduğu ve İnönü ile birlikte hareket ettiği çıkarımı yapılabilmektedir.

İnönü ile Saydam arasındaki yakın ilişkiyi ve işbirliğini anlamak için nihayetinde İnönü'nün başvekillikten ayrılması ile sonuçlanan 1930'lu yılların ortalarından sonra yaşanan süreci de irdelemek gerekir. Çünkü İnönü 1937 yılında başvekillikten ayrıldığında hem CHP'nin içinde hem de Atatürk'ün yakın çevresinde tam olarak bir güç mücadelesi süreci başlamıştır. Bu süreçte bazı isimler Celal Bayar ya da Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras ekibine yakın dururken bazı isimler de İnönü ile birlikte kalmaya devam etmiştir. Saydam, İsmet Bozdağ'ın (2000: 9) belirttiği gibi bu yıllarda İnönü'ye bağlı kalan küçük grubun önderidir ve İnönü'nün geriye çekildiği yıllarda dahi İnönü ile birlikte kalmıştır. Bu anlamda Gürkan Hacır (2019: 231) da İnönü'nün başvekilliğinin son yıllarında İnönü'ye karşı muhalefetin arttığı sıralarda Saydam'ın her zaman İnönü'nün yanında saf tuttuğunu belirtmektedir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde İnönü ile Saydam arasında birbirine güvenen ve destekleyen iki kişinin kurduğu bir ilişkinin varlığından bahsedilebilir. Nitekim İsmet Bozdağ'ın (2000: 217) ifadelerine göre de Saydam, İnönü'nün güvenilir bir adamıydı.

Saydam ile İnönü arasındaki bu ilişkiyi anlamak için 1938 yılında Ankara ortaya atılan bir iddiaya ve beraberindeki sürece de referans verilebilir. Bu iddiaya göre İnönü'ye bir suikast düzenlenecektir. Bu günlerde İnönü, İstanbul'a Atatürk'ü ziyarete gitmek için Ankara'da trene binmiş, fakat Refik Saydam suikast tehlikesi gerekçesiyle İnönü'yü trenden indirmiştir (Çelik, 2015: 377). Bu olayı, trendeki isimlerden biri olan Kazım Özalp şöyle anlatmaktadır (akt. Bozdağ, 2000: 30-31):

(...) Trene daha zaman vardı. Oturup konuşuyorduk. (İnönü) Birden: Bir kerede Refik'le (Saydam) görüşsek, dedi. Onun da fikrini alsak. (...) Refik Saydam'a telefon edildi. Uzakta değilmiş, az sonra geldi. (İnönü) ziyarete karar verdiğini ve Gazi Çifliği'nden bu akşam İstanbul'a hareket edeceğini söyledi. (Saydam): Olmaz Paşam!.. Bırakmaam! Görmüyor musunuz, sizi öldürecekler. (...) Beni çiğnemen, benim ölüme basmadan saraya gidemezsiniz!

İnönü'nün Saydam'a verdiği cevap “İstasyona telefon edin, benim bavulumu getirsinler, İstanbul'a gitmeyeceğim” olmuştur. Bu olayda İnönü ile Saydam arasındaki ilişki hakkında önemli şu tahliller yapılabilir: İnönü hastalığı ilerlemiş en yakın dostu, lideri ve önderi Atatürk'ü belki de son kez ziyaret edecektir. Ziyaretin önemi oldukça büyüktür. Fakat İnönü bu görüşmeye gitmeden önce Saydam'ın fikrini almak istemektedir. Buna göre kritik anlarda Saydam'ın düşüncelerine önem verdiği tespiti yapılabilir. Ayrıca İnönü'nün aldığı karar, Saydam'ın İnönü'nün kararlarını etkileyebildiğini göstermektedir. Dolayısıyla Saydam'ın, liderin danıştığı, fikrini aldığı ve kararlarından etkilendiği gibi ikinci adam niteliklerine uygun olduğu ifade edilebilir.

Saydam ile İnönü arasındaki işbirliği ve birinci-ikinci adam ilişkisi İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde de devam etmiştir. Saydam bu dönemde de her koşulda lideri desteklemek ve liderin otoritesini arttırmak bağlamında ikinci adamlık özelliklerine sahip bir siyasetçidir. Örneğin İnönü'nün temel politikalarından biri olan ekonomide devletçilik anlayışını en az İnönü kadar savunan bir devlet adamıdır. Özellikle başbakanlığı döneminde bu çizgiden ayrılmamış, İnönü ile tam bir işbirliği içinde olmuştur (Metintaş ve Kayıran, 2008: 157). Dolayısıyla bu dönemde Saydam'ın İnönü'nün en yakın destekçisi olduğu ifade edilebilir. Hatta İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra Celal Bayar 26 Aralık 1938 günü CHP'yi I. Olağanüstü Kurultay'ına çağırması, bu kurultay öncesinde İnönü'nün "*Milli Şef*" ve "*Değişmez Genel Başkan*" olmasını öngören bir öneriyi partiye sunan kişi de yine Saydam'dır (Bozdağ, 2000: 219). Nitekim önerinin kabul edilmesiyle birlikte İnönü'ye Milli Şef payesi verilmiştir. Bu önerinin Saydam tarafından verilmesi, ikinci adamlık özelinde, anlamlıdır. Çünkü Saydam'ın lidere yönelik koşulsuz itaatini ve liderin otoritesini kabul ettiğinin ciddi bir belirtisi olarak okunabilmektedir. Diğer yandan Saydam İnönü'nün değişmez genel başkan olmasını talep ederken liderin konumunu da güçlendirmeye ve meşruiyetinin sorgulanabilirliğini minimum düzeye indirmeye çalıştığı görülmektedir. İkinci adamların birincilerin otoritesini kabul eden, lideri hareket içinde güçlendiren ve destekleyen kişiler olduğu dikkate alındığında Saydam'ın bu profile uyduğu belirtilebilir.

Saydam'a İnönü'den sonra gelen formel ya da informel siyasal pozisyonlar verilmiş midir? Yukarıda da belirtildiği gibi Refik Saydam Atatürklü yıllardan beri devrin önde gelen isimlerinden biridir. Fakat yıldızının parlaması, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla gerçekleşmiştir. Zira bu tarihten itibaren Saydam, İnönü'nün lider kadrosunun bir numaralı ismi olmuştur. İlk olarak belirtilmelidir ki Saydam meclisin I, II, III, IV, V ve VI. dönemlerinin tümünde milletvekilidir. Atatürk dönemi de dâhil olmak üzere Bayar ve İnönü'nün genel başkanlığında Saydam partinin vazgeçilmez üyelerinden biridir (TBMM, 2010a: 332). Saydam'ın siyasal pozisyonu yalnızca milletvekilliğiyle de sınırlı değildir. 1923'ten 1937'ye kadar belirli aralıklarla ayrılmış da olsa Sıhhiye Vekili olarak görev yapan Saydam, bu dönemde İnönü'ye başbakanlıkta vekâlet eden isimdir. İnönü herhangi bir sebeple makamını boşalttığında İnönü'ye Saydam vekâlet etmektedir (Aydemir, 2001b: 223). İnönü'nün kendi yerine Saydam'ı vekil olarak bırakması, ikinci adamlık Saydam'ın ikinci adamlığı açısından dikkate değerdir. Çünkü İnönü Saydam'a

güveniyor olacak ki makamını lider kadrosundaki lider isimlerden ziyade Saydam'a bırakmaktadır. Öte yandan liderin kendi pozisyonuna vekâlet etmesini istediği kişi ile arasında hemen her konuda bir işbirliğinin söz konusu olduğu da herhalde kabul edilebilir bir argümandır. Bu bakımdan değerlendirilecek olursa da Saydam'ın ikinci adam olduğu kabul edilebilmektedir.

Saydam'ın ikinci adamlığı, bir diğer açıdan, İnönü siyasal hayatta olduğu sürece neredeyse hiçbir zaman geri plana itilmediği dikkate alındığında da savunulabilir. Örneğin 11 Kasım 1938'de Celal Bayar'ın başvekilliğinde kurulan X. Hükümet'te de dâhiliye vekili olan Saydam bu süreçte CHP Genel Sekreterliği'ni de üstlenmiştir (Tevetoğlu, 1987: 227). Böylelikle hem hükümette hem de partide üst düzey pozisyonlarda bulunmaktadır. Hatta Saydam'ın bu vekâlete getirilmesinin İnönü'nün özel isteğiyle gerçekleştiği (Gül, 2014: 68) dikkate alındığında Saydam'ın İnönü için önemi daha da anlaşılır hale gelmektedir.

Diğer ifadeyle İnönü cumhurbaşkanı olduğunda Dâhiliye Vekili ve Genel Sekreter Şükrü Kaya'yı görevlerinden uzaklaştırmış ve yerine "*Kendisine karşı vefa ve sadakatini her vesile ile ispat etmiş*" Refik Saydam'ı getirmiştir (Bozdağ, 2000: 217). Burada bir de Saydam'ın Atatürk sağ iken Bayar'ın kurduğu ilk hükümette yer almadığını da belirtmekte fayda vardır. Bayar'ın kurduğu hükümet bir önceki İnönü Hükümeti'nin neredeyse aynı isimlerinden teşkil edilmiştir. Fakat bunların içinde Saydam yer almamıştır. Bu durumu da Saydam'ın İnönü'ye yakınlığıyla ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü siyasal hayattaki rakiplerinden biri olan Bayar'ın, İnönü'ye en yakın ismi kabine dâhil etmemesi beklenebilir bir durumdur. Öte yandan Saydam'ın İnönü ile ilişkisindeki yakınlığı göstermesi açısından da dikkate değerdir. Gerçekten de Saydam, İnönü'nün birinci adamlığında İnönü'ye en yakın isimdir. Örneğin bu yılların tanığı Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1984: 165) da İnönü'nün yanında bir lider kadrosunun bulunduğunu fakat Saydam'ın bunların içindeki konumunun her zaman bir adım önde olduğunu ifade etmektedir.

Son olarak Saydam'ın bulunduğu siyasal pozisyonların ikinci adam çerçevesinde değerlendirilmesi yapılacak olursa hiç şüphesiz İnönü'nün Saydam'ı Başvekâlete getirmesinin altı çizilmelidir. 1939 yılında Başvekil Bayar ülkede seçimlere gidileceği kararı verildikten sonra istifa etmiş ve başvekil koltuğu boşalmıştır. Kimin başvekâlete

getirileceğinin tartışıldığı o günlerde Gürkan Hacır (2019: 231) bu koltuğa oturacak olan kişiyi herkesin tahmin ettiğini yazmakta ve o ismin Refik Saydam olduğunu belirtmektedir. Cemil Koçak (2013: 14-15) da Saydam'ın öne çıkışının, belirli bir süredir İnönü ile koşulsuz birlikteliği nedeniyle sürpriz olmadığını ifade etmektedir. Nitekim beklenildiği gibi de olmuş Saydam 25 Ocak 1939'da İnönü tarafından başvekil tayin edilmiş ve 7 Temmuz 1942 tarihinde vefatına kadar bu makamda kalmıştır (TBMM, 2010a: 332).

Saydam'ın İnönü'nün iktidara geldiği dönemde liderden sonraki pozisyona gelmiş olması ile bu pozisyonda liderin iradesi dışında (vefatı ile) ayrılmış olmasından hareketle ikinci adamlığın kıstaslarına uyduğu ifade edilebilir. Çünkü başvekillik, dönemin siyasal rejimi dikkate alındığında İnönü'den sonraki pozisyonudur. Ayrıca başvekil aynı zamanda partide genel başkan vekili de olarak partide de liderden sonraki pozisyona oturmaktadır.

Öte yandan dönemin konjonktürü dikkate alındığında İnönü'nün kritik anlarda Saydam'a görev verdiği de ifade edilebilir. Çünkü Saydam'ın başvekil olduğu yıllarda II. Dünya Savaşı yaşanmaktadır (Metintaş ve Kayıran, 2008: 179). Dolayısıyla İnönü'nün böylesine bir dönemde Saydam'ı başvekilliğe getirmiş olması hem Saydam'a yönelik bir güveni hem de Saydam ile olan işbirliğini kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda pozisyonun ihtiva ettiği kritik önem dikkate alındığında da İnönü'nün bu makama Saydam'ı getirmiş olmasını Saydam'ın ikinci adamlığının ilanı biçiminde okumak mümkündür.

3.2.2.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?

Bilindiği üzere Refik Saydam 7 Temmuz 1942'de vefat etmiştir. Bu tarihten sonra İnönü'nün yakın çevresinde yer alan lider kadrosu incelendiğinde ikinci adam olarak tanımlanabilecek bir isim tespit edilememektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi İnönü'nün yardımcıları ve kurmayları vardır fakat bu isimlerin hiç biri ikinci adamlığın ölçütlerini tam olarak karşılamamaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak Şükrü Saraçoğlu^{xvi} incelenebilir. Nitekim Saraçoğlu Refik Saydam vefat edince İnönü'ye en yakın pozisyonu almıştır. Fakat ikinci adam olarak nitelenememektedir. Araştırmacıya göre Saraçoğlu'nun ikinci adam olmadığının en belirgin kanıtı ya da kırılma noktası, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla yaşanmıştır. Çünkü bu dönemde hem Saydam hem de Saraçoğlu İnönü'ye yakın isimlerdir ve İnönü Saydam'ı öne çıkarmıştır. Buradan şu sonuca varılabilir ki eğer Saraçoğlu İnönü'nün

ikinci adamı olsaydı bu dönemde öne çıkarılırdı. Bir diğer gerekçe de Saraçoğlu'nun siyasal kariyeri dikkate alındığında ileri sürülebilir. Çünkü Saraçoğlu'nun kariyerinin tümü dikkate alındığında her ne kadar siyasette önemli makamlara getirilmiş olsa da İnönü ile birinci-ikinci adam ilişkisine dayanan bir birlikteliğinin olmadığı görülmektedir.

Örneğin 17 Mayıs 1925 tarihinde Başvekil İnönü'nün talimatıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarının temel meselelerinden biri olan mübadele işlerinden sorumlu Mübadele Komisyonu'nun Türk Delegasyonu Başkanlığı'na Saraçoğlu getirilmiştir (Gül, 2014: 55). İmparatorluktan ulus devlete geçişin yaşandığı bu dönemde mübadele sürecinin başına getirilmesi, Saraçoğlu'na ilişkin hem Atatürk hem de İnönü'deki güvenin bir emaresi olarak okunabilir. Nitekim Saraçoğlu da bu güveni bir anlamda boşa çıkarmamış ve mübadeledeki sorunları çözmek için imzalanan Atina Antlaşması'nda büyük çaba göstermiştir (Papuçular, 2021: 134-135). Nitekim Saraçoğlu bu komisyondaki görevinde İnönü tarafından takdir görmüş olacak ki 1927 yılında Maliye Vekilliğine getirilmiştir (Hacı, 2019: 147-149).

Maliye Vekili Saraçoğlu Türkiye'de yeniden yapılandırılan ve ülke için önemli sayılabilecek alanlarda da görev almıştır. Örneğin Merkez Bankasının kurulmasında ya da Osmanlı'dan kalan borçların ödeme planının hazırlanmasında Saraçoğlu aktif rol oynamıştır. Hatta alacaklı ülkelerle Türkiye arasında yapılacak görüşmelere Türk Heyeti'nin başkanı olarak katılmış ve nihayetinde yeni ödeme programının kararlaştırıldığı anlaşma, Saraçoğlu'nun başında bulunduğu bu heyet tarafından imzalanmıştır (Hacı, 2019: 157-161). Fakat 1930 yılında yaşadığı sağlık sorunları nedeniyle vekâletten ayrılmak durumunda kalan Saraçoğlu, 4 Mayıs 1931 tarihinde Adliye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek görevinden istifa ettiğinde İnönü tarafından bu göreve getirilmiş ve bu tarihten itibaren yaklaşık olarak altı yıl bu görevi sürdürmüştür (Gül, 2014: 63). Adliye Vekili olarak da yeni devletin hukuki yapılanmasında önemli roller üstlenen Saraçoğlu İcra İflas Kanunu, Ceza Kanunu ve hapishanelerin modernleştirilmesi gibi alanlarda ciddi reformlara imza atmıştır (Hacı, 2019: 194). Kendisine verilen görevlerdeki başarıları sayesinde Saraçoğlu, İnönü'nün kadrosundaki yerini korumuş ve hatta İnönü 1937 yılının sonlarına doğru Başvekil değilken bile vekâletteki görevinde kalabilmiştir.

1930'lu yılların sonlarına doğru Saraçoğlu artık ülkenin dış politikasının da yürütücülerinden biri olarak iki savaş arası yılların diplomasisinde ülkenin temel meselelerine dâhil olmuş ve rüşünü ispatlamış bir devlet adamı profili çizmiştir (Papuççular, 2021: 140). Öyle ki İnönü 1938'de cumhurbaşkanı seçildiğinde Celal Bayar'ın kurduğu kabinede Refik Saydam ile birlikte Şükrü Saraçoğlu'nu Hariciye Vekilliği makamında görmek istediğini Bayar'a iletmiş ve yeni kurulan kabinede iki isim de görev almıştır (Gül, 2014: 68). Yukarıda da Saydam için ifade edilen durumun Saraçoğlu için de geçerli olduğunun altını çizmek lazımdır. İnönü'nün bu talebini Saraçoğlu ile İnönü arasındaki siyasal işbirliğini yansıttığı biçiminde okumak mümkündür. Hele de Bayar ile İnönü arasında bu yıllarda bir gerilimin olduğu dikkate alındığında İnönü'nün Bayar Hükümeti'nde görmek istediği isimlerin İnönü'ye yakınlığından şüphe etmek yersizdir. Öte yandan bir süredir yanından ayırmadığı kendisine yakın isimleri hükümette görmek isteyen İnönü'nün bu hamlesini hükümetin kontrolünü tamamıyla Bayar'ın eline vermek istemeyişiyle de açıklanabilir. Bu anlamda İnönü'nün izlediği stratejiyi Saydam ve Saraçoğlu üzerinden kurması da İnönü'nün bu isimlere güvendiğini göstermektedir.

Görülmektedir ki Saraçoğlu siyasal kariyerinde belediye başkanlığı, milletvekili, meclis başkanlığı, bakanlık ve başbakanlık gibi önemli görevlerde bulunmuş Cumhuriyet döneminin önemli bir siyasal aktörüdür. Öte yandan İnönü ile siyasal hayatın dışında da yakın ilişki kurmuştur. İnönü'nün oğlu Erdal İnönü bu ilişkiyi şöyle tanımlamaktadır (1996: 34-37):

Saraçoğlu, babamın Başbakanlığı sırasında da Cumhurbaşkanlığı sırasında da soframızda en sık gördüğümüz konuklardan birisi, belki birincisi idi. (...) Saraçoğlu'nun çok zeki bir insan olduğunu her halinde fark ederdik. (...) Saraçoğlu'lar ile ailece ahablığımız vardı. Bayan Saraçoğlu ile annem resmi davetlerde, toplantılarda sık sık bir araya gelirlerdi.

Saraçoğlu ile İnönü arasındaki bu yakınlığa rağmen yukarıda da ifade edildiği gibi Saraçoğlu ikinci adam olarak nitelememektedir. Bu tespite bazı gerekçeler sunulabilir. Örneğin Saraçoğlu, Saydam hayatta iken Saydam'ın gerisinde kalmış ve İnönü'nün lider kadrosunda ilk sırayı alamamıştır. Fakat ikinci adamlar, liderden sonra en güçlü siyasal aktör olarak okunmaktadır. 1942 yılına kadar Saydam hem hükümette hem de partide ikincilik konumundadır, Saraçoğlu ise Saydam'ın astıdır. Saraçoğlu her ne kadar 1924-1925 yılları arasında Maarif, 1927-1930 yılları arasında da Maliye ve 1933-1939 yılları arasında da Adliye Vekâletine getirilmiş olsa da İnönü 1939 yılında Başvekilliğe

Saydam'ı getirmiş, Saraçoğlu kabinede Hariciye Vekâletinden sorumlu tutulmuştur (Zürcher, 2015: 546). Dolayısıyla İnönü Saraçoğlu'nu değil Saydam'ı öne çıkarmıştır.

Saraçoğlu'nun öne çıkışı ise Saydam'ın vefatından sonrasına denk gelmektedir. Saydam'dan sonra her ne kadar Saraçoğlu başvekilliğe getirilerek sistemdeki en güçlü ikinci pozisyona oturmuş olsa da ilerleyen yıllardaki gelişmeler ve Saraçoğlu'nun siyasi kariyeri bir bütün olarak değerlendirildiğinde ikinci adam olmadığı ifade edilebilmektedir. İnönü'nün Saraçoğlu'nu ikinci adamı olduğu için değil verilen görevlerdeki başarılarını da dikkate alarak savaş şartlarında deneyimli bir dış politika vekili olduğu için başvekâlete getirdiği ifade edilebilir (Papuççular, 2021: 149-150). Zira Saraçoğlu bir süredir devam ettirdiği hariciye vekilliği görevinde ciddi başarılarla imza atmış ve İnönü'ye oldukça yakın bir isimdir (Hacı, 2019: 286). İnönü, II. Dünya Savaşı konjonktürünün de etkisiyle en kritik pozisyonlardan biri olan hariciye vekilliği görevini 1938 yılından beri Saraçoğlu'na vermiştir ki bu durum İnönü'nün Saraçoğlu'na güvendiğini göstermektedir. Saraçoğlu da hariciye vekilliği dönemi boyunca hem ülkede hem de yurtdışında tanınmış biri haline gelmiştir ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesi hususunda izlenen siyasette İnönü'yle birlikte hareket etmiş bir devlet adamıdır (İnönü, 1996: 153). Bu bakımdan İnönü'nün Saraçoğlu'nu ülkenin içinde bulunduğu durum ile ilişkili olarak başvekâlete getirdiğinden hareketle bu atamanın daha çok stratejik bir hamle olduğu ifade edilebilir. 1946 yılı ve sonrasında yaşanan gelişmeler de bu argümanı desteklemektedir. Çünkü Saraçoğlu 1946 yılında savaş bittiğinde bu pozisyondan ayrılacak hatta İnönü'ye rağmen hareket edecek ve siyasi hayattan tasfiye edilecektir.

21 Temmuz 1946 genel seçimleri sonrasında İnönü, her ne kadar partinin genel başkan vekilliğine getirmiş olsa da Saraçoğlu'nu başvekillik için uygun görmemiştir. Recep Peker başvekil olmuş ve ilk defa bu iki makam iki farklı kişi tarafından temsil edilmiştir (Hacı, 2019: 364). Saraçoğlu'nun bu gelişmeyle birlikte geri plana itildiği aşikârdır. Hatta CHP'nin VII. Kurultay'ı yapıldığında artık Saraçoğlu isminin İnönü çevresinden uzaklaşmaya başladığı görülmektedir. Çünkü genel başkan vekili de artık Saraçoğlu değildir. Hele de yukarıda ifade edildiği gibi bu Kurultay'da CHP'nin Genel Başkanı eğer cumhurbaşkanı olursa genel başkan vekilinin partinin başına geçeceğinin kararlaştırıldığı dikkate alındığında İnönü'nün Saraçoğlu'na partiyi teslim etmek istemediği sonucuna varılabilir.

Buradan hareketle de İnönü ile Saraçoğlu arasında birinci-ikinci adam ilişkisinin kurulmadığı ifade edilebilir. Ayrıca genel seçimler sonrasında toplanan mecliste meclis başkanlığı için yapılan seçimde Saraçoğlu'nun İnönü'ye muhalif hareket etmesiyle bu durum daha da netlik kazanmıştır. Saraçoğlu İnönü'ye rağmen aday olmuş ve seçimleri kazanmıştır. Bu gelişme de İnönü-Saraçoğlu ayrılığını göstermiş ve Saraçoğlu'nun artık İnönü'nün çevresinden olmadığını bir anlamda kanıtlamıştır.

1945-1950 yılları arasında İnönü tarafından Recep Peker, Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay başvekilliğe getirilmişlerdir. Fakat bu isimlerden hiç birinin bu araştırmanın okuduğu şekliyle İnönü'nün ikinci adamları olduğu ileri sürülememektedir. Çünkü bu isimlerle İnönü arasındaki ilişki ne birbirini tamamlayan, ne tam anlamıyla sadakate dayanan ne de lider-en yakın takipçi ilişkisidir. Yalnızca siyasal pozisyon olarak İnönü'den sonraya konumlanmışlardır. Tevfik Çavdar (2001: 70) bu isimlerin daha çok muhalefet ya da seçmen talepleri nedeniyle İnönü tarafından başbakanlığa getirildiğini ifade etmektedir. Buna göre başbakan olmalarında dönemin konjonktürü ve İnönü'nün liderlik üslubunun etkili olduğu ileri sürülebilir. Çünkü bu yıllar Türk siyasal hayatı açısından bir anlamda demokrasiye geçiş sancılarının yaşandığı yıllardır. Hükümetler uzun süreli değildir. İnönü'nün yukarıda da belirtildiği gibi sorun çözen adam olduğu da dikkate alındığında Peker, Saka ve Günaltay'ın başvekilliğe getirilmesi, İnönü'nün iktidar-muhalefet arasında yaşanan krizlere ve çok partili hayata geçiş sürecindeki sorunlara kısa vadeli çözüm arayışlarıyla ilişkilendirilebilir.

Örneğin Peker başvekilliğe gelmiştir fakat CHP'nin teamüllerinde olduğu gibi partinin başına getirilmemiştir. Bu görev bir süre daha Saraçoğlu'nun üzerinde kalmıştır. İnönü Peker'e hem partiyi hem de hükümeti emanet etmemiştir. Daha çok Peker ile Saraçoğlu arasında bir denge siyaseti izlediği değerlendirilebilir. Öte yandan İnönü ile Peker arasında siyaset anlayışı ve siyasal program bakımından da belirgin ayrımlar bulunmaktadır. Örneğin Peker bu yıllarda daha çok sertlik tarafında dururken İnönü daha mutedildir (Peköz Kara, 1999: 71-72). İnönü neden Peker'i başvekilliğe getirmiştir? İnönü'nün neden Peker'i görevlendirdiği hususunda Mustafa Çufalı (2004: 85-86) şöyle bir tahlil yapmaktadır: Peker “*Sertlik yanlısı, uzlaşmaya yanaşmayan*” ve tek partili yönetimi savunan bir siyasetçidir ve İnönü Peker'i DP'ye bir anlamda gözdağı vermek için de hükümetin başına getirmiş olabilir. Çünkü 1946 genel seçimlerinden sonra seçimin şaibeli olduğuna ilişkin ortaya atılan iddialar karşısında İnönü'nün “*Otoriter*

yapılı birini” hükümetin başına getirerek hem bu tartışmaları sonlandırmak hem de demokrasiye geçiş sürecini kontrolü altında tutmak istemiş olması kuvvetle muhtemeldir (2004: 110-111). Çufalı’nın bu değerlendirmesinin yerinde olduğu düşünülmektedir. Çünkü Tanel Demirel’in (2016: 61) de belirttiği gibi iktidar-muhalefet arasındaki gerilimin oldukça arttığı bu dönemde İnönü’nün “İşler kontrolden çıkmadan” Peker vasıtasıyla süreci kontrol altına almayı amaçladığı düşünülebilir. Nitekim Peker de ilgili yıllarda DP’den ne kadar sert eleştiri gelirse o denli sert ve “Hırçınlıkla” (Akşin, 2007: 245) cevap vermiş ve muhalefeti sindirmeye çalışmıştır. Refik Koraltan (2013: 142) da anılarında bu dönemdeki iktidar-muhalefet ilişkisini “Adeta siyasi meydan muharebesi halinde mücadele” biçiminde tanımlayarak Peker’in sert üslubuna dikkat çekmiştir.

1947 yılında Peker ile Celal Bayar arasındaki gerginlik gittikçe tırmanmış ve sonunda İnönü bu gerginliği sona ermesi amacıyla 12 Temmuz Beyannamesi olarak bilinen bir bildiri⁵¹ yayımlamıştır. Bildiriyi aynı zamanda İnönü’nün Peker-Bayar mücadelesinde tarafsız kalmak istediğinin de bir göstergesi olarak da okumak mümkündür. Buradan hareketle de İnönü’nün Peker’e destek vermediği çıkarımını yapmak yanlış değildir. Çünkü İnönü cumhurbaşkanı olsa da CHP’nin genel başkanıdır, fakat kendi partisinden olan hükümet başkanına taraf olmayacağını bildirmesi İnönü-Peker arasındaki ilişkinin gerçekten tam anlamıyla bir işbirliği olmadığını tasdiklemektedir. Nitekim bildiri siyasal havanın yumuşatılması gayesiyle yayımlanınca CHP içindeki sertlik yanlısı Peker kendi grubundan güvenoyu istemiş fakat oy birliğinin sağlanamaması gerekçesiyle istifa etmiştir (Tekin ve Okutan, 2019: 133). Daha sonra *Otuşbeşler* olarak adlandırılan ve Peker’e güvensizlik oyu veren bu gurubun içinde Ali Fuat Cebesoy, Nihat Erim, Kasım Gülek ve İsmail Rüştü Aksal gibi öne çıkan isimler bulunmaktadır (Unat, 2011: 855).

Bu süreçte İnönü ne kadar iktidar ile muhalefeti uzlaştırma çabasında ise Peker de o kadar sertlik yanlısı ve uzlaşmaz bir tavır sergilemiştir. Bu anlaşmazlık parti içinde de ciddi tartışmalara neden olmuş ve Peker’in yaklaşımı hem partiden hem de İnönü’den destek alamamıştır (Günel, 2009: 114). VII. Kurultay’da CHP’nin genel başkanlığı için yapılan seçim sonuçlarında Peker aday olmamasına rağmen Peker’e de oy verilmiş ve

⁵¹ Bildirinin tam metni için bkz. *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Başbakan Recep Peker ve DP Genel Başkanı Celal Bayar ile Yapılan Görüşmelerle İlgili Yayınlanan Bildirisi – 12 Temmuz 1947 Beyannamesi* <https://www.ismetinonu.org.tr/12-temmuz-1947-beyannamesi/>

parti içindeki mücadele giderek tırmanmıştır. Peker, bu Kurultay’da genel başkan vekilliği için İnönü tarafından aday gösterilen Hilmi Uran’a rakip olmuş fakat bu seçimi de kaybetmiştir. Bu kaybediş Peker açısından bir anlamda geri gecikilişin fitilini ateşlemiş ve Peker parti divanından istifa etmiş, pasif bir siyaset izlemeye başlamıştır (Unat, 2011: 862). Bu anlamda Peker ile İnönü arasında ciddi bir anlaşmazlığın ve bir anlamda mücadelenin söz konusu olduğu dikkate alındığında birinci-ikinci adam ilişkisinin söz konusu olmadığı ifade edilebilmektedir.

Peker’in istifasından sonra hükümeti kurma görevi Hasan Saka’ya verilmiştir. Son Osmanlı meclisinin mebuslarından Hasan Saka, Ankara’da meclis açıldığında da meclisin üyelerinden biridir ve Lozan Görüşmeleri ’ne İnönü ile birlikte giden heyetin içindedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında iktisat, ticaret ve maliye vekilliği görevlerinde bulunmuş ve 1944 yılında Hariciye Vekâletine getirilmiştir (Zürcher, 2015: 546). Saka’nın siyaset kariyeri incelendiğinde İnönü’yle birinci-ikinci adam ilişkisinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Çünkü Saka’nın İnönü’nün yakın çevresinde ve üst düzey siyaset pozisyonlarda bulunduğu sürede de oldukça kısadır. 10 Eylül 1947’de hükümetin başına getirilen Saka, 9 Haziran 1948’te istifa etmiş, 10 Haziran’da yeniden kurduğu hükümet de 9 Ocak 1949 tarihine kadar sürmüştür. Başvekillikten ayrıldıktan sonra da CHP’nin grup başkan vekilliğine getirilmiştir (Bolat, t.y. :2). 1947’de başvekilliğe getirilmesi de İnönü’nün stratejik hamlelerinden biri olarak okunabilir. Çünkü sertlik yanlısı Peker’den memnun olmayan İnönü’nün iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi yumuşatmak istediği, yayımlanan 12 Temmuz Beyanname’sinden anlaşılmaktadır. Bu anlamda İnönü’nün bu siyasetinin devam ettirilmesi için hükümetin başına Saka’yı getirerek stratejisini sürdürmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Saka, selefi gibi sertlik yanlısı bir siyasetçi değil hatta Bezci’nin (2013: 143) ifadesine göre bir “*İtidal abidesi*”dir.

14 Ocak 1949 tarihinde Saka da başbakanlıktan istifa etmiş ve Şemsettin Günaltay hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir (Günel, 2009: 114). Günaltay, Osmanlı İmparatorluğu yıllarında yurt içi ve yurt dışında eğitim almış, sonrasında İTC’ye katılmış, 1914’te de üniversitede İslam ve tarih profesörü olarak çalışmıştır. Siyasete girdiği 1915 yılında Bilecik mebusu seçilmiş, Milli Mücadele yıllarında da çeşitli görevler almıştır. Cumhuriyet’in ilanından sonra 1954 yılına kadar mebustur (Zürcher, 2015: 534). Günaltay’ın da hükümetin başına getirilişi ile dönemin konjonktürü arasında doğrudan

bir ilişkinin olduğu yadsınmamaktadır. Çünkü İnönü için dönemin başta gelen meselelerinden biri CHP-DP gerginliğinin azaltılması ve yaklaşan seçimlerin kazanılmasıdır. Dolayısıyla Günaltay'ın başbakan olmasında CHP'nin oy kaygısının bir yansımasını görmek mümkündür (Dilipak, 1990: 140). Günaltay, kişiliği ve dünya görüşü dikkate alındığında hem ılımlı biridir hem de daha çok muhafazakâr ve dindar kesimden oluşan DP tabanından oy devşirebilecek potansiyele sahipti (Zürcher, 2015: 315). İnönü'nün de bu özelliği sayesinde Günaltay'ı DP'nin tabanından oy devşirmek amacıyla partinin başına getirdiği ihtimal dâhilindedir (Bezci, 2013: 145) ki öteki türlü Günaltay ile İnönü arasında da birinci-ikinci adamlık ilişkini gösteren hiçbir gelişme ya da olaya referans verilememektedir.

1950 yılından itibaren CHP'de öne çıkan bir diğer isim Kasım Gülek'tir. Çünkü Gülek, 29 Haziran 1950'den 28 Eylül 1959'a kadar olan süreçte İnönü genel başkanlığındaki CHP'nin genel sekreteri olarak görev yapmıştır. Fakat 27 Mayıs Darbesi'nin ardından parti içinde İnönü'yle birlikte olmayan bir Kasım Gülek hizbi ortaya çıkmış (Arslan, 2017: 96-101). Bu bakımdan en başta ifade edilebilir ki Gülek ile İnönü arasında da birinci-ikinci adamlık ilişkisi kurulamamaktadır. Zira ikinci adam, lidere muhalefet eden değil liderin en yakın takipçisi ve destekçisidir. Lider de ikinci adamını destekler.

Fakat Haziran 1950'de yapılan CHP'nin VIII. Kurultay'ında İnönü'nün Nihat Erim'i desteklemesine rağmen Kasım Gülek partinin yeni Genel Sekreteri seçilmiştir (Balcı, 2015: 118). Gülek'in genel sekreterliğe seçilmesi de dönemin kamuoyunda İnönü'nün otoritesinin sarsıldığı biçiminde yorumlanmıştır (Sayar, 2018: 108-112). İnönü'nün Gülek'i desteklememesinin ardında temel olarak ikisi arasındaki anlayış ve kişilik farklılığı dikkat çekmektedir ve bu anlamda Sina Akşin (2007: 261) bürokratik ya da kuralcı İnönü'nün esnek Gülek'i desteklemediğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Gülek'in baştan beri İnönü'nün ikinci adamı olmadığı aşikârdır. Nitekim İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker (1966a: 32) de İnönü'yle anılarını anlatan eserinde İnönü-Gülek ilişkisini şu ifadelerle anlatmaktadır: *“1954 yazında İsmet Paşanın onu Genel Sekreter olarak düşünüp düşünmediğini bilmiyordum. Bildiğim, herhalde İsmet Paşanın Kasım Gülektan fazla memnun olmadığıdır.”* Bu anlamda Gülek, lider tarafından desteklenmeyen bir siyasetçidir ve liderin ikinci adamı olmadığını ileri sürmek herhalde doğru bir tespit olacaktır.

Hatta İnönü ile Gülek arasında parti içinde de sürekli bir gerilim söz konusudur. 1950’li yıllar boyunca Gülek ile İnönü arasında süregelen bir parti içi mücadeleden dahi bahsedilebilir. Örneğin parti kurultaylarında ikili arasında neredeyse her zaman bir kriz yaşanmıştır (Bezci, 2013: 148). 22 Haziran 1953 tarihinde Ankara’da toplanan CHP Kurultay’ında İnönü-Gülek bir kez daha karşı karşıya gelmiştir. İnönü parti genel sekreterinin, parti meclisi veya yönetim kurulu tarafından seçilmesini talep ederken, Gülek İnönü’ye açıktan karşı çıkmıştır. Çatışmaya rağmen İnönü genel başkan, Gülek de İnönü’ye rağmen genel sekreter olmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002b: 230). Bu bağlamda Gülek ile İnönü’nün tam bir işbirliği içinde olduğu söylenememektedir.

İnönü’nün desteğinden yoksun Gülek’in konumu parti içinde de sarsılmaya başlayınca 1959’dan sonra Gülek parti içinde giderek nüfuzunu kaybetmiş (Toker, 1966a: 31-32) ve 1959’da parti genel sekreterliğinden istifa etmiştir. Bu bağlamda bir pozisyon olarak bulunduğu parti genel sekreterliği bakımından parti örgütü dikkate alındığında Gülek’in genel başkandan sonra ikinci yetkili kişi olduğu, fakat İnönü’nün ikinci adamı olmadığı anlaşılabilir. Çünkü 24 Ağustos 1961 tarihinde toplanan CHP Kurultay’ında Gülek genel sekreterlikten istifa etmiş dahi olsa İnönü’yle mücadelesini sürdürmüş, fakat İnönü’nün “*Ya o ya ben*” stratejisi karşısından ağır bir yenilgiye uğramıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002c: 11; Günal, 2009: 206; Dağistanlı, 1998: 27). Dolayısıyla ikinci adamın birinci ile anlamlı bir yakınlığı, en yakın takipçi olmayı ve liderin otoritesini kabul etmeyi ifade ettiğinden hareketle Gülek’in bu tanıma uymadığı belirtilmelidir.

İnönü’nün liderliği döneminde lider kadrosu içinde öne çıkan isimlerden biri de Kemal Satır’dır. 1949 yılında kabinede yer alan ve Ulaştırma Bakanı koltuğuna oturan Satır’ın İsmet İnönü’ye yakın olduğu dönem 1961 sonrasına denk gelmektedir. Nitekim 1962’de CHP’nin genel sekreterliğine gelen Satır, 1962-1966 yılları arasında bu görevini sürdürmüş, aynı zamanda İnönü’nün başbakan yardımcılığını ve devlet bakanlığı yapmıştır (Mumcu, 1979: 40-42). Bu dönemde Satır her ne kadar İnönü’nün yakın çevresinin isimlerinden biri de olsa genel sekreterlikten 1966 Kurultay’ına giderken İnönü’ye rağmen istifa etmiş ve yerine Ecevit’i önermiştir (Mirkelamoğlu, 1977a: 94). 1972’deki Olağanüstü Kongre’den sonra da CHP’den ayrılanlar arasında yer almış bu süreçte Feyzioğlu ile birlikte hareket etmiştir. Ayrıldıktan sonra Cumhuriyetçi Parti

adıyla bir parti kurmuş ve sonrasında partisiyle birlikte Feyzioğlu'nun Güven Partisi'ne katılmıştır (Bezci, 2013: 155). Buradan hareketle Satır'ın da ikinci adam olmadığı ifade edilebilmektedir. Çünkü Satır liderden ayrılıp lidere karşı yürütülen muhalefet hareketinin içinde yer alarak lideri her koşulda desteklemeyi, otoritesini kabul etmeyi ve sadakat bağı kriterlerini karşılamamıştır.

İnönü'nün lider kadrosunda yer alan fakat ikinci adam tanımına uymayan bir diğer isim Nihat Erim'dir. 1946'daki genel seçimlerinde CHP'den milletvekili seçilerek meclise giren Erim, 1948-1950 yılları arasında hükümetlerde Bayındırlık Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı yapmıştır (Unat, 2008: 14; Zürcher, 2015: 531). Öte yandan , Erim ile İnönü arasında yalnızca siyasal birliktelik değil arkadaşlık ve aile dostluğu ilişkisi de vardır. Hatta Toker (1966a: 36) Erim'i "*İnönü ailesinin belki de en yakınıydı*" biçiminde tanıtmış, iki ailenin yakın ilişkiler kurduğunun altını çizmiştir. İnönü 1950 yılındaki Kurultay'da Kasım Gülek'e karşı Nihat Erim'i desteklemiş, Erim'in genel sekreter olmasını istemiştir (Aydın, 2022: 684). Bununla birlikte, Erim'in 1950'li yılların ortalarından itibaren DP ile de yakın ilişkiler kurmaya başladığı görülmektedir. Öyle ki 1955'te toplanan CHP meclisindeki konuşmalarından ötürü Erim parti içinde "*Menderesin fikirlerinin temsilcisi*" olarak tanınıyordu. Bu dönemde Erim'in İnönü'yle ilişkisi kopma noktasına kadar gelmesine rağmen partide kalmaya devam etmiştir (Toker, 1966a: 38-49). Dönemin şahitlerinden Şevket Süreyya Aydemir (2001c: 265) de Erim ile İnönü'nün arasının 1950'li yılların ortasından itibaren bozulduğunu not düşmüştür.

Erim'in ikinci adam olmadığı yönündeki tespiti daha çok bu tarihlerden sonraki gelişmeler temel oluşturmaktadır. Zira 1962 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Kurultay'da Erim de Kasım Gülek ve Avni Doğan gibi isimlerle birlikte İnönü'yle ciddi bir çatışma yaşamıştır. Nitekim sonrasında bu isimler partinin Haysiyet Divanı'na sevk edilmiş ve üç isim de bir yıllığına partiden uzaklaştırılmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 1923-2000: 2002c: 45). İnönü'nün ikinci adamının partiden uzaklaştırılmayacağı ya da İnönü'nün karşısında yer alamayacağı dikkate alındığında Erim'in de ikinci adam olmadığı sonucuna varılmaktadır.

12 Mart 1971 Muhtırasından sonra yaşanan gelişmeler bu tespiti daha da güçlendirmiştir. Bu süreçte Erim'in ordunun da desteğiyle başbakanlığa getirilmişken iken İnönü "*Ben seni Hariciye Vekili olarak verecektim. Mesuliyetin en ağırınız*

yüklenmemiz doğru kaçmaz” ifadeleriyle Erim’in kararını olumsuz karşılamış, fakat Erim İnönü’nün bu görüşüne rağmen partiden istifa ederek başbakan olmayı seçmiştir (Sağlamer, 1974b: 280; Mirkelamoğlu, 1977a: 51). Buradan hareketle Erim’in İnönü’den bağımsız hareket edebildiği ve liderin sözünden çıkabildiği değerlendirilmesi yapılabilir ki bu durum da Erim’in ikinci adam olmadığını ortaya koymaktadır.

Turhan Feyzioğlu da 1950’lerin sonlarına doğru CHP’de öne çıkan isimlerden bir diğeridir ve belirli bir dönem İnönü’nün lider kadrosunda yer almıştır. 1950’li yıllarda Forum Dergisi’ndeki yazıları gerekçesiyle hakkında kovuşturma açılmış olan Feyzioğlu, görevinden istifa etmiş ve 1957 yılında CHP Sivas milletvekili olarak parlamentoya girmiştir (Sağlamer, 1974a: 253; Mumcu, 1979: 69-71). Feyzioğlu, kısa sürede parti içinde tanınır bir kimse haline gelmiş ve İnönü’nün hükümetlerinde Bakan ve Başbakan Yardımcılığı yapmıştır. Hatta bir dönem İnönü sonrasında partinin başına Feyzioğlu’nun geçebileceği söylentileri de kamuoyunda tartışılmıştır (Günel, 2009: 189; Sağlamer, 1974b: 178). Fakat 1960’lardan itibaren CHP içinde başlayan iktidar mücadelesini kaybetmesi, Feyzioğlu’nun CHP’deki kariyerinin sonlanmasına kadar gitmiştir.

Metin Toker’in (1966b: 153-163) ifade ettiğine göre Feyzioğlu’nun darbe yönetimi ile birlikte hareket etmesi ve CHP’den özerk bir siyasetçi görünümü vermesi nedeniyle 27 Mayıs Darbesi’nden sonra İnönü’yle arası açılma başlamıştır. 1960’lı yılların başında İnönü’nün üçüncü hükümeti kurma girişimleri sırasında yaşanan olaylar da Feyzioğlu-İnönü anlaşmazlığını gün yüzüne çıkarmıştır. İnönü bağımsızlarla bir koalisyon hükümetinin kurulmasını isterken Feyzioğlu genel başkana karşı çıkmış ve AP ile daha geniş tabanlı bir koalisyonu savunmuştur. Yaşanan anlaşmazlık hükümet üyeleri belirlenirken de devam etmiş ve Feyzioğlu İnönü’nün kendisine teklif ettiği Dış İşleri Bakanlığı görevini kabul etmemiş, kabinede yer almamıştır (Sağlamer, 1974b: 83-89). Bu bağlamda ifade edilebilir ki Feyzioğlu ile İnönü arasında ikinci adamın her koşulda liderini desteklemesine dayanan bir ilişki söz konusu olmamıştır.

1960 sonrasında CHP’nin içinde başlayan ortanın solu tartışmalarının ardından partiden ayrılan Feyzioğlu’nun ikinci adam olduğunu düşünmek doğru olmayacaktır. Çünkü İnönü ve Ecevit’in desteklediği ortanın solu söylemine karşı çıkan Feyzioğlu ve ekibi 1966 yılında yapılan Kurultay ortanın solunu destekleyenlerin lehine sonuçlanıp Ecevit ve ekibi partinin yönetimine geldiğinde yani mücadelelerinin başarısızlıkla

sonuçlanmasının ardından 12 Mayıs 1967 yılında partiden ayrılmış ve Güven Partisi'ni kurmuşlardır (Gaytancıoğlu, 2014: 154; Akşin, 2007: 269). Feyzioğlu'nun parti içinde ortanın soluna karşı mücadelesini, partide bu görüşü savunan İnönü ve Ecevit'e yönelik bir mücadele biçiminde okumak mümkündür (Dağıstanlı, 1998: 22). Bu anlamda Feyzioğlu'nun bu isimleri saf dışı bırakarak yönetimi ele geçirmeyi istediği sonucuna da varılabilir (Sağlam, 1974b: 207). Nitekim Uğur Mumcu (1979: 75-76) da Feyzioğlu'nun CHP'de liderlik için hazırlandığını fakat Ecevit'in partide kendisinden daha öne çıkararak bu yarışta kazanması sonucunda partiden istifa ettiğini belirtmektedir.

1960'lardan itibaren İnönü'nün yanında yıldızı parlayan bir isim Bülent Ecevit^{xvii} de İnönü'nün ikinci adamı olarak değerlendirilememektedir. İnönü'nün CHP'nin XVIII. Kurultay'ındaki meşhur çıkışı "*Ya ben, Ya Bülent*" (Özmenek, 2001: 169) söyleminde somutlaşan bu argümanın yukarıda değinilen parti içi dinamiklere ek olarak İnönü-Ecevit arasında cereyan eden ilişkide de tespit etmek mümkündür.

Ecevit 1953 yılında CHP'ye üye olarak siyasal hayata adımını atmış ve 1954 yılının Ocak ayında da CHP Çankaya Gençlik Kolları Merkez Kurulu'nda yer almıştır (Çetingüleç, 2000: 43). Siyasal kariyerinde basamakları hızla tırmanarak 1957 yılında CHP'nin Ankara Milletvekili olarak parlamentoya girmiş ve CHP'nin XIV. Kurultay'ında da parti meclisine seçilerek yönetime dâhil olmuştur. Ecevit'in CHP'den milletvekili listesine girmesine bir diğer Robert Koleji mezunu Kasım Gülek'in de doğrudan etkisi olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda Gülek'in parti kadrolarında yenilemeye gitme taraftarı olarak İnönü'yü Ecevit hakkında ikna ettiği ve Ecevit'in CHP'deki aktif siyasal kariyerinin böylelikle başladığı ifade edilmektedir (Tachau, 2008: 123; Gezici, 2006: 35). Ayrıca Ecevit İnönü'ye doğrudan ulaşan bağlar da kurmuştur. Örneğin İnönü'nün oğlu Erdal İnönü ile birlikte Ankara'da Helikon adında bir sanat kulübünde yakın arkadaş olmuşlar (İnönü, 1996: 220). Dolayısıyla Ecevit'in isminin 1950'lilerin ortalarından sonra İnönü'nün etrafında duyulduğu görülmektedir ki bu durumun Ecevit'in kariyeri üzerinde belirleyici olduğu ifade edilebilir.

Ecevit'in yükselişi 1960'larda da devam etmiş ve 1960 yılında CHP'nin Merkez Yürütme Komitesine seçilmiştir. 1961 yılında anayasa yapmakla görevlendirilen Kurucu Meclis'te de CHP temsilcisi olarak yer almıştır (Gaytancıoğlu, 2014: 128-130). 1961'den sonra da 1965'e kadar kurulan üç İnönü Hükümeti'nde de Çalışma Bakanı olan Ecevit,

hem CHP'nin içinde hem de Türkiye'deki partili siyasette önde gelen isimlerden biri olmuştur. Metin Toker İnönü'nün Ecevit'i Çalışma Bakanı olarak kabineye almasında Turhan Feyzioğlu'nun etkisinin büyük olduğunu ifade etmektedir. Buna göre Feyzioğlu, İnönü'ye genç ve dinamik olan Ecevit'in çalışma bakanı olması gerektiğini savunmuş, İnönü de kabul etmiştir (1969: 22-23).

1961'den beri partinin yönetiminde söz sahibi olan Ecevit'in CHP'nin ve İnönü'nün benimsediği ortanın solu söyleminin birinci derece savunuculuğunu üstlenmesiyle İnönü ile arasında bir işbirliğinin kurulduğu görülmektedir (Günel, 2009: 190). Samsun'daki bir konuşmasında İnönü CHP'nin siyasal yelpazedeki konumunu "*Ortanın solu bir anlayış, ülkeyi komünizme, faşizme götürmeyecek tek politika anlayışıdır. Bunu biz temsil ediyoruz. Ortanın solunda yer almış CHP, ülke için büyük güvencedir*" açıklamasıyla Ecevit ile aynı tarafta durduğu belli etmiştir (Peköz, 2004: 229). Ecevit'in ön saflara geçmesinde şüphesiz ortanın solu siyasetinin İnönü tarafından desteklenmesinin de etkili olduğu düşünülmelidir. Çünkü 1965 genel seçimlerine giderken partinin temel propagandası ortanın solu üzerine kurulmuştur.

1965 genel seçimleri sonrasında yapılan XVIII. Kurultay'da Ecevit ve ortanın solu destekçileri parti meclisinde çoğunluğu yakalamış ve parti yönetiminde daha etkin bir konuma gelmiştir. Kurultay'da Ecevit'e olan yoğun destek bir anda Ecevit isminin parti genel sekreteri makamıyla birlikte anılmasına neden olmuş ve parti mensuplarının oylarıyla 24 Ekim 1966 tarihinde Ecevit, CHP'nin Genel Sekreteri olmuştur. Partide ikinci adamlık mevkiine kadar yükselen Ecevit'in ardında hiç şüphesiz İnönü'nün desteğinin altını çizmek gerekmektedir (Heper, 2011: 180). Çünkü o tarihlerde Turhan Feyzioğlu parti içinde oldukça güçlü bir tabana sahiptir, fakat İnönü'nün Ecevit'in safında yer alıp Feyzioğlu'nu dışlaması Ecevit'i öne çıkarmıştır. Diğer ifadeyle Feyzioğlu'nun parti içinde İnönü'ye karşı çıkışları Ecevit'in öne çıkmasına olanak sağlamıştır (Gaytancıoğlu, 2014: 144). İnönü her ne kadar sonraki yıllarda Ecevit'e "*Senin bu yaptığını bana Feyzioğlu yapmadı*" (Koloğlu, 2001: 350) ifadeleriyle sitem etse de kendisine bu dönemde muhalefet eden Feyzioğlu'nu yakın kadrosundan uzak tutmaya Ecevit'i ise daha yakınına almaya yönelik bir strateji izlemiştir.

Parti genel başkan vekilliği kaldırıldığından beri CHP Genel Sekreteri parti hiyerarşisinde ikincilik pozisyonuna karşılık gelmektedir. Liderden sonra sözü

dinlenecek kişi aslında CHP'nin parti içi dinamiklerine göre Genel Sekreterdir ya da liderin yokluğunda parti yönetimi Genel Sekretere aittir. Bu makamın bir diğer önemi de genel sekreterin bir anlamda potansiyel lider adayı olarak görülmesinden gelmektedir (Kurt, 2002: 50). Bu bağlamda 1966'dan sonra Ecevit'in geldiği bu konum CHP için ikinci adamlık konumu olduğundan Ecevit'in kariyerinin bakanlıktan sonraki ikinci sıçraması olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte, Ecevit'i bu bakımdan partinin ikinci adamı olarak değerlendirmek daha doğrudur, İnönü'nün değil. Bu argümanın bir takım gerekçeleri sıralanabilir.

İlki, Ecevit İnönü'nn tam desteğini almış her konuda arkasında olduğu bir kişi değildir. Örneğin 1960'ların sonlarına doğru İnönü-Ecevit arasında partinin sol ideolojinin neresinde olduğuna ilişkin anlaşmazlıklar baş göstermiştir. İnönü, partinin sosyalizmden uzak olmasının gerekliliği üzerinde dururken Ecevit kooperatifçilik ya da halk sektörü gibi sosyalist ilkeleri savunmuştur. Bu yıllarda patlak veren ğrenci eylemleri Ecevit için demokratik bir tepki olarak yorumlanırken İnönü bu eylemlerin doğru olmadığı kanaatindedir (Dağıstanlı, 1998: 32-36). Bu bağlamda Ecevit'in parti içindeki yükselişinin ardında İnönü'nün desteğinin ciddi anlamda rol oynadığı ifade edilebilse de Ecevit'in İnönü ile özellikle partinin temel programı noktasında görüş ayrılığının söz konusu olduğu ifade edilmelidir (Erdoğan, 2006: 41-48). Daha ortada duran İnönü'ye göre Ecevit partiyi sola çekmekte ve bu nedenle Ecevit ile İnönü arasında uyumlu bir dünya görüşü ve iş birliği kurulamamaktadır (Tekin, 1977: 31; Özmenek, 2001: 166). Oysa ikinci adam ile lider arasında karşılıklı güven ve sadakat ilişkisinin olması gerekmektedir.

İkinci ve daha görünür olan gerekçe ise Ecevit'in genel sekreterliğinin ilerleyen yıllarında ortaya çıkacak İnönü-Ecevit anlaşmazlığıdır. Çünkü bu anlaşmazlık Ecevit'in İnönü nezdinde vazgeçilebilir biri olduğunu ortaya koyacak, Ecevit'in liderlik talebini açığa vuracak ve Ecevit'in ikinci adam olmadığını ortaya koyacaktır. Bu anlaşmazlık bir anlamda Ecevit'in genel sekreter olduktan sonra ikinci adam rolü oynamamasından da kaynaklanmaktadır. Diğer ifadeyle Ecevit'i lidere tabi olsa da ikinci adam olarak kalmak isteyen bir siyasal aktör olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Nitekim Ecevit hakkında sayılı doktora araştırmalarından birini yapan Kaan Gaytancıoğlu (2014) da genel sekreterlik pozisyonuna gelen Ecevit'in partide ikinci adamlıktan ziyade lider olma eğilimi içinde olduğunu araştırmasının çoğu yerinde tekrarlamaktadır.

Ecevit'in İnönü'ye karşı bu liderlik talebi, 12 Mart 1971 Muhtırasına yönelik CHP'nin ne gibi bir tutum takınacağı hususunda cereyan eden gelişmelerde kırılma noktasına gelmiştir. Çünkü Ecevit 12 Mart Muhtırasına karşı olunması ve müdahale sonrasındaki hükümete katılmamak gerektiğini belirterek parti içinde İnönü'ye muhalefet etmiştir. İnönü ise Ecevit'in bu olayı fazla abarttığını ve Ecevit'in istifasının daha çok Erim'in başbakan olmasıyla ilişkili şahsi bir olay olduğunu açıklasa da Ecevit ve Merkez Yönetim Kurulu üyeleri “*Hükümete katılma konusunda Genel Başkan İnönü ile aralarında ihtilaf çıktığını*” ileri sürerek istifa etmişlerdir (Mirkelamoğlu, 1977a: 54; Milliyet, 22.03.1971: 1).

İnönü ile Ecevit 6 Mayıs 1972'de gerçekleştirilen CHP V. Olağanüstü Kurultay'ında karşı karşıya gelmiş ve Kurultay'da İnönü “*Ya ben ya Bülent*” (Arslan, 2017: 84, 107) restiyle aslında Ecevit ile arasındaki ilişkilerin tamamen koptuğunu ilan etmiştir. Hatta bu Kurultay'da Ecevit hakkında “*Karanlık maksatlı*” kavramını ve “*Ecevit'ten bu memlekete zarar gelecektir*” ifadesini kullanmıştır (Mirkelamoğlu, 1977a: 42, 98). İnönü-Ecevit ihtilafını bu Kurultay'da konuşan İnönü şöyle anlatmaktadır (Günel, 2009: 249-250):

Parti içinde ciddi bir ihtilaf vardır. Bu ihtilaf dış görünüşün aksine bir tüzük ihlalinin, yetki aşmasının çok ötesindedir. Denetlenebileceğini reddeden parti meclisi ile onun içindeki bir çoğunluk tarafından dışarıdan alınan emirle kurulan Merkez Yönetim Kurulu, bir hizip halinde CHP'yi olduğundan ve olması gerekenden başka bir kuruluş haline getirme çabasındadır. Benimle ihtilafları bu konudadır. (...) Kurultay'ın toplanmasına neden olan anlaşmazlık hem benim hem Bülent'in birlikte görev almalarıyla çözülemez. Ya ben, ya Bülent!

Kurultay'da İnönü genel başkan seçilmiş ise de partinin yönetim kurullarına çoğunlukla Ecevit'in taraftarları gelmiştir. İnönü de 8 Mayıs 1972'de “*Beşinci Olağanüstü Kurultay'ın 7 Mayıs 1972 toplantısında verdiği karar sonucu olarak, CHP Genel Başkanlığından*” çekilmiştir (Mirkelamoğlu, 1977a: 187). 4 Kasım 1972'de CHP üyeliğinden ve 14 Kasım 1972'de de milletvekilliğinden istifa etmiştir (Turan, 2011: 18). İstifalardan sonra 14 Mayıs 1972 tarihinde toplanan Genel Başkanlık Seçimi Özel Kurultay'ı Bülent Ecevit'i aday göstermiş ve Ecevit partinin başına geçmiştir (Peköz, 2004: 240). Bu anlamda Ecevit de ikinci adam değildir. Çünkü Ecevit 1972'deki Kurultay'da İnönü'nün rakibi olmuş ve nitekim İnönü'ye karşı girdiği mücadeleyi kazanarak genel başkan olmuştur. Oysaki ikinci adamın lidere karşı iktidar talep etmesi söz konusu değildir. İkinci adam, liderin otoritesini kabul etmiş ve liderin en yakın destekçisi konumundaki kişi olarak değerlendirilmelidir.

3.2.3. Celal Bayar ve İkinci Adımı

1940'ların ortalarından itibaren Türkiye siyasetinde öne çıkan bir lider de Celal Bayar'dır. Bayar'ın yükselişi ile Demokrat Parti serüveni CHP'nin içinde patlak veren muhalefet dalgasıyla başlatılabilir. CHP'nin Meclis'e sunduğu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile bütçe kanunu üzerine cereyan eden fikir ayrılıkları da bu hareketin fitilini ateşlemiştir (Koçak, 2010: 70). Çünkü Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Recep Peker, Hikmet Bayur ve Emin Sazak Kanun'un oylamasında ret oyu kullanmıştır (Tekin ve Okutan, 2019: 110). Bu anlamda ifade edilebilir ki 1950'lerin dört yıldızının bir araya geldiği en görünür anlardan biri bu muhalefet sürecidir. Sürecin devamında CHP'de ve siyasal sistemde değişiklikleri öngören bir teklif⁵² eski Başbakan Bayar, tarihçi ve entelektüel Köprülü, hukukçu ve pamuk yetiştiricisi Menderes ve yargıç ve vali olarak çeşitli kademelerde görev yapmış Koraltan tarafından CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına verilmiştir (Lewis, 1996: 393-394; Koçak, 2010: 324). Bu kanun teklifi parti içinde şiddetli bir gerginliğe neden olmuş ve 25 Eylül 1945'te CHP'nin parti divanı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü daha sonra da Refik Koraltan'ı partiden tasfiye etmiştir. Celal Bayar ise partiden istifa etmiştir.

Böylelikle DP'nin partileşme süreci başlamıştır. Bu dönemde kamuoyunda da CHP'den ayrılanların bir partileşme hazırlığında olduğu tartışılmış ve Bayar'ın bu hareketin lideri olduğu görüşü kabul görmüştür (Koçak, 2010: 313; Tekil, 1978: 34). Nitekim Menderes, Köprülü ve Koraltan'ın aktif rol aldığı Bayar'ın liderliğindeki bu hareket 7 Ocak 1946 tarihi geldiğinde Demokrat Parti'nin kurulduğunu açıklamış ve Türk siyasal hayatında yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır (Tekin ve Okutan, 2019: 130). DP 14 Mayıs 1950 Genel Seçimi'nde geçerli oyların % 55,2'sini alarak tarihi bir zaferle Meclise dört yüz on altı milletvekili sokmuş ve ilerleyen on yılda da tek başına iktidarda kalmıştır (TUİK, 2012: 25). Bu tarihten itibaren Bayar öne çıkarken İnönü geride kalmıştır. DP'yle birlikte yeni isimler iktidara yürürken Türkiye'de iktidar sahiplerinin formülasyonu değişmiştir. Zira Şevket Süreyya Aydemir'in (2004: 136) de ifade ettiği gibi "*Yeni gelen bir iktidar demek, elbette ki yeni liderler ve yeni insanlar demektir.*"

⁵² Türk siyasal hayatında "Dörtlü Taktik" olarak adlandırılan bu teklifin tam metni için bkz. İsmet Bozdağ. *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar*, Emre Yayınları, İstanbul, (2005, ss. 181-84).

Bu anlamda Bayar'ı daha önce de değinildiği gibi giderek yükselen kariyerinde nihayet 1946 yılı sonrasında müstakil bir lider olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü hem DP'nin kurulduğu ilk yıllarda hem de 1950 sonrasında Bayar, bu hareketin en baştaki pozisyonunu işgal etmiştir. Nitekim 1950'de DP seçimleri kazandığında kimin cumhurbaşkanı olacağı hususunda hiçbir şüpheye gerek kalmadan tüm DP'lilerin Bayar'ı desteklemesi de Bayar'ı hareketin lideri kabul ettiklerini göstermiştir (Demir, 2011: 24). Hatta DP'nin kuruluşu ile iktidara geldiği yıllar arasında DP'nin "*Ruhu*"nun Bayar olduğu ifade edilmiş, değiştirilmesi oldukça zor olan bu konuyla nihai karar verici ve partinin genel siyasetini çizen aktör rolünü üstlenmiştir (Sunay, 2013: 176). Bayar'ın lider olduğu, öte yandan, DP'nin teşkilat yapısı dikkate alındığında da anlaşılmaktadır. Çünkü parti kurulduğunda partinin egemeninin genel başkan olduğunu tasdikleyen bir dizi düzenleme partinin tüzüğünde yer almıştır. Örneğin DP'de genel başkan vekilliği ya da CHP'deki gibi genel sekreterlik pozisyonları yer almamıştır. Parti yönetiminin temel iki organı genel başkan ve genel idare kurulu olarak belirtilmiştir. Genel başkan da genel idare kurulunun başına getirilmiştir (Sunay, 2013: 176). Bu pozisyonların tek sahibi olmasıyla da Bayar'ın DP'nin mutlak hâkimi olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Öte yandan her ne kadar sembolik yetkilere sahip cumhurbaşkanlığına gelmiş olsa da DP ile bağımlı hiçbir zaman koparmayan ve hükümetin aldığı önemli kararların neredeyse hepsinin altına imza atan Bayar'ın DP'nin iktidar yılları boyunca ülkenin yönetiminde karar verici aktörlerin başında geldiği vurgulanmalıdır. Hatta 1950 yılı ve sonrasında Bayar hükümet ve ülke yönetimiyle o kadar içli dışlı olmuştur ki George Harris (2008: 62, 71) DP iktidarının aldığı kararlarda Bayar'ın mı yoksa Menderes'in mi rolünün daha fazla olduğunu belli olmadığını belirtirken Türkiye'den Kore'ye asker gönderilmesi kararında kurulun başında Bayar'ın olmasını bu iddiasına örnek olarak göstermektedir. Türkiye'de siyaset bilimcilerinden Sabri Sayarı da 1946-1950 yılları arasında DP'nin "*Ağır topunun hiç şüphesiz*" Celal Bayar olduğunu yazmaktadır. Sayarı'nın belirttiği üzere bu yıllar arasında parti politikaları ve stratejileri büyük çoğunlukla Bayar tarafından belirlenirken Köprülü, Koraltan ve Menderes partinin "*İkinci kademe*" liderleri konumunda yer almışlardır (Sayarı, 2008: 81). Dönemin şahitlerinden Metin Toker (1966a: 18, 125) de Bayar'ın DP dönemi boyunca cumhurbaşkanı olarak siyasal alanda tarafsız kalmayıp Çankaya Köşkü'nün "*DP'nin bir yüksek karargâhı*" haline geldiğini belirtmiş, hatta Bayar isteseydi "*Menderesin*

işbaşından uzaklaştırılması işten olmazdı” ifadeleriyle Bayar’ın liderliğinin tartışılmaz olduğunun altını çizmiştir. Hatta Abdurrahman Dilipak’a (1990: 8) göre ise “Menderes belki de Bayar için bir dublördü. Asıl oyuncu oydu.”

Buradan hareketle Bayar’ın DP kadrosu içindeki liderliğinin tartışma götürmez olduğu ve herhalde Bayar’ın birincilik koltuğuna oturduğu ifade edilebilir. Bu nedenle 1950-60 yılları arasındaki dönem için Bayar ve ekibinin dönemi yakıştırması yapılabilir ve bu yıllarda Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’nün isimlerinin lider kadrosunda diğerlerinin önüne geçtiği tespit edilebilir. Çünkü bu dört isim hem partinin kuruluş çalışmalarında hem de iktidara geldiği yıllarda en öndeki isimlerdir. İsmet Bozdağ’ın (2005: 115) ifade ettiği gibi bu isimler o tarihlerde “*Hemen her gün birleşiyorlar, kuracakları parti üzerinde çalışıyorlar*” ve partinin merkez çekirdeğini oluşturmuştur.

Bununla birlikte DP’ye mensup olan ve öne çıkan diğer isimler de vardır. Örneğin Fevzi Çakmak, Cemal Tunca, Zekeriya Sertel, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Samet Ağaoğlu, Faruk Nafiz Çamlıbel, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce ve Halil İbrahim Özyörük. Fakat bu isimler Bayar’ın yanında Menderes, Köprülü ve Koraltan’dan oluşan “*Ağır topların*” önüne geçememişlerdir. Dolayısıyla Celal Bayar’ın liderliğinde ikinci adamının analizi de Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü üzerinden yapılmalıdır. Nitekim bu isimler hem DP’nin ülke genelinde teşkilatlanmasında hem de partinin seçim çalışmalarında birinci derecede rol oynamış hem de 22 Mayıs 1950 tarihinde TBMM’de yeni bir dönem açıldığında üst siyasal mevkilere gelmişlerdir (Şahin ve Tunç, 2015: 61). Örneğin Meclis Başkanlığı DP’nin kurucularından Refik Koraltan’a, Dış İşleri Bakanlığı Fuat Köprülü’ye ve Başbakanlık da Adnan Menderes’e verilmiştir (Arslan, 2017: 95). Celal Bayar’ın ikinci adamının da ancak bu isimlerden biri olacağı belirtilebilir. Zira ikinci adam lidere en yakın, güvenilen ve kendisine liderden sonra gelen makamların verildiği isimlerdir.

3.2.3.1. İkinci Adam: Adnan Menderes

1946-1960 yılları arasında Celal Bayar’ın lider kadrosu dikkate alındığında ikinci adamının tartışma götürmez bir şekilde Adnan Menderes olduğu ifade edilebilmektedir. Çünkü Menderes kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve bulunduğu siyasal pozisyonlar bakımından diğer isimlerin önüne geçmektedir. Hatta Menderes-Bayar ikilisinin özellikle

iktidara geldikleri 1950 yılından 1960 yılına kadar bir ekip olarak çalıştığı ve ülkeyi birlikte yönettiği dikkate alındığında Türkiye'nin bir anlamda düalist yönetimine şahit olduğu dahi ifade edilebilir. Bu nedenle Bayar'ın hem parti içinde hem de devlet kademelerinde verdiği görevler ile ikisi arasındaki ilişkiden hareketle Menderes'in Bayar'ın ikinci adamı olduğu tespiti yapılabilir.

İkinci adamlık analizinde ilk olarak Menderes'in kişisel özellikleri üzerinden bir inceleme yapılabilir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki Menderes'in kişiliği hakkında birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır (Çulhaoğlu, 2001: 84). Fakat bu farklılıkların irdelenmesi ve kişilik analizi bu araştırmanın kapsamında olmadığından Menderes'in kişilik özelliklerini Menderes ile Bayar'ın arasındaki ilişki bağlamında tartışmak gerekir. Buradan hareketle, örneğin Metin Toker'in (1966a: 52) ifade ettiğine göre Menderes “*Duygulu ve içli bir adamdı*”r ve Menderes'i tanıyanlar “*Onun zaman zaman ruhi çöküntüler geçirdiğini, böyle hallerde idareyi Celal Bayarın aldığı, treni raya soktuktan sonra yerini tekrar Adnan Menderes'e bırakıp perde arkasına geçtiğini*” bilmektedir. Bayar ise sessiz, aniden sinirlenmeyen, ketum, hayatını belirli kurallar ve düzen içinde yaşamayı tercih eden biri iken Menderes heyecanlı, iniş ve çıkışları olan, atılgan biridir (Arzık, 1966: 50-62). Bu bakımdan Menderes ile Bayar arasında birbirini tamamlayan iki karakterden söz edilebilir. Bu anlamda Atatürk-İnönü ve Bayar-Menderes açısından, kişilik özellikleri birinci-ikinci adam için değişse de birbirini tamamlama noktasında belirli bir paralelliğin söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Öte yandan Bayar ile Menderes arasındaki kişilik ve üslup farklılığının DP hareketi açısından da birtakım avantajları olduğu ve ikisinin bir araya gelmesiyle oluşan bir yönetimin partiye olumlu katkı yaptığı ileri sürülebilir. Çünkü Tanel Demirel'in belirttiği gibi Bayar “*Kitlelerle yakın ilişki kuran biri değildir*” fakat demokratik sistemlerde seçim kazanmak için liderin seçmen tabanıyla yakın ilişki kurması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Burada devreye Menderes girmektedir, çünkü Menderes “*Halk adamıdır*” (Aydemir, 2004: 8). Bayar'ın devlet adamlığının gerektirdiği gibi daha resmi ve protokol adamı olmasına karşın Menderes “*Cana yakın, sevimli, resmiliikten uzak*” biri olarak parti ile seçmen arasındaki bağı kuran aktör rolünü üstlenmiştir. Diğer ifadeyle Bayar “*Partinin devlete yönelen yüzünü*” Menderes ise “*Topluma/halka yönelen yüzünü*” temsil ederek işbirliği içindedirler (Demirel, 2016: 106-107). Dolayısıyla Bayar ile Menderes'in birinci-ikinci adam ilişkisine olduğu ifade edilebilir.

Metin Toker'in (1966a: 65) Bayar ile Menderes arasındaki ilişkiyi "*Menderes ne zaman sıkışsa, Bayar onu desteklediğini açık surette belli eder ve Kurucular arasında tesanüt gösterirdi*" ifadeleriyle tanımlaması da Bayar-Menderes arasındaki işbirliğini göstermektedir. Gerçekten de Bayar'ın Menderes'i partiyi ve hükümeti yürütmekle görevlendirdiği, buna rağmen kriz anlarında ipleri eline aldığı görülmektedir. Örneğin 1960 yılının başlarında, Şerif Demir'in (2011: 218) ifade ettiği gibi hem iktidar hem de muhalefetin bir darbenin olacağını fark ettiği dönemde, Bayar tüm inisiyatifi eline almış ve Menderes'i düştüğü kriz ortamından kurtarmaya çalışmıştır. Metin Çulhaoğlu'nun (2001: 80) Menderes hakkında "*Siyasal yaşamda insanlar üzerinde son derece etkili olabilirken, gelişen süreçler üzerinde hemen hemen etkili olamamış*" gibi bir tahlil de bulunması da Bayar'ın ilgili dönemdeki aktifliğinin işaretlerinden biri olarak alınabilir. Menderes'in kriz anlarında Bayar'a başvurmasının Çulhaoğlu'nu böyle bir değerlendirmeye yöneltmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İkinci adamın liderleri etkileyen bir karizmaya sahip olduğu dikkate alındığında Menderes'in bu ölçüte de uyduğu ifade edilebilir. Zira Bayar (2010: 33) Menderes ile ilk tanıştığı yıllarda dahi Menderes'i ülkenin sorunlarını doğru analiz edip yerinde çözümler üreten parlak fikirli bir genç olarak tanımlamış ve Menderes'in CHP'ye katılmasına aracılık etmiştir.

Öte yandan Menderes de 1950 yılından itibaren yaklaşık on yıl boyunca kitleleri etkileyebilecek bir siyasetçi olacak ciddi anlamda bir siyasal karizmasının bulunduğunu kanıtlamaktadır. Gerçekten de Menderes siyasal zekâsı ve siyasal enerjisi yüksek (Dilipak, 1990: 28) ve Sabri Sayarı'nın (2008: 89) belirttiğine göre özellikle hitabet yeteneğine referansla ciddi anlamda bir siyasal karizmaya sahip bir kişiydi. Bu konuda İsmet Bozdağ (1986: 79) da Menderes'in oldukça güçlü bir hitabet yeteneğine ve tarafları uzlaştırma becerisine sahip olduğunu ifade ederek Sayarı ile aynı fikirdedir.

Arkadaşı Samet Ağaoğlu da Menderes'in siyasetteki başarısını kuvvetli bir mantık yapısı ve konuşma yeteneğine sahip olmasına bağlıyordu. Dolayısıyla Bayar'ın Menderes'i diğer isimlerin önüne geçirmesinde ya da son söz olarak söylenirse ikinci adam olarak seçmesinde Menderes'teki siyasal karizmanın etkisini görmezden gelmemek gerekir. Çünkü Bayar'a (2010: 83-84) göre de Menderes zeki, dengeli, doğru düşünmesini bilen, mantığı kuvvetli, fikirlerini sonuna kadar savunan, vatandaş ile iyi iletişim kurabilen ve ülkeyi tanıyan ve çalışkan biriydi. Bu nedenle Bayar'ın çekirdek kadrodaki Koraltan ya da Köprülü'yü değil Menderes'i seçmesinde hem çok partili hayata geçişin

ertesinde iktidara yönelttiği başarılı eleştirilerinin hem de hitabetinin yani yeteneklerinin etkisinin söz konusu olduğu ifade edilebilir (Sayarı, 2008: 81; Baban, 1970: 133).

Menderes'in ikinci adamlığının incelenecek bir diğer yönü Bayar ile Menderes arasındaki ilişkiye odaklanmalıdır. Bu ilişki aynı zamanda Menderes'in ikinci adamlığa geliş sürecindeki dinamiklere ışık tutacaktır. Adnan Menderes, 1889 yılında Aydın'da bölgenin ileri gelen ailelerinden birinde, Ethem Bey ile Tevhide Hanım'ın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İzmir'in tanınan ailelerinden biri olan Katipzadelerden olan babası İbrahim Ethem Bey hukuk eğitimi almış kültürlü ve edebiyata meraklı bir insan, annesi Tevfika Hanım ise Osmanlı paşalarından toprak sahibi Hacı Ali Paşa'nın kızıdır (Dilipak, 1990: 17-19). Fakat Menderes çok küçük yaşta iken ailesini kaybetmiş ve anneannesinin yanında büyümüştür. Okul hayatı İzmir'de başlayan Menderes, önce İttihat ve Terakki İdadisi 'ne sonra da İzmir Amerikan Koleji'ne gitmiş ve Bayar'la da İzmir Amerikan Koleji'nde tanışmıştır. Okul sonrasında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Menderes, Aydın civarında direniş gruplarının baş aktörlerinden biri haline gelmiş ve buradaki faaliyetleri sayesinde istiklal madalyası almıştır. 1930 yılında kurulan SCF'nin Aydın teşkilatı başkanı olarak siyasete giren Menderes, bölgeyi bir ziyaretinde Atatürk'ün dikkatini çekmiş ve 1931 yılında CHP'den Aydın mebusu olarak Ankara'ya gelmiştir (Sayarı, 2008: 77-80; Sanal, 2003: xi).

Menderes'in CHP'ye girişi hakkında birkaç açıklama vardır. Bunlardan ilki Menderes'in bazı akrabalarının ve yakınlarının teşviki ve desteğiyle girdiği üzerinedir. Buna göre Atatürk döneminin Hariciye Vekili ve Menderes'in çok yakın akrabası Tevfik Rüştü Aras'ın ve Doktor Reşit Galip'in Atatürk'ü Menderes konusunda ikna ettiği belirtilmektedir (Tuna, 2002: 137). Öte yandan Menderes'in Aydın'da başlayan siyasal kariyerinde Bayar'ın da dâhili olduğu ifade edilmektedir. Buna göre SCF'nin kapatılmasının ardından Aydın'a gelen Bayar ile Menderes arasındaki yakınlık Menderes'in HP'ye katılmasında etkili olmuştur (Asal, 2003: 12). Menderes'e göre de durum böyledir çünkü Menderes "*Nihayet Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı (...) ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarları üzerine HP'ye girerek fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı*" ifadeleriyle bu süreci açıklamaktadır (Dilipak, 1990: 50). Bir diğer açıklamada bizatihi Atatürk'ün Aydın gezisinde Menderes'in düşüncelerini beğendiği ve etkilendiği için Menderes'i partiye aldığı iddia etmektedir (Yalçın, 2004: 356).

Menderes'in 1928 yılında İzmir'in ileri gelen ailelerinden biri olan Evliyazadelerden Berrin Hanım ile evlendiği, Berrin Hanım'ın ailesinin de siyasetle uğraşan birçok kişi çıkardığı ve 1925'ten Atatürk'ün vefatına kadar Hariciye Vekili olan Tevfik Rüştü Aras'ın Berrin Hanım'ın teyzesinin eşi olduğu dikkate alındığında Menderes'in bu akrabalık ilişkisinden beslenerek siyasete girdiği olasılığı diğer açıklamalara nazaran daha etkili bir faktör olarak alınabilir. Sabri Sayarı (2008: 79) da Menderes'in siyasetteki yükselişinde Aras'ın belirleyici rol oynadığını yazmaktadır.

Bu bağlamda ifade edilebilir ki Türk siyasal hayatında akrabalıkların siyasete giriş ve yükselişlerde oynadığı rol yadsınmaz. Çoğu siyasetçi ya siyasete girmeden ya da siyasete girdikten sonra çeşitli düzeylerde siyasetçilerle akrabalık ilişkisi kurmuştur. Örneğin Menderes iktidar yıllarında DP dış işleri bakanı olan Fatin Rüştü Zorlu'yla, Zorlu'nun 1934 yılında Tevfik Rüştü Aras'ın kızı Emel Hanım ile evlenmesi sonrasında akrabalık bağı kurmuştur (Önal, 2014: 162). Bu bağlamda Menderes özelinde ikinci adamlığa gelen yolu açan faktörlerden birinin bu akrabalık ilişkileri olduğu ifade edilebilmektedir.

Her ne kadar 1950'den 1960 yılına kadar olan dönemde Bayar-Menderes ikilisi birinci-ikinci adam rolünde ülkenin en önde gelen isimleri olmuş ve birlikte ülkenin rotasını belirlemiş olsalar da ikisi arasındaki ilişkinin başlangıcı daha önceki bir tarihe denk gelmektedir. DP'den önce de Bayar ile Menderes arasında geçmişten gelen bir birliktelik söz konusudur. Çünkü Menderes'in SCF ile siyasete atılmasında ve sonra CHP saflarına girmesinde Bayar'ın etkisi olmuştur (Demir, 2011: 232). Bayar ile Menderes'in ilk kez Menderes'in İzmir'de Amerikan Koleji'nde okuduğu yıllarda tanışmışlardır (Bayar, 2010: 25). Menderes ile birkaç arkadaşı dönemin İTC İzmir sorumlusu Bayar'ın yanına gelerek Kolej'deki öğretmenlerini misyonerlik yaptıkları gerekçesiyle şikâyet etmişler (Yalçın, 2004: 198) ve Bayar bu şikâyetçilerden biri olan Menderes'i o yıllarda tanımıştır. Menderes bu karşılaşmayı şöyle anlatmaktadır (Dilipak, 1990: 25):

Kolejde talebe idik. Bir Türk talebesi Hristiyan olmuştu. Bu hal büyük bir infial yaratmıştı. Teessüf ve teessürlerimizi etrafa duyuruyorduk. Milli ve dini duygularımızı ifade için zamanın ricaline ziyaretlerde bulunuyorduk. Bu arada İzmir İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kâtibi ve temsilcisi sıfatıyla zatı âlilerine de gelmiştik.

Bayar (2010: 27) henüz tanıştığı bu gençten *Başvekilim Menderes* başlıklı eserinde övgüyle bahsedecek, hatta Menderes'i ilk gördüğünde vatanseverliği nedeniyle "*Cevherli yanını tespit etmiş oldum*" diyerek ondan etkilendiğini yazacaktı. İleriki

yıllarda daha da çok yakınlaşacak bu iki isim 1930’lu yılların başında Menderes’in SCF deneyiminde tekrar bir araya gelmişlerdir (Bayar, 2010: 28). Geçmişe dayanan tanışıklıklarına rağmen Bayar ile Menderes arasındaki yakınlığın 1930’ların sonlarından itibaren yani Bayar’ın İnönü’den sonra başvekil olduğu sıralarda başladığı görülmektedir. Bu döneme gelene kadar Menderes meclis sıralarının arkasında sessiz bir figür olarak bilinmiş ve CHP’nin Parti Müfettişliği görevini yürütmüştür (Sarıtaş, 2013: 29). Şevket Süreyya Aydemir (2001c: 60-69) de CHP’de Menderes’in yalnızca parti içinde verilen görevi yerine getiren bir kişi olduğunu yazmış, hatta Menderes’in sonraki yıllarda yaptığı çıkışı ise kimsenin beklemediğini ifade etmiştir. Menderes’in kişiliği dikkate alındığında bu tutumunu doğal kabul etmek gerekir. Zira oğlu Aydın Menderes’in de ifade ettiği gibi oldukça “*Alçakgönüllü ve mahcup tabiatlı*” biriydi Menderes ve öyle görünüyor ki bu süreci kendini öne çıkarmaya hazırladığı bir dönem olarak görmüştü (Birand vd., 2007: 15). Samet Ağaoğlu (2011: 22) da Menderes’i “*Kalabalıklar içinde önce bir kenara çekilir, söze tereddütle, çekine çekine başlar, insanların karşısına çıkmadan, başlarına geçmeden evvel, ondalardan bucak bucak kaçar*” sözleriyle tanımlamıştı.

1930’lu yılların sonlarına doğru Bayar’ın İnönü’nün yerine geçmesiyle başlayan süreçte Meclis komisyonlarında raportör olarak görev alan Menderes, Bayar’ın “*Gözdesi*” olmuş ve Bayar da bu dönemle ilgili olarak “*Genç milletvekili Adnan Menderes’i yeni görevi içinde gözümünden kaçırmıyordum*” ifadeleriyle Menderes’e verdiği önemi belirtmişti (2010: 35). Menderes ile Bayar arasındaki ilişki ilerleyen dönem o kadar yakınlaştı ki kamuoyunda Bayar’ın ileride Menderes’e de hükümette yer vereceği iddiaları ortaya atıldı (Çulhaoğlu, 2001: 85; Hacır, 2019: 197). Bu bağlamda Menderes ile Bayar’ı yalnızca 1945 yılında CHP’nin içindeki muhalefet hareketi dolayısıyla birlikte hareket etmiş iki siyasetçi olarak değil zaten belirli bir süredir birlikte hareket eden ve bu birlikteliğe bir isim koymuş iki siyasetçi olarak tanımlamak yerinde bir açıklama olacaktır.

Bununla birlikte bu yakın ilişkinin DP hareketinin başlamasıyla daha da görünür hale geldiği ifade edilebilir. Çünkü DP’nin kuruluş sürecinde partinin program ve tüzüğünün hazırlamasında başrolü oynayanlardan biri olarak Menderes, Bayar’a en yakın çevrededir. Hatta Şerif Demir’in (2011: 232) ifadeleriyle Bayar bu süreçte Menderes’i adeta iktidara yani başbakanlığa hazırlamıştır. Özellikle mali konular ve Türk toplumunun dinamiklerine hâkim olduğunu düşündüğü Menderes’i en başından beri

önemli ve kritik pozisyonlara getirmesi, bu anlamda Demir'i haklı çıkarmaktadır (Bayar, 2010: 52-53). Çünkü Menderes'in bu etkinliği parti kurulduktan sonra sürekli yükselen bir grafikte çeşitli pozisyonlara getirilmesinde tespit edilebilir. Örneğin bu görevlerden ilki parti sözcülüğüdür. Partinin kuruluşu ile iktidara geldiği yıllar arasında Bayar, parti adına beyan ile tebliğleri yazma ve bunları kamuoyuyla paylaşma görevini kuvvetli hitabeti gerekçesiyle olsa gerek Menderes'e vermiştir (Sunay, 2013: 176; Yaşar, 2014: 506). İlginç tesadüflerden biridir ki yıllar sonra Turgut Özal da bir gün partisinin başına geçecek olan Mesut Yılmaz'ı partinin kurulmasının ardından parti sözcülüğüne getirmiştir. Menderes'in bu görevinin, tabii olarak siyasal alandaki görünürlüğünü arttırdığını ve hem siyasal çevreler hem de vatandaş açısından Menderes'i popüler bir aktör haline getirdiğini yadsımamak lazımdır. Hatta Menderes'in başbakanlığa giden yolun ilk adımlarından birini burada attığı dahi söylenebilir.

7 Ocak 1947 tarihinde Ankara'da toplanan DP'nin I. Büyük Kongresi'nde de Menderes'in partideki diğer isimlerin önüne geçtiği ve önemli meselelerin başına getirildiği anlaşılmaktadır (Öztürkci, 2019: 743). Çünkü Kongre'de partinin temel konularının konuşulacağı Ana Davalar Komisyonu kurulmuş ve başına da Bayar'ın uygun görüşüyle Menderes getirilmiştir. Ana Davalar Komisyonu'nun önemi Bayar'ın ifadeleriyle şöyleydi (2010: 95-97):

Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi'nin en önemli konuşmaları, basına açık olmayan bu komisyonda geçmiştir (...) Bu komisyonun görevi, önemli idi. Çünkü hazırlayacağı raporlar Demokrat Parti'nin genel politikasını tespit edecek bu raporu Büyük Kongre'nin kabulü halinde bu politika, parti politikası olarak uygulanacaktı.

Bu komisyon DP'nin “beyin takımı” (Tuna, 2002: 34) üyelerinden oluşan bir organ olduğu için hem DP hareketi hem de Bayar açısından oldukça önemlidir ve komisyonun başına getirilen kimsenin de şüphesiz Bayar'ın güvendiği ve kendisine yakın hissettiği biri olacağını düşünmek daha doğru olacaktır. Nitekim Bayar da Menderes'i neden bu komisyonun başına getirdiğini şu ifadelerle açıklamıştır (2010: 96) :

Ana Davalar Komisyonunda, genel kurulu, Adnan Menderes temsil ediyordu. Bu komisyon görevi bakımından, teknik olmaktan çok, politik bir komisyon olduğu için daha o günlerde partinin birinci sınıf adamı olduğunu ispat eden Adnan Menderes'i bu komisyona göndermişim.

Bayar'ın açıklamalarından Menderes dönemin partililerinin önünü geçen bir konumu olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Bayar'ın Menderes'i parti genel kurulunu temsilen komisyona gönderdiği ve Menderes'in komisyonda Bayar'ı temsilen yer aldığı ifade edilebilir. Bayar'ın daha partinin ilk yıllarında Menderes'e kritik görevler vererek

bu pozisyonlara getirmesi, hem Bayar-Menderes arasındaki işbirliğini hem de güven ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Bayar'ın partinin temel meselelerinin konuşulacağı ve karara bağlanacağı bir komisyona fikir ayrılığına düştüğü birini göndermesini beklemek doğru olmayacaktır. Ayrıca verilen pozisyonun öneminden yola çıkıldığında da Bayar'daki Menderes'e olan verilen görevi başarma inancının yansımalarını görmek mümkündür. Menderes'in verilen görevi en azından lider açısından başarıyla yerine getirdiği Bayar'ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır (2010: 82-83):

(...) Yukarıdan beri tafsilata girmeden özetlemeye çalıştığım 1946 seçimleri sırasında ve seçimlerden sonra memleketin içine girdiği galeyanlı durumda, parti politikasını tespit etmekle ve yürütmekle Adnan Menderes, çok değerli bir parti ve politika adamı olarak temayüz etmiştir. Zaten iyi bir politika adamı, tehlikeli dönemelerde kendisini belli eder. 1946 seçimleri, memleketin tehlikeli dönemelerinden biridir. Bu devrede Menderes, partinin birinci planında belirmesini, görünmesini, durmasını ve sonra da kalmasını bilmiştir.

Menderes'e yönelik bu değerlendirmeyi 1950 sonrasında neden Menderes'in Bayar'ın yerine geldiği noktasında da dikkate almak lazımdır. Çünkü Bayar'ın Menderes'i yeteneklerine güvendiği, parti politikasını en az kendisi kadar benimseyip savunduğu ve bu dönemde Bayar ile birlikte hareket ettiği için seçmiş olması kuvvetle muhtemeldir ki bu durum da Menderes'in ikinci adam olduğunun göstergelerindedir. Samet Ağaoğlu'nun ilgili kongreden sonra Menderes'in konumu hakkındaki şu ifadeleri bu durumu açıklar niteliktedir (2011: 43-44):

Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi, Menderes'in siyasi hayatında bu bakımdan bir dönüm noktası sayılabilir (...) O günden itibaren Parti teşkilatında, Genel İdare Kurulu'nda, Meclis Grubu'nda herhangi bir başka sıfatı olmadan, yalnızca milletvekili ve genel kurul üyesi olarak Bayar'dan sonraki adam yerine oturdu. Artık Grup'ta da, Genel İdare Kurulu'nda da, teşkilatta da daha çok onun dedikleri veya onun da katıldığı fikirler benimsenecektir.

Menderes'in Bayar'ın yanındaki bu önemi ve ikinci adamlığının tasdiki DP'nin iktidara geldiği ilk günlerde daha da belirginleşmiştir. Bir süredir partinin Bayar'dan sonra en yetkili pozisyonlarına gelen Menderes, 1950 genel seçimlerinden sonra da Bayar'dan sonraki en üst makama gelmiştir. Menderes'in başbakanlığa getirilişi adeta ikinci adamlığını açıkça ortaya koymuştur. Çünkü Bayar'ın kendisine en yakın hissettiği kişiyi hem partinin hem de hükümetin başına geçirmiş olma ihtimali diğer tüm ihtimallerden akla yatkın gelendir. Zira yukarıda da bahsedildiği gibi Bayar bu dönemde partinin dizginlerini tamamıyla elinde tutmaktadır. Eğer istese başka bir kişiyi de bu makama getirebilecek kudrete sahiptir. Bayar'ın bu yetkiye sahip olduğunu, literatürde üstünde mutabakat sağlanan Menderes'i başbakanlığa getiren şu Bayar-Menderes görüşmesinden anlamak mümkündür. Menderes, Bayar ile görüşmesinde

“Arkadaşlarımızdan birini nasıl olsa hükümeti kurmaya memur edeceksiniz. Mahzur görmezseniz Fuad Köprülü arkadaşımızı tavsiye edecektim” demiş, Bayar ise “Başbakan sizsiniz Adnan Bey” cevabını vermiştir (Tuna, 2002: 99-100). Menderes’in ifadelerinden anlaşılacağı üzere Köprülü’nün başbakan olma ihtimali de vardır. Fakat Bayar net bir şekilde kararı vermiştir.

Bayar’ın neden Menderes’i seçtiği hususunda çeşitli iddialar vardır. Örneğin birinde Bayar’ın Menderes’i kolay idare edilebileceği için seçtiği ifade edilmektedir (Yalçın, 2004: 447). Nimet Arzık’ın, Bayar’ın damadı Ahmet Gürsoy’dan aktardığı şu ifadeler de bu tezi desteklemektedir (1966: 69-70): “*Ortada Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes vardı. Hoca⁵³ fitneydi, Refik Koraltan’da hayır yoktu, en zararsız Menderes’ti bu yüzden başvekil oldu.*”

Fakat Menderes’in seçilmesinde Tanel Demirel’in açıklamasının daha doğru olduğu düşünülebilir. Demirel’e göre Menderes daha kolay idare edilebilecek bir kişi olduğu için değil Bayar’ı 1946-1950 yılları arasında halkla kurduğu sıcak ilişkileriyle ve yüksek hitabet ve ikna kabiliyetiyle etkilediği için seçilmiştir. Ek olarak Demirel, Bayar’ın bu seçiminde şüphesiz oy kaygısının da etkili olduğunu belirtmekte ve Menderes’i hem seçmenler tarafından sevildiği hem de kendisi ile ayrı düşmediği için seçtiğini düşünmektedir (2016: 105). Nitekim Bayar’ın cumhurbaşkanı seçildikten sonra konuyla ilgili açıklaması da bu yöndedir (2010: 148): “*İlk düşündüğün şey, Demokrat Parti’nin ilk kabinesini kim kurmalıydı? Bütün arkadaşlarımı bir bir gözden geçirdim. Kanaatimce en ehliyetlisi Adnan Menderes’ti. Öyle ise onu Başvekil seçecektim.*”

Bayar’ın halkın içinden gelmiş, önce İTC sonra da Milli Mücadele saflarında belirleyici rol oynamış, Atatürk döneminde mebusluk ve vekillik yapmış, hatta başvekilliğe kadar yükselmiş tecrübeli bir devlet ve siyaset adamı olduğu (Ağaoğlu, 2011: 56) dikkate alındığında Menderes’i seçişinin şüphesiz Menderes’in sürekli Bayar tarafında saf tutmasının, yeteneklerinin ve dönemin konjonktürünün bir senteziyle gerçekleştiği sonucuna varılabilir (Ahmad, 2010, 56). Zira Menderes Şerif Demir’in (2011: 232) de ifade ettiği gibi hem bir süredir parti içinde Bayar’a yönelen muhalefetin karşısında durması hem de CHP’ye karşı muhalefetin etkin isimlerinden biri olmasıyla rüştünü ispat etmişti. Menderes’in ikinci adamlığının dönüm noktası, yani siyasal

⁵³ Hoca Fuat Köprülü’dür. Zira kendisi profesördü.

pozisyon olarak Bayar'ın isteğiyle Bayar'dan sonraki en güçlü gelerek 27 Mayıs 1960'a kadar hem başbakanlığı hem de DP'nin genel başkanlığını üstlenmesidir (Çulhaoğlu, 2001: 87). Bu anlamda Menderes'in kişisel özellikleriyle etkilediği, liderle kurduğu ilişkide her zaman liderin yanında ve yakınında durması, lideri desteklemesi ve lidere yardımcısı olması, ikinci adamlık kriterlerine uymaktadır.

Bu bakımdan ikinci adamlığın ölçütlerini karşılayan Menderes'in sonraki dönemde de bu vasıfları kaybetmediği hatta bir diğer ölçüt olan lider haricindeki üyeler üzerinde otorite sahibi olma niteliğine de haiz olduğu görülmektedir. Zira her ne kadar Bayar ile birlikte de olsa, öyle ki Bayar gücünün bir kısmını devrettiği Menderes'in "*Son ana kadar yanında yer alarak varlığını, hükümet üzerindeki gücünü gerektiğinde göstermekten*" imtina etmemiştir (Demir, 2011: 232), hem DP hem de hükümetin en yetkili iki kişisinden biridir.

DP iktidarı boyunca hükümetin ve parti yönetiminin üyelerini belirleme yetkisi Bayar ile Menderes'in elinde toplanmış ve bu iki isim partiye egemen olmuştu. Hatta partinin seçim çalışmalarında Bayar ve Menderes sürekli işbirliği içinde olmuş ve neredeyse her seçim öncesinde Bayar ile Menderes birlikte seçim mitingleri düzenlemişti (Toker, 1966a: 215). Menderes, DP'nin içinde milletvekili aday belirleme süreçlerinden parti içi organlarda bulunacak kimselerin seçimine kadar çoğu konu da partinin Bayar ile birlikte son sözünü söyleyen kişiydi. Böylelikle parti içinde sorgulanamayacak bir otoriteye sahip olan Menderes'e muhalefet eden kesimler de partiden uzaklaştırıldılar (Turan, 2011: 13). Zira Bayar ve Menderes DP teşkilatındaki bir organ olan Haysiyet Divanını kontrolü altına alarak partiden kimin tasfiye edileceğine karar veren konumdaydılar.

Osman Bölükbaşı ve Ahmet Tahtakılıç gibi DP'nin önemli isimleri de bu divanın kararları neticesinde partiden uzaklaştırılmıştı (Toker, 1966a: 76-79). Hatta 1954'den sonra başlayan parti içi muhalefet hareketinden sonra da Menderes'in ağırlığı hissetmiştir ve bu süreçte de birçok isim partiden tasfiye edilmiştir (Demirel, 2016: 264). Dolayısıyla her ne kadar Menderes'e karşı parti içi muhalefet ortaya çıkmış olsa da Menderes her defasında genel başkanlıkta kalabilmeyi başararak parti içindeki ağırlığını göstermiştir (Çulhaoğlu, 2001: 94). Bu bakımdan Menderes'in DP'nin başına geçtiğinden itibaren partide oldukça güçlü bir konuma geldiği yani parti içindeki liderliğinin 1950'den

itibaren ilerleyen yıllarda giderek daha da güçlendiği görülmektedir. Öte yandan Bayar'ın da doğrudan partinin içinde olmasa bile partinin üzerinde ciddi bir denetim yetkisini Menderes ile birlikte elinde tuttuğu ifade edilmelidir.

Bu anlamda, genellikle bir himaye ilişkisi üzerinden yürüyen Menderes ve partililer arasındaki ilişkide destekçilerin iyi konumlara geldiği eleştirenler ise partiden uzaklaştırıldığı tespit edilmektedir. Böylelikle yukarıdan aşağı giden güç silsilesinin başında sürekli Menderes'in oturduğu ve partide kararların çoğunlukla Menderes tarafından alındığı ifade edilebilmektedir. Menderes'in partideki bu gücü ve konumu üzerinde Bayar faktörünü görmezden gelmemek gerekir. Çünkü parti genel başkanlığı süresince Menderes, Bayar ile sürekli yakın ilişkisini korumuş ve Bayar'dan da aynı tutum ve davranışı görmüştür. Menderes'in parti ve hükümetin başında olmasına Bayar tam destek vermiştir (Sayarı, 2008b: 92-93). Hatta Menderes DP iktidarı boyunca birkaç kez başbakanlıktan istifa etmiş, her defasında Bayar'ın desteğiyle tekrar geri gelmiştir. Örneğin Menderes genel seçimler sonrası hariç olmak Kasım 1955'de parti grubundaki tartışmalar dolayısıyla istifa etmiş, fakat her defasında olduğu üzere 8 Mart 1951'de yeni bir kabine kurmak için Bayar hükümeti kurma görevini tekrar Menderes'e vermiştir (Sanal, 2003: 4-7). 1955 yılında parti içinde tekrar patlak veren krizde muhalifler Menderes'i oldukça sert bir dille eleştirmiş, fakat bu isimler Parti'nin Haysiyet Divanına verilerek sürecin sonunda partiden ihraç edilmişlerdir (Dilipak, 1990: 207). DP iktidarı boyunca genel başkanlık değişimi için herhangi bir kongrenin yapılmamasıyla tezahür eden Menderes'in bu konumu (Heper, 2011: 192), koltuğunun sağlamlığının bir göstergesi olduğu kadar Menderes'in Bayar tarafından sigortalandığı anlamına da gelmektedir.

Öte yandan, Bayar ile Menderes arasındaki ilişkide başbakan olduktan sonra Menderes'in daha etkin bir rol aldığı ifade edilebilir ki bu süreçte Menderes belirli konularda Bayar'ı etkileyebilen bir ikinci adam rolü oynamıştır. Örneğin Menderes'in nasıl bir rol üstlendiği dönemin şahitlerinden ve Menderes'in yeğeni Mehmet Özdemir Evliyazade'nin anılarında anlatılmaktadır. *Olayları Anlatıyorum* başlığını taşıyan bu eserde Evliyazade Menderes'in gerektiğinde Bayar ile ciddi tartışmalara girebildiğini ve Bayar'a karşı çıkabildiğini yazmaktadır (1960: 52). Dönemin gelişmeleri dikkate alındığında Menderes'in gerçekten de Bayar'ın kararlarını etkileyebildiği birkaç örnekle tespit edilebilir. Örneğin Menderes iktidarının şahitlerinden Cihat Baban (1970: 30),

Bayar'ın bir süredir Türkçe okunan ezanın Arapça okunmasına karşı geldiğini fakat Menderes'in ısrarı sonrasında ezanın camilerde Arapça okunmasına izin verdiğini yazmaktadır. Bayar'ın klasik laik çizginin savunucularından; Menderes'in ise daha milliyetçi ve muhafazakâr bir siyasal üsluba sahip (Demirel, 2016: 116) bir siyasetçi olduğu dikkate alındığında yaşanan gelişmede Menderes'in Bayar'ı etkileyebildiği ileri sürülebilir. Fakat bu ilişkiyi Cihat Baban'ın (1970: 45, 51) ifade ettiği gibi Menderes'in Bayar'a “*Yaptıramayacağı hiçbir şey yoktu*” şeklinde okumak da yanlış olur.

Bu bağlamda, Menderes'in iktidar yıllarında Bayar ile Menderes arasındaki ilişkinin ne tam olarak bir ast-üst ne de karşılıklı mücadeleye dayandığı söylenememektedir. Daha ziyade Menderes'in belirli anlarda öne çıktığı ve Bayar'ın pasif kaldığı ya da vice versa şeklinde bir ilişki söz konusudur. DP iktidarı döneminde ne Bayar'ın ne de Menderes'in yalnız başına kontrolü elinde tuttuğu ileri sürülememektedir (Demirel, 2016: 106). Fakat aralarındaki güven ve işbirliğinden şüphe etmek de yersizdir. Konuyla ilgili olarak Bayar'ın anılarındaki şu anekdotu aktarmakta yarar vardır (Bozdağ, 2009: 134-135):

(...) Adnan Bey'e Bu Ethem Bey'e gerektiğinden fazla önem veriyorsunuz. O bakanlıktan o bakanlığa durmadan taşımaktasınız! Bence, önem verdiğiniz ölçüde bir siyasi seviye değildir. Meclis'te bu işi daha liyakatle yapacak arkadaşlarımız vardır dedim. Adnan Bey 'Kendisine güvenim vardır. Bu sebeple Kabine'de bulundurmam istiyorum. Milli Savunma için de bu nedenle seçtim. Çalışmalarda kendisini izleyeceğim ve destekleyeceğim' dedi. Benim için kararnameyi imzalamaktan başka bir şey kalmamıştı; imzaladım. Çünkü Başvekil olarak benim de Adnan Menderes'e güvenim vardı ve kalmasını istiyordum.

Bayar'ın yukarıdaki ifadelerinden Menderes'in ikinci adamlığın ölçütlerine uyduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Menderes'in Bayar'ı kararlarında etkileyebildiği görülmektedir. Ek olarak Bayar'ın açık bir şekilde Menderes'e güvendiği ve başbakan olarak kalmasını istediği de anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan bu gelişmenin ikisi arasındaki anlaşmazlıkların nihayetinde bir uzlaşmaya dönüştüğünün de bir örneği olarak da okunabilir. İki arasındaki ilişkinin daha çok amiyane tabirle mevki ya da liderlik kavgası değil görüş farklılıklarına dayanan çatışmaları içeren fakat sonunda uzlaşılan bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu çizgide Bayar, Menderes ile ciddi anlamda bir uyum ile çalışmış ve işbirliği içinde olmuş, Menderes'i her koşulda desteklemiş ve kimseye tercih etmemiştir. Yukarıda da değinildiği gibi Menderes birkaç kez hükümetten istifa etmiş her defasında Bayar tekrar görevlendirmiştir (Aydemir, 2004: 142). Menderes ve Bayar'ın DP içindeki konumu Metin Toker'in yerinde tespitiyle tam da şu şekilde özetlenebilir (1966a: 113):

Liderler vardır, partilerinden kuvvetlidirler. Partiler vardır, liderlerinin tabiatlarını, karakterlerini hurka gibi giymişlerdir (...) Bayar ve Menderes de öyle olmuşlardır. Bunun için de, hataları zaman zaman partilerinin içinde görüldüğü ve kendilerine karşı saman alevine benzeyen mukavemetler çıktığı halde sonunda daima onlar hâkim olmuşlardır.

Dönemin siyasal gelişmeleri dikkate alındığında da Menderes'i çıkmaza girdiğinde destekleyen bir Bayar görüntüsü söz konusudur ki bu durumun da lider-ikinci adam ilişkisinin temel niteliklerinden biri olduğunun altını çizmek gerekir (Demirel, 2016: 378). George Harris'in (2008: 67) de ifade ettiği gibi Bayar ile Menderes arasında birbirlerini sürekli destekleyen birbirine arka çıkan ve iktidarda kaldıkları sürece belirli anlarda anlaşmazlığa⁵⁴ düşseler bile birbirine hiç rakip olmayan hatta birlikte hareket ederek güçlerini sağlamlaştıran bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmektedir. Cihat Baban (1970: 52) da Menderes ile Bayar arasındaki yakınlığın aslında cumhurbaşkanı-başbakan ilişkisinden daha da ileri gittiğini ve bir anlamda “*Kader yolculuğu*”na dayandığını düşünmektedir. Şevket Süreyya Aydemir (2004: 125) de bu “*Kader birliğini*” Bayar'ın DP'yi kurmak için çalışmalarına başladığı dönemden itibaren almıştır.

Sonuçta DP'nin Bayar-Menderes ikilisi tarafından yönetildiğinin su götürmez olduğu ifade edilmelidir. İki isim de Parti'nin Genel İdare Kurulu ya da Haysiyet Divanı gibi kilit organlarına egemen bir profil çizmişlerdir (Yaşar, 2014: 539). Öte yandan, Menderes hem Bayar'ı karizmasıyla etkilemiş hem liderinin otoritesine karşı çıkmamış hem Bayar ile diğer isimlerden daha yakın bir ilişki kurmuş hem de formel ya da değil siyasal pozisyonlar açısından Bayar'dan sonraki konumun sahibi olmuştur. Bayar ve Menderes hem partiyi hem de ülkeyi birlikte yönetmiş, partinin temel programının ne olacağını, bu programın kimler tarafından uygulanacağını, kimlerinden hangi pozisyonlarda görev alacağını genellikle bu iki isim birlikte belirlemişlerdir. Bayar (2010: 206) da on beş yıl birlikte olduğu Menderes ile siyasal anlamdaki temel fikirleri bir olduğu için temel görüşlerinin de her zaman bir olduğunu, Menderes'in tüm icraatlarında aynı derecede sorumluluğu paylaştığını, Menderes'in yerinde olsa yöntem farkı da olsa aynı uygulamalara başvuracağını yani Menderes ile yüzde yüz mutabık olduğunu açıklamıştır. Bu bakımdan nihai olarak Menderes ile Bayar arasından birinci-ikinci adam ilişkisinden bahsetmek mümkündür.

⁵⁴ Bayar, Menderes ile birlikte olduğu on beş yıl içinde sadece “Devr-i Sabık Yaratmama Taahhüdü ile CHP'nin mallarının hazineye intikali kanunu” konularında mutabık olmadığını ifade ediyor. Bkz. *Başvekilim Menderes*, Truva Yayınları, 2010, s. 195.

3.2.3.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?

DP ve Bayar'la birlikte iktidarın merkezine konumlanan diğer iki isim şüphesiz Mehmet Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'dır. Fakat bu iki isim de Bayar'ın ikinci adamı olarak nitelenememektedirler. Zira Menderes'in hem partide hem de iktidar kurumlarındaki pozisyonu hem de Bayar ile olan yakın ilişkisinin gerisinde kalmışlardır.

Bu isimlerden Mehmet Fuat Köprülü^{xviii} 1940'ların ortalarından itibaren de Bayar ile birlikte hareket ederek CHP içinde muhalefet hareketine dâhil olmuştur. Nitekim bu birliktelik 1946 yılında beraber parti kurmaya kadar da gitmiştir. Bu bakımdan Köprülü aslında Bayar ile birlikte hareket eden lider kadrodan biridir ve hareketin içinde önde gelen isimlerdendir. Örneğin DP'nin kurulması ile iktidara geldiği yıllar arasında partide Bayar'a genellikle Köprülü vekâlet etmektedir. Hatta 1946 genel seçimlerinden sonra mecliste kurulan DP grubunun başkanı Bayar iken başkan vekili Köprülü'dür (Sunay, 2013: 176). Dolayısıyla Köprülü'nün Bayar'ın başında bulunduğu organizasyonda ayrıcalıklı bir konumda olduğu tartışma götürmezdir. Bununla birlikte, Köprülü'yü Bayar'ın ikinci adamı olarak nitelemek doğru değildir. Çünkü Köprülü, Bayar'ın liderliğinde geçen sürede hiçbir zaman Menderes'in önüne geçememiş, ne görev aldığı pozisyonlar ne de Bayar ile ilişkisi Menderes'in Bayar'a yakın olduğu kadar olmamıştır. Dörtlü Takrir tartışmaları sırasında dahi Meclis'te Menderes ile Köprülü'nün tutumunu karşılaştıran Bayar'ın aşağıdaki ifadelerinden neden Menderes'in öne çıktığı hakkında bir yorum yapılabilir (2010: 44-45):

Bu müzakereler sırasında Menderes'in bir başka güçlü yanını tanıdım. Saldırlardan yılmıyor, sınırlarını bozmuyor, içinde fikir varmış gibi görünen sözlerin parlak balonlarını bir cümle ile patlatıp söndürüyordu (...) Yanım oturan Fuat Köprülü'nün birden ayağa kalktığını gördüm. Takriri geri almaya niyetli olduğu görüliyordu. Eteğinden çekip oturttum. Sert bir sesle biz verdiğimiz takriri geri alacak adamlar değiliz dedim.

Bayar'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere Menderes'in düşünce ve uygulama olarak Bayar'a daha yakın olduğu anlaşılmakta, Menderes bu bakımdan Köprülü'nün önüne geçmektedir. Fakat Köprülü'nün DP'nin ağır toplarından biri olduğu da şüphe götürmezdir. Zira Köprülü 1950 yılından 1957 yılına kadar DP'nin kurduğu tüm hükümetlerde Dış İşleri ile Devlet Bakanlığı Ve Başbakan Yardımcılığı gibi görevleri üstlenmiştir (Saral, 2003: 108). Bu bakımdan Köprülü'nün belirli bir döneme kadar Bayar-Menderes ikilisine yakın olduğu birlikte hareket ettiği ifade edilebilir (Baban, 1970: 338).

Fakat bu birliktelikte Köprülü en fazla üçüncü ya da dördüncü adam olarak değerlendirilebilir. Çünkü bu dönemde Menderes-Bayar ve Bayar-Köprülü ilişkisi ile Köprülü'nün partideki konumu irdelendiğinde Köprülü'nün Menderes'in önüne geçmediği görülmektedir. Örneğin Samet Ağaoğlu 1950'de DP'nin başına kimin geçeceği tartışmaları sürerken iki adayın olduğunu, fakat Köprülü'yü partililerin çoğunun Köprülü'yü istemediğini yazmaktadır (2011: 79). Öte yandan bu sürecin sonucuna gelindiğinde de Köprülü'nün ikinci adam olmadığı anlaşılmıştır. Çünkü parti iktidara geldiğinde lider, devletin başına geçerken; ikinci adam Menderes devletin başına en yakın pozisyona geçmiş, Köprülü bir alt düzey mevkide kalmıştır. Bu nedenle eğer Köprülü ikinci adam olsaydı, Bayar'ın Köprülü'yü başbakanlığa getirmesi lazım gelirdi biçiminde bir değerlendirme yapılabilir.

Köprülü'nün bu tarihten itibaren Bayar'ın çevresinde merkeze doğru değil çevreye doğru gittiğini ifade etmek gerekir. Çünkü Köprülü ile Bayar arasındaki bağ DP'nin İstanbul il örgütünün başına kimin geçeceği meselesi patlak verdiğinde gerilmeye başlamış ve Bayar'ın başkanlığa Kenan Öner'i getirmesiyle de ciddi anlamda zedelenmiştir (Harris, 2008: 70). 1950'lerin ortalarına gelindiğinde de DP içindeki iktidar mücadeleleri ve anlaşmazlıklar daha da görünür hale gelmiş ve kurucu kadrodan Köprülü 15 Nisan 1955'te Dış İşleri Bakanlığı görevinden istifa etmiş, Menderes Köprülü'yü Devlet Bakanlığına getirse de Köprülü 6 Eylül 1957'de DP'den istifa etmiştir (Çulhaoğlu, 2001: 89-90). Köprülü istifasıyla ilgili açıklamasında şunları söylemiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002b: 311):

Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum. Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilafları bir tarafa atarak bu gaye⁵⁵ uğrunda iş birliği yapmaları bir vatan borcudur.

Açıklamasından da anlaşılacağı üzere Köprülü açıkça DP'nin siyasi programından ayrıldığını beyan etmiş, Bayar ve Menderes'in karşısında yer aldığını dile getirmiştir. Bu duruma paralel olarak dönemin kamuoyunda Köprülü'nün, partinin iç işleyişinde Bayar ve Menderes'in tek söz sahibi olduğu gerekçesiyle istifa ettiği tartışılmıştır (Demirel, 2016: 262). Tartışmanın ihtivasından ziyade parti yönetimiyle bir anlaşmazlığın söz konusu olduğu rahatlıkla ifade edilebilir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 2002c: 148). Nitekim Köprülü de 1957 yılında gerçekleştirilecek olan genel

⁵⁵ Alıntı yapılan eserde bu gaye, Adnan Menderes iktidarının sona erdirilmesi olarak açıklanmaktadır.

seçimler öncesinde CHP milletvekilleriyle ülkenin çeşitli yerlerine seçim gezisi düzenleyerek DP'ye muhalefetini daha da somutlaştırmıştır (Baban, 1970: 341).

ABD'de öğretim üyesi olarak geçirdiği bir sürenin ardından tekrar Türkiye'ye dönen Köprülü 18 Aralık 1961 tarihinde Yeni Demokrat Parti adıyla bir parti kurmuştur. Fakat Parti toplumsal taban edinemeyince aktif siyasetten çekilmiştir (Günel, 2009: 128). Köprülü'nün tüm siyasal kariyeri dikkate alındığında aslında Bayar ile ilişkisinin birinci-ikinci adamlık zeminine oturmadığı görülmektedir. Köprülü'nün özellikle Bayar ve Menderes'le düştüğü anlaşmazlıklar sonucunda partiden istifa etmesi, bu durumun temel belirleyicisi olarak belirtilebilir. Hâlihazırda Menderes'in önüne geçemeyen konumuyla partinin önde gelenlerinden biri olarak kalan Köprülü, bu istifasıyla aslında Bayar'ın ikinci adamı olmadığını da tasdik etmiştir.

Lider kadrosundaki diğer bir isim Refik Koraltan^{xix} 1940'lı yılların başında Bursa Valiliği görevinde iken Milli Mücadele yıllarından tanıdığı Bayar ile tekrar bir araya geldiğinde Bayar'a yakınlığı başlamıştır. CHP'nin yönetim anlayışına yönelik eleştirel tutum, ikisi arasında kurulan bağın temel gerekçesi olarak belirtilebilir. Nitekim bu tutum bilindiği üzere ikiliyi daha sonra Dörtlü Takrir'e kadar getirmiştir (Koraltan, 2013: 32-34). Hatta bu dönemde Koraltan'ın Bayar'a diğer kuruculardan daha yakın olduğu belirtilmiştir (Kocak, 2010: 71). Bununla birlikte ileriki yıllar Menderes'in öne çıkışına sahne oldu. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi Bayar, Menderes'i hem partinin muhalefette hem de iktidardaki yıllarında diğerlerinin önüne geçirmişti. Bu nedenle 1946 yılında DP'nin dört kurucusundan biri olan Koraltan'ı DP iktidarı boyunca Bayar-Menderes ikilisinin hemen bir adım arkasında değerlendirmek daha doğrudur (Zürcher, 2015: 538).

Bu konumuyla Koraltan da Bayar'ın liderliğinde aynen Köprülü gibi ne üstlendiği görevler ne de Bayar ile ilişkisinin niteliği bakımından Menderes'in önüne geçecek bir siyasal kariyer çiz(e)memiştir. Fakat Koraltan'ı hem Menderes'in hem de Bayar'ın desteklediği bir isim olarak görmek mümkündür. Bayar-Menderes ikilisinin sürekli yanında olmuş fakat bu araştırmanın tanımladığı biçimde bir ikinci adam ol(a)mamıştır (Toker, 1966a: 122). Bu nedenle Koraltan'ın Menderes'in otoritesini kabul ettiği ve Menderes'i Bayar'dan sonra en güçlü kişi olarak gördüğü yorumu yapılabilir ki bu da Koraltan'ı ya üçüncü ya da dördüncü adam yapmaktadır.

3.2.4. Necmettin Erbakan ve İkinci Adamı

Necmettin Erbakan^{xx} ismi Türk siyasal hayatında 1970 yılına doğru mevcutlardan farklı bir siyasal eğilimle bir anda ünlenmeye başlamıştır. Bir süredir merkez sağın semsiyesi altında temsil edilen dindar muhafazakâr kesmin temsilciliğini üstlenen Erbakan, Milli Görüş adıyla formüle ettiği siyasal programı Türk siyasetinde birbirinin devamı olan Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1972-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998), Fazilet Partisi (FP, 1997-2001) ve Saadet Partisi (2001-...) aracılığıyla pratikleştirmiştir. 1969 yılında siyasete girişinden 2011'deki vefatına kadar devam eden bu akışta Erbakan ve Milli Görüş kadrosu, belirli aralıklarla siyasal alanın dışına çık(artıl)mış olsalar da Türk siyasal hayatının önde gelen aktörleri olmuşlardır.

1967'de Odalar Birliği Genel Sekreteri ve 1969'da da Odalar Birliği Genel Başkanı seçilen Erbakan AP hükümetinin seçimlerin geçersiz olduğunu ilan etmesiyle görevi bırakmak zorunda kalmıştır. 1969 yılında milletvekili genel seçimlerinde aday olmak için AP'ye başvuran Erbakan'ın talebi reddedilmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 2002c: 239; Özdalga, 2008: 143-144). AP'den siyasete girme girişimleri boşa çıkınca 1969 yılında Konya'dan bağımsız milletvekili adaylığı olmuş ve seçimler sonucunda Meclis'e girmiştir (Yeşilada, 2002: 64). Erbakan'ın siyasal aktivizminin giderek arttığı bu süreçte başlatılan Milli Görüş'ün partileşme süreci 26 Ocak 1970 tarihinde Milli Görüş'ün ilk partisi MNP'nin kurulmasıyla son bulmuştur (Zürcher, 2015: 372). Fakat Anayasa Mahkemesi laikliğe aykırı faaliyetler yürüttüğü gerekçesiyle MNP'yi 1971 yılında kapatmıştır. Milli Görüşçüler de 11 Ekim 1972 tarihinde Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında MSP'yi Erbakan'sız kurmak zorunda kalmış olsa da kısa bir süre sonra Erbakan partinin başına geçmiştir (Çakır, 2001: 228; Albayrak, 1989: 73).

1980 yılındaki askeri darbeye kadar partisinin başında kalmışsa da darbe rejimi tüm partilerle birlikte MSP'yi de kapatıp Erbakan'ı siyaseten yasaklı hale getirince Milli Görüş'ün bir diğer partisi RP'de de yer alamayan Milli Görüş lideri, 1987 yılında yasakları kaldıran referanduma kadar parti dışından siyaseti etkilemeye devam etmiştir. Genel başkanlığa geçmesinin ardından 1995 yılındaki genel seçimlerden büyük bir başarıyla çıkan RP ve Erbakan, 1996 yılında DYP ile kurulan koalisyon hükümeti sayesinde iktidara gelmiştir (Arpacı, 2017: 83). Fakat 28 Şubat 1997'de başlayan sürecin sonunda RP de kapatılmış ve Erbakan tekrardan siyaseten yasaklanmıştır. Bu yıllarda

kurulan Milli Görüş'ün bir diğer partisi FP'yi dışarıdan müdahalelerle yönetmeye devam eden Erbakan 2001 yılında kurulan Saadet Partisi'nde 2003-2004 ve 2010-2011 yıllarında Genel Başkan'dır (Yalanız, 2021a: 16-43). Kırk yılın üzerindeki siyasal kariyeri dikkate alındığında Erbakan Türk siyasal hayatının önde gelen liderlerindedir. Dolayısıyla Milli Görüş'ün ideoloğu ve uygulayıcısı Erbakan'ın da ikinci adamının irdelenmesi gerekir.

Bu bağlamda ilk olarak belirtilmesi gerekir ki görece uzun siyasal kariyeri Erbakan'ın aynı zamanda birçok isimle birlikte çalışmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, başından beri Erbakan'la olan ve Erbakan'ın vefatına kadar birlikte siyaset yapan yakın bir kadrodan da söz etmek mümkündür. İkinci adam kavramının işaret ettiği anlam doğrultusunda Erbakan'ın ikinci adamının bu kadrodaki isimlerden biri olacağı aşikârdır. Süleyman Arif Emre, Fehim Adak, Recai Kutun, Şevket Kazan ve Oğuzhan Asiltürk bu isimler arasında sayılabilmektedir. Zira Milli Görüş partilerinin dikkate alınırca bu isimlerin Milli Görüş partilerinin yönetim mekanizmasında da yer aldığını ayrıca belirtmekte yarar vardır.

Değinilen isimlerden farklı Erbakan ile birlikte siyaset yapan ve Erbakan'ın lider kadrosu içinde sayılabilecek isimlerden de söz edilebilir. Örneğin bir süreliğine RP'nin genel başkanlığını üstlenen Ahmet Tekdal, RP'nin kapatılma davası nedeniyle kurulan FP'nin genel başkanı olan İsmail Alptekin, Milli Görüş'ün partilerinde üst düzey pozisyonlarda görev yapan Mustafa Kamalak, Temel Karamollaoğlu ve Yasin Hatipoğlu bu isimler arasındadır. Literatürde de Erbakan'ın danıştığı ve görüşlerini aldığı bir yakın çevresinin olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Erdoğan Günel (2009: 392:393) Oğuzhan Asiltürk, Süleyman Arif Emre, Şevket Kazan, Recai Kutun, Yasin Hatipoğlu ve Fehim Adak'ı Erbakan'ın dar çevresi kapsamında değerlendirmektedir. Milli Görüş hareketi üzerinde önemli çalışmaları bulunan Ruşen Çakır (2000) da Oğuzhan Asiltürk, Şevket Kazan, Recai Kutun, Fehim Adak ve Süleyman Arif Emre'yi Erbakan'ın yakın kurmayları olarak sıralamaktadır. Saadet Partisi Yirmi Yedinci Dönem Konya Milletvekili ve Saadet Partisi Gençlik Kolları Başkanı Abdulkadir Karaduman'a Erbakan'ın yakın kadrosu sorulduğunda şu isimleri saymaktadır (Kişisel Mülakat, 28.11.2022): Oğuzhan Asiltürk, Recai Kutun, Süleyman Arif Bey, Şevket Kazan, Yasin Hatipoğlu, Temel Karamollaoğlu, Ahmet Tekdal, Lütfi Doğan ve Fehim Adak.

Hem Erbakan'ın siyasal kariyeri hem çevresindekilerin beyanları hem de literatürden hareketle Oğuzhan Asiltürk, Recai Kutun, Süleyman Arif Emre, Yasin Hatipoğlu, Fehim Adak, Lütfü Doğan, Ahmet Tekdal, Şevket Kazan ve Temel Karamollaoğlu Erbakan'ın dar çevre lider kadrosu olarak belirlenebilir. Çünkü bu isimlerin hepsi Erbakan'ın siyasal kariyeri boyunca Erbakan'la birlikte siyaset sahnesinde yer almış ya Erbakan'ın olduğu hükümetlerde bakanlık görevi üstlenmiş ya Milli Görüş partilerinin genel başkanı olmuş ya da partinin içinde karar verici olmuşlardır.

Öte yandan Erbakan'ın ikinci adamının analizinde dikkate alınması gereken bir diğer husus da liderin Milli Görüş hareketi içindeki konumu ile bu konuma bağlı bir şekilde teşekkül edilmiş Milli Görüş'ün teşkilatlanmasıdır. Çünkü Milli Görüş bu bakımdan Türk siyasal hayatındaki diğer partilerden belirli farklar ihtiva etmektedir. Bu nedenle Erbakan'ın ikinci adamı kimdir sorusuna cevap verirken Erbakan'ın liderlik üslubu, yönetim anlayışı ile Milli Görüş'ün parti içi dinamikleri ile teşkilatlanmasını da hesaba katmak gerekmektedir.

Bu anlamda ilk olarak ifade edilebilir ki Milli Görüş, Işıl Arpacı'nın (2017: 196) belirttiği gibi Türk siyasal hayatında yalnızca kurduğu siyasal partilerden ibaret bir hareket değil farklı misyonlarla fakat aynı amaca doğru hareket eden güçlü bir örgütsel yapıya sahip harekettir. Milli Görüşçü Kuruluş ve Organizasyonlar (MİLKO) adını alan bu teşkilatta yurt içi ve yurt dışında olmak üzere birçok alt kuruluş vardır (Arpacı, 2017: 198; Yeşilada, 2002: 73-74): “*Kurulması Planlanan Kuruluşlar, Bilimsel, Mesleki ve Siyasal Örgütlenme, Danışma Birimleri, Gençlik, Eğitim, İş Dünyası, Engelliler ve Yardımlaşma Örgütlenmesi, Yayın Organları, İletişim Birimleri ve Yurtdışı Örgütlenme.*”

Bu teşkilatlanma aynı zamanda Milli Görüş'ü Türk siyasal hayatındaki diğer siyasal hareketlerden partinin teşkilatlanmadaki yeri bakımından ayırmaktadır. Çünkü Milli Görüş'te siyasal parti, MİLKO adı verilen bu teşkilatta *Siyasal Örgütlenmenin* alt organizasyonlarından biridir. Milli Görüş'ün amaçlarına hizmet eden bir araçtır. Bununla birlikte, bu durum siyasal partinin önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira Ruşen Çakır'ın (2017: 754) da ifade ettiği gibi partiler, Milli Görüş'ün temel mücadele araçlarından biri olmuştur. Bu yönleriyle Milli Görüş'te siyasal partiler, toplumsal dönüşümü gerçekleştirmeyi ve devlet yönetiminde söz sahibi olmayı gerçekleştirecek araçlar bağlamında okunabilir.

Partilerin Milli Görüş içindeki konumuyla lider konumu arasında da doğrudan bir ilişki söz konusudur. Erbakan, Milli Görüş Lideri olmakla teşkilatın tümünün lideridir. Partilerde ise genel başkan pozisyonundadır. Burhanettin Can (2017: 43-44) Erbakan'ın Milli Görüş hareketinde siyasal partilerin yalnızca siyasal alana dönük bir unsur olduğunu, Milli Görüş'ün araştırma merkezinden gençlik derneğine, yayın organlarından vakıf ve derneklere uzanan geniş bir yapıdan oluştuğunu ve Erbakan'ın şahsında hem siyasal alanın hem de diğer alanın liderliğinin birleştiğini ifade etmektedir. Oğuzhan Asiltürk (2021) de “*Erbakan Hoca'mızın yasaklı olduğu dönemlerde bir arkadaşımız Genel Başkan olarak görevlendirilirdi. Genel Başkan olarak görevlendirilen kişi, dâvânın başında bulunan Erbakan Hoca'mızdan habersiz hiçbir şey yapmazdı. Kendi görüşüne göre hareket etmezdi*” ifadeleriyle Erbakan'ın belirleyiciliğinin altını çizmektedir.

Ruşen Çakır'ın (2001: 223; 2017: 768) ifade ettiği gibi “*Milli Görüşçüler için Necmettin Erbakan efsanevi bir kişiliktir*” ve “*Milli Görüş hareketini bir Erbakan hareketi olarak tanımlamak, Milli Görüşçülere de Erbakancı*” demek daha doğru olacaktır. Bu bakımdan Erbakan'ı bir siyasal parti genel başkanı olarak görmek, Erbakan'ın liderliğini indirgemeci bir yaklaşımla değerlendirmek olacaktır. Çünkü Işıl Arpacı'nın (2017: 407) belirttiği gibi Erbakan siyasal üslubunda Sünni siyaset teorisini benimsemiş, lideri olduğu partiler bu teorinin temel esasları olan istişare, bey'at ve emanetin ehline verilmesi ilkelerine göre yönetilmiş ve Milli Görüş'te lidere itaat lider ile takipçileri arasındaki ilişkinin esas belirleyicisi olmuştur.

Son olarak Milli Görüş'ün yönetimine hâkim olan temel ilkelere de değinmekte fayda vardır. Bu anlamda ilk olarak belirtilmesi gerekir ki Milli Görüş partilerinin hepsinde katı bir hiyerarşik ilişki söz konusu olmuştur. Diğer ifadeyle Milli Görüş'ün parti organizasyonunda kapalı ve dikey bir hiyerarşiden bahsetmek mümkündür. Yukarıdan aşağıya bir “*Emir-komuta*” zincirinin hâkim olduğu bu işleyişin parti-içi demokrasi açısından belirli sorunları olsa da partilerde kararlar yukarıda alındığı ve aşağıya doğru uygulandığı ifade edilebilir (Baykal ve Çaha, 2017: 9-10). Parti milletvekillerinin genellikle parti yönetiminin desteklediği kararları Meclis'te neredeyse fire vermeyerek desteklemesi, bu anlayışın yansımalarından biri olarak okumak mümkündür (Özbudun, 2001: 254).

Bu hiyerarşiyle ilişkili olarak Milli Görüş'te bir de Erbakan'ın belirttiği gibi “*Bizde vazife istenmez verilir*” ilkesi hâkimdir (Arpacı, 2017: 95). Dolayısıyla Milli Görüş içinde lider-teşkilat arasında her zaman astın üstün otoritesini kabul ettiği ve bu silsilenin tabandan lidere kadar tüm alanlarda egemen olduğu bir düzenin işlediği ifade edilebilir. Bu düzende liderin yani Erbakan'ın konumu öylesine güçlüdür ki bu durum Ruşen Çakır'ı Erbakan'ın liderliğinde bir dini itaat bağı (şeyh-mürit) olduğu yönündeki şu değerlendirmeyi yapmaya yöneltmiştir (2001: 224):

Erbakan, 'Diğer partilerin seçmenleri var, bizimse inananlarımız var' sözünü sık sık tekrarlarlarken haklıydı. Onunla taraflarının arasındaki bağ, gizliliğin esas olduğu Bâtını dinsel tarikatlarda şeyhle müritleri arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Dolayısıyla Erbakan'ın her toplantı sonunda başparmakları havaya kaldırtıp ant içirmesi, bir nevi “biat töreni” veya ‘inisiyasyon seremonisi’ olarak görülebilir.

Her ne kadar Erbakan'ın Milli Görüş içindeki konumu Ruşen Çakır'ın bu değerlendirmesi kapsamında somut olarak tespit edilemese de harekette esas karar vericinin Erbakan olduğu tartışma götürmezdir. Bu bağlamda Erbakan'ın Milli Görüş içindeki sorgulanamaz konumu ve egemen lider olduğu ile Milli Görüş'ün iç işleyişindeki hiyerarşik karar alma süreçleri ve görev istenmez verilir ilkesi birlikte değerlendirildiğinde, ikinci adam analizinin lider merkezli yapılmasının daha doğru olacağı anlaşılacaktır. Çünkü Erbakan'ın ikinci adamı da Erbakan'ın başında bulunduğu Milli Görüş hareketindeki konumu dikkate alınarak analiz edilmelidir. Nasıl ki Erbakan yalnızca bir genel başkan değilse Erbakan'ın ikinci adamını da yalnızca Milli Görüş partilerindeki pozisyonlarla açıklamak mümkün değildir. Çünkü bu isim Milli Görüş organizasyonunun tümünde Erbakan'a en yakın, en büyük destekçi ve Erbakan'dan sonraki en yetkili isim olmalıdır.

3.2.4.1. İkinci Adam: Oğuzhan Asiltürk

Oğuzhan Asiltürk, 25 Mayıs 1935 tarihinde Malatya'nın Hekimhan ilçesinde dünya gelmiştir (TRTHABER, 01.10.2021). Öğretmen Mahmut Besim Asiltürk ile ev hanımı Fatma Asiltürk'ün beş çocuğundan biridir. İlk ve ortaokulu Malatya'da tamamlayan Asiltürk, lise eğitimini Sivas'ta almıştır (Biyografi.info, t.y.). Asiltürk, lise eğitiminin ardından babasının tayin durumu nedeniyle Antakya'da yaşamaya başlamış ve burada dini ilimler üzerinde eğitim alarak bu alanda kendini geliştirme imkânı bulmuştur (Aydın, 2021a: 62). Asiltürk'ün yetiştiği ailenin netice itibarıyla sabit gelirli orta sınıfa ait bir aile olduğu görülmektedir.

Asiltürk, Antakya’da aldığı iki yıllık medrese eğitiminden sonra 1954 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi inşaat mühendisliği bölümünü kazanarak yükseköğrenimine başlamıştır. Mezuniyetinden sonra Ankara’da ticarete atılmış ve 1966 yılında da Sevinç Hanım ile evlenmiştir. Erbakan ile üniversite yıllarında tanışan Asiltürk, 1969 yılında Milli Görüş’ün siyasal alana resmi olarak ilk adımı olan Müstakiller Hareketi’nden itibaren Erbakan’ın yanında almış ve bu birlikteliği vefatına kadar Milli Görüş’ün partilerinde çeşitli görevlerle sürdürerek Milli Görüş’ün en önde gelen isimleri arasında yer almıştır (Aydın, 2021b: 215). Siyasal kariyerinin en başından beri Erbakan ile birlikte şekillendiği görülen Oğuzhan Asiltürk’ün, Erbakan’ın liderliği ile Milli Görüş içindeki konumu ve Milli Görüş’ün organizasyonu dikkate alındığında hem kişilik özellikleri hem liderle kurduğu ilişki hem de bulunduğu formel ya da informel siyasal pozisyonlar bakımından Necmettin Erbakan’ın ikinci adamı olduğu ifade edilebilir.

Bu tespitten hareketle Asiltürk’ün ikinci adamlığının analizine ilk olarak kişisel özelliklerinin incelenmesiyle başlanabilir. Buna göre lideri etkileyebilecek yetenek ve becerilere sahip olduğu ifade edilebilir. Örneğin beraber yıllarca aynı çatı altında siyaset yaptığı Recai Kutan, Asiltürk’ü “*Biraz sert üslubuyla, fevkalade zekâsı ve gayretli bir çalışma düzeniyle ve siyasal tecrübesiyle*” tanımlamaktadır (Selim, 2002: 287). Ayrıca Asiltürk’ün oldukça disiplinli olduğu ve üstlendiği görevleri en ince ayrıntısına kadar hesaplayan ve takip eden bir üslubu benimsediği de belirtilmektedir (Kılıçer, 2021c: 33). Asiltürk’ün kişilik özelliklerinde öne çıkan bir diğer yön de çevresinde cereyan eden olay ve gelişmelere müdahaleciliği, açık sözlülüğü ve inandığındaki ısrarcılığı olarak sıralanabilir. Milli Görüş’ün önemli isimlerinden Şevket Kazan’ın şu ifadeleri Asiltürk’ün bu tabiatını ortaya koymaktadır (Selim, 2002: 288):

Oğuzhan Asiltürk, her meseleye karışır tarzındaki bir itham, onun huyunu tanımamaktan kaynaklanıyor. Gerçekten karışır. Mesela şu camide, müezzin ezan okurken onun ölçütlerine göre bir hata yaparsa, gider, yanlışı söyler. Birisi bir fikir beyan etsin. Lütfü Doğan⁵⁶ Hoca mesela, dini bir konuda konuşsun çıkar onunla tartışır.

Bir süre aynı tutukevinde kaldığı Oral Çalışlar’ın (1990: 48) ifadelerine göre de Asiltürk “*İnatçı ve tartışmacı*”, dini esaslara çok dikkat eden hatta hapishanede kaldığı günler boyunca diğer MSP’lileri bu konuda sürekli uyaran birisidir. Temel Karamollaoğlu da Asiltürk’ün kişiliğini “*İyi niyetli, kararlı, kendi aldığı kararlarda sabit*

⁵⁶ Lütfü Doğan’ın ilahiyatçı ve On Birinci Diyanet İşleri Başkanı olduğu dikkate alındığında Asiltürk’ün müdahaleciliği daha doğru anlaşılabilir.

olma özelliğiyle tanındık. Her zaman herkesle aynı fikirde olmaz. Farklı kanaatlerde de olsa inandığı fikri somuna kadar savunan bir kişiliğe sahipti” ifadeleriyle açıklamaktadır (Kılıçer, 2021a: 16). Öte yandan Asiltürk’ün bir mantık insanı ve ciddi anlamda muhakeme kabiliyetine sahip olduğu da ifade edilmektedir (Kutan, 1989: 167). Bu bağlamda Asiltürk’ün ikinci adamda olması gereken belirli yetenek ve becerileri taşıdığı söylenebilir.

Asiltürk’ün Milli Görüş’ün zeminini oluşturan dini bilgilere hâkim olduğu, İslam ile Kur’an’ı dünya görüşünün merkezine yerleştirdiği, Kur’an ve ayetler ile hadis ilmine vakıf olduğu ve çok sayıda hadisi ezbere bildiği belirtilmektedir (Kılıçer, 2021c: 24). Buradan hareketle Asiltürk’ün dindar bir kişi olarak tanımlanabileceği, siyaseti ve dolayısıyla Milli Görüş’ü de bu minvalde okuduğu düşünülebilir. Yaşamını “*Ne yaptysam İslami hassasiyetlerini gözeterek yaptım*” (Aydın, 2021a: 61) ifadeleriyle açıklayan Asiltürk’ün dünya görüşüne yön veren İslami anlayışın aynı zamanda siyasal duruşunu ve Erbakan ile ilişkisini de şekillendirdiğini düşünmek gerekir. Diğer ifadeyle Erbakan ile birlikteliğinin ve yakınlığının temel gerekçelerinden biri olarak Asiltürk’ün zihin dünyasının Erbakan’a yakın olması sayılabilir. Çünkü Asiltürk’ün zihin dünyasına olduğu gibi İslam, Erbakan’ın tüm siyasal söylem ve programına, Milli Görüş’e ve bu hareketin ana esasları, işleyişi ve yönetimine temel oluşturmaktadır (Arpacı, 2017: 101). Oğuzhan Asiltürk de “*Benim açımdan Milli Görüş, nedir dersiniz. Bir tarif ile özet olarak söyleyecek olursam: Milli Görüş, ruhlu Müslümanlığın ta kendisidir. Bu her şeyi ifade eder*” (Tuğrul, 2021: 56) ifadeleriyle inancının Milli Görüş ile aynı zeminde bulunduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla hayata ve siyasete aynı pencereden baktıkları anlaşılabilir. Asiltürk ile Erbakan’ın aynı refleksle aynı amaca hizmet etmeleri birinci-ikinci adam ilişkisine uygundur.

Öte yandan Erbakan ile Asiltürk arasındaki bu yakın bağ Milli Görüş’ün siyasal hayata dâhil olmasından önceki tarihlere denk gelmektedir. Asiltürk, Erbakan’ın İTÜ’deki doçentlik yıllarında tanıştığı öğrencisidir (Yalçın, 2012: 93). Bu dönemi Asiltürk şöyle anlatmaktadır (Tuğrul, 2021: 50-51):

Ben 1954-1955 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’ne girdim (...) Erbakan Hocamız da o yıllarda Almanya’dan yeni dönmüş, Makine Bölümü’nde genç bir doçent idi (...) Erbakan Hoca bizleri her hafta cumartesiye pazara bağlayan gece toplardı. Erbakan Hoca ile ilk temasımız Teknik Üniversite’de böyle başlamış oldu.

Bu tanışmadan sonra ikisi arasındaki bağ giderek kuvvetlenmiştir. Özellikle beraber gittikleri dini sohbetler bu ilişkinin ilerlemesine olanak tanımıştır. Nitekim Asiltürk, Erbakan'ın yönlendirmesiyle bu yıllarda Mehmet Zahit Kotku'nun Ümmü Gülsüm Mescidine devam etmiş ve burada dini sohbetlere katılmıştır (Aydın, 2021b: 222). Böylelikle başlayan Erbakan-Asiltürk ilişkisi siyasal alana taşınmış ve Erbakan'ın vefatına kadar kesintisiz devam etmiştir

Hem sivil hem de siyasal alanda Erbakan'a oldukça yakın olan Asiltürk'ün özellikle siyasal kariyeri dikkate alındığında liderle ilişkisi bakımından ikinci adamlık koltuğuna oturduğu ifade edilebilir. Uzun yıllar devam eden bu ilişkide Asiltürk, Erbakan ile belirli konularda fikir ayrılığına düşmüş olsa dahi nihayetinde liderin sözünden ayrılmayan, her koşulda liderin destekçisi ve yardımcısı rolünü üstlenmiştir. Bu nedenle hem Milli Görüş kadroları hem de medya tarafından genellikle "*Erbakan'ın Sağ Kolu*" olarak anılmıştır (Sayın, 2021). Asiltürk ile Erbakan arasındaki ilişkiyi Saadet Partisi Genel Başkanı Temel Karamollaoğlu da bir röportajında Asiltürk'ü kastederek "*Neticede bu davaya bağlılığını bilirdik. Erbakan hocamız da onu her zaman takdir ederdi. Onu hiçbir zaman bundan dolayı yanından da ayırmadı, hep beraber oldu*" ifadeleriyle tarif etmektedir (Kılıçer, 2021a: 17). Bu bağlamda liderin davası Milli Görüş'ün en yakın takipçisi ve destekçisi olduğu anlaşılabilir. Asiltürk'ün Milli Görüş'ü en az Erbakan kadar benimsediği ve her koşulda desteklediği ifade edilmelidir. Zira kendisi de siyaseti "*Eğer davasına inanan insanların elinde yürürse, o zaman anlamlı da olur, topluma da hizmet eder*" biçiminde değerlendirmektedir (Selim, 2002: 208). Milli Görüş'ün içindeki önemli isimlerden olan Recai Kutan Asiltürk'ün "*Milli Görüş hareketinin başarılı olabilmesi için geceli gündüzlü çalıştı*"ğının altını çizerken (Kılıçer, 2021b: 23) Abdulkadir Karaduman da Erbakan'ın belirlediği Milli Görüş'ün temel esaslarının Asiltürk'ün "*Olmazsa olmazları*" arasında yer aldığını ifade etmektedir (Kılıçer, 2021d: 42).

Asiltürk, bu doğrultuda, kişiliğiyle de ilişki olarak Erbakan ile belirli konularda fikir ayrılığına düşmesinin ötesinde her koşulda Milli Görüş ve Erbakan'a bağlı bir ikinci adam olarak tanımlanabilir. Temel Karamollaoğlu benzer şekilde Asiltürk'ün davaya olan bağlılığını "*Oğuzhan Bey'i her zaman milli görüş davasına bağlı bir insan olarak tanıdım*" cümlesiyle özetlerken liderle ilişkisini "*Erbakan hocamızla da bazen konuştuğumuzda daha farklı bir düşüncesi, fikri varsa onu açıkça ortalığa koyar ama alınan karar elbette mecburen uyardı*" ifadeleriyle anlatmaktadır (Kılıçer, 2021a: 15-16).

Karamollaoğlu'na paralel olarak Karaduman'ın ifadelerinde de Asiltürk'ün Erbakan ile ilişkisindeki üslubu “*Yeri geldiğinde Hoca'mıza da sert çıkmak, Hoca'mızla tartışmak ama günün sonunda kendi düşüncesine ters bir karar çıkması durumunda dahi onun dediğini herkesten daha fazla sahiplenmek ve savunmak*” biçiminde tanımlanmaktadır (Kişisel Mülakat, 28.11.2022). Asiltürk'ün kendisi de liderle olan bu ilişkisini şu sözcüklerle anlatmıştır (Selim, 2002: 166-167):

(...) Bana çok yerde şunu söylemişlerdir: 'Genel İdare Kurulu'nda Hoca'yla en çok münakaşa eden sensin. Dışarı çıkıyorsun, en çok savunan da sen oluyorsun. Ne biçim şey bu?' İşte bu, bir kuraldır; fikrinizi söyleyeceksiniz, sonuna kadar da savunacaksınız. Hep 'Benim dediğim olacak diyemezsiniz' (...)

Erbakan ile Asiltürk'ün arasında kurulan ilişkinin özellikleri irdelendiğinde Asiltürk'ü ikinci adam pozisyonuna oturtmak mümkündür. Çünkü kişilik özellikleri ve Milli Görüş'te üstlendikleri roller dikkate alındığında birbirini tamamlayan iki siyasetçi olarak değerlendirilebilirler. Örneğin Erbakan daha yumuşak ve naif bir üslub sahipken Asiltürk daha sert ve ketumdur. Ek olarak, Erbakan Milli Görüş lideri olarak ön planda yer alan ve kitleleri harekete geçirecek Milli Görüş'e kanalize eden lider rolünü üstlenmişken Asiltürk daha çok geri planda bu kitlelerin denetiminden ve bir arada tutulmasından sorumlu olan yardımcı rolünü benimsemiştir (Abdulkadir Karaduman, Kişisel Mülakat, 28.11.2022). Asiltürk'ün bu rolü üstlenmiş olmasının aslında Erbakan ile aynı zihin haritasına sahip olmasından ileri geldiği düşünülebilir. Ya da tersi bir değerlendirmeye Erbakan'ın Asiltürk'ün bu özelliğini bildiği ve güvendiği için Asiltürk'ü yardımcı olarak görevlendirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Erbakan'ın Asiltürk'e güvenmesinin verdiği her türlü görevde İslami hassasiyetleri gözeteceği ve dolayısıyla Milli Görüş'e uygun hareket edeceğinden ileri geldiği ifade edilebilir.

Asiltürk'ün Erbakan ile birbirini tamamlayan bu ilişkisi ve üslubunun siyasal hayatta da karşılığı olduğu ve bazı olaylara yansıdığı görülmektedir. Bir ikinci adam olarak gerektiğinde lidere karşı farklı fikir ya da alternatifler sunabilen Asiltürk nihayetinde liderin görüşünü en az kendi görüşü kadar savunabilmiştir. Örneğin 1974 yılında MSP'nin CHP'yle koalisyon hükümeti kurduğu dönemden önce bu koalisyonu risklerini ifade eden Asiltürk, Erbakan'ın direktifleri doğrultusunda koalisyonun mimarlarından biri olmuştur (Yalçın, 1994: 73). Bir diğer örnek 2008 yılında yaşanan gelişmeler üzerinden verilebilir. Çünkü 2008 yılında gerçekleştirilen III. Büyük Kongre'de Saadet Partisi'nin Genel Başkanlığına Genel Başkan Yardımcısı Numan

Kurtulmuş aday olmuştur (Vatan, 26.10.2008). Bu kongreden önce Saadet Partisi'nin Genel İdare Kurulu Kurtulmuş'un aday olmasını kabul etmiş, fakat Asiltürk bu karara şerh koymuştur (Ocaklı, 2008). Bununla birlikte, Saadet Partisi Başkanlık Divanı Numan Kurtulmuş'u tek başına aday gösterdiğinde Asiltürk'ün Kurtulmuş'un desteklenmesi için elinden geleni yaptığı ifade edilmektedir (Aydın, 2021b: 241; Hürriyet.com.tr, 09.10.2008). Burada Asiltürk'ün kişiliğinin liderle olan ilişkisini şekillendirdiği ileri sürülebilir. Çünkü Asiltürk inancında ısrar eden biridir ve karşısındaki Erbakan dahi olsa inandıklarını savunmaktan geri durmamaktadır. Fakat ne olursa olsun liderin otoritesine de karşı çıkmamaktadır.

Asiltürk Milli Görüş hareketinin partili siyasetinde bulunduğu görevler bakımından da ikinci adam konumundadır. Hem Milli Görüş'ün başından beri partilerde lidere en yakın pozisyonlarda bulunan bir isim olmuş hem de Milli Görüş partilerinde Erbakan'ın bulunduğu dönemlerin hepsinde yönetim kadrolarında yer almıştır. Örneğin Erbakan'ın ilk kez bağımsız milletvekili olduğu 1969 Genel Seçimleri'nden önce Konya'daki seçim çalışmalarında bizatihi yer alarak Erbakan'a destek vermiştir (Aydın, 2021b: 224). Milli Görüş'ün ilk partisi MNP'de Ankara İl Başkanlığına gelen Asiltürk, parti kapatılınca yerine kurulan MSP'nin de kurucuları arasında yer almış hem Genel İdare Kurulu üyeliği hem de Genel Sekreterlik görevlerini üstlenmiştir (Albayrak, 1989: 135). 1973 yılında yapılan genel seçimlerde MSP'den Ankara Milletvekili seçilerek Meclis'e giren Asiltürk, 15 Ekim 1978 tarihinde yapılan MSP IV. Büyük Kongresi'nde de Genel İdare Kurulu'nda yer alarak yönetimdeki nüfuzunu devam ettirmiştir (Yalanız, 2021a: 13). 1980 sonrası siyaseten yasaklı olduğu dönemin bitişinde de Erbakan ile birlikte partinin yönetimine dâhil olan Asiltürk, 11 Ekim 1987 tarihinde yapılan RP'nin II. Olağan Kongresi'nde Erbakan genel başkan seçildiğinde Parti'nin Merkez Karar Yürütme Kurulu üyeliğine ve genel sekreterliğine getirilmiştir (Yalçın, 1994: 197).

1987-1991 yılları arasında parti çalışmalarına devam eden Asiltürk, 1991'de genel seçimlerde RP'nin Malatya Milletvekili olarak Meclis'e girmiş ve Meclis'te RP'nin grup başkanvekilliğini üstlenmiştir. 1999 yılında FP'den tekrar Malatya Milletvekili seçilen Asiltürk, partinin kapatılmasının ardından kurulan Saadet Partisi'nde de aktif görev almış ve Milli Görüş'ün üst organlarından biri olan Yüksek İstişare Kurulu'nun üyelerinden biri olmuştur (Aydın, 2021b: 238-240). Asiltürk'ün genel sekreterlik ya da grup başkanvekilliği gibi Milli Görüş partilerindeki aldığı görevler incelendiğinde de

Erbakan'ın parti içi işleyişi Asiltürk'e emanet ettiği ya da kendisini temsilen görevlendirdiği görülmektedir. Örneğin bu görevlerden biri olan parti genel sekreteri aslında doğrudan icra makamıdır. Parti yönetiminde alınan kararların ya da partinin iç işleyişine hâkim olan ilkelerin uygulamaya geçirildiği yerdir ve partinin günlük yönetiminin gerçekleştirildiği bir görevdir.⁵⁷ Grup başkanvekilliğinin de partinin Meclis'teki grubunun liderden sonraki en üst pozisyonu olduğuna dikkat çekilmelidir.

Ruşen Çakır (2021) Asiltürk'ün etkinliğini, Asiltürk'ü Milli Görüş'ün tüm partilerinin oluşumunda, gelişmesinde ve parti dışı odaklarla ilişkilerin kurulması ve yönetilmesinde “Çok kritik bir öneme sahip” adeta “Erbakan'ın kara kutusu” bir isim olmasıyla açıklamaktadır (Çakır, 2021). Abdulkadir Karaduman'ın (Kişisel Mülakat, 28.11.2022) da Milli Görüş partilerindeki içi işleyişte karşılaşılan herhangi bir durumda Erbakan'dan önce Asiltürk'e başvurulduğunu, Asiltürk aracılığıyla ilgili konunun Erbakan'a aktarıldığını, partinin yapacağı herhangi bir açıklamayı ya da metni Erbakan'dan önce Asiltürk'ün incelediğini, metnin ya da açıklamanın nihai hale gelmesinden sonra Erbakan'a iletildiğini aktardığının altını çizmek gerekir.

Asiltürk'ün ikinci adamlığı hususunda bir diğer önemli nokta da Milli Görüş hareketinin siyasal kariyerinin dönüm noktalarının diğer ifadeyle kritik anlarının neredeyse hepsinde Erbakan'ın yanında yer almasıyla ilişkilidir. Ruşen Çakır (2021) Asiltürk'ü Türk siyasal hayatında “En az görünüp en etkili olan ya da görünmesi ile etkisi arasındaki farkın en yüksek olduğu isimlerden biri” olarak görmektedir. Çünkü Abdulkadir Karaduman'ın ifade ettiği gibi Erbakan'ın karar alma süreçlerinde istişareye önem veren ve özellikle kritik kararlarda belirli bir dar çevreye danışan bir lider olarak herhangi bir hususta verilecek kararın nihai aşamasında fikir aldığı ve bu kararın uygulanması ile sorumlu tuttuğu isim genellikle Oğuzhan Asiltürk olmuştur (Kişisel Mülakat, 28.11.2022). Bu anlamda Asiltürk'ün hem görünen hem de görünmeyen bir hiyerarşide liderden sonra geldiği anlaşılabilir.

Örnek olarak 1973 Genel Seçimleri sonrasında kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin görüşmelerinde Asiltürk'ün üstlendiği rol gösterilebilir. Bugünlerin siyaset kulislerinde “Hükümet kurulmazsa Cumhurbaşkanı Meclis'i feshedecek ve erken seçime

⁵⁷ Milli Görüş partilerinde genel sekreterin görevlerini için bkz. MSP Program ve Tüzük, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/741> ; Refah Partisi Tüzük ve Program, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/650>

gidilecek” (Yalçın, 1994: 78) gibi söylentiler dolaşırken ki böyle bir durumun MSP’nin aleyhine bir süreci doğurması ihtimal dâhilinde idi, Erbakan’ın talimatıyla harekete geçen MSP Genel Sekreteri Oğuzhan Asiltürk’ün oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Çünkü bu süreçte koalisyon görüşmeleri CHP’den Deniz Baykal ile Asiltürk arasında yapılmış ve Asiltürk koalisyonun mimarlarından biri olmuştur (Gürel, 1994: 81; Kurt, 2002: 83). Hatta bu dönemde kamuoyu Baykal ve Asiltürk’e “*Kissingerlar*” adını dahi vermişlerdir (Yalçın, 2012: 88). Hem koalisyonun kurulmasındaki önem hem de Milli Görüş’ün bu koalisyon hükümetiyle ilk kez iktidarda pay sahibi olabildiği dikkate alındığında Erbakan’ın bu görüşmelere Asiltürk’ü memur etmiş olması, Asiltürk’ün Erbakan’ın yanındaki önemini göstererek ikinci adamlığa ilişkin ciddi bir kanıttır. Çünkü Asiltürk liderin kritik anlarda görev verdiği bir isim olarak diğer isimlerin önüne geçmesi, Asiltürk’e kendini temsil etme yetkisini vermesi, liderin hem güvendiğini hem de verdiği görevi başarıyla yerine getireceğine inandığını göstermektedir. Ayrıca burada Asiltürk’ün kriz çözücülüğünün de altı çizilmelidir. Zira bu krizin çözülmesiyle lidere iktidar yolu açılmıştır. Dolayısıyla Asiltürk’ün birinci-ikinci adamlık ilişkisinin temel ölçütlerinden sadakat ve güven ilişkisi ile yetenek ve becerileriyle liderin etrafındaki sorunları çözerek lidere yardımcı olma kriterlerini karşıladığı ifade edilebilir.

Öte yandan Asiltürk’ün üstlendiği görev koalisyon görüşmeleriyle de sınırlı kalmamış, hükümet kurulduktan sonra da devam etmiştir. Ecevit ile kurulan koalisyonda Erbakan’ın yanında İç İşleri Bakanı olarak görev almıştır (Milliyet, 26.01.1974). Milli Görüş kadrolarının ilk kez iktidara geldiği bu hükümette Asiltürk’ün oldukça önemli ve icra bakanlığı olan İç İşleri Bakanlığının başına getirilmiş olması da Asiltürk’ün ikinci adamlığı iddiasını desteklemektedir. Recai Kutan da bu dönemde İç İşleri Bakanlığının Milli Görüş için ne kadar önemli olduğunu ve Oğuzhan Asiltürk’ün buradaki rolünü şu sözlerle ifade etmektedir (Kılıçer, 2021b: 27):

O dönemde inançlı insanlar büyük baskı altındaydılar. Kimler eliyle? İç İşleri Bakanlığındaki yanlış zihniyetli bazı kimseler yüzünden. İşte o dönemde Oğuzhan Bey’in en faydalı icraatı, yanlış zihniyet sahiplerinin inançlı kimseler üzerindeki baskılarını neredeyse bütünüyle ortadan kaldırmak oldu bakan olarak.

Liderin Milli Görüş için kritik önem arz eden bir pozisyona yanında bulunan kadroda en yakın gördüğü, iş birliği içinde olduğu ve verilen görevi başarı ile yapabileceğine inandığı ismi getireceğinden hareketle, Asiltürk ile Erbakan arasında bu bakımdan da birinci-ikinci adamlık ilişkisinin söz konusu olduğu sonucuna varılabilir.

Asiltürk'ün kariyerinde bulunduğu siyasal pozisyonlardan bir diğeri de 1977 yılında kurulan ve AP-MSP-MHP'den oluşan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ndeki Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı pozisyonudur. Erbakan'ın Bakanlığa Asiltürk'ü getirmiş olması, liderin önemli görevleri ikinci adama verdiği dikkate alındığında Asiltürk'ün ikinci adamlığı ortaya koyan gelişmelerden biridir. Çünkü bu dönemde Erbakan Milli Görüş'ün temel siyasal programını Ağır Sanayi Hamlesi söylemi üzerine kurmuştur ve 1976 yılı da “*Ağır Sanayi Hamlesi*” yılı olarak ilan edilmiştir (Erbakan Vakfı, 2017: 37). Hatta Binnaz Toprak'a (1985: 2106) göre bu dönemde Erbakan'ın sanayileşme yönelik vurgusunu 1973-1977 yılları arasında MSP'nin dâhil olduğu tüm hükümetlerde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının MSP'ye verilmesinden anlamak mümkündür. Benzer şekilde Ruşen Çakır'a göre (2017: 758) de Milli Görüş'ün siyasal alanda ilk olarak ciddi anlamda öne çıkışı bu dönemdeki söylem ve uygulamalarla gerçekleşmiştir. Bu anlamda Milli Görüş'ün ilerleyen dönemdeki propagandasını “*Yeniden Büyük Türkiye, Ağır Sanayi ve Fabrika Yapan Fabrika*” (Albayrak, 1989: 129) gibi belirgin söylemler üzerine konumlandığı dikkate alındığında Asiltürk'ün bu göreve getirilmiş olması ile lidere yakınlığı arasında doğrudan bir bağlantı kurulabilmektedir. Liderin benimsediği temel programın icra edildiği pozisyonu lider kadrosunda kendisine en yakın kişiye vereceğinden hareketle bu ismin Asiltürk olduğu sonucuna varılabilir. Nitekim Abdullah Aydın (2021b: 234) da Asiltürk'ün bu dönemde Milli Görüş'ün büyük önem verdiği ağır sanayi hamlesinin gerçekleştirilmesinde “*Erbakan'ın önderliğinde çok kritik faaliyetler*” yürüttüğünün altını çizmektedir.

Asiltürk, Erbakan ve Milli Görüş açısından bir diğeri önemli gelişme olan 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında tutuklanma ve partilerinin kapatılmasında da Erbakan'a en yakın isimdir. Bu dönemde partinin önde gelen isimleriyle birlikte Ordu İstihbarat Okulu'nda Erbakan ile birlikte tutuklu kalan Asiltürk, kaldıkları “Selamet Koğuşu”nun⁵⁸ da idaresinde sorumlu tutulmuştur (Yalçın, 2012: 174). Selamet Koğuşu'nun bir diğeri üyesi Süleyman Arif Emre bu günleri “*Oğuzhan bey'in uyguladığı disiplini altındaydık*” ifadeleriyle özetlemiş ve Asiltürk'ün üstlendiği rolü şöyle anlamıştır (1993: 242-243):

Oğuzhan Bey'in parti içinde ve memlekette uyguladığı ve alıştığımız disiplin bu kere Kirazlı Dere'de manevi alanda demek ki devam ediyordu. Bu sevimli arkadaşımız, her gün yattığı

⁵⁸ Milli Görüşçülerin koğuşa verdiği isimdir.

odasından o şık parkasını giymiş olarak bizim koğuşumuza geliyordu ve cetveli⁵⁹ kontrol ederek görevini yerine getirmeyenlerimize gerekli ihtaratta bulunuyordu. Oğuzhan Bey'in bu uygulamasından Genel Başkanımız Necmeddin Bey dahi kendisini istisna edememişti.

Emre'nin ifadelerinden tutukluluk süresinde Erbakan'ın Asiltürk'ü diğer isimlerin önüne geçirdiği anlaşılmaktadır. Erbakan'a bu süreçte oda arkadaşlığı da yapan Asiltürk, Erbakan ile aynı yerde tutuklu olan Oral Çalışlar (1990: 21, 48) tarafından da “*Erbakan'ın en yakınlarından*” değerlendirilmesiyle tanımlanmaktadır.

Erbakan ve Milli Görüş'ün kariyerinin zirve yaptığı 1995 yılı ve devamında da Asiltürk kritik bir rol üstlenmiştir. Bilindiği üzere 1995 genel seçimlerinden en fazla oyu alarak birinci parti çıkan RP 8 Temmuz 1996 tarihinde Doğru Yol Partisi ile koalisyon hükümeti hususunda anlaşmış ve Erbakan başbakanlığa gelmiştir (Yalanız, 2021a: 26). Bilindiği üzere Asiltürk bu kabinede görev almamıştır. Asiltürk'ün kabinede yer almayışının gerekçesi de Asiltürk tarafından partide kalarak hem Meclis'te hem de il teşkilatlarında yaşanan sorunları çözmek olarak açıklanmıştır. Hatta Erbakan'ın kendisine bakanlık teklif etmesine rağmen bu görevi partideki sorunların büyüyeceği gerekçesiyle reddettiği ifade edilmektedir (Aydın, 2021b: 239). Burada ifade edilebilir ki Asiltürk lidere lideri ve davayı korumak için gerektiğinde karşı çıkabilmektedir. Ayrıca lideri etkileyebildiği de anlaşılmaktadır.

Asiltürk, Milli Görüş'ün belki de karşı karşıya kaldığı en ciddi kriz olan 28 Şubat Süreci'nde de Erbakan'ın yanında başrolü üstlenmiştir. Nitekim bu süreçte partinin izleyeceği stratejinin belirlenmesinde Erbakan Asiltürk ile yakın çalışma içindedir. Asiltürk bu süreçteki rolünü şöyle açıklamaktadır (Aydın, 2021b: 239-240):

Parti kapatılınca bir gerginlik oluştu ne yapılacağı bilinmiyordu (...) Erbakan Hoca ise ne yapacağını kendi kafasında mükemmel bir şekilde kurgulamıştı. Beni çağırdı 'Partiyi kapattılar Oğuzhan ne yapacağız' dedi. Ben de bunun çok önemli olmadığını, kendi yolumuzda ilerlememiz gerektiğini bildirmesini tavsiye ettim.

Asiltürk'ün açıklamalarından hareketle anlaşılmaktadır ki Erbakan siyasi kariyeri açısından kritik bir anda tekrar Asiltürk'ün danışmanlığına başvurmuş, fikrini almış ve aynı fikirde olduklarını tespit edince krizi çözme stratejisini bu doğrultuda oluşturmuştur. Erbakan'ın ve Milli Görüş'ün kariyeri dikkate alındığında Erbakan'ın yukarıdaki kararı tatbik ettiği anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Oğuzhan Asiltürk'ün Selamet Koğuşu'ndakilerin “*Vakitlerinin boşa geçmesini önlemek için herkese yüklediği teşbih ve dua vazifelerini gösteren günlük program.*” Bkz. Süleyman Arif Emre, Siyasette 35 Yıl, İstanbul, Cuma Yayınları, 1993, s. 242.

2010 yılında Saadet Partisi Kongresi'nde Erbakan ile Kurtulmuş arasında bir liste krizi yaşanmıştır. Kurtulmuş, Erbakan'ın destekçileri ve Milli Görüş'ün ağır topları olan Şevket Kazan ve Oğuzhan Asiltürk gibi isimleri partinin üst yönetim organı olan Yüksek İstişare Kurulu'ndan tasfiye etmeye çalışmış, fakat Erbakan bu tasfiyeye karşı çıkmıştır. Buna rağmen Numan Kurtulmuş; Ahmet Tekdal, Fehim Adak, Oğuzhan Asiltürk, Şevket Kazan, Temel Karamollaoğlu ve Yasin Hatipoğlu'nu parti yönetiminden uzaklaştırmış ve böylelikle Milli Görüş tarihinde ilk kez bir kongrede Erbakan'ın listesi onaylanmamıştır (Milliyet, 13.07.2010). Bu süreçte Erbakan'ın yanında yer alan Asiltürk krizin çözülmesi noktasında Erbakan ile birlikte çaba sarf etmiştir. Nitekim yaşanan parti içi mücadeleler sonrasında Kurtulmuş "*Artık bu yapı içerisinde sorunlarımızı çözmeye imkânı kalmamıştır*" açıklamasıyla hem partiden hem de Milli Görüş hareketinden ayrılmıştır (Habertürk, 01.10.2010).

Asiltürk'ün ikinci adamlığının üstlendiği kritik görevlerden ayrı olarak savunulması da imkân dâhilindedir. Örneğin Milli Görüş hareketinde Erbakan'ın olmadığı nerdeyse her mecrada Oğuzhan Asiltürk'ü Erbakan'ın temsilcisi olarak görmek mümkündür. Bu durum da Erbakan'ın Asiltürk'e güvenini, Asiltürk ile tam bir işbirliği içinde olduğunu ve dolayısıyla Asiltürk'ün lidere olan bağlılığını göstermesi açısından önemlidir. Örneğin CHP-MSP Hükümeti'nin 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatacağı günlerde İngiltere'ye görüşmeye gittiğinde Ecevit ile birlikte giden isim de Oğuzhan Asiltürk'tür. Erbakan'ı temsilen bu ziyarette Asiltürk bulunmaktadır (Ergin, 2006: 84). Öte yandan Asiltürk, genellikle parti içi yönetim süreçlerinde de Erbakan'ı temsil etmiştir. Örneğin Refah Partisi'nden milletvekilliği ve bakanlık yapmış Lütfü Esengün Asiltürk'ün bu konumunu şöyle anlatmıştır (Yalçın, 2002: 290):

Oğuzhan Bey, birçok zaman Başkanlık Divanı'nda hazır bulunurdu. Kimisi Hoca'nın temsilcisi olarak nitelendirdi Oğuzhan Bey'i. Recai Bey ise, gelişinden hiçbir zaman rahatsız olmazdı; aksine, Oğuzhan Bey'in gelişi, Recai Bey'e o Başkanlık Divanı'nda güç katardı. Oğuzhan Bey varken, Recai Bey'e o haksız hücumlar yapılamazdı; çünkü Oğuzhan Bey hiçbir zaman haksızlığa tahammül edemez, gerçekten cevapları verir, susturdu. O arkadaşların hemen hemen tamamı da Oğuzhan Bey'den korkarlardı, çekinirlerdi. Oğuzhan Bey bu gücünü tecrübesinden, Hoca'ya olan yakınlığından, en önemlisi de bu davaya olan tavizsiz inancından alırdı.

Esengün'ün ifadeleri dikkate alındığında aslında Asiltürk'ü ikinci adam yapan birçok nitelik dikkat çekmektedir: lideri temsil etmesi, partililer üzerinde belirli anlamda otoriteye sahip olması, tecrübeli ve Milli Görüş'e bağlı olması ve nihayetinde lidere yakın olması gibi. 1999 yılında FP yönetiminin karşı karşıya kaldığı genel seçimlerin ertelenip ertelenmemesi hususunun parti içinde doğurduğu bir anlaşmazlığın çözümünde de

Asiltürk'ün Erbakan'ı temsil ettiği görülmektedir. Bu dönemde Erbakan, Türk Ceza Kanunu'nun 312. Maddesi⁶⁰ ile Siyasi Partiler Kanunu'nun değiştirilerek yasaklı olma durumunun ortadan kaldırılmasını öngören bir strateji izlemektedir. Ruşen Çakır'ın (1999a) ifade ettiği gibi Erbakan “*Ya yasağımı kaldırın, ya seçimlerin ileri bir tarihe atılmasına razı olun*” kartını oynamıştır. Öteki türlü Erbakan'ın katılamayacağı bir seçim yapılacaktır. Bu konuların görüşüldüğü FP Başkanlık Divanı'na üye olmamasına rağmen Erbakan'ı temsilen Oğuzhan Asiltürk katılmış ve temel olarak Erbakan'ın görüşünü savunmuştur (Milliyet, 13.03.1999).

Son olarak, Erbakan'ın temsil edilmesi bağlamında Asiltürk'ün Milli Görüş içindeki Erbakan sonrası konumuna değinmek gerekmektedir. Bu anlamda ilk olarak belirtilmelidir ki Asiltürk'ün Milli Görüş içindeki ağırlığı Erbakan sonrası dönemde de devam etmiştir. Bu tespitin gerekçelerinden ilki ve kanaatimizce “*Belki de en savunulabilir olanı*” Erbakan sonrasında Milli Görüş'ün lideri pozisyonuna Oğuzhan Asiltürk'ün geçmiş olmasıdır. 27 Şubat 2011 tarihinde Erbakan vefat edince Erbakan'ın üzerinde bulunan “*Milli Görüş Lideri*” payesini ve Yüksek İstişare Kurulu Başkanlığını Asiltürk almıştır. Böylelikle Erbakan sonrasında Milli Görüş'ün yönetiminde birinci derecede söz sahibi olan Asiltürk, parti içindeki kuralların işletilmesinden Milli Görüş'ün tüm kurum ve kuruluşlarının yönetimiyle doğrudan ve çok yakın bir ilişki içinde olmuştur (Abdulkadir Karaduman, Kişisel Mülakat, 28.11.2022). Bu dönemde Asiltürk'ün Milli Görüş lideri olduğu Temel Karamollaoğlu'nun, vefatından sonrasında yaptığı şu değerlendirmeden de anlaşılmaktadır (Kılıçer, 2021a: 20):

Erbakan hocamız son nefesine kadar bu davanın başında oldu ve bu dava için mücadele etti ama bir gün hayatı sona erdi. Ondan sonra bize miras bıraktığı bu davayı hepimiz elimizden geldiği kadar hedefine ulaştırabilmek için çaba sarf etmeye gayret ettik. Oğuzhan Bey bir dönem, bu çalışmalara öncülük etti, gayret gösterdi ana o da fani biz de faniyiz.

Öte yandan, Asiltürk'ün bu pozisyona gelmesi ancak Asiltürk'ün Erbakan'ın yanındaki konumuyla açıklanabilir bir durumdur. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi görev istenmez verilir ilkesinin hâkim olduğu Milli Görüş'te, hem taban hem de Milli Görüş'ün yönetim kademesinin Asiltürk'ün Erbakan'ın yerine geçmesine olur verdiği anlaşılmaktadır.

⁶⁰ Erbakan'ın siyaseten yasaklı olmasına gerekçe 312. Madde: “*Halkı; sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik eden kimse bir yıldan üç yıla kadar hapis ve üç bin liradan on iki bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır*”

Son olarak ifade edilebilir ki Asiltürk, Milli Görüş'ün Türk siyasal hayatındaki tüm izlerinin altında Erbakan ile birlikte imzasının olduğu bir isimdir. Kariyeri boyunca Erbakan'ın yanında yer alan Asiltürk'ün kritik kararların alındığı anlarda Erbakan'ın fikrini aldığı en öndeki isim olduğu ve Erbakan'ın parti yönetimiyle istişarelerinin ardından tekrar tekrar Asiltürk'le ilgili konuyu görüşüp karar vardığı ifade edilmektedir (Aydın, 2021b: 241). Milli Görüş'ün tüm partilerinin yönetici kadrolarında yer almasının yanı sıra Erbakan'a en yakın çalışan ve Erbakan'ın “Önemli ve zor işlerinde” görevlendirdiği kişi de Asiltürk'tür (Milli Gazete, 05.10.2022). Bu anlamda siyasal kariyerinin tümünde formel ya da informel bir hiyerarşide Erbakan'ın sağ kolu rolünü üstlenmiştir. Bu nedenle Milli Görüş içindeki hiç şüphesiz bir Erbakan-Asiltürk ekseninin söz konusu olduğu görülmektedir. Asiltürk'ün ikinci adamlığını adeta tasdik eden, Milli Görüş'ün simalarından Lütfü Esengün'ün Asiltürk'ün Milli Görüş içinde ve Erbakan'ın yanındaki konumu hakkındaki şu ifadelerini vermekte fayda vardır (Selim, 2002: 289-290):

Oğuzhan Asiltürk Bey (...) Tâ 1970'li yıllardan beri kurulan hükümetlerin içinde yer almış, müzakerelerinde bulunmuş, o dönemde İç İşleri Bakanlığı yapmış, 12 Eylül'de tutuklanmış, mahkemelerde ve Erbakan Hoca'nın en yakının da olan, Erbakan Hoca'ya düşüncelerini açık ve net bir şekilde söyleyebilen ve bütün bunlardan önemlisi de Milli Görüş davasına en gönülden inanan insandır.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Asiltürk bu araştırmanın tanımladığı şekliyle ikinci adam kavramına hem kişisel özellikleri, hem liderle ilişkisi hem de bulunduğu formel ya da informel pozisyonlar bakımından uymaktadır. Bu durumun Milli Görüş camiası içinde bir karşılığı olduğunu Abdulkadir Karaduman'ın (Kişisel Mülakat, 28.11.2022) şu ifadeleriyle belirtmek yarar vardır “Herkes şunu net bir şekilde bilir ve görürdü ki Erbakan Hocamızın hayatta olduğu dönemlerde Hocamıza en yakın olan kişi Oğuzhan Asiltürk'tür.”

3.2.4.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?

Oğuzhan Asiltürk'ün Erbakan'ın ikinci adamı olduğu argümanı, diğer liderlerde olduğu gibi lider kadrosundaki diğer isimlerin neden ikinci adam olmadığını açıklamakla desteklenmelidir. Fakat burada Milli Görüş ve Erbakan'a özgü bir durumun altını çizmekte fayda vardır. İkinci adam olmayan diğer isimlerin hepsinin Erbakan'a bağlılık ya da liderin otoritesini kabul etme kriterlerini sağladığı ifade edilmelidir. Diğer ifadeyle, örneğin Recai Kutan, Fehim Adak, Şevket Kazan ve Yasin Hatipoğlu gibi isimlerin Erbakan'a karşı liderlik inşa ettiği ya da Erbakan'a doğrudan bir muhalefet hareketine

giriştiğine ilişkin herhangi bir gelişme ya da olay bulunmamaktadır. Erbakan aslında bu isimlerin hepsi için liderdir ve Erbakan'ın siyasal kariyeri boyunca yanında yer almışlardır.

Örneğin, aktif siyasete atılmadan önce devletin çeşitli kadrolarında bürokrat olarak görev yapan Recai Kutan, kendisini üniversiteden tanıyan Demirel'in Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü döneminde Diyarbakır Bölge Müdürü olarak atanmıştır (Kılıç, 2002: 162), Erbakan ile üniversite yıllarında tanışmıştır. 1974 yılında aktif siyasete MSP ile giren Kutan, sonraki dönemde Milli Görüş partilerinde genel başkanlık ya da yardımcılık gibi yönetim kadrolarında yer almış ve milletvekilliği ile bakanlık yapmış Erbakan'ın yakın kadrosundaki kişilerden biri olmuştur (Yalanız, 2021b: 85-86). Milli Görüş partilerinde genel başkanlık yapmış diğer isimler için de bu durumun söz konusu olduğu ifade edilebilir. Örneğin Milli Görüş'ten önce 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin ertesinde Ekrem Alican'ın genel başkanlığında Yeni Türkiye Partisi'nin kurucularından biri olan Süleyman Arif Emre de Erbakan'la birlikte yıllarca siyaset sahnesinde yer almış isimlerdendir (Cemal, 1991: 165; Yalçın, 2012: 56). 26 Ocak 1970'te kurulan Milli Görüş'ün ilk partisi Milli Nizam Partisi'nin kurucu kadrosunda yer alan Emre, 12 Mart 1971 Müdahalesinden sonra MNP kapatılınca kurulan Milli Selamet Partisi'nin de kurucu genel başkanı olmuştur. 1973 genel seçimlerinden sonra ise 20 Ekim 1973'te toplanan MSP Genel İdare Kurulu, Necmettin Erbakan'ı tekrardan partinin genel başkanı olarak seçmiştir (Poyraz, 2013: 317-318).

Ahmet Tekdal da 12 Eylül Darbesi'nden sonra kurulan RP'nin ilk Genel Başkanı Ali Türkmen askeri cunta rejimi tarafından veto edilince partinin başına seçilmiş ve 1987'de Erbakan'ın yasağı bitene kadar partinin başında kalmıştır (Ergin, 2006: 147). Mustafa Kamalak da 2011'de Erbakan'ın vefatından sonra Genel İdare Kurulunun kararıyla partinin genel başkanlığına gelmiş ve 2016 yılına kadar bu pozisyonda kalmıştır. Siyasal kariyeri boyunca Milli Görüş'ün şemsiyesi altına kalan Temel Karamollaoğlu, 2016 yılından sonra Kamalak'ın yerine seçilmiş ve günümüzde (2022) de genel başkanlık ve Yüksek İstişare Kurulu Başkanlığı⁶¹ görevini sürdürmektedir (Karaağaç, 2017: 275). Değinilen bu isimlerin hepsi Erbakan'ın siyasal kariyeri boyunca Erbakan aynı çatı altında kalmışlardır.

⁶¹ Temel Karamollaoğlu bu göreve Oğuzhan Asiltürk'ün vefatından sonra gelmiştir.

Erbakan'a yakın isimlerden Lütfü Doğan 1970'lerin başından beri Erbakan ile birlikte aktif siyasetin içinde yer almış, Milli Görüş partilerinden senatör ve milletvekilliğine seçilmiş ve Erbakan'ın vefatına kadar Erbakan ile dava arkadaşlığı yapmıştır (Aslan, 2021: 114, 125). Bu kadronun içindeki diğer isimlerden Fehim Adak da 1969 yılındaki Müstakiller Hareketi'nden beri Erbakan ile birlikte ve Milli Görüş partilerinden milletvekili seçilmiş, Erbakan'ın hükümette olduğu dönemlerde bakanlık görevinde bulunmuştur. RP, FP ve Saadet Partisi'nde aktif siyasete devam eden Adak, vefatına kadar Erbakan'ın dava arkadaşlarından biri olarak kalmıştır (Ar, 2021: 135-136).

Erbakan'ın kadrosunda MSP'den beri yer alan Şevket Kazan da siyasal kariyerinde Milli Görüş partilerinde milletvekilliği ve bakanlık yapmış, önemli görevler üstlenmiş ve Erbakan'ın vefatına kadar bu çizgi içinde kalmış biridir (Aykanat, 2021: 177-178). Kazan ile Erbakan'ın birlikteliğinin, Kazan'ın anılarında anlattığı gibi henüz Erbakan ile tanışıp siyasete atıldığı ilk günlerde “*Evet arkasından gidilecek kişi bu*” anlayışla şekillendiği ifade edilebilmektedir (2017: 29). Milli Görüş'ün ilk partisi MNP'nin Çorum'da kurucu il başkanlığını üstlenerek siyasete giren Yasin Hatipoğlu da siyasal kariyeri boyunca Milli Görüş'ten ayrılmamış, Erbakan ile beraber olduğu bu yıllarda partilerde yönetim düzeyinde görev almış ve milletvekilliği ile bakanlık yapmış lider kadrolarındandır (Arslan, 2021: 245-246). Yukarıda değinilen Erbakan'ın lider kadrosundaki bu isimlerin siyasal kariyerleri boyunca Erbakan'dan ve Milli Görüş hareketinin Türk siyasal hayatındaki çizgisinden ayrılmadığı görülmektedir.

RP'nin “*Anayasaya aykırı eylemlerin odağı haline geldiği*” gerekçesiyle kapatıldığı ve mensuplarının siyaseten yasaklandığı 28 Şubat 1997'de başlayıp 16 Ocak 1998 tarihinde sonuçlanan süreçte yukarıda ismi geçenlerin hepsinin Erbakan ile birlikte hareket ettiği belirtilmelidir (Tekin ve Okutan, 2019: 224-227). Bu isimler, 14 Mayıs 1998 tarihinde Fazilet Partisi'ni kurmuş partinin başına Recai Kutan geçmiştir (Ustabulut, 2017: 77). Kapatılan RP'nin milletvekilleri de Fazilet Parti'ne geçmiş ve FP mecliste ana muhalefet partisi haline gelmiştir (Akşin, 2007: 303; Özbudun, 2001: 248).

Erbakan'ın yakın kadrosunun liderliğine bağlılığı Milli Görüş hareketinin içinde özellikle 1990'ların sonlarında yaşanan ayrışmada tekrar kendini sınamıştır. Bu dönemde Milli Görüş içerisinde gelenekçiler ve yenilikçiler olarak tanınan kadrolar arasında süregelen bir mücadele yaşanmıştır (Selim, 2002: 8). PF'nin ve Milli Görüş'ün siyasal

programında belirli değişiklik talepleri olan yenilikçiler grubunda Abdullah Gül, Bülent Arınç, Abdüllatif Şener ve Recep Tayyip Erdoğan'ın isimleri öne çıkmıştır. Yenilikçi ve gelenekçi ayrımı, 7 Mayıs 2000 tarihinde yapılan kongrede artık her yönüyle gün yüzüne çıkmış ve kongre öncesinde Bülent Arınç, Abdüllatif Şener ve Abdullah Gül PF'nin genel başkanlığı için adaylığını açıklamış, gelenekçiler ise Erbakan'a taraf Recai Kutan'ın önderliğini kabul etmişlerdir. Genel başkanlık seçimleri sonuçlandığında kullanılan oyların Kutan'ı partinin başına getirdiği görülmüştür (Günel, 2009: 397). Bu ayrışmada gelenekçiler olarak anılan ve Erbakan tarafında saf tutanlar da yukarıda ismi zikredilen Erbakan'ın lider kadrosudur. 22 Haziran 2001 tarihinde Anayasa Mahkemesi FP'yi kapattığında 20 Temmuz 2001'de Milli Görüş'ün yeni partisi Saadet Partisi Kutan'ın genel başkanlığında kurulmuş ve parti kurmayları da Erbakan'a yakın bu isimlerden oluşmuştur (Ergin, 2006: 171; Poyraz, 2013: 332; Yeşilada, 2002: 69).

Son olarak ifade edilmelidir ki yukarıda ismi geçen lider kadrosu her ne kadar Erbakan'ın yakın kadrosunda yer almış olsalar da Erbakan'ın ikinci adamı olarak nitelenememektedirler. Öyle ki Erbakan'ın lider kadrosunun yakın çevresini oluşturan, Milli Görüş partilerinin genel başkanlık gibi üst pozisyonlarda görev alan ve siyasal kariyeri boyunca Erbakan'ın liderliğini kabul eden bu isimler, ikinci adam kavramının lidere bağlılık, lidere karşı liderlik inşa etmeme ya da liderin otoritesini kabul etme gibi ölçütlerini karşılıyor olsalar da liderle ilişki noktasında Oğuzhan Asiltürk'ün önüne geçememişlerdir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi Asiltürk de bu isimler gibi liderin yanından ayrılmamış, liderin otoritesini kabul etmiş ve liderin dünya görüşünü benimsemiştir. Bununla birlikte Türk siyasal hayatındaki gelişmeler, Erbakan'ın siyasal kariyeri ve Milli Görüş'ün tarihi hesaba katıldığında Erbakan'ın Asiltürk'ü diğer isimlerden çoğu anlamda öne çıkardığı tespit edilmektedir. Erbakan karşılaştığı kriz ya da sorun anlarında sürekli Asiltürk'ü görevlendirdiği ya da Asiltürk'e danıştığı dikkate alındığında bu isimler ile Asiltürk arasındaki fark daha net anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu isimlerin ikinci adam olamamalarının temel nedeninin, doğrudan, yukarıda ifade edilen Asiltürk-Erbakan ilişkisinde yattığı ileri sürülebilir.

3.2.5. Bülent Ecevit ve İkinci Adamı

*“Romantik hayallerimiz vardı.
Küçük bir kasabada küçük bir evimiz olacaktı.
Rahşan resim yapacaktı, ben şiir yazacaktım.
Ama kendimizi siyasetin içinde bulduk.”*

Bülent Ecevit

Bülent Ecevit, Atatürk ve İnönü'den sonra CHP'nin Üçüncü Genel Başkanı olması, hem CHP hem de Demokratik Sol Parti (DSP) ile iktidara gelerek Başbakanlık yapması ve belirli bir siyasal tabana sahip olmasıyla Türk siyasal hayatının belirli bir dönemi üzerinde ciddi rol oynamış bir liderdir. Dolayısıyla ikinci adamların araştırıldığı liderler başlığının altına Türk siyasal hayatında yarım yüzyılı aşan kariyeriyle Bülent Ecevit de alınmalı, Bülent Ecevit'in de ikinci adamının kim olduğu sorgulanmalıdır.

Ecevit, bir süredir şemsiyesi altında siyaset yaptığı CHP'nin birinci adam mevkiine 1972'de gelmiş, fakat 12 Eylül 1980 Darbesi'yle kurulan rejim Türkiye'deki tüm siyasal faaliyetleri rafa kaldırıp liderler başta olmak üzere çoğu siyasetçiyi yasaklayınca 30 Ekim 1980 tarihinde “Zorunlu gördüğü” gerekçesiyle istifa etmiştir (Arcayürek, 1986: 86; Akşin, 2007: 276). 22 Kasım 1985'te siyasal partilerin kurulmasına izin verildiğinde Ecevit yasaklı olduğundan Rahşan Ecevit, Ecevit'in yeni partisinin, DSP'nin, kuruluşunda birinci derecede rol almıştır (Heper, 2011: 185). 1987 yılında yasaklar kalkınca DSP'nin başına geçen Ecevit 2004 yılına kadar bu konumda aktif siyasal faaliyetine devam etmiştir. Ecevit, bu siyasal kariyerinde birçok isimle birlikte çalışmıştır. Bununla birlikte Ecevit'in ikinci adamı incelenirken CHP ve DSP'deki kariyerini, liderlik anlayışını ve lider kadrolarını dikkate alan bir analizin yapılması yerinde olacaktır.

Ecevit'in siyasal kariyerinin tümü dikkate alındığında CHP'nin başında olduğu dönemde ikinci adamının olmadığı yalnızca kurmaylarının olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde Rahşan Ecevit, Ecevit'in en yakın destekçilerinden biri de olsa aktif siyasette yer almadığından ikinci adam kavramına uymamaktadır. Bununla birlikte DSP'yle başlayan süreçte Rahşan Ecevit'in aktif siyasete girerek Ecevit'in en yakın takipçisi, destekçisi ve yardımcısı olmasıyla Ecevit'in ikinci adamı rolünü aldığı ileri sürülebilir.

3.2.5.1. İkinci Adam: Rahşan Ecevit

Ecevit'in siyasal kariyeri ve lider kadrosu ile araştırmanın ikinci adam kavramı dikkate alınıp değerlendirildiğinde Rahşan Ecevit'in ikinci adam olduğu ifade edilebilir. Hatta Rahşan Ecevit, Bülent Ecevit'in yaşamında öylesine bir konuma sahiptir ki Bülent Ecevit'ten ayrı incelenememektedir. Mehmet Çetingüleç'in (2000: 7) ifadesiyle “*Rahşan'ı yazmak, aynı zamanda Bülent Ecevit'i yazmaktır*”r. Rahşan Ecevit de siyasal kariyerinin sebebini yani siyasette olmasının gerekçesini “*Hep eşimle olduğum için vardım*” ifadeleriyle açıklamaktadır (Çelik, 2006: 53). Gerçekten de Rahşan Hanım okul yıllarında tanışıp evlendiği Bülent Ecevit'in hayatının her anında yanındadır ve ikili tam anlamıyla bir kader birliği içindedir. Öyle ki Rahşan Hanım yalnızca aile birlikteliğinin gereği olarak Ecevit'in yanında değil Ecevit'in siyasal hayatının da birinci aktörüdür. Bülent Ecevit'e hem hayat arkadaşlığı hem de siyasal dava arkadaşlığı yapmıştır.

Rahşan Ecevit, öte yandan, siyasal alanda yalnızca Bülent Ecevit'in yanında olmakla kalmamış Bülent Ecevit'in siyasal kariyerinin siyasal programının hem belirleyici hem de uygulayıcı rolünü de üstlenmiş, Ecevit ile birlikte ve Ecevit'e en yakın siyasal pozisyonlarda bulunmuş siyasal kimliği olan biridir. Bu anlamda Rahşan Ecevit Ecevit'in başyardımcısı, en yakın takipçisi ve destekçisi olmasıyla ikinci adamdır.

Rahşan Hanım'ın ikinci adamlığını tartışmaya geçmeden önce Rahşan Aral'ı tanımak gerekir. Rahşan Aral, 17 Aralık 1923 tarihinde İzmir'in Karantina semtinde Mali Müşavir ve Profesör Namık Zeki Aral ile Zahide Aral çiftinin ikinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası üniversite öğretim üyesi olmakla birlikte “*Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı*” gazetelerinde de yazılar yayımlayan biridir. İlk ve ortaokulun belirli bir kısmını İstanbul'da okuyan Aral, sonrasında Ankara Kız Lisesi'ne kayıt olmuş, buradan mezun olunca da İstanbul'da Amerikan Kız Koleji'ne başlamıştır (Erdoğan, 2006: 20; Çetingüleç, 2000: 9-14). Rahşan Aral'ın Bülent Ecevit ile tanışması da bundan sonradır.

Bülent Ecevit ile Rahşan Aral okul yıllarında tanışmışlardır. İlk olarak 1940'lı yılların ortasında Robert Koleji ile Amerikan Kız Koleji'nin öğrencilerinin birlikte hazırladığı bir etkinlikte bir araya gelen ve birbirlerini daha yakından tanımaya karar veren iki kişidir (Gezici, 2006: 24). Bu tanışmaya aracılık eden kişi Ecevit'in arkadaşı Altemur Kılıç'tır (Sağlamer, 1974a: 86-87). Tanışmanın ardından Rahşan Aral ile 22 Ağustos 1946 tarihinde evlenen Bülent Ecevit, vefatına kadar altmış yıla yakın Rahşan

Ecevit ile evli kalmış ve bir ömrü paylaşmıştır (Çetingüleç, 2000: 27). Burada ifade edilebilir ki aralarındaki ilişkinin siyasal yönünden bağımsız olarak Bülent Ecevit'in hayatını Rahşan Hanım ile birleştirmesi ve ölümüne kadar birlikte olmaları her şeyden önce ikili arasında ciddi bir güven ve sadakat ilişkisinin varlığına ilişkin en güçlü kanıt olarak alınabilir.

İkili arasında güven ve sadakat ilişkisine ek olarak bir anlamda yaşam felsefesi ve kişilik özellikleri bakımından da bir birliktelik bulunmakta ve Rahşan ile Bülent Ecevit'in kişisel özellikleri, ilgileri ve yaşam biçimleri birbirine benzemektedir. Örneğin Rahşan Hanım'ın mütevazı bir yaşamı seçmesi, sakin ve içe dönük biri olması ve sanatla uğraşması gibi özellikleri Bülent Ecevit'i de yansıtmaktadır (Koloğlu, 2001: 460). Robert Koleji'nden sınıf arkadaşı Dimitri Andriadis'in Ecevit hakkında kullandığı şu ifadeler bu sadeliği yansıtmaktadır “*Bir bardak çay, bir yaprak kâğıt, bir kurşun kalem ve bir şiir kitabı... İşte Bülend'in en sadık arkadaşları.*” Kayhan Sağlamer'in (1974a: 24-25, 123) Rahşan Ecevit'i tanımlarken “*Sade giyinir, hiç makyaj yapmazdı. Ayakkabıları da hep topuksuzdu*” ifadeleri de yine bu tahlili desteklemektedir.

İçe dönük bir kişiliğe sahip olan Rahşan ve Bülent Ecevit'in sanata olan ilgileri de benzerdir. Ecevit şiir yazarken Rahşan Hanım resimle uğraşmış ve birlikte tiyatro, sinema, konser ve resim sergilerine katılmışlardır (Çetingüleç, 2000: 18-20). Öte yandan Ecevitler birbirlerine çok değer veren, yakın dost, hayat ve dava arkadaşı olarak da görülebilirler. Bir süre beraber tutukevinde kaldığı Oral Çalışlar (1990: 133) Bülent Ecevit'in “*Eşi Rahşan Hanım'a çok değer verdiğini her fırsatta dile*” getirdiğini aktarmaktadır. İkisi arasındaki ilişkiyi her halde Rahşan Ecevit'in şu ifadelerinden daha net açıklayacak bir ifadeyi bulmak zordur: “*Bizi anlamıyorlar. Bülent benim oğlum, eşim ve babam. Ben de onun kızı, eşi ve annesiyim. Bunu kavrayamayanlar, bizim ilgimizi, dostluğumuzu, elbette anlayamazlar*” (Kurt, 2002: 213).

Özel yaşamlarındaki bu ilişkiye paralel olarak profesyonel ve siyasal yaşamda da Bülent ve Rahşan Ecevit'in arasında oldukça kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Rahşan Hanım eşinin siyasal kariyerinde de yanından hiç ayrılmamış, hatta “*Eşimle siyasal görüşlerimizde ve tutumuzda hiçbir ayrılık olmadı*” (Bila, 2001: 153) ifadesiyle bu ilişkiyi birinci-ikinci adam ilişkisine de uyan bir tanımlamayla tasvir etmiştir. Bülent Ecevit de “*Biz engelleri hep halktan güç alarak eşimle birlikte aştık*” sözüyle Rahşan Hanım'ın

konumunu ortaya koymuştur (Çetingüleç, 2000: 71). İkinci adamın liderle siyasal dünya görüşü bakımından tam bir uyum içinde olan kişi olduğu dikkate alındığında Rahşan Hanım'ın bu tanıma uyduğu ifade edilebilir.

Rahşan Ecevit ikinci adamdır. Çünkü Bülent Ecevit'in kariyeri boyunca görünen ya da görünmeyen bir hiyerarşide Ecevit'e en yakın pozisyonlarda bulunmuş ve Ecevit'in başyardımcısı ve destekçisi olmuştur. Siyasetten önce de siyasal yaşamında da Ecevit'e en yakın pozisyonda en uzun süreyi geçiren de Rahşan Hanım'dır. Örneğin gazeteciliği döneminde Ecevit tüm yazılarını eşine de okutmuş ve yazının üslubu ile içeriği konusunda fikrini almıştır (Çetingüleç, 2000: 43, 48). Ayrıca Rahşan Hanım eşinin siyasal yaşamında da önemli roller üstlenmiştir. Çünkü Rahşan Ecevit'i, Ecevit'in hem CHP hem de DSP'deki yıllarında en yakınında görmek mümkündür. Örneğin Ecevit CHP'de genel sekreter olduğu 1966 yılından itibaren eşinin seçim mitinglerinin vazgeçilmez ismi haline gelmiş, Ecevit CHP'ye genel başkan olduktan sonra da seçim mitinglerinde otobüslerin kullanılması fikrini ilk kez Rahşan Ecevit ortaya atmıştır (Koloğlu, 2000: 35). 1973 ve 1977 genel seçimlerinde her ne kadar partide bir kimliği olmasa da seçim çalışmalarına ciddi anlamda katkı sağlayan Rahşan Hanım, Ecevit'in fotoğrafları ile partinin rozetleri ya da şapkaları gibi sembollerini dağıtmış ve bağış toplamıştır (Kurt, 2002: 79, 93). Fatih Dağistanlı'nın (2002: 69) ifade ettiğine göre Rahşan Hanım bu dönemde parti içinde resmi bir kimliği olmamasına karşın oldukça aktif çalışmış, hatta Bülent Ecevit'e yaklaşmanın kanallarından biri olmuştur. Orhan Koloğlu da Rahşan Hanım'ın aktifliğini şu değerlendirmeye tanımlamıştır (2000: 35): *“O güne kadar hiçbir kadının partinin en üst yönetim kadrosuna bu derece yakın olduğu görülmemiştir, hele bu derece etkin olması asla.”*

Seçim çalışmaları kapsamında CHP'nin tanıtma bürosu, Köylü Derneği ve Halk Gönüllüleri gibi partinin halkla iletişimini güçlendirecek çalışmaların başında yer alan Rahşan Hanım, Ecevit ile parti için kamuoyu yoklaması niteliğinde faaliyetlerde de bulunmuştur (Çetingüleç, 2000: 31, 59). Böylelikle vatandaş tanımak ve taleplerini Ecevit'e iletmek mahiyetinde partiye ve Ecevit'e tabandan bir bilgi akışına aracılık etmiştir. Ecevit'e siyasal program, söylemler ve seçim konuşmaları gibi alanlarda da destek olan Rahşan Hanım hakkında Ecevit *“Eşimin edindiği gözlemler benim için siyaset hayatında bir bilgi hazinesi olmuştur. Birçok siyaset adamının öğrenemeyeceği halk eğilimlerini, tepkilerini eşimin bu kişisel temaslarını bana günü gününe aktarmasından*

öğrenebilmişimdir” ifadeleriyle hem Rahşan Hanım’ın kendi siyasal kariyeri açısından önemini altını çizmiş hem de eşinin üstlendiği yardımcılık rolünü vurgulamıştır (Koloğlu, 2001: 459-462). Bu bağlamda Rahşan Ecevit’in siyasal alandaki beceri ve yeteneklerinin yani karizmasının lideri etkilediği tespit edilebilir. Ayrıca liderin kararlarını etkileyebilmesi, liderin sürekli danıştığı ve fikrini aldığı kişi rolünü üstlenmesi ve liderin kararlarını etkileyebilme kapasitesine sahip olması bakımından da ikinci adam tanımına uymaktadır.

Rahşan Ecevit’in, bu anlamda CHP’deki kariyeri boyunca Bülent Ecevit’in yakınındadır ve liderin destekçisidir. Bu konum 1980 sonrasında Ecevit’in CHP genel başkanlığından ayrılmasıyla başlayan süreçte de devam etmiştir. Hatta Ecevit CHP’yle tüm ilişkilerini keserek başlattığı “*Sıfırdan*” yeni bir yolda yalnızca eşi Rahşan Ecevit ve demokratik sol düşünceden vazgeçmemiştir (Bila, 2001: 9). Böylelikle siyasetin içinde daha aktif olarak yer almaya başlayan Rahşan Ecevit’in ikinci adamlığının DSP olayında daha da görünür hale geldiğine dikkat çekilmelidir.

Ecevitler partinin kurulmasının gerektiğine birlikte karar vermişler ve Bülent Ecevit yasaklı olduğundan bu görevi Rahşan Hanım üstlenmiştir (Çetingüleç, 2000: 240). Kamuoyunun önünde Rahşan Hanım’ın ismi vardır fakat Ecevit geri planda DSP’nin tüm aşamalarına hâkimdir. Hatta bu durum Ecevit’in yasaklı olduğu dönem boyunca devam etmiş ve Ecevit DSP’yi perde arkasından yönetmeye devam etmiştir (Zürcher, 2015: 409). Dolayısıyla partinin kuruluş sürecinde gözükken aktör şüphesiz Rahşan Ecevit’tir. Rahşan Hanım’ın bir gazeteye verdiği demeçte “*Demokratik Sol Parti’nin kuruluş çalışmalarına katkıda bulunduğunu*” açıklamasıyla resmileşen bu rolü giderek daha da önemli hale gelmiştir (Milliyet, 29.12.1984: 7). Hatta DSP’nin kuruluşunda Rahşan Ecevit o kadar öne çıkmıştır ki dönemin medya kuruluşları ve siyasetçileri doğrudan Rahşan Ecevit’i muhatap almıştır (Gaytancıoğlu, 2014: 244; Çetingüleç, 2000: 245). Bu yıllarda DSP’nin ideoloğunun Bülent Ecevit, siyasal programın uygulayıcısının ise Rahşan Ecevit olduğunu düşünmek yerinde olacaktır.

Rahşan Ecevit DSP’nin kuruluşuyla ilgili “*Yirmi beş bini aşan kurucu adaylarıyla tek tek görüşülerek kurulmuştur*” ifadelerini kullanırken kamuoyunda da DSP’ye üye olacak kişilerin bizatihi Rahşan Hanım’ın onayından geçtiği iddia edilmiş, Ecevit de bu iddiayı yalanlamamıştır (Bila, 2001: 124, 151). DSP’nin XIV. yıl dönümünde konuşan

Bülent Ecevit, Raşan Ecevit'in DSP'nin kuruluşundaki rolünü Şu Şekilde açıklamıştır (TRTHABER, 18.01.2020):

12 Eylöl döneminde de yoğun bir demokrasi mücadelesi verdik. Mücadelenin güçlüklerini göze alamayanlarla yollarımız ayrıldı ve DSP'yi kurduk. Ben o sırada yasaklıydım. Partinin kuruluşuna Raşan Ecevit öncülük etti. Çok zor koşullarda Genel Başkanlığı üstlendi. Raşan Ecevit'in, kurucusu olduğu Köylü Dernekleri'nden gelen örgütlenme deneyimi vardı. O deneyimini DSP'ye aktardı.

Ecevit'in ifadelerinde Raşan Ecevit'in DSP'nin kuruluşunda tam yetkili aktör olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Bülent Ecevit'in Raşan Hanım'ı örgütlenme noktasındaki deneyim ve becerileri sayesinde partinin kurulma sürecinin başına getirdiği ifade edilebilir. Ecevit'in demokratik sol hareketin örgütlenerek partileşmesi görevini Raşan Ecevit'e teslim etmesi, hem Raşan Hanım'ın bu görevi yerine getirebileceğine ilişkin inancını hem de Raşan Hanım'a güvenini göstermektedir. İkinci adamın parti ya da harekette liderin güvendiği ve liderden sonraki en güçlü, egemen ve söz sahibi olan aktör olduğu dikkate alındığında, Raşan Hanım'ın bu ölçüte uyduğu yönünde bir değerlendirme yapılabilmektedir.

Nihayet 14 Kasım 1985'te Raşan Ecevit DSP'nin kuruluş dilekçesini İç İşleri Bakanlığına vermiş ve her ne kadar Raşan Hanım'ın ismi Kurucular Kurulu'nda yer almasa da demokratik sol hareket resmen partileşmiştir (Kurt, 2002: 131). 23 Kasım 1985'te gerçekleştirilen Kurucular Kurulu toplantısında Raşan Ecevit altı yüz üyenin beş yüz onunun oyunu alarak genel başkanlığa seçilmiş ve “İkinci Ecevit” sıfatıyla siyasetin üst sıralarına yükselmiştir (Milliyet, 24.11.1985: 1). Bununla birlikte ikinci adamlığa uygun olarak bu dönemde Raşan Ecevit'in Bülent Ecevit'e karşı herhangi bir liderlik yarışında olmadığı da tartışma götürmezdir. Raşan Hanım'ın “Görevimi devredeceğim günü bekliyorum” (Çetingöleç, 2000: 247) sözlerinde somutlaşan Bülent Ecevit'e alternatif genel başkan olmadığı, Orhan Koloğlu'nun (2001: 640) da belirttiği gibi daha çok Bülent Ecevit'in yasağı kalkana kadar “Ortamı hazırlamaya” çalışmasından, Bülent Ecevit'e yönelen eleştirileri kendi üzerinde toplamasından ve Ecevit'in seçmendeki prestijini arttırmaya gayret etmesinden anlaşılmaktadır.

Bülent Ecevit siyaseten yasağı sona erip 13 Eylül 1987'de partinin başına geldiğinde, Raşan Ecevit hem demokratik sol harekette hem de partide Ecevit'ten sonraki konuma oturduğu için de ikinci adamdır. Ecevit genel başkanlığı devraldığı Kurucular Kurulu toplantısında “Raşan Ecevit, benim yokluğumda birkaç yıl için benim

boşluğumu doldurmuş bir kimse değildir. Benim kendi başıma yapamayacağım işi başardı. Onun için kendisinin örgütlenme çabalarının bir süre daha yürütmesinde yarar görüyorum, buna ihtiyaç duyuyorum” cümlesiyle Rahşan Hanım’ı parti örgütünden sorumlu Genel Başkan Yardımcılığına getirmiştir (Kurt, 2002: 138). Ecevit’in açıklaması Rahşan Hanım’ın verilen görevi başarıyla yerine getirdiğine ve demokratik solda emanetçi genel başkandan ziyade en az Bülent Ecevit kadar payı olduğuna işaret etmektedir.

Rahşan Ecevit’in ikinci adamlığının Ecevit’in DSP’nin başına geçmesiyle daha da görünür hale geldiği ifade edilebilir. Özellikle DSP’nin örgüt işlerini yürüten genel başkan yardımcısı olduğu dikkate alındığında partide Bülent Ecevit’ten sonra en yetkili pozisyona gelen Rahşan Hanım, liderle ilişkisi ve davranışlarına ek olarak pozisyona bağlı bir yaklaşımda da ikinci adamlık koltuğuna oturmaktadır (Gaytancıoğlu, 2014: 249). Nitekim bu dönemde sürekli eşi ve lideriyle birlikte katılan Rahşan Hanım için medyada “*Gölgedeki, perde arkasındaki, gizli ikinci başkan*” sıfatları kullanılmış (Milliyet, 24.11.1985: 8), partililer de Rahşan Ecevit’i “*Patron*” ya da “*İkinci patron*” olarak gördüklerini ifade etmişlerdir (Dağıstanlı, 2002: 109). Buna göre Rahşan Hanım’ın dönemin kamuoyu tarafından da ikinci adam olarak bilindiği ifade edilebilir.

Rahşan Ecevit’in ikinci adam olduğunun bir diğer kanıtı da Ecevit’in kararlarını etkileyebilmesinden ileri gelmektedir. Örneğin Haluk Özdalga (2005: 23) *Kötü Yönetilen Türkiye: Örnek Vaka DSP* başlığını taşıyan eserinde DSP’de “*Kimin hangi göreve nasıl geleceği, niçin ve nasıl aday olabileceği, niçin ve nasıl görevden alınacağı*”nı Ecevitler dışında kimsenin bilmediğini ifade etmektedir. Şükrü Karatepe de (2000: 76-77) Ecevitlerin parti örgütü üzerinde söz sahibi iki kişi olduğunu milletvekili adaylarının tespitinde birbirleriyle uyumlu çalıştıklarını ve tek seçiciler olarak kendilerine sadık olanları aday gösterdiklerini yazmış, DSP adayları için yalnızca Ecevitlere bağlı bir aday grubundan bahsetmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Bülent Ecevit de Rahşan Hanım’ın rolünü ve etkisini şu ifadelerle açıklamıştır (Çetingüleç, 2000: 274):

Halkın nabzını çok iyi tutar Rahşan. Halk gibi düşünür. O bakımdan da belli konularda halkın yaklaşımı ne olur, tepkileri nasıl olur, belli siyasal kararları nasıl karşılar, onları sezgi gücüyle kavrayabilir, saptayabilir (...) Üst düzey politik siyasal kararlarda sağduyusuna, sezgi gücüne inandığımdan genellikle onun görüşlerini alırım. Fakat ben onun parti işlerine karışmam, o da benim hükümet işlerime karışmaz.

Ecevit'in ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Rahşan Hanım liderin başta kritik anlar olmak üzere görüşünü aldığı ve parti yönetiminde belirli bir özerklik tanıdığı kişidir. Öte yandan Rahşan Ecevit gerektiğinde Ecevit ile ters düşen de biridir (Recai Birgün, Kişisel Mülakat, 29.11.2022). Bu bakımdan lider ile ikinci adamdan oluşan adeta bir düalist yönetimin söz konusu olduğu da anlaşılmaktadır ki bu durum da Rahşan Hanım'ın ikinci adam olduğu yönündeki tespiti desteklemektedir.

Fatin Dağıstanlı'nın (2002) Rahşan Ecevit'in Bülent Ecevit üzerindeki etkisini incelediği eserine *Rahşaniçe* başlığını vermesi bile Rahşan Hanım'ın rolünü anlatması bakımından dikkat çekmektedir. Gerçekten de Rahşan Hanım'ın Ecevit'i etkilediğine ilişkin birden çok örnek olay ya da gelişme vardır. Örneğin Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliği görevinden ayrılırken yerine İzmir Milletvekili Şeref Bakşık'ı önermiş ve nihayetinde Bakşık Genel Sekreterliğe gelmiştir. Ecevit bu kararı Bakşık'a açıklarken Bakşık'ın adaylığı kararını Rahşan Hanım ile birlikte aldığını ifade etmiştir (Sağlam, 1974b: 286). Şükrü Karatepe (2000: 76) Bülent ve Rahşan Ecevit arasındaki ilişkide Rahşan Hanım'ın Ecevit'in kararları üzerindeki etkisini, Bülent Ecevit'in Rahşan Hanım'dan başkasını hesaba katmayan bir yapısının olduğunu altını çizerek anlatmaktadır.

CHP genel sekreterlerinden Kamil Kırıkoğlu da "*Rahşan Hanım'ın aklının yatmayacağı herhangi bir adımı Bülent Bey'in atamayacağını kesinlikle*" (Dağıstanlı, 2002: 63) bildiğini ifade ederek ilgili dönemde ikili arasında ikincinin birinciyi etkilediği ilişkiyi gözler önüne sermektedir. Bir diğer örnek 1999 Genel Seçimleri sonrasında MHP'nin Genel Başkanı Devlet Bahçeli ile Ecevitler arasında yaşanan gerilim üzerinden verilebilir. Koalisyon görüşmeleri sırasında Rahşan Hanım MHP ile birlikte hareket etmekte birtakım şüpheleri olduğunu açıklamış, Bahçeli de Rahşan Hanım'dan "*Özür*" talebinde bulunmuş ve eğer özür dilenmezse koalisyon görüşmelerinin son bulacağını açıklamıştır. Ecevit, her koşulda eşinin arkasında olduğunu ilan etmiş ve ikinci adamının görüşlerini desteklemiştir (Bila, 2001: 450-451).

Rahşan Hanım'ın Bülent Ecevit ve DSP üzerindeki etkisine bir diğer örnek vermek gerekirse 1990'lı yılların sonlarına ortaya çıkan af kanunu tartışmalarına değinilebilir. Çünkü 1998'in Temmuz ayında kader mahkûmlarını kapsayacak şekilde bir af kanunun yürürlüğe girmesini ilk olarak Rahşan Hanım gündeme taşımıştır. Rahşan

Hanım'ın önerisi üzerine harekete geçen DSP Meclis Grubu bir öneri hazırlamış ve bu öneri 28 Ağustos 1999 tarihinde Meclis'ten geçmiştir (Kurt, 2002: 207). Af tartışmasının başlamasından yasalaşmasına kadar yaşanan gelişmelerde Rahşan Ecevit hem parti üzerinde hem de hükümet üzerinde etkili olmuştur. Af konusundaki etkinliği o kadardır ki kamuoyunda bu yasa "*Rahşan Affi*" olarak bilinmektedir (HaberTürk, 18.01.2020).

Özetle; Kayhan Sağlamer'in (1974b: 19) de belirttiği gibi Rahşan Ecevit'in Bülent Ecevit'in "*Her zaman başyardımcısı*" olduğu tespit edilebilir. Rahşan Hanım yalnızca Ecevit'in şahsi yaşamında eşi olarak değil siyasal yaşamında da en yakın ismi, takipçisi, destekçisi ve yardımcısı olmuştur. Rahşan Hanım'a Ecevit ile siyasette hiç ters düşüp düşmediği sorulduğunda "*Yok hayır öyle bir şeyimiz olmadı hiç, ama tartışırız dedim, yani şu şöyle olmadı bu böyle olmadı diye*" cevabını vermektedir (Çelik, 2006: 45). Bu anlamda ikisi arasında siyasal anlamda kurulan her ilişkiyi birinci-ikinci adam ilişkisine ve Ecevit'in ikinci adamı koltuğuna Rahşan Ecevit'i oturtmak mümkündür.

3.2.5.2. Neden İkinci Ol(a)madılar?

Rahşan Ecevit'in Bülent Ecevit'in ikinci adamı olduğu argümanı aynı zamanda Ecevit'in lider kadrosundaki diğer isimlerin neden ikinci adam olmadığını da açıklamayı gerektirir. Bu anlamda yukarıda da ifade edildiği gibi Ecevit'in lider kadrosunu CHP ve DSP dönemi olarak iki gruba ayırarak analiz etmek daha doğru olacaktır. Bu durumun iki temel sebebi belirlenebilir. İlki Ecevit'in CHP'nin başında olduğu yıllar ile DSP'nin başında olduğu yıllarda lider kadroları birbirinden farklıdır. Çünkü CHP'den DSP'ye geçişte özellikle Ecevit'e en yakın kadrolarda ciddi değişimler olmuştur.

Bu anlamda Ecevit'in DSP'de CHP'ye nazaran daha güçlü ve mutlak bir otoriteye sahip olduğu dikkate alınmalı ikinci adam analizi de bu realiten yola çıkılarak yapılmalıdır. Çünkü Ecevit DSP'de doğal ve kurucu liderken CHP'de genel başkandır. CHP Ecevit'e gelene kadar belirli bir örgütsel birikime, kadrolara ve ideolojik programa sahiptir. Partinin örgüt içi işleyişi de Ecevit'in bu birikime müdahalesini sınırlandırmıştır. Kendisi de bu durumu "*CHP baba ocağım DSP evladım*" cümlesiyle özetlemiştir (Gezici, 2006: 88). Hatta Rahşan Ecevit bu konuda "*Bülent, CHP'yi kucağında buldu. Yapısıyla, hastalıklarıyla, örgütlenme hatalarıyla. Düşündüğü gibi yeniden oluşturamamıştı. Sadece, sağlıklı insana ulaşamamıştı*" ifadeleriyle Ecevit'in CHP'deki sınırlı yönetiminin altını çizmiştir (Kurt, 2002: 107). Nitekim Ecevit de CHP'nin tekrar açılması sürecinde

kendisiyle görüşen Parti'nin eski yöneticilerine “*CHP zaten bir burjuva partisiydi. O, misyonunu tamamladı. Sosyal demokrat bir parti olmadı. 1977'deki gücüyle, parasıyla, arabalarıyla, binalarıyla verseniz gözümde yok. O kapatıldı. Ben de sorumluluklarımdan kurtuldum*” cevabını vererek CHP'yi siyasal programını uygulayabildiği bir parti olarak görmediğini açıklamıştır (Dağıstanlı, 1998: 107). Bu nedenle DSP'nin hem ideoloğu hem de örgütçüsü olan Ecevit'in DSP'de daha fazla otorite sahibi olduğu ve partiyi her açıdan kontrol edebildiğini düşünmek doğru olacaktır.

Ecevit'in ikinci adamı noktasında yukarıda da ifade edilen iki temel tespit burada tekrarlanabilir. İlki Ecevit'in CHP döneminde ikinci adamı yoktur, partili kurmayları ya da partili yardımcıları vardır. Çünkü Ecevit CHP'de lider değil genel başkan konumundadır. İkinci tespite göre DSP'yle birlikte Ecevit lider konumuna gelmekte ve bu dönemde Rahşan Ecevit, Bülent Ecevit'in ikinci adamı olarak değerlendirilebilmektedir. CHP döneminde lidere bağlı hareket eden, liderden ayrılmadan siyasal yaşamını sürdüren ve lideri her durumda destekleyen bir aktör bulunmamaktadır. Hatta bu dönem parti içinde ciddi anlamda hiziplerin söz konusu olduğu yıllardır. Ecevit de 1976 yılında parti içi mücadelelerden rahatsız olduğunu birçok kez dile getirmiştir. Örneğin (Mirkelamoğlu, 1977b: 51-52):

CHP'deki iç çekişmelerin çığırından çıkmasına göz yumulamaz. Birkaç ay önce ben kulis dedikodularına son verilmesini istemiştim. Bütün dileklerime rağmen kulis dedikodusu alabildiğine sürmektedir. Genel başkan olarak buna göz yumma olanağım, yetkim yoktur. CHP'deki iç tartışma, dedikodu sütunları aracılığıyla yürütülemez. Kişisel çekişmelere ve hiziplere ve saygınlık kılıfı giydirilmek istenmektedir.

Bu yıllarda Ecevit'in lider kadrosunda yer alan isimlerin hiç biri bu araştırmanın ikinci adam kavramına uygun düşmemektedir. Parti yönetimi kadrosu ancak İnönü'de olduğu gibi partinin ikinci adamları bağlamında okunabilir. Bu yıllarda Ecevit daha çok “*Hizipler üstü*” bir rol oynamaya gayret etmiş, sefeli İnönü gibi parti içi denge siyasetini yönetim anlayışının merkezine almıştır. “*Kimse bir yerlere gelmek için bana ve genel merkeze yakınlığına güvenmesin*” ifadesinde somutlaşan bu anlayış, Ecevit'in üslubunu açıklayan ve kanaatimizce burada altı çizilmesi gereken ifadedir (Gezici, 2006: 60). Çünkü 1970'li yılların ortalarından itibaren Eyüboğlu, Güneş ve Baykal arasında parti yönetiminde etkili olmak amacıyla bir mücadelenin söz konusu olduğu ve Ecevit'in de dengeleyici bir kuvvet olarak rol oynadığı görülmektedir (Dağıstanlı, 1988: 75).

Ecevit'in CHP'nin başında olduğu yıllarda siyasal hayatın öne çıkan isimleri yani partide ya da hükümette önemli görevler üstlenen kişiler oldukça değişkendir. Ecevit bu

isimlerden hiç biriyle birinci-ikinci adam ilişkisine benzer bir bağ kurmamıştır. Hatta DSP kurulduğunda Ecevit'in yanında CHP döneminin lider kadrosundan öne çıkan isimlerin neredeyse hiç biri yer almamıştır. Bu durum dahi CHP döneminde Ecevit'in ikinci adamının olmadığına ilişkin kanıtlardandır.

Örneğin 1971 yılında genel sekreter yardımcılığına atanan ve partinin örgüt ve seçim işlerinde sorumlu tutulan Orhan Eyüboğlu, CHP'de ikinci adamlık pozisyona geçmesiyle Ecevit'in genel başkanlığı döneminde oldukça önemli bir aktör haline gelmiştir (Milliyet, 30.11.1971: 1). 1961'den beri CHP'den parlamentoya giren Eyüboğlu, Ecevit'in partinin başında olduğu 1973 ve 1977 genel seçimlerinde de İstanbul milletvekili olmuş ve bu yıllarda kurulan I, II ve III. Ecevit hükümetlerinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olmuştur (TBMM, 2010a: 1055).

Her ne kadar CHP'nin 14 Aralık 1974 tarihinde topladığı Olağan Kurultay'ında Parti Meclisi tarafından özellikle Ecevit'in gölgesinde kaldığı ve partinin genel sekreterlik makamının sorumluluklarını yerine getirmediği gibi ciddi eleştirilerle karşı karşıya kalsa da (Duru, 1974: 6) Ecevit'in 1974 yılında MSP ile kurulan koalisyon hükümetinde Devlet Bakanı olarak görevlendirdiği Eyüboğlu, 1970'li yılların siyasal sahnesinde çoğu zaman Ecevit ile birlikte görünen isimdir (Milliyet, 26.01.1974). Bu nedenle Ecevit'in Eyüboğlu'nu hem partide hem de hükümette görev vererek yakın kadrosunda tuttuğu ifade edilebilir. Hatta Ecevit CHP-MSP Koalisyon Hükümeti yıllarında yurt dışına çıkması gerektiğinde Eyüboğlu'nu kendisine vekil olarak bırakmıştır (Milliyet, 05.09.1974) ve Eyüboğlu'nun siyasal kariyeri dikkate alındığında Ecevit'in genel başkanlığı süresinde en fazla genel sekreterlik görevinde kalan siyasetçidir. Bu da göstermektedir ki Eyüboğlu ile Ecevit uyumlu çalışmaktadır. Bununla birlikte Eyüboğlu da ikinci adam olarak değerlendirilememektedir. Ecevit'in Eyüboğlu'nu ikinci adamı olarak değil bir kurmayı olarak değerlendirdiği ifade edilebilir. Çünkü Ecevit genel başkan seçildiğinin hemen ertesinde partide ikinci adamlık pozisyonu olarak görülen genel sekreterlik pozisyonu için şu değerlendirmeyi yapmıştır (Kurt, 2002: 74):

Geçmişte olduğu gibi çok aktif bir genel sekretere ihtiyacımız yok. Dün aktif olmayan, pasif bir genel başkan vardı, aktif bir genel sekretere ihtiyacımız vardı. Bugün tam tersi. Bizim, müsteşarın sekreteri gibi partide yazışmaları düzenleyen bir genel sekretere ihtiyacımız var.

Dolayısıyla Ecevit'in genel sekterlerine biçtiği rol bu minvalde değerlendirilmelidir. Zaten Eyüboğlu da genel sekreterliğe gelişinde sonradan haberi olduğunu “*Kamik Kırıkoğlu görevden ayrılmıştı. Genel Başkanımız Ecevit beni çağırarak bu görevi benim yapmamı istedi. Şaşırmışım. Fakat parti meclisindeki arkadaşlarımın da benim genel sekreterliğimi istediklerini söylemesi üzerine göreve geldim*” ifadeleriyle açıklamıştır (Mirkelamoğlu, 1977b: 91). İlgili dönemde CHP Ankara İl Başkanı Rauf Kandemir'in Ecevit'in genel sekreteri kritik konulara dâhil etmediğini ve bu makamın parti içindeki önemini yok saydığının altını çizmesine dikkat çekilmelidir (Mirkelamoğlu, 1977a: 253). Buna göre Eyüboğlu da ikinci adam olarak değerlendirilememektedir.

Öte yandan Rahşan Ecevit'in yukarıda bahsedildiği konumu dikkate alındığında Eyüboğlu'nun ikinci adam olmadığı açıktır. Hiyerarşik olarak Eyüboğlu partide Ecevit'ten sonra gelen adamdır, fakat bu dönemde Ecevit'e daha yakın ve Ecevit'in kararlarını etkileyebilen biri daha vardır: Rahşan Ecevit. Nitekim 1978'de parti yönetiminde bulunanların bakan olamayacağı kararı alındığında Eyüboğlu genel sekreterlik görevine devam etmek için bakanlıktan istifa etmiş, fakat Ecevit Eyüboğlu'nun bu istifasını kabul etmemiş ve daha uyumlu çalışacağını düşündüğü Mustafa Üstündağ'ı genel sekreterliğe getirmiştir (Koloğlu, 2001: 551).

Eyüboğlu'nun yanında bu yıllarda hem partide hem de hükümette diğer partililerden bir adım öne çıkan kişiler de mevcuttur. Örneğin Turan Güneş ve Deniz Baykal. Ecevit'in yanında yer alan bu ekip, Ecevit'in İnönü'nün yerini almasında ciddi etkilerinin bulunduğu iddiasıyla *Mülkiyeliler Cuntası* olarak da adlandırılmıştır (Günel, 2009: 251). Öte yandan bu ekip 1974 yılında Ecevit iktidara geldiğinde de en yakın kadroyu teşkil etmiştir. Örneğin CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nde Turan Güneş Dışişleri Bakanlığının başına geçmiş, Deniz Baykal ise Maliye Bakanı olmuştur (Dağıstanlı, 1998: 66-67). Fakat bu isimler de Ecevit'in ikinci adamı olarak değerlendirilememektedir.

Turan Güneş'in siyasete ilk girişi DP'yle birlikte olmuş, 1954 yılında DP'den Kocaeli Milletvekili seçilmiştir (Emre, 2013: 197). İlerleyen dönemde DP içinde parti yönetimine muhalif hareketin üyelerinden biri olan Güneş, partiden istifa ederek Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında yer almıştır. HP'nin 1959 yılında CHP'ye katılmasıyla da siyasal kariyerine CHP'de devam etmiştir (Yetim, 2014: 1510-1511). 1960'lı yılların

ortalarında başlayan ve Ecevit'i genel başkanlığa kadar getiren ortamın solu tartışmalarında Ecevit tarafında saf tutan Güneş, Ecevit genel sekreter olduğunda genel sekreter yardımcılığına gelerek parti içindeki nüfuzunu arttırmıştır (Sağlam, 1974b: 198, 270). Öte yandan Deniz Baykal ve Haluk Ülman gibi isimlerin yer aldığı Mülkiyeliler Cuntası'nda Ecevit'e en yakın grubun başında yer alan Güneş, Ecevit'in parti içindeki yükselişle birlikte parti politikası üzerinde giderek belirleyici bir rol üstlenmiş ve etkili aktörlerden biri olmuştur (Sağlam, 1974b: 294-295; Dağistanlı, 2002: 53-55). 1974 yılında Dış İşleri Bakanlığı döneminde gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı başta olmak üzere Ecevit'in siyasal kariyeri için de önemli olan konularda karar verici konumda bulunmuştur (Yetim, 2014: 1515).

Bununla birlikte Güneş de ikinci adam olarak nitelenememektedir. Çünkü Güneş'in Ecevit ile yakınlığı başından beri CHP'nin "*Emekçilere dayanan kitle partisi olmasının*" gerekliliğini savunan biri olmasıyla ideolojik bir kaynaktan beslenmektedir (Emre, 2013: 196). Öte yandan Güneş ile Ecevit'in arası 1970'li yılların ortalarından itibaren bozulmaya başlamıştır. Özellikle dünya görüşü anlamında Güneş'in Ecevit'ten farklı çizgideki fikirleri bu anlaşmazlığın kaynağında yer almış ve Yunus Emre'nin (2013: 214) de ifade ettiği gibi Ecevit liderliğindeki CHP'nin, Güneş'in savunduğu "*Avrupa sosyal demokrasisi*" anlayışından "*Ulusal-kalkınmacı*" bir eğilime yakınlaşmasıyla ikilinin arası açılmıştır. İkili arasındaki gerginliğe rağmen 1977 yılında güvenoyu alamayan Ecevit Hükümeti'nde Başbakan Yardımcılığına getirilmiş olsa da 1978 yılında kurulan Ecevit Hükümeti'nde Adalet Bakanlığını kabul etmediği için liste dışı kalmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002d: 44). Bu tarihten itibaren Ecevit'ten giderek uzaklaşan Güneş'in Ecevit ile ilişkisinde ikinci adamlık için gerekli olan lidere sadakat, bağlılık ve liderin dünya görüşünü sahiplenme gibi nitelikleri karşılamadığı gerekçesiyle ikinci adam olmadığı ifade edebilmektedir.

Öne çıkan isimlerden bir diğeri olan Deniz Baykal 1973 genel seçimlerinden önce Ecevit'in de isteğiyle CHP'den milletvekili adaylığı olmuş ve seçimlerin sonucunda Antalya Milletvekili olarak Meclis'e girmiştir (Yeni Akit, 2022; Cumhuriyet Halk Partisi, 2022; Demirel ve Erçin, 2001: 323) Bu tarihten itibaren kariyerindeki basamakları hızla tırmanan Baykal, Eyüpoğlu genel sekreter olduğunda Mustafa Üstündağ ile birlikte genel sekreter yardımcılığına getirilmiştir. Dolayısıyla Baykal'ın Ecevit tarafından takdir edildiği ve Ecevit'in lider kadrosunda yer aldığı anlaşılmaktadır (Dağistanlı, 2002: 53).

Hatta 1973 genel seçimlerinden sonra özellikle CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin kurulmasında kritik rol oynadığı belirtilen Baykal, hükümet kurulduğunda da Ecevit tarafından Maliye Bakanlığına getirilmiştir (Aladağ, 2018; Dağıstanlı, 1998: 228). Özellikle 14 Aralık 1974'teki Kurultay, Baykal'ın lider kadrosu içindeki konumu hakkında bilgi vericidir. Zira Baykal Kurultay'dan hem parti meclisi üyesi, hem merkez yönetim kurulu üyesi hem de genel sekreter yardımcısı olarak çıkmıştır (Demirer ve Erçin, 2001: 326). Partideki hızlı yükselişine karşın Baykal'ın da Ecevit'in ikinci adamı olduğu iddia edilememektedir. Çünkü Baykal, 1976 yılında parti yönetimiyle ilkesel bazı anlaşmazlıklara düştüğü gerekçesiyle partinin merkez yönetim kurulundaki görevlerinden istifa etmiştir (Koloğlu, 2001: 474). Buradan hareketle de Baykal ile Ecevit arasında birinci-ikinci adam ilişkisinin kurulmadığı görülmektedir. Zira Baykal, Ecevit'ten bağımsız hareket etmiş ve Ecevit'in parti meclisindeki mücadeleyi dengeleme çabalarına rağmen çekilmeyi tercih etmiştir (Dağıstanlı, 1998: 75).

Öte yandan 1980'li yıllara gelirken parti içindeki muhalefetinin dozunu arttıran Baykal, bu dönemde parti içinde "*Hizipçi Baykal*" olarak da anılmıştır. 1978'deki hükümette de Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na getirilmiş olsa da 1979 yılında CHP'nin XXIV. Kurultay'ı toplandığında Ali Topuz gibi isimlerle birlikte hareket ederek Genel Başkan'ın karşısında yer almıştır (Aladağ, 2018; Muradoğlu, 2007; Bila, 2001: 341). Bu bakımdan Baykal'ın da ikinci adam olmadığı görülmektedir. Zira ikinci adamlar birinci adamların en yakın takipçisi ve destekçileriye Baykal bu tanımlamaya uymamaktadır. Nihayetinde Turan Güneş ve Deniz Baykal 4 Kasım 1979 tarihinde yapılan VIII. Olağanüstü Kurultay'da Ecevit'e karşı olan hizbin temsilcileri olmuşlardır (Gaytancıoğlu, 2014: 227). Kurultay'da Ecevit parti içindeki hizipleri oldukça sert bir şekilde eleştirirken Güneş Ecevit'e güvenoyu vermeyeceğini açıklamış, Baykal da partinin içindeki fikir farklılıklarının meşruluğunu savunarak Ecevit'i "*Dikensiz gül bahçesi*" istemekle itham etmiştir (Koloğlu, 2002: 554; Dağıstanlı, 1998: 90). Bu bakımdan iki isim de liderin karşısında yer almış ve liderin liderliğini ve otoritesini sorgulamışlardır.

Ecevit, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında mevcut çevresiyle yani CHP'li kadrolarla tüm bağlarını koparmayı ve yeniden bir başlangıç yapmayı seçmiştir. Demokratik sol hareketin temel oluşturduğu DSP, Ecevit için eskiyle bağı tamamen koparması anlamına gelmiştir. Hatta Parti kurulurken yönetim kadrosu temel bir ilkeyi

benimsemiştir: “*Kurucular Eski CHP’li olmayacak*”tı (Koloğlu, 2001: 580, 639). Gerçekten de Fatin Dağıstanlı’nın (1998: 139) ifade ettiğine göre parti kurulduğunda Kurucular Kurulu’ndaki Milletvekilleri Nuri Korkmaz, Süleyman Koyuncugil, Turgut Sözer ve Fikret Ertan dışında kimse kamuoyunda tanınmıyordu. Bu açıdan değerlendirildiğinde Fikret Bila’nın (2001) 1980 sonrası Ecevit’in kariyerini ele aldığı eserine *Phoenix*⁶² *Ecevit’in Yeniden Doğuşu* başlığını vermesi oldukça anlamlıdır. Bu anlamda Ecevit’in demokratik sol düşüncüyü geçmiş kadrolarla ve CHP ile hayata geçiremeyeceğine yönelik bir inançla kendi partisini kurduğu yorumu yapılabilir.

Gerçekten de kurulan partinin kontrolünün tamamen Ecevit’in hatta Ecevitlerin elinde olduğu ifade edilebilir. Suat Kınıklıoğlu (2002: 5) DSP teşkilatının neredeyse hiçbir ağırlığının olmadığını, tüm yetkilerinin Ecevitlerin elinde toplandığını ve partinin karar organı Parti Meclisi’nin de Ecevit’in sembolik olarak danıştığı bir organ olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda CHP’den farklı olarak DSP’yi Ecevit-egemen bir parti olarak okumak yerindedir. Zira Ecevit’in parti liderliği, parti örgütünü ve üyelerini yakın denetim altında tutan ve kararları kolay kolay eleştirilemeyen Türkiye’deki geleneksel tek adam liderliğini yansıtmaktadır (Tachau, 2008: 131). Bu yönetim anlayışına paralel olarak kamuoyunda da DSP “*Aile partisi*” olarak tanımlanmıştır (Koloğlu, 2001: 691). Bu bağlamda 6 Eylül 1987’deki referandumda siyasetçilerin yasağı kalkıp DSP Kurucular Kurulu Ecevit’i partinin genel başkanlığına seçtiğinde (Heper, 2011: 186), Ecevit’in başbakanlığında Dış İşleri Bakanı İsmail Cem’in (2009: 65) “*Özü sözü bir olan bir politikacı*” olarak tanımladığı Ecevit’in kendisinin tek söz sahibi olduğu bir partinin başına geçtiği ifade edilebilir.

DSP döneminde Ecevit’in lider kadrosu dikkate alındığında Rahşan Ecevit haricinde Ecevit’e en yakın ismin Hüsamettin Özkan olduğu anlaşılmaktadır. Özkan Ecevit’in siyasal kariyerinin yaklaşık son on bir yılında özellikle Ecevit hükümetlerinin vazgeçilmez ismi olarak Ecevit’e en yakın yardımcılarından biri olmuştur. 1990’lı yıllarda Ecevit’in yer aldığı neredeyse tüm fotoğraflarda Özkan’ı da hemen arkada görmek mümkündür (NTV, t.y.). Hatta Cengiz Kuşçuoğlu’nun (2001: 7) da belirttiği gibi

⁶² Phoenix, yeniden doğuşu, yeniden canlanmayı simgeleyen efsanevi bir kuştur. Eski Yunan ve Mısır mitolojisinde Phoenix, yuvasıyla birlikte ateşte yanıp kül olduktan sonra külleri içinden yeniden doğmakta, yeniden canlanmaktadır. Bkz. Fikret Bila. *Phoenix Ecevit’in Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitap, 2001, s.9.

özellikle “*DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümeti döneminde Özkan’ın ismi hep gündemin ön sıralarında*” yer almış ve “*Koalisyonun mimarlarından biri olmanın yanı sıra, hükümetin icraatlarına da çoğu zaman liderden daha fazla damgasını vuran bir isim*” olmuştur.

Hüsamettin Özkan’ın Ecevit ve siyasasetle ilişkisi ise 1990’ların başında ağabeyi Necdet Özkan’ın DSP İstanbul Bayrampaşa Belediyesi seçimlerinde aday olmasıyla başlamıştır. Ecevitlerle tanıştıktan sonra DSP’ye üye olan Özkan sonrasında Parti Meclisine girmiştir (Kuşçuoğlu, 2001: 24-28). 1991 Genel Seçimleri’nden önce Ecevit Özkan’ı DSP’den milletvekili aday listesinde almış ve genel seçimlerin ertesinde İstanbul Milletvekili seçilmiştir (Kurt, 2002: 213-214).

Özkan’ın Ecevitlerle birlikte aktif siyasetin yer almasında sonra, Ecevit’in liderlik üslubu ve yönetim anlayışıyla yakından ilişkili bir şekilde Ecevit’in lider kadrosundan biri haline geldiği görülmektedir. Ecevit özellikle başbakan olduğu dönemde parti işleriyle hükümet işlerini birbirinden tamamen ayrı tutan, bu nedenle de parti kadrosu ve teşkilatı ile hükümetteki kadroyu birbirinden ayıran, partideki kimsenin hükümetle doğrudan bir ilişkisinin olmadığı ya da bir bakandan herhangi bir talepte dahi bulunmadığı bir yönetim anlayışını benimsemiştir (Recai Birgün, Kişisel Mülakat, 29.11.2022). Diğer ifadeyle Ecevit parti ile hükümeti birbirinden farklı kadrolarla yönetmeyi tercih etmiş ve hükümetteki en yakın pozisyonu da Özkan’a vermiştir. Başbakan Yardımcısı olarak yer aldığı hükümetlerde Ecevit’i temsilen hükümet işlerini yürütmek ve hükümetle ilgili her türlü teması gerçekleştirmekten Özkan sorumlu tutulmuş ve Ecevit’in yardımcısı rolünü oynamıştır (Kuşçuoğlu, 2001. 8). Bununla birlikte yalnızca iktidar yıllarında değil Özkan’ın DSP’ye girişinden itibaren Ecevit’in yakınında olduğu ifade edilebilmekte, Özkan ile Ecevit arasında yakın bir ilişkiden bahsedilebilmektedir. Örneğin 1992 yılında CHP’nin yeniden faaliyete geçmesiyle başlayan DSP’deki kopuşlarda Ecevit ile birlikte kalan sayılı siyasetçilerden biridir (Bila, 2001: 307).

İkili arasındaki bu bağ 1990’lı yıllar boyunca sürmüştür. Burada Özkan’ın 1995 yılında İstanbul’da Ecevit’in arkasından ikinci sıradan aday olarak milletvekili olduğu ve seçimin ertesinde DSP’nin Grup Başkanvekilliği’ne getirildiğinin altını çizmekte fayda vardır. Çünkü Özkan’ın aday gösterildiği yer ve sıranın aslında seçilmesine kesin gözüyle

bakılan bir yer ve liderden hemen sonraki konum olması bakımından Özkan'ın Ecevit'e yakınlığını da göstermektedir (Dağıstanlı, 2002: 270). Öte yandan Özkan ile Ecevit arasında sadece siyasal alanla sınırlı kalmayan sivil alanda da bir yakınlık söz konusudur. DSP XXIII. Dönem Milletvekili Hüseyin Mert'ten aktaran Gaytancıoğlu (2014: 19) Ecevit'in Özkan'a tüm kişisel ve mali işlerini devrettiğini ve bir dönem tüm harcamaları, tasarrufları ve hatta altın alışverişlerine kadar Özkan'ın takip ettiğini yazmıştır. Benzer şekilde Recai Birgün de Özkan'ın Ecevit'in bütün mali işlerini de takip ettiğini, Ecevit'e ait tapular, hesap defterleri ve hesap cüzdanları gibi tüm mali konularda Özkan'a güvendiğini ve Özkan'a teslim ettiğini aktarmakta ikisi arasındaki ilişkinin başbakan-başbakan yardımcısından ziyade daha çok “Baba-oğul ya da abi-kardeş” ilişkisine benzediğini ifade etmektedir (Kişisel Mülakat, 29.11.2022). Birgün'e Bülent Ecevit'in neden Özkan'ı yanına aldığı ve ikisi arasındaki ilişkinin temel dinamiklerinin neler olduğu sorulduğunda şu cevabı vermektedir (Kişisel Mülakat, 29.11.2022):

Açıkçası Hüsamettin Özkan çok kıvrak zekâlı birisidir. Ayrıca Sayın Ecevit muhtemelen Sayın Özkan'ın bağlılığı ve sadakatinden çok mutluydu. Ayrıca yetenekli de bir insandı. Örneğin hükümet içerisinde bir kriz çıktığı zaman Özkan bu krizleri çözen birisiydi. Öte yandan medya ve asker ile de arası çok iyiydi. Bu da Sayın Ecevit için çok önemliydi. Aslında Ecevit'in yaveri gibiydi. Sayın Ecevit her işini Hüsamettin Özkan üzerinden çözerdi. Öte yandan Özkan'a meclisteki çalışmalarında da oldukça güvenirdi.

Cengiz Kuşçuoğlu (2001: 16) da Özkan'ı tanıyanların, Özkan'ın en önemli özelliğinin “İşbitirici” olduğunu bildiğini yazmaktadır. Bu özelliği sayesinde Özkan'ın Ecevit'in siyasal kariyerinde karşılaştığı kritik anlarda ciddi görevler üstlendiği de görülmektedir. Örneğin 1995 yılı genel seçimleri öncesinde CHP'den ayrılan milletvekillerinin DSP'ye katılmasında belirleyici rol oynayarak partinin meclisteki elini güçlendiren adımlar atmıştır (Kuşçuoğlu, 2001: 37).

1999 genel seçimleri sonrasında hiçbir parti tek başına hükümet kurmaya yetecek çoğunluğu yakalayamamış ve DSP'nin Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile görüşmeleri yukarıda da ifade edildiği gibi çıkmaza girmişken Özkan, MHP lideri Devlet Bahçeli ile görüşmüş ve görüşme sonrasında sorun çözülmüş, DSP-MHP-ANAP Koalisyonu da böylelikle kurulmuştur (Kurt, 2002: 183-184). Ecevit'e başbakanlık yolunun açıldığını bu gelişmesinin mimarlarından biri olduğu dikkate alındığında Özkan'ın üstlendiği rolün önemi daha da net anlaşılmaktadır.

2001'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında haberlere “Anayasa Kitapçığı Fırlatma Krizi” olarak yansıyan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile Bülent Ecevit

arasındaki gerilimde Özkan da Ecevit'in yanındadır. Hatta Özkan'ın Ecevit'i koruma saikiyle Sezer'e verdiği cevap Ecevit'in tepkisinden daha sert olmuştur. Sezer'in davranışını “*Terbiyesizlik*” olarak tanımlayan Özkan, toplantıda Ecevit'in önüne fırlatılan kitapçığı da tekrar Sezer'e fırlatmıştır (Anadolu Ajansı, 18.02.2021). Özkan'a bu davranışının sebebi sorulduğunda da “*Başbakan duyduğu sözler üzerinde kilitlendi. Dayanamadım. İnsan babası kadar sevdiğini birine büyük haksızlık yapıldığı zaman ne hisseder ve ne yaparsa, ben de onu yaptım*” ifadelerini kullanmıştır (Kuşçuoğlu, 2001: 13). Özkan'ın ifadelerinden Ecevit'e yakınlığı anlaşılabilir.

Özkan'ın yukarıda anlatılan kariyeri ve Bülent Ecevit ile ilişkisi dikkate alındığında Rahşan Hanım ile birlikte Ecevit'in en yakın yardımcısı olduğu ileri sürülebilir. Hatta Ecevit'in ikinci adamı pozisyonunu parti ve hükümet işleri olarak ayırmak mümkün olsa ve bu pozisyonlar birbirinden bağımsız değerlendirilse, Özkan'ın Ecevit'in lider kadrosunda yukarıda değinilen konumundan hareketle şüphesiz belirli bir dönem için Ecevit'in hükümet işlerindeki ikinci adamı olduğu iddia edilebilir. Zira Özkan için kamuoyunda “*Ecevit'in sağ kolu, gölge başbakan, Ecevit'in Manevi oğlu*” gibi tanımlamalar kullanılmaktadır (Akşin, 2007: 312; Haber3, 15.11.2008). Hatta Recai Birgün (Kişisel Röpotaj, 29.121.2022) de partideki ikinci adam ile hükümetteki ikinci adamı birbirinden ayırmak gerektiğini belirtirken bu pozisyonların sahiplerini “*Hükümetteki ikinci adam herkes biliyordu ki Hüsamettin Özkan'dı, aynı şekilde partideki ikinci adam da herkes biliyordu ki Rahşan Ecevit'ti*” ifadeleriyle açıklamaktadır.

Özkan gerçekten de Ecevit'in kadrosunda Rahşan Ecevit'e rakip olacak güçlü bir isimdir. Diğer anlamda Ecevit'in ikinci adamı karşısında iktidar talebi olan biridir Hüsamettin Özkan (Dağistanlı, 2002: 305-306). Bu durum tabii olarak liderin Özkan'a belirli bir düzeyde desteğinin olduğunu da göstermektedir. Bülent Ecevit'in altı yıl Koruma Müdürlüğünü yapmış ve aynı zamanda DSP İzmir eski milletvekili Recai Birgün'ün ifade ettiğine göre Özkan ile Rahşan Hanım'ın kesinlikle bir araya gelmeyen bir ilişkileri olmasına rağmen Bülent Ecevit'in Özkan'ı yanından ayırmadığına da ayrıca dikkat çekilmelidir (Kişisel Mülakat, 29.11.2022). Özkan, Rahşan Hanım'a rağmen Ecevit'ledir ki bu durum da Ecevit açısından önemini göstermektedir. Hüsamettin Özkan, bu konumuna rağmen Ecevit'in ikinci adamı değildir. İkinci adam ol(a)mamasının bazı gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçelerden biri Özkan'ın ikinci adam Rahşan Ecevit

karşısında liderle ilişkisinin sınırlı bir dönemde olmasıdır. Rahşan Hanım başından beri Ecevit ile birlikteyken Özkan 1990'lı yıllardan itibaren Ecevit'in yakın kadrosundadır. Rahşan Hanım, liderle birlikteliği ve yakınlığı bakımından Özkan'ın önüne geçmektedir. İkinci olarak Rahşan Hanım ikinci adam olarak liderin yanından hiç ayrılmamışken, Özkan liderden kopmuştur. Son olarak Özkan'ın Ecevit üzerindeki etkisinin Rahşan Ecevit kadar olmadığı da ifade edilebilir.

Bu bağlamda Özkan ikinci adam değildir. Çünkü Ecevit'in yanında etkinliğini sınırlıdır ve sınır Rahşan Ecevit tarafından çizilmiştir. Hatta Rahşan Hanım ile Özkan arasında baştan beri bir gerginlik olduğu ve iki ismin bir araya gelmemeye özellikle dikkat ettiği ilgili yıllarda medyaya da yansımıştır (NTV, t.y.). Süleyman Kurt'un (2002: 213-214) ifade ettiğine göre Özkan'ın görev alanı Rahşan Hanım'ın görev alanıyla sınırlıdır ve Özkan parti işlerinde genel başkan yardımcısı Rahşan Hanım'ın etki alanına nüfuz edememektedir.

Bu durumun yukarıda da değinildiği gibi Ecevit'in liderlik anlayışı ile ilişkili olduğu ifade edilebilir. Çünkü Hüsamettin Özkan “*Hiçbir şekilde partinin iç işleyişine müdahale*” edemediği gibi aynı şekilde Rahşan Ecevit de “*Hükümetin işleyişine*” dâhil olmamıştır (Recai Birgün, Kişisel Mülakat, 29.11.2022). Gerçekten de Rahşan Ecevit'e Bülent Ecevit hükümette iken pozisyonu sorulduğunda Rahşan Hanım “*Ben o başbakanken oraya hiç karışmadım, yani başbakanlığa bile hayatımda iki defa üç defa zorunlu olarak gitmişimdir. Başka da hiç gitmemişimdir, hiç karışmam*” cevabını vermiştir (Çelik, 2006: 48).

Özkan'ın Ecevit'ten ayrılmış olması da ikinci adam olmadığına bir diğer gerekçelerinden biridir. Ecevit ile Özkan ilişkisinin 2000'lerin başında Ecevit'in sağlığının kötüleşmesiyle zayıflamaya başladığı görülmektedir. Hatta Rahşan Ecevit bu dönemle ilgili açıklamasında Özkan'ın Ecevit'in sağlık problemlerini kasıtlı olarak kamuoyuna yaydığını ve Ecevit'i saf dışı bırakarak başbakan olmak istediğini iddia etmiş (İstanbulgerçeği, 29.05.2012), Özkan'ın istifası sonrasında da “*Koynumuzda hain beslemişiz*” ifadelerini kullanmıştır (Şevinç, 15.07.2002).

Öte yandan bu yıllarda siyaset sahnesinde patlak veren Ecevit'in başbakanlıktan çekilme meselesinde de Özkan, sessiz kalmayı tercih ettiği (Şahin, 2008), Ecevit'in rahatsızlığı döneminde Ecevit'i ziyarete gitmediği ve Ecevit sağlığına kavuşup meclisteki

DSP Grubunu topladığında bu toplantıya da katılmadığı gerekçesiyle dönemin DSP'li yöneticileri tarafından Başbakan'a karşı bir hareket içinde bulunduğu iddiasıyla eleştirilmiştir (Milliyet, 06.07.2002). Özkan'ın toplantıya katılmadığı anlaşılınca Milliyet'in "Ecevit'in sağ kolu kırıldı" manşetine dikkat çekilmelidir (28.06.2002: 1).

Nitekim ilerleyen günlerde de Özkan ile Ecevit arasındaki gerilim dinmemiş, Özkan'ın Ecevitler tarafından istifa ettirileceği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. 2002 yılında hem Ecevit'in ağırlaşan rahatsızlığı hem de ülkedeki siyasal ve ekonomik krizin derinleşmesi nedeniyle DSP'den önemli isimler ayrılmaya başlayınca Özkan da bu isimler arasında yer almıştır (Tekin ve Okutan, 2019: 231). Ecevit ile görüşmesinin ardından yaptığı şu açıklamayla Ecevit, DSP ve demokratik soldan ayrılmıştır (Dağıstanlı, 2002: 353-354):

11 yıldan buna yana sayın başbakan ile birlikte DSP'de siyasi yaşamımı sürdürmekteyim. Beş yılı aşkın bir süredir de başbakan yardımcısı olarak görev yapmaktayım. Siyasete girdiğim ilk günden bu yana hep Sayın Genel Başkan'a bağlı kalmaya, doğruluğa, dürüstlüğe, uzlaşmaya, hoşgörüye, diyaloga ve sabırlı olmaya büyük özen gösterdim (...) Görüşmemizde Sayın Başbakan'ın benim çalışmalarına artık gereksinimi olmadığı ortaya çıktığından DSP'den ve bakanlık görevimden istifa ediyorum.

Dönemin gazetelerinde "Ecevit de Özkan'ı sildi" (Milliyet, 06.07.2002) başlığıyla anılan bu gelişmeden sonra Kemal Derviş ve İsmail Cem ile birlikte hareket eden Özkan, partiden ayrılan diğer milletvekilleriyle birlikte Yeni Türkiye Partisi'ni kurmuştur (Börklüoğlu, 2017: 149). Erdoğan Günel (2009: 390) Özkan'ın Cem ve Derviş ile birlikte attığı bu adımı "Ecevit'i etkisiz hale getirme projesi" olarak tanımlamaktadır. Özkan ile birlikte başlayan istifalarla DSP'nin meclis gurubundaki çoğunluğunun yarısını kaybetmiş olduğu dikkate alınırca Günel'in haksız olduğu söylenememektedir. Fakat Recai Birgün Ecevit'in sağlık sorunları yaşadığı dönemde medyada çıkan "Özkan, Ecevit'e ihanet etti" minvalindeki tüm iddiaların gerçek dışı olduğunu, Özkan'a haksızlık yapıldığını ve Özkan'ın Ecevit'ten "Koparıldığını" ifade etmektedir. Birgün'e göre Özkan'ın partiden ayrılmadan önceki dönemde suni bir gündem oluşturulmuş ve Özkan'ın Ecevit üzerindeki etkisi kırılmak istenmiştir (Kişisel Mülakat, 29.11.2022).

Tüm bu iddiaların ötesinde bir gerçek vardır o da Özkan'ın istifasıdır. Özkan'ın DSP'den istifa edip başka bir partiyle aktif siyasetin içinde yer alması, şüphesiz Özkan'ın ikinci adam olmadığına ilişkin temel gerekçelerden biri olarak alınabilir. Burada Rahşan Ecevit için yukarıda ifade edilen Ecevit'in demokratik sol programının en büyük destekçisi olduğu ve her koşulda Ecevit ile birlikte hareket ettiği gerekçesiyle ikinci adam

olduğu iddiasının tekrar altı çizilmelidir. Çünkü Özkan için aynı durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Nitekim partiden ve liderin yanında ayrılması bu yöndeki bir değerlendirmeye gerekçe oluşturmaktadır. Dolayısıyla Rahşan Hanım ve Özkan'ın arasında ikinci adamlığın Rahşan Ecevit'te olduğu tespit edilmektedir. Zira Rahşan Ecevit, Bülent Ecevit'in siyasal kariyerinin ilk yıllarından beri yanındadır. Hüsamettin Özkan ise DSP döneminde Ecevit ile birlikte olan en yakın ikinci isimdir. Rahşan Hanım liderin yanından hiç ayrılmamışken, Özkan “*Ecevit ile geldim Ecevit ile giderim*” (Dağıstanlı, 2002: 246) ifadesine rağmen liderden ayrılmış ve farklı bir partinin kurucularından olarak liderin karşısında yer almıştır.

Öte yandan Özkan'ın ne liderle ilişkisindeki yakınlığı ne de liderin kararlarına etki düzeyi Rahşan Hanım kadar değildir. Örneğin Ecevit'in sağlık sorunları nedeniyle siyaseti bırakacağı tartışmalarının gündeme getirdiği DSP'de kim lider olacak ya da Ecevit koltuğunu kime devredecek gibi sorular dahi kamuoyunda acaba Rahşan Hanım ne düşünüyor gibi bir cevapla karşılaşmaktadır (Kurt, 2002: 228). Bu anlamda Rahşan Ecevit'in yalnızca formel bir hiyerarşide Ecevit'ten sonra geldiği için değil informel olarak da ikinci adamlığa oturduğu ifade edilebilir. Bu bakımdan Ecevit'in en dar çemberinde Rahşan Hanım'ın yer aldığı tartışma götürmezdir.

Son olarak Bülent Ecevit'in Rahşan Ecevit'in ikinci adamlığı hakkındaki tartışmayı bitiren şu sözlerine özellikle dikkat çekilmelidir “*Rahşan olmasa, siyasette kesinlikle bu kadar başarılı olamazdım*” (Çetingüleç, 2000: 272). Bununla birlikte Özkan'ın Ecevit ve demokratik sol hareketi terk etmediği gibi bir ortamda Özkan için ikinci adamlık üzerinde tartışmanın derinleşebileceğini de belirtmekte yarar vardır. Bu nedenle siyasal kariyeri boyunca Özkan'ın Ecevit'in DSP'sinde oldukça etkili bir isim olduğu bir gerçek olarak durmaktadır. Buradan hareketle Özkan'lı yıllarda DSP'de “*İki buçuk kişi*”den oluşan bir yönetiminin söz konusu olduğu ifade edilebilir. İki tam Ecevitlere, buçuk ise Özkan'a karşılık gelebilir (Koloğlu, 2001: 703). Fakat Ecevit'in siyasal kariyerinin tümü dikkate alındığında ne kişisel özellikleri, ne liderle ilişkisi ne de formel ya da informel bir hiyerarşideki konumuyla Rahşan Hanım'ın önüne geçemeyen Özkan, ikinci adam olarak değerlendirilememektedir. Bu nedenle Rahşan Ecevit, lider kadrosunda Ecevit'in ikinci adamı olarak tanımlanacak isimdir.

3.2.3. İkinci Adamı Olmayan Liderler

Bu kısımda araştırmada incelenen yedi liderden ikinci adamları tespit edilemeyenler irdelenmektedir. Buna göre Süleyman Demirel ve Turgut Özal'ın lider kadrosunda kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve formel ya da informel anlamda liderden sonra gelen pozisyonlarda yer alan bir ikinci adam tespit edilememiştir.

3.2.3.1. Süleyman Demirel

DP iktidarı ve DP'li aktörler 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen darbeyle tasfiye edilmiştir. Bayar, Menderes, Koraltan, Zorlu ve Polatkan gibi DP'nin önemli isimleri tutuklanmış, hatta Menderes, Polatkan ve Zorlu Yassıda Yargılamaları sonucunda idam edilmiştir (Börklüoğlu, 2017: 119). Milli Birlik Komitesi adını alan darbe yönetimi Anayasa'yı ve Meclis'i fesih etmiş, siyasal partileri yasaklamıştır (Tekin ve Okutan, 2019: 158). 1961 yılında tekrar sivil siyasete dönüş süreci başlamıştır. Bu yeni dönemde merkez sağ olarak addedilen bloğun temsilciliğine yeni bir aktör soyunmuştur: Adalet Partisi. AP, 27 Mayıs Darbesi'nden sonra siyasal faaliyete izin verildiğinde 11 Şubat 1961'de Emekli Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur (Fedayi, 2019: 125). Gümüşpala'nın vefatından sonra Demirel AP'nin başına geçmiş ve 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar partiyi yönetmiştir. Türk siyasal hayatında parti liderliği, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı gibi mevkilerde görev yapmış ve görece uzun bir siyasal kariyere sahip olan Süleyman Demirel^{xxi} 1964 yılında AP'nin başına geçmiş, 1965 yılında da 41 yaşında başbakan olmuştur (Arat, 2008: 101-103; Fedayi, 2019: 126; Öngider, 2001: 116-117). 1962 yılında Parti'de genel başkandan sonraki isimlerden biri olan Demirel görece kısa sayılabilecek bir sürede hem partinin en üstteki pozisyonuna gelmiş hem de siyasetin yön vericilerinden biri olmuştur.

Demirel hem 15 Ekim 1965 hem de 12 Ekim 1969 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlerde zafer elde etmiş ve tek başına hükümeti kurma çoğunluğuna ulaşmıştır. Bu tarihlerde hükümetin başına geçen Demirel 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar aralıklarla da olsa hükümetin başındadır (Tekin ve Okutan, 2019: 162-164). 1971-1973 yılları arasındaki dönem hariç olmak üzere 1980'e kadar olan süreçte azınlık hükümetleriyle iktidara gelmiş ve dönemin önemli aktörlerinden biri olmaya devam etmiştir (Kurt, 2013: 231-233). 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında Demirel her ne kadar yasaklı olsa da siyasal faaliyetlerine devam etmiştir. Demirel'in desteğiyle AP'nin halefi olarak Büyük Türkiye

Partisi (BTP) kurulmuş, fakat Milli Güvenlik Kurulu BTP'ye siyaset izni vermemiştir. Parti'nin kapatılmasının ardından Demirel'in arkadaşları 23 Haziran 1983 tarihinde DYP'yi kurmuşlardır (Heper, 2011: 199). 24 Kasım 1987'de yasaklar kalkınca Demirel DYP'nin başına geçmiştir. 1993 yılında Turgut Özal'ın vefatından sonra 16 Mayıs 1993'te Türkiye Cumhuriyeti'nin Dokuzuncu Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Akşin, 2007: 292).

Demirel'in uzun siyasal kariyeri boyunca yakın çevresinde bulunan birçok isim vardır. Demirel ile hem aile hem de siyasal bağlamda ilişkisi olan DYP'nin üniversite teşkilatlarının yönetiminde görev yapmış Onur Çukurlu (Kişisel Mülakat, 09.12.2022) İsmet Sezgin, Necmettin Cevheri, Hüsamettin Cindoruk, Cavit Çağlar ve Köksal Toptan'ı Demirel'in yakın çevresindeki isimler olarak sıralamaktadır. Öte yandan Demirel'in belirli dönemlerde birlikte çalıştığı, lider kadrosuna aldığı ve Demirel hükümetleri ile partilerinde önemli görevler alan bazı isimler de öne çıkmaktadır. Örneğin Tansu Çiller, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, İhsan Sabri Çağlayangil bu çevre kapsamında değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Demirel'in lider kadrosundaki isimlerden hiçbiri Demirel'in ikinci adamı olarak tanımlanamamaktadır. Diğer ifadeyle kişisel yetenekleriyle Demirel'i etkileyen, Demirel ile yakın bir siyasal bağ kuran, Demirel'in en yakın takipçisi ve destekçisi ve bu doğrultuda formel ya da informal sürekli Demirel'e en yakın siyasal pozisyonlarda yer alan bir isim tespit edilememiştir. Demirel'in siyasal kariyeri ve yakın çevresi incelendiğinde lider kadrosundan herhangi bir isimle bu araştırmanın okuduğu biçimiyle birinci-ikinci adam ilişkisinin kurul(a)madığı görülmektedir. Demirel'e yakın isimlerin konjonktürel olarak değişiklik göstermesi ve Demirel'in lider kadrosundaki kimseyle süreklilik arz eden bir işbirliğine girmemiş olması, Demirel'in ikinci adamının olmamasının temel sebepleri arasında sayılabilir. Demirel'in kadrosuyla bu zeminde kurduğu ilişkiler temel olarak Demirel'in liderlik üslubuyla açıklanabilmektedir.

Öncelikle belirtilebilir ki İhsan Sabri Çağlayangil'in anılarında ifade ettiği gibi Demirel (1990: 100):

Kızdığını belli etmeyen, reaksiyonları yok sayılan, son söyleyeceğini evvela söylemeyen, hiçbir işe anında karar vermeyen, ölçüp biçen bir satranç ustası gibi hamlesini yapmadan husule gelecek vaziyetleri evvelden tespit eden ihtiyatlı, planlı bir insan. Bir matematisyen. Hiçbir şeyi tesadüflere bırakmayan, geç ama sağlam karar veren bir kişilik.

Demirel'in kişiliğinin şekillendirdiği siyasal liderlik üslubu da bu anlamda değerlendirilebilir. Çünkü liderliğini doktora tezinde çalışan Ayşegül Komsuoğlu (2003: 306) Demirel'in başında bulunduğu ve farklı toplumsal ve siyasal kesimlerden oluşan siyasal partilerde oldukça ihtiyatlı ve stratejik davrandığını, bu anlamda daha çok güçler arasında dengeleyici bir rol oynadığını belirtmektedir. Buradan hareketle yakın kadrosundaki kimsenin bir diğerinin önüne geçmemesini ya da bir ikinci adamının olmamasını Demirel'in liderlik üslubundaki “*Güçleri dengeleme stratejisiyle*” açıklamak mümkündür. Çünkü Demirel, siyasal kariyeri boyunca ikinci adamların temel niteliklerinden biri olan liderden sonraki kişi olma özelliğini verdiği bir ismi hiçbir zaman açıktan belli etmemiştir.

Demirel'in yakın kadrosunda uzun yıllar görev yapan, Demirel'in partilerinde yöneticilik pozisyonlarında bulunan ve hatta kamuoyunda bir dönem Demirel'in ikinci adamı olarak tanınan Hüsamettin Cindoruk, Demirel'in bu üslubunu şu ifadelerle açıklamıştır (Gaytancıoğlu, 2020: 445):

Her insanın gölgesi vardır, Demirel'in gölgesi yoktur. Güneşe karşı dursa, Demirel gölge vermez, kimseye gölge etmez. Demirel, parti yöneticiliğinden gelmediği için, iyi bir partici değildir. Sadece genel başkanlık yapmıştır ama çok iyi bir devlet adamıdır.

Benzer şekilde Onur Çukurlu'ya Demirel'e en yakın ismin kim olduğu sorulduğunda da net bir şekilde “*Demirel'in adamı olmazdı*” cevabını vermekte ve bu durumu Demirel'in liderlik üslubuna bağlamaktadır. Çukurlu'ya göre Demirel yakın kadrosunu oluştururken duygusal davranan biri değildi ve çevresindeki isimleri doğrudan realist bir anlayışla belirlerdi. Demirel'in çıkış noktası da yanına alacağı kişinin vereceği görevde yeterli olup olmadığının tespitiyle ilişkiydi (Kişisel Mülakat, 09.12.2022). Gerçekten de bugün Türk siyasal hayatı analizcileri Demirel'e ne olursa olsun bağlı kalan, sadakatine inanıp hiç yanından ayırmadığı, sonuna kadar güvendiği, kendisine başyardımcı yaptığı ve kararlarından etkilendiği bir isim vermekte oldukça zorlanırlar.

Örneğin Demirel'in lider kadrosunda ve parti içinde oldukça etkin isimlerden biri olan Sadettin Bilgiç^{xxii} ikinci adam olarak değerlendirilememektedir. Her ne kadar Demirel ile birlikte belirli bir süre siyaset yapmış, hem parti de hem de Demirel hükümetlerinde görevler almış bir isim olsa da ikinci adamlığın gerektirdiği ölçütlere kariyeri ve liderle ilişkisi açısından uymamaktadır. Çünkü Bilgiç, Demirel ile genel başkanlık ya da liderlik mücadelesine girmiş bir isimdir. Bu nedenle Demirel-Bilgiç

ilişkinin en baştan birinci-ikinci adam ilişkisine oturtmak doğru değildir. Çünkü Bilgiç Rağıp Gümüşpala vefat ettiğinde Demirel'e karşı Adalet Partisi liderliği için yarışan adaylardan biridir (Sayarı, 1976: 190). İkinci adamın her koşulda birinci destekleyen ve liderin en yakın takipçisi anlamı dikkate alındığında Bilgiç'in konumun bu tanımlamaya uymadığı daha da net anlaşılacaktır (Fedayi, 2019: 127).

Demirel partinin genel başkanının seçimi sürecinde kendisine rakip olan Bilgiç'i partiden tasfiye etmek yerine parti içinde tutmuş, hatta 1966 yılında Ulaştırma Bakanlığının başına geçirmiştir (Günel, 2009: 203). Demirel'in bu adımını tabii olarak liderlik üslubu ve siyasal programıyla ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi Bilgiç AP'nin içinde etkili bir isimdir. Demirel de Bilgiç'in partiden ayrılmasının partinin çıkarlarını olumsuz etkileyeceği düşüncesinden hareketle Bilgiç'i yanında tutmaya devam etmiş olabilir. Buna karşın Bilgiç ve birlikte hareket ettiği bir kesim parti içinde Demirel'e karşı mücadelelerine devam etmiş (Kurt, 2013: 234) ve Bilgiç-Demirel ile anlaşmazlığı Türk siyasal hayatına *Kırk Birler Hareketi'ne* olarak geçen parti içi mücadele hareketine kadar varmıştır. Bu mücadele önce partinin grup yönetimi seçimlerinde, sonra da hükümet listesinin belirlendiği süreçte şiddetini daha da arttırmış, 1970 yılında Bilgiç ve beraberindekilerin Demirel Hükümeti'nin bütçesine ret oyu vererek hükümetin düşmesine yol açmalarıyla zirveye ulaşmıştır (Güven, t.y.: 11). Bilgiç'in Demirel'i hükümetten düşürecek bir hamle yapması zaten en başta Bilgiç'in ikinci adam olup olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü ikinci adam lideri her koşulda destekleyen, liderin yardımcı ve takipçisi olan bir profile sahipken Bilgiç'in bu profile neredeyse hiçbir yönünün uymadığı ifade edilebilir.

Öte yandan bu süreçte Bilgiç Demirel'i oldukça sert bir üslupla eleştirmiş ve Demirel'in parti yönetiminde tek adamlık zihniyetini benimsediğini ifade eden açıklamalar yapmıştır. Örneğin Bilgiç Demirel'e hitaben şu ifadeleri kullanmıştır (Mumcu, 1979: 26):

Demirel tek şahıs hâkimiyetine tevccüh etmektedir. Partiyi ikbal ve menfaat kapısı haline getirmekten çekinmemiştir. Zira ikbal ve menfaat talebinin baş temsilcisi kendisidir. İhanetten bahsediliyor. Sayın Demirel'in ihaneti nasıl anladığını bilmiyoruz. Bugün görünen şudur ki, kendileri AP'ye ihanete muktedir bile değillerdir. Zira kendisi hiçbir zaman AP'li olmamıştır.

Bilgiç'in Demirel'i AP şemsiyesi altında bile değerlendirmeyen bu açıklaması, ikisi arasında yaşanan mücadelenin en somut kanıtlarından biri olarak okunabilir. Ayrıca buradan hareketle Bilgiç'in Demirel'i lideri olarak görmediğinin tespiti de yapılabilir. Bu

bakımdan Bilgiç'in Demirel'i AP'nin genel başkanlığından uzaklaştırmak suretiyle yeni bir genel başkan istediği yorumu dahi yapılabilir. Dolayısıyla Bilgiç'in bağlılığının liderden ziyade partiye olduğunu iddia etmek tartışmaya oldukça sınırlı bir alan bırakmaktadır. Bu durumda Bilgiç'in ikinci adam olmadığı argümanı daha da güçlü hale gelmektedir.

Nihayetinde Bilgiç ile Demirel arasında süregelen parti içi iktidar mücadelesini Demirel kazanmış ve sonrasında Kırk Birler Hareketi'ne dâhil olan birçok isim partiden ihraç edilmiştir. Dolayısıyla Bilgiç ile birlikte hareket eden bu isimlerin de Demirel'in ikinci adamı olmadıkları tespiti yapılabilir. Parti'nin Genel İdare Kurulu üyeliğinden çekildiklerini açıklayan AP'nin ağır topları Yüksel Menderes, Faruk Sükan ve Talat Asal bu isimler arasında sayılabilir (Güven, t.y.: 17). Nitekim Sadettin Bilgiç, Ferruh Bozbeyli ve Yüksel Menderes gibi isimlerinde içinde olduğu bu hareket ilerleyen dönemde Demokratik Parti'yi kurarak Demirel'e rakip olduklarını da açıklamışlardır (Arat, 2008: 103-104; Kurt, 2013: 227). Dolayısıyla her ne kadar 1970'li yıllarda Demirel'in II. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nde Milli Savunma Bakanı olarak yer alsada Bilgiç ve yukarıda ismi geçen kişilerin Demirel ile aralarında birinci-ikinci adamlık ilişkisinin söz konusu olmadığı görülmektedir. Çünkü lidere rakip olan bir kimsenin ikinci adam ol(a)maması tabii görülmedir. Çünkü araştırmancının okuduğu şekliyle ikinci adam liderin en yakın takipçisi, destekçisi ve işbirlikçisidir. Dolayısıyla Bilgiç'in ne siyasal kariyerinde üstlendiği pozisyonlar ne de Demirel ile ilişkisinin bu temelde olmadığından yola çıkılarak ikinci adam olmadığı da ifade edilebilir.

Demirel'in etrafındakilerinin bir adım öne çıkmaya başlaması tabii olarak Demirel'in bir adım geri attığı, siyaseten yasaklı olduğu 1980 sonrası yaklaşık yedi yıllık bir dönemdedir. Bu nedenle ikinci adamlık özelinde bu dönemin de analiz edilmesi gerekir. Bilindiği üzere 12 Eylül 1980'de ülkenin yönetimine geçenler tüm siyasal faaliyetleri askıya alarak mevcut partileri ve liderleri siyasetten uzaklaştırmışlardır. Fakat bu yasaklara rağmen siyasetten kopmayacağı anlaşılan Demirel, Ankara Güniz Sokak'taki evinde partisinin kadrolarıyla sürekli iletişim halinde olmuş ve yeni oluşumları da buradan yönlendirmiştir (Öngider, 2001: 141). Zaten darbenin hemen ardından Zincirbozan zorunlu olarak tutulurken yeni bir parti kurmayı kararlaştırmış hatta İsmet Sezgin ve Necmettin Cevheri'ye bu görevi vermiştir (Turgut, 1987: 169). Bu dönemde Demirel'in görev verdiği Sezgin, Cevheri ve Cindoruk gibi isimler Demirel'in

yerini doldurmaktan ziyade daha çok Demirel'in kurmayları olarak çalışmışlardır. Demirel de liderlik üslubuna paralel olarak bu isimlerden herhangi birini öne çıkarmamış “*Gücü paylaşmamak*” stratejisi izlemiştir (Komsuoğlu, 2003: 201).

AP'nin yerine ilk olarak BTP kurulmuştur. BTP ordunun vetosuyla karşılaşınca 23 Haziran 1983 tarihinde Ahmet Nusret Tuna'nın Genel Başkan olduğu DYP kurulmuştur (Günel, 2009: 315). Parti'nin başına geçen Ahmet Nusret Tuna da askeri rejim tarafından veto edilince ki Milli Güvenlik Konseyi (MGK) DYP'nin otuz dört kurucu isminden otuzunu veto etmişti, veto edilmeyen dört isimden biri olan Yıldırım Avcı'ya teklif götürülmüş ve Avcı partinin genel başkanlığına getirilmiştir (Altan, 2013: 398-404; Taşkın, 2007: 85). Bu süreçte Demirel'in öncülüğündeki partilerin başına geçenlerle Demirel arasında birinci-ikinci adam ilişki kurulamamaktadır. Bu isimlerin daha çok darbe rejiminin müdahalelerine karşı stratejik bir hamle olarak partinin başına gelmiş olma ihtimalleri yüksektir. Nitekim aynı durumun BTP olayında Ali Fethi Esener için de geçerli olduğu yorumu yapılabilir. Çünkü Esener tam da askeri rejimin Demirel'in parti kurmasını engellediği dönemlerde yeni kurulan partinin başına geçirilmiştir (Turgut, 1987: 166). Dolayısıyla bu yıllarda Demirel'in yerini dolduracak kişiyi, kişinin Demirel ile ilişkisi değil de daha çok konjonktürel şartların belirlediği ifade edilebilir.

1980 sonrasında Demirel'in lider kadrosunda öne çıkan isimlerden birisi de Hüsamet Cindoruk'tur.^{xxiii} Nitekim 14 Mayıs 1985 tarihinde yapılan DYP'nin ilk büyük kongresinde partinin başına Hüsamet Cindoruk geçmiş, Demirel'in 1987'de siyaseten yasağı kalkıncaya kadar Parti'nin başında kalmıştır (Altan, 2013: 405). Bu nedenle Cindoruk'un da Demirel'in ikinci adamları özelinde irdelenmesi gerekmektedir. Çünkü bu dönemde Cindoruk Kaan Gaytancıoğlu'nun (2020: 22) kendi ifadelerinde de belirttiği gibi “*Adeta bir ikinci adam kimliğine bürünmüştür.*” Fakat burada hemen belirtilmelidir ki Demirel'e yakın diğer isimler gibi Cindoruk da siyasal kariyeri ve liderle ilişkisi bakımından bu araştırmanın okuduğu biçimde Demirel'in ikinci adamı değildir.

DP'yle başladığı siyaset yolculuğuna 1955 yılında istifa etmesiyle Hürriyet Partisi'nde devam eden Cindoruk, 1959 yılında tekrardan DP'ye geri dönmüştür (Kaytancıoğlu, 2020: 48-53). 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında DP'nin ileri gelenlerinin avukatlığını üstlenen Cindoruk, merkez sağ ve DP'li kadrolarla yakınlığını bu dönemde de sürdürmüştür. 1961'de kurulan ve merkez sağın temsilcilerinden biri olan Yeni

Türkiye Partisi'nde üye olmadan faaliyetlerine devam etmiştir (Yılmaz, 2021: 54). Bu dönemde Celal Bayar'a yakınlığı ile tanınan Cindoruk 1967 yılında Bayar'ın öncülüğünde DP mirası üzerine kurulan ve sonrasında Demokratik Parti'ye dönüşecek Bizim Ev Kulübü'nün de genel sekreterliği görevini yürütmüştür. 1970'li yılların başında AP'de yaşanan Bilgiç-Demirel geriliminden sonra AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti'ye de "*Bayar'ın talimatı ile*" giren Cindoruk, 1975'te Bayar'ın isteği doğrultusunda AP'ye katılmıştır (Gaytancıoğlu, 2020: 79-83). Burada hemen belirtilmelidir ki Bayar 1970'li yılların başında açıkça Demirel'e karşı Demokratik Parti'yi desteklemiş hatta Ayşegül Komsuoğlu'nun (2003: 156-157) belirttiği gibi Demirel ve AP üzerinde bir etkinlik kurmaya çalışmıştır.

Bu bağlamda Cindoruk-Demirel ilişkisinde Bayar'ın bu konumunu dikkate alarak bir değerlendirmenin yapılması doğru olacaktır. Çünkü Cindoruk'un siyasal kariyerinde ve özellikle Demirel ile ilişkisinde Bayar'ın belirleyici aktör olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Cindoruk'un Demirel'den ziyade Bayar'a daha yakın olduğu ifade edilebilir ki bu tespit Bayar ile Demirel arasındaki mücadeleyle birleştiğinde Cindoruk'un Demirel'in ikinci adamı olmadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu dönemde Cindoruk'un daha çok merkez sağın bir aktörü olarak Demirel ile çatışmayan ve "*gerektiğinde*" Demirel ile birlikte hareket eden bir siyasetçi rolü oynadığı görülmektedir.

Cindoruk ile Demirel arasında kurulan ve merkez sağda olma zemininde açıklanabilecek bu ilişki 1980 sonrasında devam etmiştir. Cindoruk, Demirel'in siyaseten yasaklı olduğu 1980-1987 yılları arasında hem merkez sağda Demirel'siz fakat Demirel ile birlikte partileşme çalışmalarında hem de partileşen merkez sağda baş aktörlerden biridir. Fakat bu dönemde de Demirel ile ilişkisi birinci-ikinci adamlık biçiminde değildir. Örneğin BTP'nin kuruluş çalışmaları sırasında Demirel Cindoruk'a partinin başına geçmesini teklif etmiş, fakat Cindoruk Demirel'in isteğine rağmen kamuoyu ve teşkilatta kendisine yönelik bir anlaşma olmadığını ileri sürerek bu teklifi kabul etmemiş (Çavuşoğlu, 2007: 186), Demirel'e "*Hazır değilim*" demiştir (Türker, 1998: 104). Cindoruk'un bu davranışından Demirel'den özerk hareket edebildiği anlaşılabilir.

Bununla birlikte Demirel'in şemsiyesinin altında ayrılmayan Cindoruk, DYP'ye üye olarak 1984 Mahalli İdareler Seçimi'nde DYP'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkan adayı olmuş, fakat seçilememiştir. Seçimlerden sonra DYP'de genel kurul

üyeliğine giren Cindoruk, 14 Mayıs 1985 tarihinde yapılan DYP Büyük Kongresi'nde Demirel'in desteğiyle genel başkan adayı olduğunu açıklamıştır (Yılmaz, 2021: 60-61). Gerçekten de Demirel bu süreçte genel başkanlık için Cindoruk'u desteklemiş ve desteğinin nedenini sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada aşağıdaki gibi açıklamıştır (Turgut, 1987: 173-174):

Ben Şahsen Sayın Cindoruk'u, Zincirbozan'da tanımış değilim. Daha önceden tanırım. Adalet Partisi İl Başkanı İstanbul'da. Ve İl Başkanlığı'nı da başarı ile yapmıştı. Çok zor bir dönemde İl Başkanı idi (...) Mücadele gücü olan bir arkadaştır. Hizmeti vardı, parti tecrübesi vardır, siyasi tecrübesi vardır. Mevcut arkadaşlarımız içerisinde, yasaklı arkadaşlarımızın seçilmesi mümkün değildi. En münasip kişi, Sayın Cindoruk'tu (...) Ben Sayın Cindoruk'u yürekli ve inançlı bulduğum için tercih etmişimdir.

Demirel'in açıklamalarından Cindoruk'un genel başkanlığının şartlar ve Cindoruk'un kariyeri bakımından en uygun isim olduğu söylemi üzerine kurulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Cindoruk'un Demirel'in ikinci adamı olduğu için değil merkez sağ çizgideki etkinliği ve dönemin şartları sayesinde genel başkanlığa geldiği kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Cindoruk ilgili dönemde potansiyel olarak en büyük aday olsa da tartışmasız tek isim değildir. DYP yönetimi Cindoruk'tan önce Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar'a da genel başkan olması için teklif götürmüştür. Fakat Demirel ile Yazar arasındaki anlaşmazlık Demirel'in Cindoruk'u desteklemesiyle sonuçlanmıştır (Taşkın, 2007: 39). Bu bağlamda Cindoruk'un genel başkanlığa gelmiş olmasında merkez sağ siyasette hâlihazırda önde gelen bir isim olmasının etkisi yadsınmamaktadır. Demirel'in duygusal olmayan, realist ve şartlara göre şekillenen liderlik üslubuna gerekçesiyle Cindoruk'u desteklemiş olması kuvvetle muhtemeldir (Onur Çukurlu, Kişisel Mülakat, 09.12.2022). Buna göre Demirel'in halefi aslında şartlara göre belirlenmiştir de denilebilir ki bu durumda Cindoruk'un ikinci adam olmadığı bir kez daha altı çizilmelidir. Bu anlamda Cindoruk'u Demirel'in en yakın takipçisi, destekçisi, yardımcısı ve ikinci adamı olduğu için değil dönemin şartlarına bağlı olarak partiyi emanet edilebileceği bir siyasetçi olarak tanımlamak daha doğrudur.

Cindoruk'u, DYP'nin başına geçmiş olsa da Demirel'in ikinci adamı olarak okumak yanlış olacaktır. Çünkü Cindoruk ikinci adamdan ziyade Demirel'in yokluğunda geçiş dönemi için en uygun genel başkan rolü üstlenmiştir (Milliyet, 23.03.1999). Nitekim bu süre dolduğunda da partiyi Demirel'e bırakmıştır. Ayrılma sürecinde Cindoruk ile Demirel arasında yaşananlar da Cindoruk'un Demirel'in ikinci adamı olmadığını göstermiştir. Orhan Keçeli süreci şöyle anlatmaktadır (Taşkın, 2007: 88-89):

Referandum yapıldığında, ben partinin Genel İdare Kurulu'nda görevliydim. Hemen bir toplantı yaptık ve Demirel'le Cindoruk'un bir araya gelmesine karar verdik. Ancak şaşırtıcı bir gelişme yaşandı. 'Güniz Sokak'ta Demirel ile görüşmeye gidiyorum' diyen Cindoruk, doğru Meclis'e gidip istifasını verdi (...) Burada tarihe bir not düşmek istiyorum. Sayın Cindoruk'un Meclis'e gidip istifa etmesi, Demirel için de sürpriz olmuştur. Ancak Cindoruk'un bir sözü vardı. "Ben emanetçiyim diyordu." Yasaklar kalkınca da emaneti sahibine vermek için istifa yolunu tercih etmişti.

Cindoruk genel başkanlıktan ayrılrsa da Demirel ile birlikte siyaset arenasındaki yerini korumuştur. Fakat 1988 yılında gerçekleştirilen İkinci Olağan Kongre'den önce Genel İdare Kurulu'na aday olduğunu açıklayan Cindoruk, Kongre'de Demirel'in yönetim kadrosuna itiraz ederek adaylıktan çekilmiş ve parti kadrolarının kendi programı doğrultusunda yenilenmesiyle parti yönetimine dönebileceğini ifade etmiştir. Böylelikle 1990 yılındaki DYP'nin III. Olağan Büyük Kongresi'nde hem Genel İdare Kurulu üyeliğine hem de Genel Başkan Vekilliğine gelmiştir (Gaytancıoğlu, 2020: 173-174). Demirel ile Cindoruk arasındaki bu ilişki 1990'lı yılların başlarında da benzer şekilde ilerlemiştir. 1991 genel seçimlerinde DYP'den meclise giren Cindoruk 16 Kasım 1991 tarihinde de TBMM Başkanı seçilmiş ve 1993 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002d: 335).

1993 yılında Turgut Özal'ın vefatı ve Demirel'in Cumhurbaşkanı olmasıyla başlayan süreçte yaşanan gelişmeler de Cindoruk'un ikinci adam olmadığını ortaya koymuştur. Çünkü Demirel Cumhurbaşkanı olunca DYP'nin başına kim geçecek sorusu temel gündem haline gelmiş ve Sina Akşin'in de (2007: 292) belirttiği gibi daha önce de Demirel'in yerini almış isimlerden biri olan Hüsamettin Cindoruk o günlerde akla gelen ilk isim olmuştur. Fakat Demirel 1993'teki genel başkanlık için Cindoruk'a destek vermemiş ve adaylığı için yeşil ışık yakmamıştır. Cindoruk'un Meclis Başkanlığı'ndan ayrılmamasını isteyen Demirel, Faruk Bildirici'nin de ifade ettiği gibi (1998: 236) aslında Cindoruk'un aday olmasını istememiştir.

Cindoruk, genel başkanlığı döneminde Çiller'e karşı ciddi bir parti içi muhalefet hareketi yürütmüş ve 1995 yılında partiden ihraç edilmiştir. 1997 yılında da DYP'den ayrılan bir grup milletvekili ile Demokrat Türkiye Partisi'ni (DTP) kurarak Genel Başkan olurken Demirel'in lider kadrosundaki diğer isimlerden biri olan İsmet Sezgin de DTP'de Genel Başkan Yardımcısı olmuştur (Bila, 2001: 394). Kariyeri ve Demirel ile ilişkisi dikkate alındığında Cindoruk'u her ne kadar Demirel'e karşı bir liderlik inşa etmemiş olsa bile tam olarak işbirliği içinde de olmayan hatta Kaan Gaytancıoğlu'nun (2020: 175) ifadeleriyle gerektiğinde "*Önce dava deyip liderinin istikbalini ikinci sıraya koyan bir*

*siyasetçi*⁶³ olarak tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla Cindoruk'u merkez sağ siyasetin önde gelen isimlerinden biri olarak Demirel ile birlikte hareket eden fakat Demirel ile ilişkisi Demirel'e her koşulda bağlılık zeminine oturmayan merkez sağ çizginin içindeki müstakil bir aktör olarak değerlendirmek doğru olacaktır.

Öte yandan Ümit Cizre'nin (2008: 230) ifadeleriyle Demirel, Cindoruk dâhil diğer tüm adayları desteklemeyerek partide kendi egemenliğini korumayı ve potansiyel bir rakip ortaya çıkarmamayı amaçlamış ve kendisinden sonra partinin başına geçecek kişiye isme bağlı kalmaksızın karşı çıkacağını önceden belli etmiştir. Cizre'nin yerinde tespitinden hareketle Demirel'in liderlik üslubuyla da ilişkili olarak ifade edilebilir ki Cindoruk da dâhil olmak üzere Demirel'in lider kadrosunda ikinci adam olarak tanımlanabilecek kimse bulunmamaktadır. Zira Cindoruk'un daha önce genel başkanlık yapmış olmasına rağmen Demirel tarafından destek görmemesini, Demirel'in kimseyi öne çıkarmayan üslubunun sonucu ve ikinci adamının olmadığına göstergesi olarak da okumak mümkündür.

1990'lı yıllarla birlikte Demirel'in yanında öne çıkan bir isim olarak Tansu Çiller^{xxiv} de Demirel'in ikinci adamı niteliğine uymamaktadır. Çünkü Çiller'in Demirel ile arasında ikincinin birinciyi her koşulda desteklediği, takipçisi ve yardımcısı olduğu sadakat bağına dayanan bir ilişki söz konusu değildir. 1991 Genel Seçimleri'nden İstanbul'dan Milletvekili seçilen Çiller, kurulan DYP-SHP Koalisyon Hükümeti'nde ekonominin başına getirilmiştir (Zürcher, 2015: 529). Bununla birlikte Özal'ın ani vefatının ertesinde Süleyman Demirel Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanı seçildiğinde Çiller'in konumu da değişmiştir. 13 Haziran 1993 tarihindeki kongrede genel başkanlığa aday olan üç isim Köksal Toptan, İsmet Sezgin ve Tansu Çiller yarışmış ve delegelerin oyları Çiller'in lehine çıkmıştır. Böylelikle Çiller hem DYP'nin Genel Başkanı hem de Başbakan olmuştur (Günel, 2009: 358; Düzkan, 2001: 297). Demirel'den sonra partinin ve hükümetin başına geçmişse de Çiller'in ikinci adam olmadığı ileri sürülebilir.

Çiller'in Demirel'in yerine gelmesinin doğrudan Demirel'in desteğiyle gerçekleşmemesi bu bakımdan dikkate alınmalıdır. Çünkü genel başkanlık yarışında

⁶³ Cindoruk'un bu tutumunu Demirel siyaseten yasaklı iken kullandığı şu ifadelerinden anlamak mümkündür “*Ben Demirel için mücadele verdim. O başka. Demirel'in şahsı için verdiğim bir mücadele değildi ki o. Demirel orda bir simgeydi, hakkı alınmış bir liderdi.*” Bkz. Kaan Gaytancıoğlu. Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk, Tekin Yayınevi, 2020, s. 209.

Demirel'in Çiller'e açık destek vermediği ya da Metin Heper'in (2011: 167) belirttiği gibi Demirel'in genel başkanlık yarışında sonucu etkileyecek bir şekilde müdahalesinin olmadığı belirtilmektedir. Hatta Demirel'in Çiller'in genel başkan olmasını istemediğini fakat bu durumu açıkça paylaşmadığı da iddia edilmektedir (Düzkan, 2001: 303). Öte yandan Demirel her ne kadar desteklemese de Çiller'e açıkça muhalefet etmediği de yazılmaktadır (Börklüoğlu, 2017: 142).

Bu sürecin şahitlerinden Onur Çukurlu'nun ifadelerinde göre Demirel gerçekten tarafsız kalmıştır (Kişisel Mülakat, 09.12.2022). Demirel tarafından takınılan bu tutumu Demirel'in liderlik üslubuyla açıklamak mümkündür. Çünkü Demirel'in pragmatistliğini de dikkate alarak adaylık süreci değerlendirildiğinde Çiller'in genel başkan olmasının Demirel'in siyasal çıkarlarına aykırı olmadığı sonucuna varılabilir. Zira Çiller o dönemde hem medyadan hem de parti içinden ciddi anlamda destek görmüştür. Demirel'in, siyasal tecrübesi dikkate alındığında bu desteği alan birinin partisinin iktidarda kalma yarışına olumlu katkı sağlayacağı düşüncesinden hareketle, Çiller'e karşı çıkmama stratejisini izlemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Gerçekten de dönemin önde gelen gazetelerinde ve televizyon kanallarında Çiller genel başkan olarak tanıtılmış ve Çiller lehine ciddi bir algı yaratılmıştır. Bu algı Çiller'in siyasetteki elini güçlendirdirmiştir. Örneğin dönemin gazetelerinin birinde "*Lady'nin Topuk Sesleri*" manşeti günlerce gazetelerin ilk sayfalarında yayımlanmış ve televizyonlarda sürekli Çiller'in genel başkanlık için en uygun aday olduğunun bahsi geçmiştir (Civaoğlu, 2002; haber7.com, 09.09.2008). Öte yandan Ümit Cizre (2008: 230), Tansu Çiller'in genel başkan seçilmesi sürecinde Yalım Erez faktörünün görmezden gelinmemesinin altını çizmektedir. Erez DYP'nin koalisyon hükümetlerinde bakanlık görevlerinde bulunmuş, daha öncesinde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği başkanlığı yapmış dönemin etkili bir aktörü olarak DYP'nin parti kongresinde delegeleri Çiller lehine etkilemiş ve Çiller'in genel başkan olmasında önemli rol oynamıştır (Gökmen, 1999: 74; Bildirici, 1998: 159).

Çiller'in genel başkanlık için doğrudan desteklenmemesi, Çiller'in ikinci adam olmadığı yönündeki iddiayı kuvvetlendirmektedir. Çünkü ikinci adam, liderin desteğine sahip olan siyasal aktördür. Ayrıca ifade edilebilir ki genel başkan adayları hususundaki tutumu da Demirel'in kimseyle birinci-ikinci adamlık ilişkisini kurmadığını göstermektedir.

Genel başkanlığa gelme sürecinde değil bu makamda kaldığı süreçte de Demirel ile Çiller arasındaki ilişki birinci-ikinci adamlık ilişkisi zeminine oturtulamamaktadır. Çünkü Çiller'in genel başkanlık ve başbakanlık döneminde Çiller ile Demirel arasında ciddi anlaşmazlıklar söz konusu olmuş, Demirel ile Çiller ilişkisinin ciddi krizlere girdiği görülmüştür. Örneğin dönemin siyasal gelişmeleri incelendiğinde Demirel'in Çiller yönetimini oldukça sert sözlerle eleştirdiği görülmektedir. “Çiller, hükümetin altında kaldı” açıklamasını yapan Demirel, Çiller yönetimini kastederek “Savaşta bile böyle enflasyon olmadı” ifadesiyle rahatsızlığını açıkça dile getirmiştir. Bu yıllarda Çiller ile Demirel arasındaki ilişkiye baba-kız yakıştırmasını yapanlara da Demirel'in cevabı “İktidar kavgası ne baba tanır, ne oğul” olmuş, Çiller de Demirel'e “Eski kapılar kapandı, Allah'tan başka kimseye diyet borcum yok” restini çekmiştir (Güzel ve Yalazan, 2001). Dolayısıyla ikisi arasında ilişki birbirini destekleyen, ikinci adamın birincini otoritesine boyun eğdiği ya da ikincinin birincinin her koşulda en büyük destekçisi olduğu görünümünde değildir.

İlerleyen yıllarda Demirel-Çiller mücadelesi ya da gerginliği birçok olay ve gelişmede kendini göstermiştir. Örneğin Demirel post-modern darbe niteliğiyle Türk siyasal hayatı tarihine geçen 28 Şubat Süreci sonrasında görevden el çektirilen hükümetin yerine hükümeti kurmakla koalisyon ortağı olan DYP'nin başındaki Tansu Çiller'i değil ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı seçmiştir (Arat, 2008: 113). Çiller, Demirel'in bu hamlesini “Çankaya Darbesi” olarak nitelmiş, böylelikle Demirel ile Çiller arasında yaşanan güven problemi de ayyuka çıkmıştır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002d: 542). İkinci adam ile lider arasında kurulan temel bağlardan birisinin güven ilişkisi olduğu, ikinci adamın liderin her koşulda güvendiği ve arka çıktığı isim olduğu dikkate alındığında öyle görünüyor ki diğer tüm şartlar sabit tutulursa Demirel'in Çiller hakkında bu şekilde bir değerlendirme yapmadığı ifade edilebilir.

Bu tartışmaların ertesinde ifade edilebilir ki Demirel gerçekten de yalnız adamdır ve ikinci adamı bulunmamaktadır. 1998'in son aylarında Mesut Yılmaz'ın kurduğu ANASOL-D Hükümeti⁶⁴ düştüğünde Demirel'in ikinci adamının olmadığı adeta tescillenmiştir. Çünkü Demirel bu kez Bağımsız Milletvekili Yalım Erez'e görev vermiş (Ekşi, 1998) yanında bulunan lider kadrosundan kimseyi seçmemiştir. Demirel'in seçimi

⁶⁴ ANAP, DSP ve DTP tarafından 1997-1999 yılları arasında görev yapan Türkiye'nin 55. Hükümeti.

ikinci adam noktasında Demirel'in üslubunu da yansıtmaktadır. Demirel aslında “*Benim için herkes eşit, kimse vazgeçilmez değil, şartlar neyi gerektiriyorsa*” gibi ifadelerle açıklanacak bir tercih yapmıştır. Çünkü Erez ile de Demirel arasında birinci-ikinci adam ilişkisi söz konusu değildir.

Öte yandan Erez, Çiller'e yakınlığı ile bilinen bir isim olsa da ilerleyen yıllarda Çiller'e karşı ciddi mücadele içine girmiştir (Gökman, 1999: 74). Bu anlamda Demirel'in Erez'i görevlendirmesinde Çiller'e karşı bir stratejinin izlendiği ileri sürülebilir (Bila, 2001: 428-429). Demirel'in Çiller'e muhalif olduğu bilinen Erez'in başbakan olmasını isteyerek aslında Çiller'e destek vermekten ziyade karşı olduğunu göstermek amacını taşıdığı ifade edilebilir. Çiller de Demirel'in bu adımına karşılık daha önce destek vermeyeceği DSP azınlık hükümetine Erez'i saf dışı bırakmak için destek vereceğini açıklamıştır (Kılıç, 2002: 23). Demirel ile Çiller arasında cereyan eden gelişmeler de tabii olarak Çiller'in Demirel'in liderliğini kabul etmediği biçiminde anlaşılabilir. Zira Çiller ile Demirel'in adeta iki farklı partinin liderleri gibi birbirlerine karşılıklı hamleler yapmaktadır.

Demirel “*Türk siyasal hayatında çok konuşulan ve tarihe ismini yazdıran önemli siyasal liderlerden*” (Çavuşoğlu, 2016: 1050) olmasına karşın kendisiyle birlikte bir ikinci adamın isminin anlamadığı bir liderdir. Kırk yılı aşkın siyasal kariyerinde kimseyle bu araştırmanın okuduğu biçimde birinci-ikinci adamlık ilişkisi kurmayan Demirel, yakın ya da uzak çevresiyle ilişkisini sürekli belirli bir mesafe üzerinden kurmuştur. Onur Çukurlu, Demirel'in bu üslubunun altında yatan temel nedenin Demirel'in siyasal kariyerini kişiler üzerine değil sistem üzerinde kurmasıyla açıklamaktadır. Demirel'in hiçbir zaman bir vazgeçilmezinin olmadığını, lider kadrosunu yönetirken kimseyi bir diğerinin alanına müdahale ettirmediğinin ya da kimsenin diğerinin önüne geçmesine izin vermediğinin altını çizmektedir (Kişisel Mülakat, 09.12.2022). Liderlik üslubunun Demirel'i başında bulunduğu siyasal organizasyonda ikinci adamı olmayan lider yaptığı ya da Demirel'in “*Tek Adam*”⁶⁵ rolünü oynamasına gerekçe oluşturduğu ifade edilebilmektedir.

⁶⁵ Kavram otoriter, baskıcı, mutlak ya da despot gibi pejoratif anlamlarıyla değil doğrudan çevresinde kimsenin ikinci adam ol(a)madığını anlatmak için kullanmıştır.

3.2.3.2. Turgut Özal

Türkiye, 1980'e gelirken yaşanan siyasal ve sosyo-ekonomik istikrarsızlıkların giderek ağırlaştığı bir dönemi tecrübe etmeye başlamıştır. 12 Eylül 1980 Darbesi de bu istikrarsızlıklar gerekçe gösterilerek yapılmış ve ordu bir kez daha yönetime el koymuştur (Resmi Gazete, 12.09.1980). Ordunun yönetime el koymasının ülkede neredeyse her alanda yarattığı değişim ve dönüşümler bir kenara, belki de bu değişimin yaşandığı en önemli alanlardan birisi de yönetim ya da iktidar kadrolarındadır. Çünkü darbe yönetimi, hükümeti ve TBMM'yi feshederek siyasal partilerin faaliyetlerini durdurmuş ve Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi 1980 öncesi önde gelen liderleri gözaltına almıştır (Akşin, 2007: 275; Zürcher, 2015: 401). Türkiye'de 1980'li yılların öncesinde önde olan siyasal aktörler, 1987 yılına kadar siyasal alanı geriden ya da perde arkasından etkileme yoluna girmişlerdir. Öte yandan önceki yılların popüler olmayan isimleri giderek daha da öne çıkmaya başlamıştır. Turgut Özal^{xxv} da bu yeni kadrolarla birlikte siyasetin vitrinine gelen siyasetçilerdendir.

1980 yılına gelindiğinde “*Türkiye’de bir süredir devam eden siyasi ve ekonomik krizler*” Türk Silahlı Kuvvetlerini harekete geçirmiş ve 12 Eylül 1980 tarihinde ordu 1960’dan sonra bir kez daha yönetime el koymuştur (Börklüoğlu, 2017: 135). Darbe rejimi Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığına Turgut Özal’ı getirince siyasal hayatın önde gelen kişileri arasında girmiştir. Özal’ın ayrıcalığı ya da müstakil bir aktör olarak Türk siyasal hayatında konumlanması ise darbe yönetimi sivil siyasete geçiş kararı aldığı anda ortaya çıkmıştır. 1983 genel seçimlerinden önce ANAP’ı kuran Özal, 1983 ve 1987 yılında yapılan genel seçimleri kazanarak başbakan, 1989’da ise Türkiye’nin Sekizinci Cumhurbaşkanı olmuştur (Zürcher, 2015: 407). Dolayısıyla 1983’ten 1993 yılına kadar geçen sürede hiç şüphesiz Turgut Özal ve ANAP Türk siyasal hayatının başat siyasal aktörleridir (Kalaycıoğlu, 2002: 42). Zira Turgut Özal’ın Türk siyasal hayatında bıraktığı etkiyi, Özal’ın vefatının ardından yazılanları derleyen Mehmet Nuroğlu’nun (1993) *Sevgi Şelalesi Özal Ne Dediler?* eseri incelendiğinde çoğu yönüyle görülecektir. Bu bakımdan Türkiye’de ikinci adamları inceleyen bu araştırmanın inceleme alanlarından biri de Özal olmalıdır.

İlk olarak siyasal kariyeri dikkate alındığında Özal’ın yanında yer alan bir lider kadrosundan bahsedilebilir. Dolayısıyla ikinci adam analizi bu kadroya odaklanacaktır.

Fakat bu analize geçmeden önce incelenen diğer liderlerde olduğu gibi Özal'ın da yönetim anlayışı, liderlik üslubu ve başında bulunduğu siyasal partinin dinamiklerini ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü Özal'ın ikinci adamının olup olmadığı ve eğer var ise kim olduğu ancak bu analizle ilişkilendirilerek açıklanabilir.

Özal, liderliği açısından Türk siyasal kültüründeki egemen lider anlayışına uygun düşmektedir. Çünkü Özal hem parti genel başkanlığı ve başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı döneminde ANAP'ın nihai karar vericisi konumunu korumuş ya da korumaya çalışmış bir liderdir. Her ne kadar cumhurbaşkanlığı döneminde parti içindeki ağırlığı ya da kontrol mekanizmalarına egemenliği azalmış gözükse de, çünkü partinin iç işlerinde Özal'a rağmen kararların alındığı ve Mesut Yılmaz'ın Özal'a rağmen partiyi yönettiği kamuoyuna tartışılmıştır, hem hükümeti hem de partisini yakın denetimde tuttuğu, ANAP'ın ve hükümetin işlerine karıştığı ve hatta kendisini bu hususta sorumlu kabul ettiği şu açıklamasında açıkça görülmektedir (Özal, 1990: 41):

Ben Anavatan Partisi'ni kurdum (...) Benim liderliğimde Anavatan Partisi kazandı. Millete bir seçim beyannamesi sözü verdik. (...) O beyanname hükümet programı olarak geçti öyle değil mi? Eğer o seçim beyannamenize aykırı hareket ederseniz ben sizi ikaz etmez miyim? Ederim.

Her ne kadar cumhurbaşkanı olmadan önce Yıldırım Akbulut'a “*Bak, insanlar doğar, yaşar ve ölür. Bizim parti de doğdu, yaşadı, öldü*” demişe de Özal'ı hem ANAP'ın başında hem de değilken her zaman için etkili bir aktör olarak görmek gerekir (Özdemir, 2014: 272). Hatta Sina Akşin'e (2007: 284) göre yalnızca etkili bir aktör olarak görmek yetmez, çünkü Özal cumhurbaşkanlığı döneminde parti ve hükümet işleriyle o kadar çok ilgilenmiştir ki bu yıllarda Türkiye'deki rejim adeta bir yarı-başkanlık sistemini andırmaktadır.

Özal'ın liderlik anlayışındaki karar alma süreçleri dikkate alındığında da etkili bir lider olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Özal'ın karar verme süreçlerinde, karşılaşılan olgu ya da olayların muhasebesinin yapılması ve ideolojik ya da duygusal davranmaktan ziyade rasyonel davranış ve pragmatizmin önemli bir yeri olduğunun altını çizmek gerekir (Acar, 2008: 191-194). Öte yandan liderlik üslubu bakımından Özal'ın çok yönlü ve açık fikirli bir lider olduğu da belirtilmektedir. Fakat yumuşak ve rahat biri olmasına rağmen siyasal üslubunda müsamahakâr da değildir (Heper, 2008: 255).⁶⁶

⁶⁶ Burada Özal'ın iktidarının ilk yılları için bir açıklama yapmak gerekir. Çünkü askeri rejimin etkisi altında Özal'ın o kadar da bağımsız olmadığını altı çizilmelidir. Nitekim Kenan Evren'in Vahit Halefoğlu'nu

Özal'ın yakın kadrosundaki isimlerden Mehmet Keçeciler de bu ifadeleri destekler nitelikte Özal'ın liderlik üslubunu “*Herkesle danışır, danıştıktan sonra bir karar verir. Bu kararı verdikten sonra katiyen dönmez. Çok inatçıdır. O manada kararını verinceye kadar çok toleranslı, kararını verdikten, sonra o kararı savunur*” ifadeleriyle tanımlamaktadır (Deva, 1991: 123).

Özal'dan sonra ANAP'ın genel başkanın kim olacağına tartışmalarının sürdüğü dönemde gazetecilerden Hasan Pulur köşe yazısında bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmaktadır (1994: 74):

ANAP'ta, önce Allah'ın dediği olursa, sonra da Özal'ın dediği olur, yani bugün kim kazanırsa, bilin ki Özal istediği için kazanmıştır, gerisi lâf ü güzafır, fasafisodur, yok, Semranım, Mesut'u tutuyormuş da, yok mahdum bey Akbulut'la konuşmuş da, bunla işin salçası.

Dolayısıyla Özal'a yakın ya da dönemin şahitlerinin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Özal ANAP hareketi içinde tek karar verici konumdadır. Bu nedenle Özal'ın ikinci adamı analiz edilirken doğrudan lider merkezli bir analizin yapılması daha doğru bir yaklaşımdır. Çünkü lider hem partinin hem de iktidar kurumlarının atamalarına hâkim bir lider ise bu pozisyonlara getirilen kimselerin doğrudan liderin iradesini yansıttığı dikkate alınmalıdır.

Özal'ın liderlik üslubu ile parti içindeki konumuyla birlikte ikinci adam analizinin hesaba katması gereken bir diğer husus da lider kadrosunun yapısı ve parti içi dinamiklerdir. Bu kapsamda ilk olarak Özal'ın parti içindeki farklı gelenekten gelen isimleri toplayan ve daha çok pragmatist bir anlayışla temellenen liderlik üslubunun öne çıktığı anlaşılmaktadır. Özal'ın yakın çalışma arkadaşlarından Metin Emiroğlu (2011: 98) ANAP'ın merkez sol, merkez sağ, milliyetçi ve İslamcı eğilimlerden gelen kişilerin tümünü içinde barındıran bir parti olduğu ve Özal'ın da bu kişileri bir arada tutan bir liderlik anlayışını benimsediğini ifade etmektedir.

Başbakanlığı döneminde Özal'ın yardımcısı Kaya Erdem'in “*Sayın Özal, efendim, sol kökenliydi, sağdı, özellikle bir kimse bilgisi bakımından ondan yararlanabilecekse bu konurlarda, üzerinde fazla durmazdı*” ifadeleri de bu bağlamda okunabilir. Hatta Özal'ın kendisi de Mehmet Barlas'a anlattığı anılarında “*Pek tanımadan veya tavsiye ile bakan yaptıklarım da oldu. Mesela Kurtbece Alptemoçin'i, özgeçmişine*

Özal'a dış işleri bakanlığı için önerdiği ve Özal'ın da bu öneri üzerine Halefoğlu'nu dış işleri bakanlığına getirdiği belirtilmektedir. Bkz. Orhan Tokatlı. *Kırmızı Plakalar*. İstanbul: Doğan Kitap, 1999, s. 44.

bakarak buldum” demektedir (2001: 68). Bu dönemde Özal’ın yakın kadrosundaki Mehmet Keçeciler, Özal’ın hükümet üyelerini oluştururken “*İhtisasa önem verdiği*” altını çizmektedir. Bu anlayışla şekillenen Özal’ın lider kadrosu heterojen yapısıyla dikkat çekse de Özal’ı bu lider kadrosunun üzerinde anlaştığı tek isim olarak değerlendirmek gerekir.

Özal’ın ikinci adamı analizinin üzerinde konumlandığı sacayaklarının bir diğeri ve Özal’ın liderlik anlayışı ile parti içi dinamikler doğrultusunda şekillenen yakın çevresini tanımlamak gerekir. Bu doğrultuda Özal’ın çevresine ilişkin “*Halka metaforuna*” referansla bir sınıflandırma yapılabilir (Habora, 1989: 13). İlk ve en geniş halkada Özal’ın eğitilmiş bürokratları ile teknokratları vardır. Bu bürokratlar ilgili dönemde genellikle Özal’ın görüşlerini onaylayıp uygulamakla sorumlu kişi profili çizmişler ve bu kadrolar kamuoyunda “*Özal’ın Prensleri*” olarak tanınmışlardır (Acar, 2008: 199). Örneğin Adnan Kahveci, Bülent Şemiler, Engin Güner, Rüştü Saraçoğlu, Bülent Gültekin, Cüneyt Ülsever, Cengiz İsrail, Cem Duna, Can Cangır, Ahmet Söylemez, Turgay Özkan, Yılmaz Akgün, Ökkeş Özuygur, Coşkun Ulusoy ve Engin Civan bu halkadaki kadrodan sayılabilir (Tokatlı, 1999: 86).

İkinci ve daha dar olan halkada Özal’ın bürokratik ve siyasal kariyeri boyunca tanışıp formel ya da informel biçimde ilişki kurduğu ve partide ya da hükümette görev verdiği arkadaş, dost ve yakın çevresi bulunmaktadır. Bu çevrede Mehmet Keçeciler, Oltan Sungurlu, Halil Şıvgın, Veysel Atasoy, Nejat Eldem, Ekrem Pakdemirli, Mesut Yılmaz, Hasan Celal Güzel ve Yıldırım Akbulut gibi isimlerin adını saymak mümkündür (Acar, 2008: 194-195). Bu çevrede sayılabilecek Kaya Erdem, Turan Kıvanç, Tevfik Altınok ve Yıldırım Aktürk gibi isimler de Özal’ın 1980’li yılların başlarında birlikte çalıştığı kişilerdi (Donat, 1987: 19; Tokatlı, 1999: 21). Özal’a yakın isimlerden Oltan Sungurlu bu çevre ile Özal’ın arasındaki ilişkiyi şöyle tanımlıyordu (Birand ve Yalçın, 2004: 208):

Hepimiz Turgut Özal’a teslimdik. Onu çok seviyorduk, sayıyorduk ve beğeniyorduk. Bize göre çok farklı bir insandı ve söylediği her şeye güveniyorduk. Zaten ANAP’ın fikirlerini, düşüncelerini daha ilk günden benimsediğimiz için de Turgut Özal’ın yanındaydık.

Üçüncü ve en dar halkada yani Özal’a en yakın konumda eşi Semra Özal, oğlu Ahmet Özal, kuzeni Hüsnü Doğan ve kardeşleri Korkut ve Yusuf Bozkurt Özal ve Güneş Taner gibi isimler yer almaktadır.

Özal'ın liderlik anlayışı ile üslubu, partinin lider kadrosunun yapısı ile parti içi dinamikler ve yukarıda değinilen Özal'ın halkalara ayrılan çevresinin siyasal kariyerleri dikkate alındığında, Özal'ın bu araştırmanın okuduğu biçimde bir ikinci adamının olmadığı tespit edilmektedir. Ne prensler, ne yakın arkadaş ve dostlar ne de ailesinden bir isim kişisel özellikleri, Özal ile ilişkisi ve bulunduğu formel ya da informal pozisyonlar bakımından ikinci adam tanımına uymaktadır. Örneğin Özal'ın prensleri bilgi ve yetenekleri sayesinde Özal'ın yanındadırlar. Fakat buradaki isimler daha çok Özal'ın alanında uzman kurmayları olarak değerlendirilebilir. Bu isimlerden herhangi biri Özal'ın en yakın destekçisi, yardımcısı ya da takipçisi olarak değerlendirilememektedir. Diğer taraftan buldukları siyasal pozisyonlar da Özal'ın kariyeri boyunca Özal'a en yakın mevkide de değildir ve Özal bu isimlerden herhangi birini diğerlerinin önüne çıkarmamıştır. Öte yandan ikinci halkada bulunan Özal'ın partideki yakın çevresindeki isimler de siyasal pozisyonları bakımından Özal'ın hemen arkasında olsalar bile her koşulda lideri destekleyen ve lidere karşı liderlik inşa etmeyen ikinci adam niteliğine uymamaktadırlar. ANAP'ın önde gelen isimlerinden Mustafa Taşar'ın Özal'ın liderlik üslubu ile parti içi dinamikleri kastederek kullandığı şu ifadeler de bu tespiti güçlendirmektedir (Birand ve Yalçın, 2004: 250):

(...) Zaten bizim partinin felsefesi rekabeti hızlandırmak ve bu rekabetten iyi neticeler alabilmektedir. Özal daima bu (parti-içi) gruplaşmaları teşvik etmiştir. Bir zaman birine güç vermiş, onu yükseltmiştir. Yani onun taktiği şudur: herkes birbiriyile hasım olsun, ama hepsi birden benimle hısım olsun, hepsi benim sözümünden çıkmasın ama birbirleriyle çok beraber olurlarsa yarın benim başıma iş açabilirler (...)

Özal'lı yılların tanığı Gazeteci Yavuz Donat'ın Özal'ın liderliği hususundaki değerlendirmeleri de Mustafa Yaşar'ın ifadelerine paraleldir. Buna göre “*Özal ölümünden sonra ANAP'ın başında güçlü birinin olmasını isterdi. Ama kendisi hayatta iken asla.*” Donat'a göre Özal bu liderlik anlayışını cumhurbaşkanlığına geçiş sürecinde belirgin bir biçimde ortaya koymuştu. ANAP'ta birden fazla adayı öne çıkarmış ve güçleri dağıtmıştı (1997: 202). Son olarak dar halkadaki aile üyelerinde de bu araştırmanın okuduğu biçimde bir ikinci adamı tespit edilememiştir. Bu çevre her ne kadar Özal'ın kararlarını etkilemede belirleyici olsalar da buldukları pozisyonlar bakımından Özal'dan sonra gelen ve diğer takipçiler üzerinde otorite sahibi değildirler.

Bu bağlamda Özal'ı ikinci olmayan lider yapan temel gerekçenin Özal'ın liderlik üslubuyla yani lider faktörüyle ilişkili olduğu ifade edilebilir. Ayrıca kurduğu partinin dört eğilimi ihtiva eden heterojen yapısı da Özal'ın denge siyaseti izleyen üslubuyla

birleştğinde parti düzeni faktörünü de Özal'ın ikinci adamının olmayışının sebepleri arasında saymak lazım gelir. Diğer ifadeyle Özal'ın partide bir ikinci adam seçmek yerine dört eğilimin üzerinde tek adam olmayı ve bu konumu korumak için de parti-içi denge siyaseti izlediği ifade edilebilir. Dolayısıyla Özal'ın bir ikinci adam seçmek yerine daha çok halklardaki isimleri yönetmeye dayanan bir yönetim anlayışı benimsediği ifade edilebilir.

Özal'ın ikinci adamı olmayan bir lider olduğu ve ikinci adamının neden olmadığı yönündeki bu iddialar, Özal'ın çevresinde öne çıkan isimlerin siyasal kariyerleri ile liderle ilişkisinin irdelenmesiyle aşağıdaki argümanlarla temellendirilebilir. Özal'ın prenslerinden öne çıkan isim şüphesiz ANAP'ın kuruluş çalışmalarından beri Özal'a en yakın isimlerden biri olan Adnan Kahveci'ydı. Kahveci'nin Özal ile tanışması Özal'ın kardeşi Korkut Özal'ın ifadesine göre kendisi aracılığıyla olmuştu. Korkut Özal “*Çok farklı zekâsı olan bir çocuk*” olarak tanımladığı Kahveci'yi Amerika'da tanımış ve Türkiye'ye geldiğinde de yanına almış, keşfetmişti (Gürel, 1994: 57-58). 1980'li yılların başından itibaren başladığı anlaşılın Özal-Kahveci birlikteliği 1993 yılına kadar sürdü. Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın ve Serdar Akinan tarafından hazırlanan *Özallı Yıllar Belgeseli*'nde ANAP'ın kurucularından Bedrettin Dalan'ın ifadelerine göre Kahveci ANAP'ın kuruluş sürecinde “*Sabahtan akşama kadar*” Özal'ın yanında yer alan ve çalışmalara katkı sağlayan biriydi (32. Gün Arşivi, 2017a). Özal'a yakınlığı nedeniyle ANAP'ın kurucu kadrosu içinde de yer bulan Kahveci, bir iddiaya göre Özal'ın kurduğu ilk hükümet listesinde yer almıştı, fakat Kenan Evren Kahveci'yi veto etmişti (Barlas, 2001: 64; Donat, 1987: 42). Fakat hem başbakanlık hem de cumhurbaşkanlığı döneminde Özal'ın yakın çevresinde danışman rolü üstlenen Kahveci gerçekleştirilen birçok reform ve gelişmede payı bulunan ve Özal'ın bilgisine ve yeteneğine güvendiği isimlerden biri olmuştur (Çakırca, 2009: 7, 77-78; Pulur, 1993: 3).

Siyasal kariyerinde ANAP'ta Milletvekili, Genel Başkan Yardımcısı, Devlet Bakanı ve Maliye Bakanı gibi görevlerinde bulunan Kahveci son olarak 1991 yılındaki genel seçimlerde İstanbul'dan milletvekili seçilmiş ve Meclis'e girmiştir (Recan: 1995: 9; Tokatlı, 1999: 89). Bununla birlikte Kahveci ile Özal arasında birinci-ikinci adamlık zeminine oturan bir ilişkiden söz edilememektedir. Özal'ın ikinci adamının olmadığının en belirgin göstergesi de 1992 yılındaki bir gelişmedir. Nitekim 1992 yılında Mesut Yılmaz tekrar genel başkan seçilmiş, bunun üzerine Semra Özal başta olmak üzere Özal'a

yakın isimler Yılmaz'a karşı oldukları gerekçesiyle Parti'den istifa etmişlerdir (Güner, 2003: 232-234). Fakat Kahveci partiyi bırakıp cumhurbaşkanlığına geçmesini talep eden Özal'a rağmen parti içinde kalmayı tercih etmiştir (Tokatlı, 1999: 220).

Özal için oldukça kritik bir anda ki Özal partiden ayrılanlarla yeni bir oluşum içine girmeye hazırlanmaktaydı, Kahveci'nin bu teklifi reddetmesi her koşulda liderin yanında bulunmak kriterini karşılamadığı gibi ikinci adamların en yakın takipçi, destekçi ve yardımcı rolüne de uygun düşmemektedir. Öte yandan Özal, Kahveci'yi kardeşinin teklifi ile yetenekleri dolayısıyla yanına almıştı. Fakat partideki diğer kesimlerin önüne geçirek Kahveci'yi partide ya da hükümette kendinden sonraki pozisyona konumlandırmamıştı. Kahveci'nin siyasal kariyeri dikkate alındığında da heterojen olan parti yönetiminin Kahveci'nin otoritesini kabul ettiğine ilişkin somut bir delil bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kahveci'yi ikinci adamdan ziyade Özal'ın prensleri arasında değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Özal, iktidarı boyunca ikinci çevredeki isimlerle hem partide hem de hükümette yakın ilişkiler kurmuş fakat hiçbiriyle birinci-ikinci adamlık zeminine oturan bir ilişki kurmamıştır. Özal ile bu kadro arasında yaşanan gelişmeler de bu isimlerin birçoğunun lideri her koşulda destekleme kriterine uymadığını göstermiştir. Örneğin Mesut Yılmaz, Mehmet Keçeciler ve Kamran İnan gibi öne çıkan isimler Özal'ın cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkmışlardır (Aşık, 2017: 442). İlk kabinede yer alan Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler daha sonra görevden alınmış Devlet Bakanlığına getirilmiştir. Buradaki görevinde Ulaştırma Bakanı Veysel Atasoy ile birlikte Özal'ın onayladığı özelleştirme kararlarına imzalamayı geciktiren Dinçerler 1987 Genel Seçimleri öncesinde de Devlet Bakanlığından istifa edeceğini açıklamıştır. Özal ile yaşadıkları gerginliğin neticesinde de 1987 yılı sonrasında kurulan kabinede Dinçerler ve Atasoy yer almamıştır (Tokatlı, 1999: 56-62).

İkinci çevrede öne çıkan isimlerden biri olan Mehmet Keçeciler, ANAP'ın kuruluşunda Özal'ın yanında yer almış ve daha sonra genel başkan yardımcısı olmuş biridir. Hatta Keçeciler'in Özal'ın siyasete girmesinde dahi etkili olduğu söylenmektedir (Cemal, 1990: 39). 1980 öncesinde "*Turgut Bey'i çok yakinen*" tanımadığını belirten Keçeciler ile Özal'ın yakınlaşması 1980'li yılların başlarında Bülent Ulusu Hükümeti yıllarında Özal'a danışmanlık yapmasıyla başlamış ve giderek ilerlemiştir (Keçeciler,

2014: 74; Deva, 1991: 118). Bununla birlikte Özal ile anlaşmazlığa düştüğü 18 Haziran 1988 yılında yapılan ANAP II. Büyük Kongresi'nde, parti içindeki milliyetçi-muhafazakârlar olarak bilinen Halil Şıvgın ve Mustafa Taşar ile birlikte hareket eden Keçeciler, Özal'a alternatif bir parti yönetim listesi hazırlayanlardandır (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002d: 233). Öte yandan Özal'ın cumhurbaşkanı olmasına, Özal'ın istediğini bilmesine rağmen muhalefet eden isimlerden biri de Keçeciler'dir (Birand ve Yalçın, 2004: 396). Nitekim Mesut Yılmaz'ın genel başkan adayı olduğu 1991'deki kongrede aday olan Keçeciler, seçimi kaybedince bir grup arkadaşıyla partiden istifa etmiştir (Tokatlı, 1999: 147-148).

ANAP'ın kuruluşundan beri yanında olan Kaya Erdem de Özal'ın yakın çalışma arkadaşlarındandır. Özal'ın Erdem ile yakınlığı 1980'deki 12 Eylül Hükümeti'ndeki görevlerinden ileri gelmektedir (Birand ve Yalçın, 2004: 106). Bu tarihlerde Maliye Bakanlığı görevinde bulunan Erdem ile Özal 1989 yılına kadar aynı siyasal çizgide hareket etmiş, Erdem Özal iktidarı boyunca Başbakan Yardımcısı olmuştur. Fakat 1980'li yılların sonuna doğru Özal ile yaşadığı anlaşmazlığın⁶⁷ sonucunda başbakan yardımcılığından 4 Ocak 1989 tarihinde istifa etmiştir (Cemal, 1990: 92-93). Erdem bu süreci şöyle anlatmaktadır (Birand ve Yalçın, 2004: 303-304):

Benim istifama neden olan hadise, tabii, daha sonra da anladığım kadarıyla işte cumhurbaşkanlığı seçimleriyle alakalı, politikaların bir sonucu olarak hazırlanan tertiplermiş, bu genel müdürün (Bülent Şemiler) basına sızdırmak suretiyle, benim hakkımda asılsız yaptığı iftira, iftiralar. Bunların üzerinde ben de reaksiyon gösterdim ve o genel müdürün görevden alınmasını istedim. Benim ısrarım üzerine Özal genel müdürü görevden aldı. Fakat burada bir yanlışlık yapıldı. Görevinden alınmış olmasına rağmen o genel müdür başbakan yardımcısı yapıldı (...) Bu bakımdan ben, devlet anlayışım da bunu icap ettirdiği için istifamı verdim. Bu istifa bardağı taşıran son damladır.

Bu gelişmeden sonra Özal ile arası açılan Erdem parti içinde de Özal'a muhalif bir tutum sergilemiş, hatta Özal'ın cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı çıkmış ve cumhurbaşkanının toplumun çoğunluğunun üzerinde mutabakat sağladığı bir isim olmasını savunmuştur (Aşık, 2017: 441). Dolayısıyla ifade edilebilir ki Özal'a en yakın pozisyonlardan birinde belirli bir süre bulunmuş Erdem Özal ile lidere her koşulda bağlı olma kriterini karşılamamıştır.

⁶⁷ Orhan Tokatlı Kırmızı Plakalar başlıklı eserinde bu anlaşmazlığın nedenini Emlak ve Kredi Bankası Genel Müdürü Bülent Şemiler ile Kaya Erdem'in isminin karıştığı bir yolsuzluk davası olarak açıklamaktadır. Erdem Özal'dan adı yolsuzlukla anılan Şemiler'i görevden almasını istemiş, fakat Özal Erdem'e karşı Şemiler'den vazgeçmemiş, Şemiler'i Başbakanlık Baş Müşavirliğine getirmiştir. Erdem de bu karar üzerine istifa etmiştir.

Özal ile aile dostluğuna dayanan ilişkisi olan ve Özal iktidarında Devlet Bakanlığı ve Hükümet Sözcülüğü gibi pozisyonlarda bulunan Hasan Celal Güzel de ikinci çevredeki isimlerdendi ama Özal'ın ikinci adamı değildi. Özal ile 1970'li yılların sonlarına doğru bürokraside beraber çalışmış olmanın sağladığı yakınlığa rağmen kendisinin ifadelerine göre 1983'teki genel seçimlerde ANAP'a oy bile vermemişti. Hatta Özal iktidara geldiğinde Güzel'e Başbakanlık Müsteşarlığını teklif etmişse de Güzel Süleyman Demirel'e "*Efendim ben bu demokratik mücadeleyi sizinle beraber devam ettirmek istiyorum*" ifadesiyle Özal'ın teklifini reddetmişti (Birand ve Yalçın, 2004: 16, 72, 211). Buna göre ifade edilebilir ki Güzel en baştan Özal'ın değil Demirel'in liderliğini kabul etmişti.

Öte yandan, Özal cumhurbaşkanı seçildikten sonra partide gerçekleştirilen kongrede Yıldırım Akbulut'un karşısına aday olarak çıkması da Özal ile Güzel arasındaki ilişkinin birinci-ikinci adamlık niteliğinde olmadığını kanıtlamaktadır. Zira henüz birkaç gün önce Özal Akbulut'u desteklediğini Akbulut'a başbakanlık görevini vererek göstermişken Güzel'in adaylığını açıklaması adeta Özal'a rağmen gerçekleştirilen bir hareket olarak okunmalıdır. Nitekim bu gelişme sonrasında Özal ile Güzel arasındaki ilişki yara almıştır (Günel, 2009: 338; Tokatlı, 1999: 164). Güzel daha sonra Yılmaz'ın genel başkan seçildiği 1991'deki ANAP Kongresi'nde de adaylığını koymuş fakat daha sonra hem adaylıktan çekilmiş hem de partiden istifa etmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002d: 332).

Özal'ın en dar çevresinde şüphesiz aile fertleri yer alıyordu. Bu dönemde medyada çıkan ve Özal'ı "*Ailenin dediğini yapan*" minvalinde bir lider olarak tanımlayan haberler, aslında aile fertlerinin Özal'ın siyasal kariyerindeki önemini vurguluyordu (Donat, 1997: 126). Örneğin Güneş Taner, Özal iktidarında Toplu Konuttan ve Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı da yapmış, Özal'ın liderliğini kabul etmiş ve Özal'ın sözünden dışarı çıkmamış lider kadrosundaki isimlerden birisiydi (Türker, 1998: 114). Özal'ın kardeşi Yusuf Bozkurt Özal hem milletvekilliği hem Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı yapmış ailenin bir diğer üyesiydi. Oğlu Ahmet Özal, Turgut Özal'ın danışmanları arasındayken, kızı Zeynep Özal İstanbul'da ANAP'ın aktif siyasetinin içindeydi (Cemal, 1990: 150). Fakat aile fertleri içinde öne çıkan isim şüphesiz eşi Semra Özal'dı. Hatta Turgut Özal'ın oğlu Ahmet Özal Semra Hanım için "*Babamın yarısı annemdir*" ifadesini kullanıyordu (Birand ve Yalçın, 2004: 27).

Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal da Semra Hanım'ın etkinliğini şu ifadelerle tarif etmişti (Gürel, 1994: 159-160):

Turgut Bey'in, hanımının çok etkisinde kaldığını zannediyorum. Hanımı yakınında bulunduğu için ve bu işlere de çok meraklı olduğu için, herhalde onu etkilediğini ve yukarı doğru gittikçe bu etkinin arttığını düşünüyorum (...) Hatta öyle olaylar oldu ki, Semra Hanım en etkili kimse haline geldi. Hani Kanuni Sultan Süleyman ile Hürrem Sultan diyelim; öyle bir duruma geldi (...) Turgut Bey'in en hassas yeri Semra Hanım konusuydu. Bu konuda en küçük bir tenkidi kabul etmezdi, ne yaparsa yapsın, kimden gelirse gelsin.

Buradan hareketle Semra Özal'ın Turgut Özal üzerinde ciddi anlamda belirleyiciliği olan biri olduğu sonucuna varılabilir. Öte yandan Semra Hanım yalnızca Özal üzerinde değil eşiyile birlikte parti içi süreçlere de dâhil olan bir kişidir. Örneğin partideki dört eğilimden liberal kanada yakınlığı ile bilinen Semra Hanım (Cemal, 1990: 143) 1991 yılında liberal kanadın bir diğer temsilcisi Yılmaz'ın partinin başına geçmesini desteklediğini açıklayarak parti içi süreçlere de dâhil olduğunu göstermiştir (Belovacıklı, 2001: 293). Hatta Semra Hanım ilerleyen günlerde parti dışında kalmamış, bizatihi ANAP'ta da görev almıştır. 1991 yılında ANAP'ın İstanbul İl Başkanlığı için aday olmuş ve Özal bu süreçte eşinin kazanması için ciddi propaganda yapması üzerine seçimleri kazanmıştır (Tekin ve Okutan, 2019: 211). Özal'ın yanındaki bu konumuna rağmen Semra Hanım da bu araştırmanın okuduğu şekliyle bir ikinci adam değildir. Her ne kadar Özal üzerinde belirleyici olduğu ifade edilebilse de lidere en yakın pozisyonlarda görev almamış, liderin kritik anlarda görev verdiği isim olmamış ve liderden sonra hareketin başındaki en yetkili aktör olmamıştır.

Öte yandan, Semra Hanım'ın partililer üzerinde de bir otoritesi bulunmamaktadır. Hatta partililerin çoğu Semra Özal'ın partide görev almasına bile karşıdır. Örneğin Hüsnü Doğan ile Özal arasındaki ihtilafın temel nedeni de Semra Hanım'ın İstanbul İl Başkanlığı'na seçilmesidir. Semra Hanım'a karşı çıkan Doğan, Özal ile ters düşmüş ve Özal Doğan'ı Milli Savunma Bakanlığı görevinden azletmiş, kamuoyunda da Doğan'a oldukça sert sözler sarfetmiştir (Günel, 2009: 342; Gürel, 1994: 161). Özal'ın yakın çevresinde bulunanlardan Mehmet Keçeciler, Abdulkadir Aksu ve hatta Özal'ın küçük kardeşi Yusuf Bozkurt Özal da Semra Özal'ın ANAP İstanbul İl Teşkilatının başına geçeceği yönündeki karara karşı durmuşlar (Tokatlı, 1999: 181) ve bu muhalefet de onları Özal'ın çekirdeğinden uzaklaştırmıştır (Acar, 2008: 196). Nitekim 1992 yılında Mesut Yılmaz başta olmak üzere parti yönetimiyle ters düşen Semra Özal, partideki görevinden istifa etmek durumunda kalmıştır (Güner, 2003: 227). Dolayısıyla Semra Hanım'ı partiler

üzerinde liderden sonra gelen konumuna yerleştirmek doğru olmayacaktır. Öte yandan Özal ile ilişkisinin birinci-ikinci adam zemininde olmadığını, yani örneğin her koşulda birinci destelemek gibi kriterleri karşılamadığını bizatihi Semra Özal'ın aktardığı şu anekdottan dahi anlaşılmaktadır (Birand ve Yalçın, 2004: 512):

(...) 'ANAP artık benim kurduğum parti ANAP değil' dedi (Turgut Özal). 'Yeni parti kurarım ve bütün Türkiye de benim arkamdan gelir' dedi. Ben karşı çıktım. Ben yanında yokum artık dedim, otobüs tepelerinde falan bu işi tekrar yapamayız, geçti artık dedim. 'Sen bilirsin, sen olmazsan olma, ben gideceğim' dedi (...)

Bu anlamda Semra Özal'ın ikinci adamlığın kriterlerine uymadığı ama Özal'ın karar alma süreçlerinde etkili bir aktör olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla Semra Hanım'ın ikinci adam ziyade daha çok kamuoyu tarafından da yapılan "first lady" sınıflandırmasına uygun düştüğü ileri sürülebilir.

Özal'ın çevresi üzerine yapılan değerlendirmeden sonra ikinci adamı olmayan lider Özal'ı, dönemin öne çıkan gelişmelerinden de tespit etmek mümkündür. Bu doğrultuda Özal'ın ikinci adamının analizinde oldukça önemli bir gelişme olan Özal'ın cumhurbaşkanı olmaya karar vermesiyle başlayan süreç ve devamında yaşanan süreci de irdelemek lazımdır. Bu bağlamda Turgut Özal'ın ikinci adamı özelinde incelenmesi gereken isimlerden birisi şüphesiz partideki halefi Yıldırım Akbulut'tur. Nitekim 20 Kasım 1989 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimini üçüncü turda 256 oy alarak kazanan Özal, Türkiye'nin Sekizinci Cumhurbaşkanı olduğunda Akbulut Özal'ın yerini almıştır (Günel, 2009: 338).

Özal cumhurbaşkanı adaylığını açıkladıktan sonra partisinde *18 Türk Büyüğü*⁶⁸ ismiyle bir liste hazırlayıp anket yaptırmış ve parti grubu üyelerine listede yer alan isimlerden hangisinin partinin başına geçmesini istediklerini sormuştur. Özal'ın Özel Kalem Müdürü Hüseyin Aksoy'un belirttiğine göre bu ankette en çok oy Hüsnü Doğan ve Mesut Yılmaz'a çıkmıştır (32. Gün Arşivi, 2017b). Bu günlerde Turgut Özal'ın kardeşi Korkut Özal, Özal'a "Yerine kimi bırakacaksın?" sorusunu sorduğunu Özal'dan da "Hüsnü Doğan" cevabını aldığını ifade etmektedir (32. Gün Arşivi, 2017b). Fakat Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra 18 Türk Büyüğü listesinde ismi geçen kimseyi başbakan olarak atamamış, ANAP Genel Başkan Vekili ve Erzincan Milletvekili Akbulut'u

⁶⁸ *İsimler*: Mesut Yılmaz, Orhan Demirtaş, Hüsnü Doğan, Mehmet Keçeciler, Cengiz Tuncer, Hasan Celal Güzel, Ali Bozer, Namık Kemal Zeybek, Mükerrrem Taşçıoğlu, Oltan Sungurlu, Güneş Taner, İbrahim Özdemir, Lütfullah Kayalar, Cemil Çiçek, Kamran İnan, Safa Giray, Kaya Erdem ve Ekrem Pakdemirli.

başbakanlıkta görmek istemiş ve hükümeti kurma görevini Akbulut'a vermiştir (Tokatlı, 1999: 162). Özal'ın kendi yerine Akbulut'u getirmesi o günlerde hem siyaset hem de medya camiasında bir şaşkınlığa neden olmuştur (Milliyet, 10.11.1989: 13). Hatta Yıldırım Akbulut ya da Semra Özal dahi Özal'ın kararını daha önceden bilmediklerini, Özal'ın cumhurbaşkanlığı için Meclis'e yemin etmeye geldiğinde öğrendiklerini ifade etmişlerdir (Birand ve Yalçın, 2004: 411). Çünkü Akbulut, yukarıdaki listede olmadığı da göz önünde bulundurulursa partinin ağır topları karşısında önde bir isim değildir.

Öte yandan atamanın ertesinde Özal'ın neden Akbulut'u kendi pozisyonuna getirdiği üzerine farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Örneğin kamuoyunda Özal'ın Akbulut'u kontrol edebileceği için partinin ve hükümetin başına getirdiği iddia edilmişti (Tekin ve Okutan, 2019: 211; Akşin, 2007: 284). Akbulut'a bu atamanın nedeni sorulduğunda ise *“Nedenini bilmem, fakat ben partinin tüzük ve programına uygun hareket edebilecek olan birisiyim, adım herhangi bir olaya karışmış değil, halkla olan diyalogum iyi”* cevabını vermiştir (32. Gün Arşivi, 2017b). Gerçekten de siyaset kariyeri incelendiğinde Özal'ın Akbulut'u yakın kadrosuna tuttuğu ve genellikle desteklediği bir isim olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Özal'ın 1983 yılındaki genel seçimler öncesinde tanıdığı daha sonra genel başkan yardımcılığına getirdiği isimlerden biri olan Akbulut, sonraki dönemde Meclis Başkan Vekilliği, İç İşleri Bakanlığı ve Meclis Başkanlığı gibi önemli pozisyonlarda görev yapmıştır (Tokatlı, 1999: 214-215). Özal'ın destekçilerinden ve partideki kurmaylarından biri olan Akbulut 1989 yılındaki TBMM Başkanlığı seçimlerinde Özal'a rağmen ANAP'ın adayı olduğunu açıklayan Vehbi Dinçerler'e karşı Özal'ın desteklediği kişidir (Tayyar, 1989). Özal 16 Kasım 1989'da genel başkan seçimi için toplanan ANAP kongresinde de Yıldırım Akbulut'un karşısına çıkan Hasan Celal Güzel'e karşı Akbulut'u desteklemiş ve partililer Akbulut'u Özal'ın halefi olarak seçmiştir (Günel, 2009: 338).

Özal'ın desteğini arkasına alan ve genel başkanlığı kazanan Akbulut da her ne kadar Parti'de Özal'ın yerine gelmiş olsa da ikinci adam olarak nitelenememektedir. Çünkü Özal ile Akbulut arasındaki ilişki ikinci adam kavramındaki niteliklere uymamaktadır. Bu durumun iki temel gerekçesi ileri sürülebilir. İlki yukarıda da ifade edildiği gibi Özal'ın liderlik anlayışından kaynaklanan bir ikinci adamının olmayışıyla ilişkilidir. İkincisi de buna paralel olarak Akbulut'un oldukça kısa bir süre sonra Özal ile düştüğü anlaşmazlıktan ve sonrasında görevinden ayrılmasından ileri gelmektedir.

Akbulut'un başbakanlığının ilk yıllarından Körfez Savaşı patlak verene kadar Özal'ın perde arkasından partiyi ve hükümeti yönetmesine karşı olmadığı ve bu nedenle ikili arasında herhangi bir ihtilafın çıkmadığı ifade edilebilir. Hatta bu dönemdeki Akbulut'u, Alev Çınar ve Ergun Özbudun (2008: 209) tam olarak Özal'ın ikinci adamı konumunda değerlendirmektedir. Çünkü Metin Heper (2011: 161) de belirttiği gibi Akbulut, Özal'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra belirli bir süre hükümetin üzerinde etkili olabilmesine olanak sağlayan ve Özal'ın sözünden çıkmayan bir genel başkan rolü oynamıştır. Ekonomiden sosyal hayata, dış politikadan iç siyasete birçok konuda Özal baş aktör olmuş ve partideki nihai kararları Akbulut'a rağmen vermiştir (Börklüoğlu, 2017: 140). Faruk Bildirici, Akbulut ile Özal arasındaki bu ilişkinin Akbulut'un başbakan olmasından önce oluştuğunu ifade etmekte ve bu durumu şöyle değerlendirmektedir (2000: 283):

Akbulut, Başbakanlık koltuğuna oturduktan sonra da yine Özal'ın desteğiyle olağanüstü kongrede Hasan Celal Güzel'i alt ederek ANAP Genel Başkanlığına aldı. Ancak Özal, gümüş tepside armağan ettiği koltukların bedelini, onu silik bir başbakan ve genel başkan yaparak ödetti. Uzun süre Özal'ın baskısına, kimi zaman el altından, kimi zaman da açıktan hükümet işlerini yönetmesine, kısacı fiili başbakan olmasına itiraz edemedi.

Nitekim bu ifadelerden yola çıkarak Özal'ın Akbulut'u ikinci adamı olduğu için değil liderlik anlayışına uygun olarak "Sözünden çıkmadığı" için genel başkanlık koltuğuna seçtiği ileri sürülebilir (Donat, 1997: 204). Öte yandan Akbulut ile Özal'ın arası bozulmaya başlayınca Akbulut'un genel başkan olmasının ardından yatan temel sebeplerden biri olan "Sözünden çıkmama" kriteri ortadan kalkmış ve Özal, Akbulut'un arkasındaki desteğini çekmiş ve yeni bir genel başkan aramaya başlamıştır (Barlas, 2001: 166-177). Nitekim Özal ile Akbulut arasındaki yakınlık Körfez Savaşı'nda Türkiye'nin konumunun ne olacağı tartışmasında giderek soğumaya başlamış ve sonunda iki isim ters düşmüştür. Özal Türkiye'nin doğrudan dâhil olmasını savunurken Akbulut Özal'ın bu politikasına karşı çıkmıştır (Hürriyet.com.tr, 22.02.2001). Akbulut da Özal ile düştüğü anlaşmazlığı "(...) Şimdi içişleri bakanlığı döneminde ve Meclis başkanlığı döneminde iyi bir diyalog kurduk ama Körfez politikası konusunda düşüncelerimiz farklıydı(...)" ifadeleriyle anlatmıştır (Birand ve Yalçın, 2004: 412). Yıldırım Akbulut'un kızı Gülsüm Akbulut babasının bu süreçteki görüşlerini şöyle aktarmaktadır (Altaş, 2022):

Biz de babama sorardık. 'Yansıtılanla gerçek aynı değil neden sen bunu ifade etmiyorsun' diye sorduğumuzda 'O zaman ne olacak. İki başlı gibi, sistemde çatışma varmış gibi görünecek. Ben neden kendi çıkarım için bunu yapayım' derdi. O dönem Körfez krizi vardı. 'Bu dönemde cumhurbaşkanı ile başbakan tartıştı diye neden söyletirim' derdi. İçeride çok büyük olaylar olurdu tabii.

Nitekim Özal ile Akbulut arasındaki kriz ilerleyen günlerde daha da derinleşmiş ve Özal 1991’de parti kongresindeki başkanlık yarışında Akbulut’u değil Yılmaz’ı destekleme kararı almıştır (Acar, 2008: 196). Özal’ın bu tutumunu Akbulut “*Artık birbirimize olan güvenimiz sarsılmıştı. Artık Özal, benim, genel başkan olmamı, dolayısıyla başbakan olmamı istemiyordu*” ifadeleriyle anlatmıştı (Birand ve Yalçın, 2004: 483). Görülmektedir ki Özal’ın partinin başında istediği isim şüphesiz Özal’ın liderlik anlayışına göre Özal’ın otoritesine kabul eden biri olmalıdır. Fakat mevcut başkan Akbulut, her ne kadar Özal’ın partisinde önemli mevkilere gelmiş olsa da bu Özal’ın istediği modelde bir genel başkan veya başbakan ol(a)mamış ki Özal Akbulut’un karşısında yer almıştır. Bu nedenle Özal ile Akbulut arasında da birinci-ikinci adamlık zemininde bir ilişki kurul(a)madığı ifade edilebilir.

1991 sonrasında Özal’ın kadrosunda bir diğer isim öne çıkmaya başladı: Mesut Yılmaz. Yılmaz gençliği, enerjisi, kariyeri ve eğitimiyle ANAP için umut vadeliyordu. Aynı zamanda Özal’ın hâkimiyetini de kabul eder bir görünümdeydi. Tüm bunlara bir de ANAP’ın içindeki ideolojik eğilimlere olan eşit duruşu da genel başkanlık için Yılmaz’ı ideal aday yapmıştı (Çınar ve Özbudun, 2008: 209). Nitekim 15 Haziran 1991 tarihinde toplanan ANAP kongresi Özal ailesinin de desteğini arkasına alan Mesut Yılmaz’ı genel başkan seçerken hem başbakanlıktan hem de genel başkanlıktan ayrılmak durumunda kalan Akbulut, 1992 yılında da partiden istifa etmiştir (Tekin ve Okutan, 2019: 211). Artık Yılmaz’ın dönemi başlamıştır.

ANAP’ın kuruluşundan itibaren Özal’ın yanında yer alan isimlerden biri olan Mesut Yılmaz’ın siyasetle bağı daha çok ailesinden ileri gelmiştir. Yılmaz’ın da siyasetle tanışıklığı Türkiye’deki diğer çoğu siyasetçi gibi aileden başlamaktadır. Amcası Yusuf İzzet Akçal DP’de hem milletvekilliği hem de bakanlık yapmıştır. Akçal’ın oğlu Erol Yılmaz Akçal, Mesut Yılmaz’ın kuzeni, da AP’nin milletvekillerindendir ve bakanlık yapmıştır. Siyasete bir ortak dost aracılığıyla⁶⁹ Özal ile tanıştırdıktan sonra giren Yılmaz, 1983 yılında ANAP’ın hem kurucularından biri olmuş hem de Basın ve Halkla İlişkilerden Sorumlu Genel Başkan Yardımcısı görevini üstlenmiştir. Turgut Özal’ın 1983’te iktidara gelmesinin ardından da Rize Milletvekili Yılmaz, Hükümet Sözcüsü ve Haberleşmeden Sorumlu Devlet Bakan olmuştur (Belovacıklı, 2001: 287). Hükümet ya

⁶⁹ Bu kişinin ANAP’lı Leyla Yeniay Köseoğlu olduğu belirtilmektedir.

da parti sözcülüğü makamının Türk siyasal hayatı açısından önemi dikkate alınarak Yılmaz'ın Özal'ın yanındaki konumu hakkında bir takım tahliller yapılabilir. Sözcülük ülkenin gündelik siyasetine ilişkin partinin ya da hükümetin görüşlerini kamuoyuna açıklama makamıdır. Bu açıdan bir siyasal partinin seçmen açısından görünen yüzünü temsil etmesiyle oldukça önemli bir pozisyonudur. Dolayısıyla iktidarının ilk yıllarında Özal'ın Yılmaz'a verdiği önemin altı çizilebilir. Bu konuda Yavuz Donat (1987: 15) da o yıllarda Mesut Yılmaz'ın bakan olmasına kesin gözle bakılan nadir isimlerden biri olduğunu ifade etmektedir.

Özal'ın kurduğu ilk hükümette Devlet Bakanlığı yapan Yılmaz 1985 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının başına gelmiş, 1987'deki seçimlerden sonra kurulan ANAP hükümetinde dış işleri bakanı olarak yer almış ve bu görevi Yıldırım Akbulut'un Hükümeti'nde de devam ettirmiştir (Tokatlı, 1999: 55). Bununla birlikte Yılmaz 20 Şubat 1990'da Akbulut Hükümeti'ndeki görevinden istifa ederek gelecek yıl yapılacak olan kongrede Akbulut'a rakip olmak için çalışmalarına başlamıştır. Özal ile Yılmaz arasındaki ilişki daha çok denge siyaseti üzerinde ilerlerken 1991 yılının Haziran ayında Akbulut'un görev süresi bitince Yılmaz partinin başına geçmek için aday olmuştur. Bu adaylık sürecinde Turgut Özal'ın eşi Semra Özal'ın parti ve eşinin adına yaptığı açıklamalarda Mesut Yılmaz'ı desteklediklerini beyan etmişse de (Batur, 1991) Özal lider kadrosunda kimseyi öne çıkarmamıştır (Güner, 2003: 179). 1991 ANAP Kongresi Mesut Yılmaz'ın partinin başına geçmesiyle sonuçlanmıştır (Akşin, 2007: 285).

Yılmaz, her ne kadar Özal'ın yerine geçmiş olsa da Özal'ın ikinci adamı olarak tanımlanamamaktadır. Çünkü daha 1990'lara gelirken belirli olay ve gelişmelerde Özal ile Yılmaz'ın birbirlerine ters düşmüştür. Bu ters düşmelerin bir sonucu olarak Özal'ın Başdanışmanı Engin Güner'in (2003: 178) de ifade ettiği gibi Yılmaz ile "*Özal'ın aralarının çok sıcak olmadığı da bir gerçektir. Hatta aralarında belli bir soğukluk vardı.*" Örneğin ilk çatışmalardan biri ANAP'ın oylarının ciddi oranda düştüğü 1989 Yerel Seçimleri sonrasında hükümetin istifa edip etmemesi üzerinde cereyan etmişti. Özal ANAP Hükümeti'nin bir sonraki seçime kadar işbaşında kalacağını ilan ederken, Yılmaz hükümetin derhal istifa etmesinin gerekliliğinin altını çizen açıklamalar yapmıştı (Belovacıklı, 2001: 289). Anlaşmazlık 1990 yılında Yılmaz'ın Dış İşleri Bakanlığından istifa etmesiyle daha da görünür hale gelmişti (Güner, 2003: 207). Öte yandan iki isim arasındaki anlaşmazlık Özal'ın cumhurbaşkanı adayı olma sürecinde devam etti. Mesut

Yılmaz yıllar sonra Özal ile son dönemde yaşadığı gerginliğin “*Temelinde rahmetli Özal’ın cumhurbaşkanı olma*” tercihinin yattığının altını çizerek bu dönemde Özal’a (32. Gün Arşivi, 2017b):

Cumhurbaşkanlığının konumunu başkana dönüştürecek bir siyasi ağırlığımızın mevcut olmadığını dolayısıyla Türkiye’nin bir siyasi belirsizliğe, bir siyasi çekişme dönemine atılacağını Anavatan Partisi’nde bir liderlik meselesinin ortaya çıkacağını, Anavatan Partisi’nde hiç kimsenin rahmetli Özal’ın bıraktığı boşluğu doldurmaya yeterli olamayacağını, dolayısıyla cumhurbaşkanı olma tercihinin ülkeyi bir siyasi belirsizliğe sürükleyeceğini

ifade ettiğini ve Özal’ın aday olmasına karşı olduğundan Özal ile arasının açıldığını ileri sürmüştür. Dolayısıyla Yılmaz ile Özal arasında ikincinin birinciyi her koşulda desteklediği, yardımcı olduğu bir ilişkinin söz konusu olmadığı ifade edilebilir. Nitekim Özal ile Yılmaz arasındaki bu gerginlik, Yılmaz’ın genel başkan olmasının hemen ertesinde de devam etmiş ve 1991 yılının geri kalanında giderek daha da görünür hale gelmiş, hatta parti Özalcılar ve Yılmazcılar olarak ikiye ayrılmıştır (Tokatlı, 1999: 223-235). Yılmaz partinin başına geçerken, hatta genel başkan ve başbakan olduğunda Özal’ı karşısına almaya başlamış ve Özal’ın ikinci adamı rolünü kabul etmeyeceğinin sinyallerini vermiştir (Güner, 2003: 181). Örneğin 1991’de genel başkanlık için aday olduğunu ilan ettiğinde seçildiği takdirde yetkilerini tam olarak kullanan bir parti başkanı ve başbakan olacağını ve bu yetkilerini paylaşmayacağını ifade etmiştir (Birand ve Yalçın, 2004: 488). Nitekim Başbakan olduğunda da Cumhurbaşkanı’yla olan ilişkilerinin Anayasa’nın belirlediği çerçeveye göre işleyeceğini belirtmiş, hatta Özal hükümetten bakanlarla görüşmek istediğinde kendisinden izin almadan bakanların görüşmeye gitmemelerini istemiştir (Heper, 2011: 162). Bu süreçte 1991 yılında erken seçimlerin yapılıp yapılmaması tartışması Özal ile Yılmaz arasında ciddi bir tartışmaya neden olmuş, iki isim birbirine ters düşmüştür (Barlas, 2001: 48). Yılmaz, Özal’a rağmen seçimlere gitmekte ısrarlı olunca erken seçim yapılmıştır (Günel, 2019: 342). Fikret Bila’nın (2001: 280) yerinde tespitiyle Yılmaz “*Liderliğini tescil ettirme ve Özal’ın velayetinden kurtulma*” niyetiyle bu hamleyi yapmış olması, Yılmaz’ın Özal’a karşı bir liderlik arayışı içinde olduğunu göstermiştir.

Özal seçimlerden önce Yılmaz’ın liderliğini eleştirmiş ve Yılmaz’a olan desteğini çekmiştir (Barlas, 2001: 49). Özellikle 1991 genel seçimlerinde ANAP’ın oyları daha da düşünce Özal-Yılmaz gerginliği zirve yapmış ve Özal’ın partinin başına yeni bir lider aradığı hatta yeni bir parti kuracağı söylentileri yalnızca siyaset kulislerinde değil kamuoyunda da tartışılır olmuştur. 1992 yılında Özal açıkça Yılmaz’ın genel başkanlık

makamını hak etmediğini ilan etmiştir (Çınar ve Özbudun, 2008: 210). Hatta bu durum 1992 yılında gazetelere “Özal’ın istifadan döndüğü an”, “Yeni ANAP kuruluyor” ve “Özal-Yılmaz Savaşı” başlıklı yazılarla sirayet etmiş ve Özal’a yakınlığı ile bilinen ANAP’lı Naci Ekşi “Sayın Yılmaz’ın liderlik anlayışına ve politikasına itirazımız var (...) Liderlik görevini yerine getirmiyor” değerlendirmesinde bulunmuştur (Aydemir, 1992; Hürriyet, 02.12.1992). Özal da bir açıklamasında “Türkiye’de bizim istediğimiz lider tipine Mesut Bey uymadı (...) Benim arzu ettiğim, ANAP’ın başında görmek istediğim reformcu, ilerici, yenilikçi bir liderdi. Mesut Bey bir parça fazlaca statükocu parti liderliğini terci etti” (32. Gün Arşivi, 2020). Dolayısıyla Akbulut’tan sonra partinin başına geçen Yılmaz da Özal’ın liderlik anlayışına uygun bir rol üstlenmemiş ve Özal’ın karşısında yer almıştır. Çünkü Metin Heper’e (2011: 210) göre Özal kendi kurduğu partinin başında kendini dinleyecek ve sözünden çıkmayacak bir ismin yer almasını istemiş, fakat Yılmaz Özal’a direnmiştir. Bu anlamda Yılmaz’ın da Özal’ın ikinci adamı olmadığı ifade edilebilir.

Nitekim Özal 30 Kasım 1992’de toplanan ANAP II. Olağanüstü Kongresi’nde Yılmaz’a karşı Mehmet Keçeciler’i desteklemiş, fakat Yılmaz Özal’a rağmen tekrar genel başkanlık koltuğuna oturmuştur. Yılmaz’ın seçimi kazanmasının ardından Keçeciler de Parti’den istifa etmiştir (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000: 2002d: 357). Buradan hareketle ifade edilebilir ki Özal parti içindeki farklı eğilimlerin birbirine üstün gelmesine ya da bir eğilimin parti içinde aşırı güç kazanmasına engel olmaya çalışan bir liderlik üslubu izlemiştir. Bu da Özal’ın ikinci adamı olmadığını daha çok parti içinde denge siyaseti izlediğini göstermesi açısından anlamlıdır. Çünkü 1990 yılından beri ANAP’ta hem Özal’ın gidişiyile oluşan bir iktidar boşluğu hem de partinin seçimlerdeki başarısının düşüşü nedeniyle ciddi bir parti içi mücadele yaşanmaya başlamış, parti içindeki dindar ve milliyetçi kesimler Mehmet Keçeciler’in etrafında toplanmış ve Mesut Yılmaz’ın başını çektiği liberal kanatla mücadeleye girişmişlerdir (Zürcher, 2015: 413). Önce Yılmaz’ı destekleyen ya da karşısında olmayan Özal, Yılmaz’ın genel başkanlığı süresinde yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle 1992’de Keçeciler’i desteklemiştir. Özal’ın her koşulda arkasında durduğu ve siyasal program bakımından sürekli işbirliği içinde olduğu kimsenin olmayışı, ikinci adamı olmayan lider tespitini desteklemektedir.

Öte yandan, Özal’ın vefatından önce başlattığı İkinci Değişim Programı da bu argümanı desteklemekte Özal’ın ikinci adamının olmadığı yönündeki tezi

güçlendirmektedir. Buna göre Özal'ın partisinin başına geçenlerden ya da partisinin gidişatından memnun olmadığı belirtilmekte ve cumhurbaşkanlığından sonra ya ANAP'ın başına geçerek ya da yeniden bir parti kurarak siyasete dâhil olacağı iddia edilmektedir (Gökmen, 1999: 71). Kardeşi Yusuf Özal ise bunun bir iddiadan fazlası olduğunu “*Ağabeyim o kadar kararlı ki, eğer bunun olması için benim ayrılmam şartsa hemen bugün istifaya hazırım*” dediğini aktarmaktadır (Gürel, 1994: 172). Engin Güner (2003: 93) de Korkut Özal ile aynı şekilde Özal'ın ciddi anlamda cumhurbaşkanlığını bırakıp partinin başına geçmeyi düşündüğünü anılarında aktarmaktadır. Her ne kadar Özal'ın ani vefatı bu programı sonucu hakkında bir belirsizlik doğurmuş olsa da Özal'ın partisini emanet edecek bir kişi bulamadığı ya da siyasal programını kimseyle tam anlamıyla paylaşmadığı ve lider kadrosundaki isimlerle her anlamda işbirliği içinde olmadığı aşikârdır. Bu nedenle de Özal'ın lider kadrosundaki isimlerden hiç birinin Özal'ın ikinci adamı olduğu ileri sürülememektedir. Çünkü cumhurbaşkanlığı dönemindeki Başdanışman Engin Güner'in de ifade ettiği gibi Özal (2003: 239-240):

(...) ANAP'ın kuruluşunu baştan sona planlamış ve büyük mücadele ile yürütmüştü. Partinin kurucularını, seçimler öncesi milletvekili adaylarını tek tek belirlemiş, teşkilatları kurmuş, binayı seçmiş, amblemi seçip başkaları tarafından alınmasını engellemiş, propaganda usulünü tespit etmiş, propaganda da kullanılacak şarkıları seçmiş, otobüsü düzenletmiş, seçim gezilerinde teknik düzenlemeleri yapacak kişiyi belirlemiş, genel merkezin yerini en akılcı biçimde seçerek Türkiye'nin ilk modern genel merkez binasını yaptırmış, rozetinden kravat iğnesine kadar her ayrıntıyı kararlaştırmış, partiyle ilgili her şeye büyük emeği geçmişti. Aslında bunları tek başına yapmıştı (...)

4. BÖLÜM

4. TÜRK SİYASAL HAYATINDA İKİNCİ ADAMLAR: KAVRAM VE PRATİK ÜZERİNDEN ARGÜMANLAR VE TESPİTLER

Bu bölüm Türk siyasal hayatında ikinci adamlar üzerine tespit ve argümanlar ile araştırmanın genel değerlendirmesi ve sonucuna ayrılmıştır. Araştırmanın soruları ve hipotezleri, ulaşılan sonuçlar dikkate alınarak bu bölümde cevaplandırılmakta ve sınanmaktadır.

4.1 Türk Siyasal Hayatında İkinci Adamlar: Türkiye'deki Pratik Üzerine Değerlendirme ve Tespitler

Kavramların, modellerin ve kuramların siyasal analizlerin araçları olduğu bilinmektedir. Kavram genel manasıyla herhangi bir olgu, fenomen ya da sosyal gerçekliğin hakkında tek bir kelime ya da kısa bir cümleyle ifade edilen fikirleri karşılar. Örneğin kitap, kavram olarak bir nesneyi değil insan zihninde uyandırdığı fikirler çerçevesinde anlaşılır ve genellikle kapağı olan ve içinde yazıların bulunduğu bir imgeyi simgeleştirir zihinlerde. Kavramların sosyal bilimlerdeki önemi de büyük ölçüde ilgili oldukları sosyal gerçekliğin benzer özellikleri ya da diğer gerçekliklerden farklarını belirtmesi, kategorize etmesi ya da sınıflandırmasıyla sosyal bilimcilere sağladığı faydada aranabilir (Heywood, 2007: 23). Bu faydayı maksimize edenlerden biri olan Max Weber'in başvurduğu ideal tip yaklaşımı bu bağlamda verilebilecek örneklerden biridir. Çünkü araştırmanın ilk bölümünde de ifade edildiği gibi Weberci anlamıyla ideal tip, karmaşık gerçekliği anlamlandırmaya yarayan analitik bir soyutlamadır. İdeal tipler, somut olgulardan hareketle oluşturulurlar. Fakat ideal tipler bir sosyal gerçekliği tam olarak açıklamada yetersiz kalırlar ki bu da beklenmeyen bir durum değildir. Çünkü her ideal tip aslında tutarlı ve entelektüel bir kavramsallaştırma yapma hedefiyle abartılı olmaya meyleder. Fakat gerçekliği açıklama ve anlamlandırma noktasında oldukça işlevseldir (Demirel, 2019: 14).

İdeal tiplerin bu işlevi dikkate alındığında, bu araştırma da aslında siyasal lider tanımlarından hareketle bir ideal tip olarak ikinci adamı tanımlamıştır. Bu kavram üzerinden Türkiye'deki siyaseti farklı bir perspektifle okumuştur. Lider kuramını merkeze alarak aslında ikinci adamlara odaklanmış, Türk siyasal hayatında ikinci adamların kimler olduğunu ya da bir liderin ikinci adamı yoksa neden olmadığını

sorgulamıştır. Bu anlamda Necip Mirkelamoğlu'nun (1977b: 89) “Çevresine bak lideri anla” anlayışını tersine çevirerek “lidere bak çevresini anla” anlayışına dayanmıştır. Bu perspektifle Türk siyasal hayatında bir pratik olan ikinci adamlığı ve ikinci adamları, siyaset bilimi kapsamında analiz etmiştir.

“Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamları kimlerdir” sorusuna Atatürk, İnönü, Bayar, Demirel, Erbakan, Ecevit ve Özal özelinde şu cevaplar verilebilir:

- İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün ikinci adamıdır.
- Refik Saydam, İsmet İnönü'nün ikinci adamıdır.
- Adnan Menderes, Celal Bayar'ın ikinci adamıdır.
- Oğuzhan Asiltürk, Necmettin Erbakan'ın ikinci adamıdır.
- Raşan Ecevit, Bülent Ecevit'in ikinci adamıdır.
- Süleyman Demirel ve Turgut Özal, ikinci adamı olmayan bir liderlerdir.

İsmet İnönü, Atatürk'ün ikinci adamıdır. Çünkü İnönü kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve bulunduğu formel ya da informel pozisyonlar bakımından ikinci adam kavramının ölçütlerine uymaktadır. Örneğin İnönü'nün hem askeri hem de siyasal alanda kendini yetiştirmiş, ihtiyatlı, risk almayan, ani kararlar vermeyen, kuralcı, mevzuatçı, teşkilatçı ve görev adamı olması kişisel özellikler bakımından ikinci adamlığın ölçütlerine uyduğunu göstermektedir. Öte yandan yetenek ve becerileriyle Atatürk'ü etkilemiş olmasıyla öne çıkması da İnönü'yü ikinci adam yapan nitelikler arasında sayılabilir.

İnönü'nün Osmanlı ordusunda yetişmiş yetenekli biri olmasına ek olarak, Atatürk ile hem fikir hem de uygulamada işbirliği içinde olması, Atatürk'ün otoritesini kabul ederek lidere karşı bir liderlik inşa etmemiş olması ve lidere sadakat bağı ile bağlı olması da liderle ilişkisi bakımından İnönü'yü ikinci adam yapmaktadır. Diğer ifadeyle İnönü davranışsal yaklaşım kapsamında da ikinci adamdır. Çünkü İnönü hem liderle dava arkadaşısıdır hem Osmanlı'nın son döneminden beri “devletin nasıl kurtulacağı” hakkında Atatürk ile işbirliği içindedir hem de Milli Mücadele'ye zemin oluşturan hareketlerde birinci derecede rol oynamıştır.

Cumhuriyet'in kurulması ve Türkiye'de başlatılan ulus-inşası sürecinde de Atatürk'ün en yakın destekçisi olan ve gerektiğinde liderin kararını etkileyebildiği tespit edilen İnönü, bu nedenle de ikinci adamdır. Liderin İnönü'ye kritik anlarda görev vermesi ve İnönü'nün verilen bu görevleri başarıyla yerine getirmesi de liderin İnönü'ye olan

güvenini ve inancını göstermesi bakımından İnönü'yü ikinci adamlığın kriterlerine uygun bir aktör yapmaktadır. İkinci adamlıkta olmazsa olmaz güven ve sadakat ilişkisini karşılayan İnönü, liderle kurulan ilişkide liderin en yakın takipçisi ve görünen ya da görünmeyen bir hayerarşi de liderden sonra geldiği için de ikinci adamdır.

Bu güven, işbirliği ve inançla ilişkili olarak liderin İnönü'yü getirdiği siyasal pozisyonlar da ikinci adam kavramına uymaktadır. Burada İnönü'nün Batı Cephesi Kumandanlığına, Dış İşleri Vekilliğine, Erkân-ı Harbiye Umum-i Reisliğine, Lozan Görüşmelerindeki heyetin başkanlığına ve nihayet Başvekilliğe getirilmesine dikkat çekilmelidir. İnönü 1923'ün Ekim ayından, Kasım 1924-Mart 1925 arasındaki süre hariç olmak üzere, 1937'nin Eylül ayına kadar başvekillikte kalmasıyla (Heper, 2008c: 6), lidere en yakın mevkii de en uzun süre görev yaparak ikinci adam kavramının ölçütlerini karşılamıştır.

Dolayısıyla İsmet İnönü, yakın tarihimizin önemli simalarından biri olarak, Kurtuluş Savaşı'nda ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Atatürk'ün en yakınında olan kişilerin başında gelmesiyle; Atatürk'ün en samimi ve becerikli bir yardımcısı ve sağ kolu olmasıyla; Atatürk ile birlikte hem savaş meydanlarında hem de siyasal alanda birlikte çalışarak Türkiye'nin kuruluşu ve inşasında başrolü oynamasıyla ve nihayet Atatürk sonrasında da Türkiye'nin yaşadığı dönüşümün devam ettiricisi olarak birinci adamlığa yükselmesiyle Atatürk'ün ikinci adamıdır.

Refik Saydam, İnönü'nün lider kadrosu irdelendiğinde ikinci adam kavramındaki ölçütlere uyan tek kişidir. Özellikle lider ile ilişkisi ve siyasal kariyerinde üstlendiği mevkiler dikkate alındığında Refik Saydam'ı İnönü'nün ikinci adamı olarak okumak mümkündür. Çünkü Saydam hem Cumhuriyet'in ilk yıllarında İnönü başvekil iken hem de Atatürk sonrasında İnönü'ye en yakın isim olmuştur. Saydam'ın İnönü ile birlikteliği Cumhuriyet'in ilk yıllarında başlamış ve vefatına kadar devam etmiştir. Bu süreçte İnönü'ye her koşulda bağlı olması, İnönü'nün otoritesini kabul edip İnönü'ye karşı herhangi bir muhalefet hareketine girişmemiş olması ve dönemin güç odakları karşısında sürekli İnönü'nün destekçisi ve takipçisi olması, Saydam'ı ikinci adam yapmaktadır.

Öte yandan Saydam, İnönü'nün kritik anlarda güvendiği ve kendinden sonraki siyasal pozisyonlara getirdiği kişi olarak da liderin kadrosunda öne çıkardığı kişi olması ve formel ya da informel bir hiyerarşide liderden sonra gelmesiyle de ikinci adamdır.

Siyasal kariyeri incelendiğinde I, II, III, IV, V ve VI. dönemlerinin tümünde mebus olarak Meclis'te bulunan Saydam, aynı zamanda İnönü'nün başvekilliği süresince İnönü hükümetlerinin de vazgeçilmez Sıhhiye Vekilidir. Bu anlamda Saydam'ın vazgeçilmezliğinin de ikinci adamlığın temel kriterlerini karşıladığını belirtmek gerekir. Ayrıca Saydam'ın bu dönemde İnönü'ye partide ve hükümette vekâlet etmesi de lider kadrosundaki diğer isimlerden öne çıktığını göstermektedir.

İnönü ile Saydam arasında işbirliğinin ve lider-ikinci adam ilişkisinin söz konusu olduğu, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ertesinde Saydam'ın siyasi pozisyon bakımından İnönü'den sonraki konuma oturmasıyla da ileri sürülebilir. Zira Saydam, 25 Ocak 1939'da İnönü tarafından Başvekil tayin edilmiş ve 7 Temmuz 1942 tarihindeki vefatına kadar bu makamda kalmıştır. Başvekilliğin, siyasi rejim dikkate alındığında, İnönü'den sonraki pozisyon olması ve başvekilin aynı zamanda partide genel başkan vekili olarak da liderden sonraki pozisyona oturması, Saydam'ın bulunduğu siyasi pozisyonlar bakımından da ikinci adam olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Saydam'ın bu pozisyonda liderin iradesi dışında ayrılmış olması da ikinci adamlığın kıstaslarına uyduğunu göstermektedir.

İnönü'nün Saydam ile siyasi program açısından işbirliği ve uyum içinde olduğunu gösteren bu gelişmelere ek olarak dönemin konjonktürü dikkate alındığında da İnönü'nün kritik anlarda Saydam'a görev verdiği ve dolayısıyla Saydam'a güvendiği anlaşılmaktadır. Çünkü Saydam'ın Başvekâlete getirildiği dönem, II. Dünya Savaşı'nın başlarıdır. İnönü'nün böylesine bir dönemde Saydam'ı başvekilliğe getirmiş olması hem Saydam'a yönelik bir güveni hem de Saydam ile olan işbirliğini kanıtlar niteliktedir. Dolayısıyla Saydam'ın bu araştırmanın okuduğu biçimde İnönü'nün ikinci adamı olduğu yani İnönü'nün lider kadrosunun bir numaralı ismi olduğu tespit edilmiştir.

Adnan Menderes; kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve bulunduğu formel ya da informel pozisyonlar bakımından araştırmanın incelediği bir diğer lider olan Celal Bayar'ın ikinci adamı olarak tespit edilmiştir. Çünkü Menderes yetenek ve becerileriyle lideri etkilemiş, liderinin otoritesine karşı çıkmayıp lidere bağlı kalmış, Bayar ile diğer isimlerden daha yakın bir ilişki kurmuş ve siyasi pozisyonlar açısından Bayar'dan sonraki konumun sahibi olmuştur. Örneğin Menderes'in gelişmiş hitabet, yüksek enerji ve seçmen ile iyi iletişim gibi kişisel yeteneklerinin Bayar'ı etkilediği anlaşılmaktadır.

Bayar ile Menderes arasındaki ilişkinin de birinci-ikinci adam ilişkisine uygun olduğu görülmektedir. Çünkü Menderes hem DP'nin kuruluşuna giden süreçte hem de parti kurulduktan sonra Bayar'ın destekçisi ve yardımcısı rolünü üstlenmiştir. DP hareketi boyunca lidere bağlı kalan, lidere karşı herhangi bir muhalefet hareketine girmeyen, her koşulda Bayar'ın yanında saf tutan, hatta parti politikasını en az Bayar kadar benimseyip savunan Menderes, bu yönüyle de ikinci adam kavramına uymaktadır. Bayar'ın Menderes hakkındaki şu ifadeleri bu argümanı desteklemektedir (2010: 69): “*Siyasi hayatı, Demokrat Parti ile iç içedir. Bu sebeple, Adnan Menderes'ten konuşmak gerektiği zaman, Demokrat Parti'nin çizgisini belirtmek icap eder. Çünkü bu çizgi, aynı zamanda Menderes'in çizgisidir.*”

Diğer taraftan Bayar'ın kritik anlarda Menderes'i öne çıkarması ve kritik görevleri Menderes'e vermesi de Menderes'i yalnızca formel siyasal hiyerarşide değil informal bir sıralamada da Bayar'dan sonraya yerleştirmektedir. Örneğin partinin programının hazırlanmasından izlenecek yol ve yöntemin omurgasının teşkiline kadar en başından beri önemli ve kritik pozisyonlara Menderes'i getirmiştir. DP kurulduğunda partinin vatandaş ile ilişkisinin merkez noktasına yani parti sözcülüğüne gelen Menderes, DP'nin I. Kongresi'nde partinin siyasal programının esas belirleyicisi olan Ana Davalar Komisyonu'nun da başına getirilmiştir. Bu durum ikinci adamlığın tanımında da olduğu gibi hem Bayar ile Menderes arasında ciddi anlamda bir uyum ve işbirliğinin hem de Bayar'ın Menderes'e ve yeteneklerine güvendiğinin göstegesidir.

Menderes'in siyasal kariyeri dikkate alındığında, Menderes'in tüm siyasal kariyerinde Bayar'ın etkili bir lider olduğu tespiti yapılabilir. Çünkü Menderes'in SCF'ye girmesinden CHP'ye geçmesine, Dörtlü Takrir sürecine dâhil olmasından DP'nin kuruluşuna ve DP iktidarından 1960 yılına kadar tüm aşamalarda Bayar'ı görmek mümkündür. Ayrıca DP'nin iktidar gelişi sonrasında Menderes'i ikinci adamlığa getiren kişi de yine Bayar'dır. Çünkü Bayar, Köprülü ya da Koraltan gibi isimlerin yerine Menderes'i öne çıkarmış ve Menderes'i hem başvekilliğe hem de partinin genel başkanlığına getirmiştir. Liderden sonraki konuma oturan Menderes, lidere en yakın en üst mevkide en uzun süre kalan kişi olarak da ikinci adamlığın ölçütlerini karşılamıştır.

Son olarak, DP iktidarı boyunca bu iki isim arasındaki işbirliğinin devam ettiği ve partinin temel programının ne olacağı, programın kimler tarafından uygulanacağı ve hem

partide hem hükümette kimlerin hangi pozisyonlarda görev alacağı Bayar-Menderes tarafından belirlendiği dikkate alındığında da Menderes'i ikinci adam olarak okumak mümkündür.

Oğuzhan Asiltürk; kişisel özellikleri, liderle ilişkisi ve bulunduğu pozisyonlar bakımından Necmettin Erbakan'ın ikinci adamı olarak tespit edilmiştir. Kariyerinin başından beri Erbakan ile birlikte şekillendiği tespit edilen Asiltürk'ün, Erbakan'ın liderliği ile Milli Görüş içindeki konumu ve Milli Görüş'ün organizasyonu dikkate alındığında formel ya da informal bir hiyerarşi de Necmettin Erbakan'dan sonra geldiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda ilk olarak Asiltürk'ün Milli Görüş hareketinin siyasal programına hâkim olması, kriz çözebilme yeteneği ve iyi idareciliği gibi kişisel yetenek ve beceriyle lideri etkilediği tespiti yapılabilir. Diğer ifadeyle Erbakan'ın Asiltürk'ü Milli Görüş'e ve kendisine olan bağlılığı ile sadakati ve idare ile sevk hususlarındaki yetenekleri dolayısıyla yanından ayırmadığı ve lider kadrosunda öne çıkardığı anlaşılmaktadır.

Asiltürk ile Erbakan arasındaki ilişki de ikinci adamlığın kriterlerine uymaktadır. Çünkü Asiltürk Milli Görüş'ün partileşmesiyle başlayan süreçten beri Necmettin Erbakan'ın en yakınındaki, her koşulda liderin destekçisi ve lidere sadakat bağı ile bağlı bir isimdir. Milli Görüş'ün siyasal programını en az lider kadar benimseyip savunan Asiltürk liderin davasını liderden sonra en çok benimseyen ve savunun kişi olarak da ikinci adam pozisyonundadır. Ayrıca Erbakan'a hiçbir alanda karşı liderlik inşa etmemiş olması da ikinci adamlığın ölçütlerine uygun düşmektedir.

Asiltürk, Milli Görüş'ün partili siyasetinde lider tarafından kritik görevlere getirilmesiyle ikinci adam kavramına uymaktadır. Zira Milli Görüş'ün Türk siyasal hayatındaki tüm izlerinin altında Erbakan ile birlikte Asiltürk'ün imzasının olduğu görülmektedir. Erbakan'ın kritik kararlarda ilk olarak fikrini alması, parti yönetimi istişarelerinin ardından tekrar ilgili konuyu görüşüp karar vermesi ve kriz anlarında sorunların çözümünde görev vermesi Asiltürk'ün ikinci adam olduğunu göstermektedir. Erbakan'a en yakın çalışan ve Erbakan'ın "*önemli ve zor işlerinde*" görevlendirdiği kişi olması da Asiltürk'ü Erbakan'ın sağ kolu yani ikinci adamı yapmaktadır.

Lider ile arasında güven ve sadakat ilişkisine dayanan bir bağ bulunan Asiltürk'ün lidere en yakın pozisyonlarda bulunduğu hatta yeri geldiğinde lideri temsil ettiği

anlaşılmaktadır. Bu niteliğiyle de Asiltürk'ü ikinci adam olarak okumak mümkündür. Milli Görüş'ün tüm partilerinin yönetici kadrolarında yer alarak lidere yakın bir çevrede olmasına ek olarak Milli Görüş'ün teşkilatının idaresinden sorumlu tutulması ve Erbakan sonrasında Milli Görüş'ün lideri pozisyona gelmesi de Asiltürk'ü ikinci adam yapmaktadır. Bu nedenle Asiltürk'ü Erbakan'ın en yakın destekçisi, sırdaşı, yardımcısı dava ve yol arkadaşı olarak yani ikinci adam olarak tanımlamak mümkündür.

Rahşan Ecevit, Bülent Ecevit'in lider kadrosunda ikinci adamlık koltuğuna oturan isim olarak tespit edilmiştir. Çünkü hem kişisel yetenekleri ve becerileriyle lideri etkilemiş olması, hem sivil hem de siyasal yaşamda lider ile oldukça yakın bir ilişki kurması hem de görünen ya da görünmeyen hiyerarşide liderden sonra gelen ya da lidere en yakın pozisyonlarda kalmasıyla ikinci adam tanımına uymaktadır. Örneğin Bülent Ecevit'in Rahşan Hanım'ın siyasal beceri ve yeteneklerine güvendiği ve bu nedenle siyasal kariyerinde alacağı kararlarda çoğu zaman eşine danıştığı belirtilmektedir. Özellikle siyasal örgütlenme gibi görevlerde Bülent Ecevit'in Rahşan Ecevit'in yeteneklerine başvurduğu da DSP'nin kuruluşundan anlaşılmaktadır.

Öte yandan Rahşan ile Bülent Ecevit her bakımdan kader birlikteliği içindedir. Ecevit'in CHP'deki yükselişinde de ayrılışında da, DSP'yle yeni bir dönem girildiğinde de siyaseti terk ettiğinde de Ecevit'in yanında Rahşan Ecevit vardır. Bu anlamda Rahşan Ecevit'i siyasal bir aktör olarak Ecevit'in başyardımcısı, en yakın takipçisi ve destekçisi olarak tanımlamak mümkündür. Ecevitler siyasal kariyerlerinde her zaman birlikte hareket etmişlerdir. Örneğin 1987 genel seçimlerinden alınan yenilgi sonrasında da Ecevitler birlikte partiden ayrılacaklarını açıklamalarına karşın partilerinin ısrarı sonrasında bu kararlarını 1988 yılına kadar ertelemişlerdir. Sonrasında partiden ayrılan Ecevitler birlikte geri dönmüşler, Ecevit genel başkanlığa Rahşan Hanım da merkez karar yürütme kurulu üyeliği ve genel başkan yardımcılığına gelmiştir. Dolayısıyla ikisi arasındaki ilişkinin Rahşan Ecevit'i ikinci adamlığa oturttuğu tespit edilebilmektedir.

Son olarak Rahşan Ecevit'in, Bülent Ecevit'in siyasal kariyeri ile siyasal programının hem belirleyicisi hem de uygulayıcısı rolünü üstlenmesi ve Ecevit ile birlikte ve Ecevit'e en yakın siyasal pozisyonlarda bulunmasıyla ikinci adam olduğu anlaşılabilir. Öte yandan Ecevit'in siyasal kariyeri için en kritik anlarda görev verdiği kişi de Rahşan Ecevit'tir. Örneğin Ecevit yasaklı olduğu yıllarda partisi DSP'yi Rahşan Hanım'a

kurdurmuş ve yasakları kalkınca genel başkan yardımcılığına getirmiştir. Rahşan Hanım da bu görevi Ecevit'in siyasal kariyeri boyunca sürdürmüştür. Bu bağlamda Ecevit'in lider kadrosunda yer almış Turan Güneş, Deniz Baykal, Orhan Eyüboğlu ve Hüsamettin Özkan gibi isimlerden hem liderle ilişkisi hem de bulunduğu siyasal pozisyonları bakımından daha önde olan Rahşan Ecevit, bu araştırmanın okuduğu şekliyle Bülent Ecevit'in ikinci adamıdır.

Süleyman Demirel'in siyasal kariyeri ve yakın çevresi incelendiğinde lider kadrosundan bir isimle bu araştırmanın okuduğu biçimde birinci-ikinci adam ilişkisinin kurul(a)madığı tespit edilmektedir. Diğer ifadeyle Demirel'in lider kadrosunda kişisel yetenek ve beceriyle lideri etkileyen, Demirel'e her anlamda sadakatıyla bağlı, Demirel'in otoritesini kabul edip her koşulda lidere destek veren ve en yakın takipçi olan, Demirel'e karşı liderlik inşa etmeyen ve hiyerarşik ya da değil bir sıralamada Demirel'den sonra gelen bir isim tespit edilememiştir.

Demirel'in ikinci adamının olmamasının temel gerekçesi de ancak Demirel'in liderlik üslubu ve başında bulunduğu siyasal organizasyonlardaki konumu ile ilişkilendirilerek açıklanabilir. Öncelikle ifade edilebilir ki Demirel, Türk siyasal hayatındaki diğer liderler gibi başında bulunduğu siyasal organizasyona egemen olmayı diğer ifadeyle tek adamlığı yeğleyen bir liderdir. Parti içinde tek adam olmayı yeğlediği aşağıda verilen şu açıklamasından anlaşılabilir (Güven, t.y.: 18):

Bu partinin⁷⁰ içinde iki baş olmasın. Parti iki başlı olmasın. Bu partinin sadece bir Genel Başkanı bulunması, partinin seçilmiş kişi ve organlarını, herkesin vazife gördüğü süre içinde kabul etmesi, parti meselelerinin basın yoluyla değil, bizatihi parti platformlarında görüşülmesi, herkesin parti tüzüğüne ve programına sadık kalması, meşru olmayan sıfatları kimsenin kullanmaması, kendilerine tüzükle verilen yetkilerin taksim edilmemesi şarttır. Bunları sağlamadığınız takdirde, partiyi ayakta tutamazsınız. Söylediğim bu hususlara, hiç kimsenin bir itiraz olamaz, olmaması lazımdır.

Bu ifadeler göre Demirel'in liderlik üslubunun kendisine yönelen bir muhalefet hareketinin oluşmasına izin vermeyen, mutlak otorite sahibi olmayı amaçlayan ve partililerin parti disiplinin gereklerine göre hareket etmeleri gerektiğine inanan bir anlayışla temellendiği görülmektedir. Nitekim Demirel'in bu üslubu, yasaklı olduğu yıllarda DYP'yi perde arkasından yönetmeye devam etmesinde kendisini göstermektedir (Altan, 2013: 400).

⁷⁰ Kastedilen parti Adalet Partisi'dir.

Öte yandan AP de sonradan kurulan DYP de hem ideolojisi hem de kadroları bakımından DP mirası üzerinde kurulan bir partidir ve bu nedenle partiler içinde farklı kesimlerden farklı siyasal görüşte isimler vardır. Örneğin AP’de bir süredir Ragıp Gümüşpala’nın yardımcısı olarak görev yapan ve DP’ye yakınlığı ile bilinen Sadettin Bilgiç’i destekleyen bir kesim ya da orduya yakınlığı ile bilinen Celal Bayar’ın yaveri Tekin Arıburun’u destekleyen bir grup vardır (Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, 2002c: 96). Bu anlamda Demirel’in partilerinde birden fazla güç merkezinin mevcut olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bir parti olarak yönetimi gerçekten siyasal maharet gerektiren bu partilerin içinde belirli dönemlerde parti içi mücadeleler yaşanmıştır. Demirel’in de liderliğini sürdürmek için çeşitli mücadeleler vermek durumunda kalan bir lider olarak üslubu bu minvalde gelişmiştir (Günel, 2009: 186). Buradan hareketle Demirel’in parti yönetimindeki egemenliğine rağmen mutlak konumunun ya da liderliğinin tartışılmaz olmadığı bir ortamda birinci adam olmayı muhafaza etmeye çalışan bir lider olduğu ifade edilebilir.

Bu durum da Demirel’i bir ikinci adam seçmemeye yöneltmiş olma ihtimali yüksek bir tahlildir. Diğer ifadeyle Demirel’in ikinci adam seçmemesinin altında yeten nedenin, farklı kesimleri ihtiva eden partilerinde oldukça ihtiyatlı ve stratejik davranmaya ve daha çok güçler arasında dengeleyici bir rol oynayamaya dayanan üslubundan geldiği ifade edilebilir. Nitekim Cemal Fedayi (2019: 147) de Demirel’in dönemin koşullarıyla mücadele etmek yerine durumu idareye etmeye olan eğiliminin altını çizerek Demirel’in liderliğinin aktivist ve reformist olmaktan uzak olduğunu belirtmektedir. Bu üslubun da Demirel’i iyi bir durum ve insan yöneticisi ya da pragmatist bir lider yaptığı ileri sürülebilir. Nitekim kendisinin “*Dün düündür, bugün bugündür*” ve “*İktidar kavgası ne baba tanır ne oğul*” gibi ifadeleri de siyasal üslubunu yansıttığının yanında liderlik anlayışını da açıklamaktadır.⁷¹ Diğer ifadeyle şartlara göre değişen siyasal oportünizm Demirel’in hem liderlik anlayışını hem de siyasetteki stratejisini açıklayabilir (Öngider, 2001: 128). Buradan hareketle yakın kadrosundaki kimsenin bir diğerinin önüne geçememesini ya da bir ikinci adamının olmamasını Demirel’in liderlik üslubundaki “*güçleri dengeleme stratejisiyle*” açıklamak mümkündür. Çünkü Demirel siyasal kariyeri

⁷¹ Süleyman Demirel’in siyasette kullandığı ifadeler için bkz. <https://www.star.com.tr/politika/iste-suleyman-demirelin-unutulmayan-sozleri-haber-1037131/> ; <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/demirel-cilleri-koskten-kovdu-39228488>

boyunca ikinci adamların temel niteliklerinden biri olan liderden sonraki kişi olma özelliğini verdiği bir ismi hiçbir zaman açıktan belli etmemiştir. Bu üslubunun sonucu olarak da Demirel'e yakın isimler konjonktürel olarak değişiklik göstermiş ve Demirel lider kadrosundaki kimseyle süreklilik arz eden bir işbirliğine girmemiştir.

Nitekim Demirel'e "Siz, Cumhurbaşkanı olmadan önce yerinize ikinci adam yetiştirdiniz mi?" sorusu sorulduğunda da Demirel kendi yerine bir ikinci adam yetiştirmedini açıklamaktadır (Deva,1994: 72). Ayrıca Hüsamettin Cindoruk ya da Onur Çukurlu gibi Demirel'e yakınlığıyla bilinen isimler de Demirel'in bir adamının hiçbir zaman olmadığını ve Demirel'in kimseyi koşulsuz destekleyip öne çıkarmadığını belirtmektedirler. Dolayısıyla Demirel'in tek kişi üzerinden şekillenen ve daha çok parti içinde denge siyaseti izleyen liderlik üslubu ile siyasal kariyerinde yanında bulunan lider kadrosuyla kurduğu inişli-çıkışlı ilişkilerin, Demirel'in ikinci adamının olmamasının temel sebepleri arasında saymak mümkündür.

Turgut Özal'ın da ikinci adamı tespit edilememiştir. Diğer ifadeyle lider kadrosunda Özal'ı kişisel yetenekleri ile etkileyebilen, Özal'a tam anlamıyla sadakat bağıyla bağlı, Özal'ın otoritesini kabul edip her koşulda destek ve takipçi olan, Özal'a karşı liderlik inşa etmeyen ve Özal'dan sonra gelen bir isim tespit edilememiştir. Bu kriterlerin bir ya da bir kaçını taşıyan isimler tabii olarak Özal'ın lider kadrosunda bulunmaktadır. Fakat bu isimlerin ikinci adamlığın diğer kriterlerini karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özal'ın ikinci adamı olmayan lider olarak tanımlanması da Demirel'de olduğu gibi temel olarak Özal'ın liderlik üslubu ve partisinin dinamikleriyle ilişkilidir. Ersin Kalaycıoğlu'nun (2002: 43) belirttiği gibi ANAP'ı doğrudan Özal'ın bir buluğu olarak değerlendirmek gerekir ki bu da Özal'ı hareketin çekirdeğine konumlandırmakta ve ANAP'ı bir anlamda karizmatik lider partisi yapmaktadır. Karizmatik bir lider olarak Özal da ANAP'ta kişisel liderliğiyle öne çıkan ve partinin tüm işleyişine hâkim olan bir lider görünümündedir. Özal'ın kardeşi Korkut Özal da benzer şekilde parti yönetimi hakkında şunları söylemektedir (Cemal, 1990: 130):

Bir parti vardır, başında da Turgut Bey. Bugüne kadar yapılanların hepsinin sevabı da vebali de yalnızca Turgut Beye aittir. Bütün yapılanlardan Turgut Bey sorumludur. Parti yönetimini de böyle götürüyor. Yani son sözü hep kendisi söylüyor.

Partiye egemen lider profiline sahip olan Özal'ın liderlik üslubunun bir diğer yönü de parti içi dinamiklerle ilişkili olarak şekillenmiştir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi ANAP Türk siyasal hayatındaki dört siyasal eğilimin temsilcilerinden oluşmuş bir partidir. Bu anlamda Özal'ın kurduğu partinin dört eğilimi ihtiva eden heterojen yapısı karşısında denge siyaseti izlediği ifade edilebilir. Diğer ifadeyle Özal hiçbir eğilimin partiye egemen olmasını desteklememiş, kimsenin bir diğerinin önüne geçmesine izin vermemiş ve daha çok güçler arasında dengeleyici bir rol oynamıştır. Denge siyaseti üzerine konumlanan bu anlayışı da ikinci adamı olmayışının temel sebebi olarak alınabilir.

Özal'ın ikinci adamının olmadığını, parti içindeki genel başkanlık mücadelelerinde yaşanan gelişmeler de görmek mümkündür. Örneğin 1989'da Özal'ın açıkça desteklediği Akbulut'un karşısında dahi Hasan Celal Güzel'i görmek mümkündür. 1991'deki Kongre'de Özal'ın Akbulut'a destek vermeyişi üzerine Mesut Yılmaz, Cengiz Tuncer, Ekrem Pakdemirli ve Hüsnü Doğan gibi parti içindeki farklı geleneklerin temsilcileri Özal'ın eski koltuğuna talip olmuşlardır (Belovacıklı, 2001: 291). Bu durumu Özal'ın halefi noktasında bir belirsizliğin söz konusu olduğu biçiminde okumak mümkündür. Ayrıca Özal'ın partide bir ikinci adam seçmek yerine dört eğilimin üzerinde tek adam olmayı ve bu konumu korumak için de parti-içi denge siyaseti izlediği ifade edilebilir.

Özal'ın aile fertleri ile akrabaları, arkadaşları ve prenslerinden oluştuğu bilinen lider kadrosunda kimseyle birinci-ikinci adam ilişkisi içinde olmadığı ifade edilebilir. Örneğin Özal'ın prensleri karşısındaki konumu İsmail Özsoy ve İrfan Kalaycı'nın (2011: 15) yerinde değerlendirmesiyle "*Post-modern kral*", "*Oyun kurucu*" ya da "*Görev dağıtan kaptan*" rolüne karşılık gelmektedir. Ailesi de Özal'ın kararlarını etkilemeleri bakımından öne çıksa da liderle kurulan ilişki ve bulunan siyasal pozisyonlar bakımından ikinci adam tanımına uymamaktadır. Özal'ın ANAP'ı Hasan Cemal'in (1990: 115) ifadeleriyle "*Şirket gibi*" yönettiği sonucuna varılabilir. Şirkete en baştan ya da sonradan ortak olan yönetim kurulu üyeleri vardır. Bir de şirketin doğal ortakları yani Özal'ın ailesi vardır. Fakat şirketin yönetimi tamamen Özal'ın tasarrufundadır. Ayrıca şirkette kimse Özal'dan sonraki en yetkili kişi değildir ve Özal'ın yerine geçecek kişi de belirsizdir.

Özal'ın çevresindeki üç halkanın yani aile, yakın arkadaş-dost ve prensler, toplumunun bir anlamda ikinci adam kavramını karşıladığı ifade edilebilir. Örneğin prensler, kişisel yetenek ve beceriyle, yakın arkadaş ve dostları geldikleri pozisyonlarla, ailesi de Özal ile ilişkisiyle ikinci adam kavramının farklı yönlerini karşılamaktadırlar. Bununla birlikte bu üç temel kriterin üçünü de Özal'ın lider kadrosunda kimsenin karşılamadığı yani Özal'ın Demirel'e benzer şekilde ikinci adamı olmayan lider olduğu belirtilmelidir.

4.2. Türk Siyasal Hayatında İkinci Adamlık Üzerine Tespitler

Türk siyasal hayatında ikinci adamları analiz eden bu araştırmanın cevap aradığı bir diğer soru “*Türk siyasal hayatında ikinci adamların konumu üzerinde etkili olan faktörler nelerdir; ikinci adamlar neden ve nasıl ikinci adam olurlar, lider-ikinci adam ilişkisini şekillendiren faktör/dinamik/unsurlar nelerdir*” sorusu idi. Bu anlamda ilk olarak belirtilebilir ki lider, tartışma götürmez bir şekilde Türk siyasal hayatında ikinci adamlığın temel belirleyici faktörüdür. Kimin ikinci adam olacağını ya da neden ikinci adam olduğunu diğer tüm faktörlerden önce liderle ilişkili bir durum olarak okumak gerekmektedir. Türkiye siyasetinde liderler diğer çoğu konuda olduğu gibi ikinci adamın kim olacağı hususu ile ikinci adamlığın rolü üzerinde yegâne belirleyicilerdir.

Liderlerin bu belirleyiciliğinin aslında ikinci adamlığın doğasında da olduğu yadsınamaz. Çünkü ikinci adam olmak her şeyden önce bir lidere bağlı olmakla ilişkilidir. Dolayısıyla pratiğin Türk siyasal hayatında da söz konusu olduğu ifade edilmelidir. Türk siyasal hayatındaki lider merkezli siyasal kültür ve lider-egemen partili siyaset de liderleri ikinci adam üzerinde egemen ve belirleyici yapan temel sebepler arasında sayılabilir. Nitekim İnönü, Saydam, Menderes, Asiltürk ve Raşan Ecevit'in ikinci adamlığa gelmesinde karar alıcı liderlerdir. Bu isimler partilerdeki kariyerlerinde yükselerek liderden bağımsız bir şekilde liderin bir alt pozisyonuna gelmemişlerdir. Hepsi lider tarafından öne çıkarılmış ve ikinci adam olarak seçilmiştir Hatta Raşan Ecevit ile Oğuzhan Asiltürk'ün siyasete dâhil olması bile liderleri ile birlikte olmuştur.

Öte yandan lider faktörü ile ilgili olarak liderlik üslubunu da ikinci adamlık üzerinde belirleyici bir faktör olarak almak gerekir. Çünkü araştırmanın tespitlerine göre Demirel ve Özal, benimsedikleri liderlik anlayışları nedeniyle ikinci adamı olmayan liderler olarak tespit edilmiştir. Lider kadrosunda kimseyi öne çıkarmayan ve yakın

çevresindeki isimlerle siyasal partinin ya da hareketin yönetiminde denge siyasetini izleyen bu liderlerin kimseyle lider-ikinci adam ilişkisine girmemiş olmaları liderlik üsluplarından ileri gelmektedir.

Türk siyasal kültüründeki lider odaklılık ve güçlü lider anlayışı ile pratiğinin ikinci adamlar üzerindeki bir diğer etkisi, güçlü ikinci adamları ve ikinci adamlığı var etmesindedir. İkinci adamlık liderin genellikle siyasetin belirlenmesinde tek aktör olduğu Türk siyasal hayatında, partide ya da hükümette iktidarın bir diğer dizginini tutmakla eş değer olduğundan güçlü bir konum olagelmiştir. Diğer ifadeyle, partide konumu sorgulanmayan lider tipinin aynı zamanda ikinci adam olarak yanına aldığı kişinin de otoritesinin sorgulanmadığı bir pratiği doğurduğu ifade edilebilir. Siyasette hâkimiyeti elinde bulunduran liderlerin ikinci adamlarının da siyaset üzerinde en az liderler kadar etkili olacağı düşünülebilir. Örneğin İnönü Atatürk döneminin, Saydam İnönü döneminin ve Menderes de Bayar döneminin hükümetin başında olmaları sayesinde liderden sonraki en güçlü aktörleridir. Hatta İnönü ve Asiltürk, liderin yokluğunda siyasal hareketin başına dahi geçmişlerdir.

Siyasal rejim de Türkiye’de ikinci adamlık üzerinde etkili bir faktördür. Bu etki ilk olarak yukarıda değinildiği gibi Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamları üzerinde egemen olmasında kendini göstermektedir. Çünkü Osmanlı’dan kalan bakiyeyle Cumhuriyet’in kuruluşunda oluşturulan rejim temel olarak merkezî bir anlayışa dayanmış, bu merkezîlik de siyasal lideri sistemin merkezine konumlandırmıştır (Tuncay, 200: 71). Sistemin merkezine konumlanan lider pratiğinde de ikinci adamlık, doğrudan liderle ilişkili bir kurum olagelmiştir. Örneğin Atatürk, CHP’nin Genel Başkanı olarak mebus seçiminden ülkeye kimin hükümet edeceğine kadar belirleyen, orduyu ve devletin diğer tüm yönetim kadrolarını denetleyen ve düzenleyen tam yetkili bir liderdir. Siyasal konumu bu derece güçlü olan bir liderin ikinci adamını seçmede de tek yetkili olacağı aşîkârdır. İnönü, Bayar, Erbakan ve Ecevit’in de partilerine tek başına egemen oldukları dikkate alındığında bu liderlerin ikinci adamlarının doğrudan liderin iradesini yansıttığı ifade edilebilmektedir.

Siyasal rejimin niteliğinin ikinci adamlık üzerinde başka etkileri de bulunmaktadır. Örneğin tek partili hayat ile çok partili hayat arasında belirgin bir fark vardır. Tek partili hayatta lider kadroları dar bir alanda sınırlı kalırken çok partili hayatta

lider kadrolarının çoğulcu bir yapıda olduğu bilinmektedir. Bu durum ikinci adamlar için de geçerlidir. Tek partili hayatta tek bir lider olduğundan eğer var ise tek bir ikinci adam olacaktır. Buna karşın çok partili hayatta birden fazla lideri ihtiva ettiğinden birden fazla ikinci adam olacaktır. Örneğin Tek Parti Dönemi'nde Atatürk'e muhalefet edebilecek ya da karşısında durabilecek bir lider yoktur. Tek lider Atatürk'tür. Bu nedenle liderin ikinci adamı da sistemdeki tek ikinci adamdır. Ayrıca Cumhuriyet sonrasında parti-devlet bütünleşmesinin bariz şekilde görünür olduğu dikkate alındığında partideki ikinci adam aynı zamanda devletin hiyerarşik düzeninde de liderden sonraki en etkili kişi olmuştur. Bununla birlikte çok partili hayatla birlikte belirli dönemlerde birden fazla ikinci adamın olduğu görülmektedir. Örneğin Raşan Ecevit ve Oğuzhan Asiltürk. Ayrıca tek parti yönetiminden farklı olarak bu dönemdeki ikinci adamlar devlet hiyerarşisinde değil kendi parti örgütleri üzerinde söz sahibi iken sistem üzerindeki etkileri tek partili döneme göre sınırlı kalmıştır.

Parti düzeni, partilerin örgüt yapısı ve parti içi dinamikler de ikinci adamlığın konumu üzerinde belirleyicidir. Çünkü partiler lider tarafından yönetilen ya da küçük bir azınlığın söz sahibi olabildiği siyasal organizasyonlar olduğunda lidere yakın kadrolar da genellikle partinin yönetimi üzerinde daha fazla söz sahibi olan çevreye karşılık gelmektedir. Lider oligarşisine sebebiyet veren parti içi işleyiş ve örgütlenme de lideri öne çıkararak liderin ikinci adam üzerindeki belirleyiciliğini sağlamlaştırmaktadır (Kalaycıoğlu, 2002: 42). Bununla birlikte partilerin örgüt yapısı ve iç işleyişinin lider egemenliğinden uzaklaşmasının ikinci adamları da lider-merkezlilikten uzaklaştıracağı ifade edilebilir. Çok partili hayat sonrasında İnönü'nün genel başkanlığı dönemindeki CHP'de bu durumu tespit etmek mümkündür. Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte yaşanan değişimin CHP'de özellikle parti yönetimi hususunda birtakım değişiklikleri gerekli kıldığı anlaşılmaktadır. Hatta Yunus Emre (2013: 195) bu değişimlerin "*Partinin yaşayabilmesi için bir zorunluluk*" olduğunu ifade etmiş, değişimin yöneldiği rotanın da parti içi mücadele üzerinden belirlendiğini vurgulamıştır.

CHP, milli şeflik döneminin bitişinin ardından süregelen bir parti içi mücadeleye sahne olmuştur. İnönü de bu dönemde daha çok parti içindeki dengeleri gözetmeyi strateji olarak benimsemiştir. Örneğin Satır, Gülek, Feyzioğlu ve Ecevit gibi isimleri belirli aralıklarla desteklemiş, sonrasında bu desteği geri çekmiştir (Sağlamer, 1974b: 255). Bu süreci genel başkan vekilliğinin kaldırılması ya da daha önce liderin seçtiği parti genel

sekreterinin parti meclisi tarafından seçilmesi gibi partide liderin egemenliğini azaltan örgütün gücünü arttıran bir takım parti içi düzenlemeler izlemiştir (Aydın, 2022: 682). Bu bakımdan Parti'nin Bülent Ecevit'in de belirttiği gibi bir önder ya da lider partisi olmaktan uzaklaştığı ve daha çok bir örgüt partisine dönüştüğü ifade edilebilir (Dağıstanlı, 1998: 52). CHP'nin bu durumu dikkate alındığında örgüt-merkezli partilerde ikinci adamların ortaya çıkmadığı biçiminde bir değerlendirme yapılabilir. Diğer ifadeyle parti içi demokrasi düzeyinin yüksek olduğu ya da konsensüs yönetimine dayanan partilerde liderlerin ikinci adam ziyade bir kurmay ekibinin olduğu ifade edilebilir.

Diğer açıdan lider partisinden örgüt partisine dönüşümünün tabii olarak ikinci adamlık üzerinden de belirleyici olduğu öngörülebilir. Zira ikinci adamlığın temel belirleyicisi olan lider faktörünün konumu değiştiği için ikinci adamlığın da değişeceğini beklemek gerekir. Bu bağlamda CHP'nin kendi iç dinamikleri ve parti örgütlenmesi nedeniyle genellikle liderin ikinci adamından ziyade partinin ikinci adamının söz konusu olduğu ifade edilebilir. Parti içinde genel başkandan soraki en güçlü kişi liderin değil partinin ya da parti örgütündeki ikinci adam olarak tanımlanmıştır. Parti genel sekreterliği de genellikle bir pozisyon olarak partinin ikinci adamlık pozisyonu olarak algılanmıştır. Çünkü yukarıda ifade edilen değişimlerle birlikte bu pozisyon giderek liderden bağımsız olarak partinin ikincilerinin sahiplendiği bir nitelik kazanmıştır.

Türk siyasal hayatında informal ilişkilerin de ikinci adamlık üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir. Çünkü siyasal kariyerleri bir tarafa, tespit edilen ikinci adamların hepsinin liderle kurduğu bir informal ilişki söz konusudur. Örneğin İnönü, Atatürk'ün astı olmasına ek olarak yakın arkadaşı ve dostudur. Saydam ile İnönü arasında da sadece siyasal alanda değil sivil yaşamda da bir birliktelik vardır. Adnan Menderes, dönemin önde gelen siyasetçileriyle akrabadır. Raşan Ecevit ile Bülent Ecevit tamamen informal bir bağ olan evlilik bağı nedeniyle birliktedirler. Oğuzhan Asiltürk ile Erbakan arasında da yalnızca siyasal programdaki işbirliği nedeniyle kurulan bir bağ bulunmamaktadır. Asiltürk, Erbakan'ın hem üniversiteden öğrencisidir hem de Erbakan ile aynı dini cemaatin üyesidir.

Araştırmadaki diğer sorular “*Türk siyasetinin akışı içindeki pratiklerden hareketle ikinci adamlığa ilişkin genel bir profil çizilebilir mi*” ve “*Siyasal ikinci adam, kavramsal açıdan nasıl tanımlanabilir*” soruları idi. Araştırma Türk siyasal hayatındaki ikinci

adamların ortak ya da farklı özelliklerinden hareketle bir ikinci adam profilinin oluşturulup oluşturulamayacağını sormuştu. Bu anlamda ilk olarak belirtilmelidir ki ikinci adamlar belirli ortak kişisel özellikler ya da yeteneklerle tanımlanamamaktadır. Örneğin İnönü iyi bir asker, hesapçı, kanun adamı, sakin, sabırlı, mutedil biriyken Menderes orta sınıf bir aileden gelen, heyecanlı, aceleci ve hitabeti kuvvetli biridir. Raşan Ecevit ve Oğuzhan Asiltürk daha çok geride durmayı, öne çıkmamayı tercih etmişken Menderes ve İnönü liderlerinin vatandaşla kurduğu ilişkide hep önde olmuş ve merkezi rol oynamışlardır. Bu bağlamda ikinci adamların bazılarının siyaset sahnesinde görünür olmayı seçmesine karşın bazılarının perde arkasında kalmayı tercih ettiği görülmektedir.

Bununla birlikte siyaset alandaki kişisel yetenekleriyle lideri etkilemiş olmaları, tüm ikinci adamlarda ortak bir özelliktir. Örneğin İnönü, Atatürk ile birlikte devletin hem kuruluş hem de kuruluş mücadelesini vermiş, hem asker hem bir devlet adamı hem de siyasetçidir. Dolayısıyla siyaset kariyeri açısından ciddi bir birikime sahiptir ve İnönü bir asker olarak taktik ve strateji alanında uzmanlaşmış biridir (Çavdar, 2001: 54). Menderes iyi bir hatiptir, halkla iyi ilişkiler kurar, oy toplar, heyecanlı ve dinamiktir ve bu nitelikler bir partinin seçim kazanması için bir liderde olması gereken özellikleridir. Dolayısıyla Atatürk'ün İnönü'yü Bayar'ın da Menderes'i bu yetenekleri nedeniyle öne çıkardığı ifade edilebilir. Raşan Hanım da diğer özelliklerinin yanında örneğin parti örgütlenmesindeki yeteneğiyle lideri etkilemiştir.

Liderler, ikinci adamları sorun çözmedeki becerileri nedeniyle de öne çıkarmışlardır. Lider tarafından verilen görevin başarıyla yerine getirilmesi de Türkiye'deki ikinci adamları tanımlayan bir nitelik olarak verilebilir. Nitekim İnönü hem Millî Mücadelede hem Lozan da hem de Cumhuriyet inkılapları süresince lider açısından başarılı bir profil çizmiştir. Saydam İnönü'nün II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlık siyasetinin başarılı uygulayıcılarından biri olmuş ve Menderes hem partide hem de seçimde ciddi anlamda otoritesini kabul ettirmiş ve DP'yi iktidarda tutmuş biridir. Raşan Ecevit CHP döneminde eşinin seçmenle arasındaki ilişkisine ciddi katkı sağlarken, DSP'yi kurmasıyla verilen görevdeki başarısını adeta tasdik ettirmiştir. Asiltürk de CHP-MSP koalisyonunun kurulmasında oynadığı rol ile liderin verdiği görevi yerine getirme becerisini göstermiştir.

İkinci adam ile lider arasında kurulan ilişkinin temel dinamikleri de tüm ikinci adamlarda ortak değildir. Diğer ifadeyle ikinci adamların ikinci adam olmalarının nedenleri de belirli bir profile oturtulamamaktadır. Örneğin İnönü, Atatürk'ün ordudaki astıdır ve bu ilişki iki ismi yakınlaştırmıştır. Saydam ile İnönü arasındaki ilişki Milli Mücadele döneminden beri birlikte olma ve aynı hükümetlerde görev almadan ileri gelmektedir. Buna karşın Menderes ile Bayar'ı bir araya getiren temel neden Dörtlülük ile başlayan parti yönetimine ve nihayetinde iktidara yönelen muhalefet hareketidir. Rahşan Ecevit ile Bülent Ecevit ise tamamen farklı bir nedenden aile bağından dolayı birlikte dirler. Asiltürk ise Erbakan'ın üniversiteden öğrencisidir ve ikisi de aynı cemaate mensuplardır. Bununla birlikte ikinci adamların liderin güvendiği kişiler olmaları, lidere sadakatıyla bağlanmaları, liderin otoritesini kabul etmeleri ve lidere karşı liderlik inşa etmemeleri ortak özellikler arasında sayılabilir.

İkinci adamların liderlerin en yakın takipçisi, destekçisi ve yardımcısı olduğu da ortak özellikler arasındadır. Buna göre ikinci adam ile lider arasında siyasal anlamda bir dava birlikteliği ve işbirliğinin bulunduğu ifade edilebilir. Örneğin, Atatürk ve İnönü asker kökeninden gelen siyasete atılmış devlet adamlarıdır. Mesleki birlikteliğin iki ismi yakınlaştırmış olması kuvvetle ihtimaldir. Kurtuluş Savaşı'nda, Cumhuriyet'in ilanında, saltanatın ve hilafetin kaldırılmasında ve devletin hukuki ve sosyo-ekonomik dönüşümünde Atatürk ile İnönü uzunca bir süre birlikte hareket etmiş ve fikirleri ile uygulamaları birbirine denk düşmüştür. Saydam da hem vekil olduğu dönemde hem de başvekillik döneminde İnönü ile büyük bir uyum içinde çalışmıştır. Menderes ile Bayar adeta iki kişiden oluşan bir konsey gibi hem ülkeyi hem de partiyi yönetmiş, Rahşan Ecevit siyasal kariyeri boyunca Ecevit'in kararlarının arkasında durmuş ve Asiltürk Erbakan'ın Milli Görüş içindeki temsilciliği üstlenecek kadar liderin davasını benimsemiş ve savunmuştur.

Türk siyasal hayatında ikinci adamları tanımlayan belirli bir siyasal pozisyon da bulunmamaktadır. Örneğin İnönü, Saydam, Menderes ve Rahşan Ecevit liderin parti genel başkanlığına ya da başbakanlığa getirdiği isimlerken Asiltürk başbakan yardımcılığı ya da parti genel başkanlığı gibi pozisyonlara gelmemiştir. İnönü öncelikle Atatürk'ün Kurmay Başkanı'dır, sonra Dış İşleri Vekili, mebus, Parti Genel Başkan Vekili, Başvekil olmuştur. Saydam, İnönü kabinelerinde Sıhhiye Vekilidir, sonrasında Başvekil olmuştur. Menderes Parti Genel Başkanı ve Başbakan, Rahşan Ecevit Parti

Genel Başkanı ve Genel Başkan Yardımcısıdır. Asiltürk ise Parti Genel Sekreteri, Erbakan hükümetlerinde bakan, Genel İdare Kurulu üyesidir. Bu anlamda parti genel başkan yardımcılığı, başbakan yardımcılığı, başbakanlık ya da parti genel sekreterliği gibi pozisyonların ikinci adam pozisyonu olarak tanımlanamadığı belirtilebilir. Bu bağlamda ikinci adamlığın yalnızca formel bir hiyerarşi de liderden sonra gelmekle açıklanamayacağı ifade edilebilir. Zira ikinci adam liderin kritik anlarda öne çıkardığı kişiler de olabilmektedir. Dolayısıyla ikinci adamı yalnızca hiyerarşide liderden sonra gelen kişi olarak değerlendirmemek gerekir.

Lidere en yakın çevrede yer aldıkları ve liderin kritik anlarda önemli görevlerle görevlendirdiği kişiler olmaları, ikinci adamları hem görünen hem de görünmeyen bir hiyerarşi de liderin hemen altına konumlandırmaktadır. İnönü'nün mevkii olarak en üstte yer almamasına rağmen Lozan Görüşmeleri'ne başkanlık etmesi, Saydam'ın II. Dünya Savaşı gibi kritik bir anda başvekili olması, Menderes'in hem partide genel başkanlığa hem de başbakanlığa getirilmesi, Asiltürk'ün partinin idaresinden sorumlu olup lider için kritik öneme haiz görevlere getirilmesi ve Raşan Ecevit'in siyasal bir kimliği olmamasına karşın DSP'yi kurmakla görevlendirilip sonrasında genel başkan yardımcılığına getirilmesi örnek olarak verilebilir.

Ortak ve farklı yönlerinden hareketle ikinci adamları; lideri kişisel yetenek ve becerileri sayesinde etkileyen, lidere sadakat bağı ile bağlı, liderin otoritesini kabul edip alternatif bir liderlik inşa etmeyen, lideri ve siyasal programını her koşulda destekleyip takip eden, lider ile siyasal işbirliği içinde ve liderin kritik anlarda önemli görevler ile pozisyonlara getirdiği görünen ya da görünmeyen bir hiyerarşide liderden sonra gelen kişi olarak tanımlanabilir.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu araştırma Türk siyasal hayatında öne çıkan yedi liderin lider kadrosuna odaklanarak ikinci adamlarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Hem ikinci adam kavramını Türk siyasal hayatının dinamikleri, gelişmeleri ve aktörleri üzerinden sınımlamış hem de Türk siyasetinde ikinci adamların rolünü ve konumunu incelemiştir. Böylelikle kişiler ile olaylar arasında organik bir bağ kurmaya çalışan bir yaklaşımla Türkiye siyasetindeki ikinci adam fenomenini analiz etmiştir. Araştırmada incelenen lider kadrolarında öne çıkan isimler, araştırmacının literatür taramasında tespit ettiği isimlerken bu tespit aynı

zamanda siyasetin vitrini dikkate alınarak da yapılmıştır. Bu nedenle lider kadrosunun tümü değil öne çıkan ve dikkat çeken isimler incelenmiş, ikinci adam tespiti için daha çok bu kadroya odaklanılmıştır.

Bu kadrolardan ikinci adamları tespit edilen liderler Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Celal Bayar, Necmettin Erbakan ve Bülent Ecevit'tir. Bu liderlerin ikinci adamları sırasıyla İsmet İnönü, Refik Saydam, Adnan Menderes, Oğuzhan Asiltürk ve Raşan Ecevit'tir. Analiz edilen liderlerden Süleyman Demirel ve Turgut Özal ikinci adamı olmayan liderler olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla araştırmamızın "*Siyaset liderleri ürettiği gibi ikinci adamları da üretmiştir. Bu nedenle Türk siyasal hayatında liderlerin ikinci adamlarını tespit etmek mümkündür*" hipotezi sınamış ve her ne kadar her liderin bir ikinci adamı olduğu ileri sürülemez de doğruluğu ispatlanmıştır. Çünkü Türkiye siyasetinin bazı aktörleri ikinci adamlığın niteliklerini karşılamış ve ikinci adam rolünü üstlenmişlerdir.

"*Siyasal lider kavramında olduğu gibi siyasal ikinci adam kavramı da siyaset bilimi kapsamında açıklanabilir, tanımlanabilir ve tartışılabilir*" hipotezinin de yukarıda yapılan tanım dikkate alındığında doğruluğu ispatlanmaktadır. Bu kavram her ne kadar Türkiye siyasetinin ikinci adamlarını tümüyle açıklamada tartışmalı olsa da siyasal ve sosyal hayatta karşılığı olan bir olgunun siyaset bilimi içinde irdelenmesine olanak tanıdığı için işlevseldir.

Araştırmamızın son hipotezi "*Türk siyasal hayatındaki lider anlayışı ile pratiği, siyasal rejim, siyasal parti düzeni, siyasal kültür ve informel ilişkiler ikinci adamlığın profili ve pratiğinin üzerinde belirleyici rol oynamaktadır*" idi. Araştırmamızın tespitlerinden hareketle hipotezin doğruluğu ispatlanmıştır. Çünkü siyasal norm ve geleneklerin beslediği siyasal kültürdeki güçlü lider anlayışı ve lider oligarşisi altındaki partili siyasetin ikinci adamları ve ikinci adamlığı büyük ölçüde lidere bağlı bir aktör ya da pozisyon haline getirdiği görülmektedir. Siyasal partilerin lider-merkezli yapısı nedeniyle ikinci adamlar da en kuvvetli bağımlı liderlerle kurmaktadır. Siyasal kültürdeki lider odaklılık ve güçlü lider anlayışı ile pratiğinin güçlü ikinci adamları ve ikinci adamlığı ürettiği de ifade edilebilir. Çünkü liderin tek aktör olduğu bir siyasal düzende ikinci adam da iktidar ortağı olduğundan güçlü bir konum olagelmiştir. İnönü, Saydam, Menderes, Asiltürk ve Ecevit kendi etki alanları üzerinde belirleyicilerdir.

Akrabalık, dostluk ya da arkadaşlık gibi siyasetteki informel ilişkilerin de ikinci adamların siyasal kariyerlerinde belirleyici olduğu tespit edilmiştir. Çünkü ikinci adamların tümünün liderle bu şekilde bir ilişki kurduğu anlaşılmaktadır. İkinci adamlığın bu görünümünde daha çok ikinciyi birinci ile kurumsal bağlantıdan ziyade kişisel bir ilişki üzerine konumlandırılan parti-içi ilişkilerin etkili olduğu ileri sürülebilir. Bu durum da Türk siyasetinde partilerin kurumsallaşmamasıyla bağlantılıdır. Çünkü kurumsal işleyişin ya da resmi kanalların işletil(e)mediği bir alanda ikinci adam çoğunlukla liderin informel ilişki ağının merkezinde olacaktır.

Son olarak ikinci adamların ve ikinci adamlığın Türkiye siyasal hayatındaki rolleri üzerinde bir değerlendirme yapılabilir. Örneğin siyasal parti düzeni üzerindeki muhtemel etkilerinden bahsedilebilir. Yukarıda da ifade edildiği gibi Türk siyasal kültüründeki egemen lider anlayışı, güçlü seçmen-lider özdeşleşmesi ve lider merkezli parti örgütlenmeleri parti düzeninin kurumsallaşmamasına sebebiyet vermektedir. Lider partileri de genellikle ömürlerini lidere endekslediği için belirli bir kurumsallık kazanamamaktadırlar. Bu bağlamda ikinci adamların varlığının bir anlamda Türk siyasal hayatındaki parti düzenini, partili siyaseti ve parti örgütlerini kurumsallaştırabileceği muhtemeldir. Çünkü ikinci adamlar, her ne kadar lidere alternatif değillerse de potansiyel lider adaylarıdır. Herhangi bir sebep dolayısıyla lider boşluğu oluştuğunda ikinci adamların bu boşluğu doldurma ve partinin devamlılığını sağlama noktasında ciddi rol oynayabileceği düşünülebilir. Siyasal partilerin sürekliliğine ve kalıcılığına olumlu katkı yapması muhtemel olan ikinci adamların, böylelikle Türkiye’de demokratik konsolidasyonu ileriye götürebileceği, partilerin iç işleyişindeki sistematığı geliştirebileceği ve parti-seçmen bağımlı güçlendireceği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Mülakatlar

Abdulkadir Karaduman. *Kişisel Mülakat*, 28.11.2022.

Onur Çukurlu, *Kişisel Mülakat*, 09.12.2022.

Recai Birgün, *Kişisel Mülakat*, 29.11.2022.

Gazete (Basılı/Elektronik) ve Görsel Kaynaklar

32. Gün Arşivi. (2017a). Özallı Yıllar Belgeseli 2. Bölüm (Kuruluş). (Haz. Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın ve Serdar Akinan). *Youtube*, 31.08.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=mz7U speS0Tc&t=2s> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

32. Gün Arşivi. (2017b). Özallı Yıllar Belgeseli 8. Bölüm (Köşk'te Bir Anaplı). *Youtube*, 31.08.2017. <https://www.youtube.com/watch?v=2oZzVF1mG64> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

32. Gün Arşivi. (2020). Turgut Özal 32. Günde (1993). *Youtube*, 13.10.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=YQvs1YLdiOo> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).

Akşam Gazetesi. (11.11.1938). <https://www.gastearsivi.com/gazete/aksam/1938-11-11/1>

Aladağ, Nida. (2018). CHP'de Ecevit ve Baykal çekişmesi. *Yeni Asır*, 11.01.2018, <https://www.yeniasir.com.tr/gundem/2018/01/11/chpde-ecevit-ve-baykal-cekismesi> (Erişim Tarihi: 03.05.2022).

Altaş, Mümin. (2002). Gülsüm Akbulut, babası Yıldırım Akbulut'un bilinmeyenlerini anlattı: Kırgınlıkları vardı ama hiç yansıtmadı. *Anadolu Ajansı*, 14.04.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/gulsum-akbulut-babasi-yildirim-akbulutun-bilinmeyenlerini-anlatti-kirginliklari-var-di-ama-hic-yansitmedi/2563378> (Erişim Tarihi: 10.06.2022).

Anadolu Ajansı (18.02.2021). *Türkiye'yi krize sürükleyen tarihi kavganın 20'nci yılı*. <https://www.aa.com.tr/tr/politika/turkiyeyi-krize-surukleyen-tarihi-kavganin-20nci-yili/2148937> (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

Aydemir, Ayhan. (1992). Özal-Yılmaz savaşında 10 neden. *Milliyet*, 15.05.1992.

Batur, Nur. (1991). Semra Özal "Mesut Yılmaz" dedi. *Milliyet*, 07.06.1991.

Civaoglu, Güneri. (2002). Topuk ve Parmak Uçları. *Milliyet*, 15.12.2002. <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/guneri-civaoglu/topuk-ve-parmak-uc-lari-5195172> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Çançar, Hamdi N. (1938). İsmet İnönü. *Anadolu Gazetesi*, 12.11.1938, <https://www.gastearsivi.com/gazete/anadolu/1938-11-12/1> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Daver, Abidin. (1938). Atatürk ve İnönü. *Cumhuriyet Gazetesi*, 12.11.1938. <https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/1938-11-12/3> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Duru, Orhan. (1974). XII. Kurultay Öncesinde CHP. *Milliyet*, 04.12.1974.

Ekşi, Oktay. (1998). Görev Yalım Erez'de. *Milliyet*, 24.12.1998, <https://www.hurriyet.com.tr/gorev-yalim-erezde-39054516> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Güzel, Hülya ve Yalazan, Ateş. (2001). Demirel Çiller'i Köşk'ten kovdu. *Hürriyet*, 23.02.2001, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/demirel-cilleri-koskten-kovdu-39228488> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Haber Gazetesi. (11.11.1938). <https://www.gastearsivi.com/gazete/haber/1938-11-11/1> (Erişim Tarihi: 25.03.2022).

Haber3. (15.11.2008). *Hüsamettin Özkan'ın yeni partisi.* <https://www.haber3.com/guncel/politika/husamettin-ozkanin-yeni-partisi-haberi-391021> (Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Haber7.com. (09.09.2008). *İspatlanırsa İntihar Ederim Dedi.* <https://www.haber7.com/medya/haber/343918-ispatlanirsa-intihar-ederim-dedi> (Erişim Tarihi: 04.04.2022).

HaberTürk. (01.10.2010). *Numan Kurtulmuş kararını verdi!.* <https://www.Haberturk.com/gundem/haber/557157-numan-kurtulmus-kararini-verdi> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

HaberTürk. (18.01.2020). *Rahşan affi nedir? Rahşan affi ne zaman çıkarıldı, kimleri kapsadı?* <https://www.haberturk.com/rahsan-affi-nedir-rahsan-affi-ne-zaman-cikarildi-kimleri-kapsadi-2559953> (Erişim Tarihi: 17.07.2022).

Hürriyet (02.12.1992). *Özal'ın istifadan döndüğü an.*

Hürriyet.com.tr. (09.10.2008). Saadet Partisi'nde Kurtulmuş dönemi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/saadet-partisi-nde-kurtulmus-donemi-10076179>

(Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Hürriyet.com.tr. (22.02.2001). İlk Çankaya hükümet krizi Başbakan yedi. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilk-cankaya-hukumet-krizi-basbakani-yedi-39228174>

(Erişim Tarihi: 18.01.2022).

İstanbulgerçeği. (29.05.2012). *Ecevit, Hüsamettin Özkan Başbakan olmak istedi.* https://www.istanbulgercegi.com/ecevit-husamettin-ozkan-basbakan-olmak-istedi_21552.html

(Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Milli Gazete. (05.10.2022). *Oğuzhan Asiltürk'ü Anarken.* <https://www.milligazete.com.tr/gundem/oguzhan-asilturku-anarken-800783>

(Erişim Tarihi: 10.08.2022).

Milliyet. (05.09.1974). *MSP'li bakanlar.*

Milliyet. (06.07.2002). *Ecevit de Özkan'ı sildi.* <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/ecevit-de-ozkan-i-sildi-5211024>

(Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Milliyet. (10.11.1989). *Muhafazakâr ağırlıklı hükümet.*

Milliyet. (13.07.2010). *'Saadet' iki parça.* <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/saadet-iki-parca-1262780>

(Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Milliyet. (22.03.1971). *Ecevit İstifa Etti.*

Milliyet. (23.03.1999). *Portre/Hüsamettin Cindoruk.* <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/portre-husamettin-cindoruk-5253798>

(Erişim Tarihi: 18.01.2022).

Milliyet. (24.11.1985). *DSP'de Rahşan Başkan.*

Milliyet. (24.11.1985). *Rahşan hanımın öyküsü: Mahcup öğrencilikten liderliğe.*

Milliyet. (26.01.1974). *Korutürk Bakanlar Kurulu listesini onayladı.*

Milliyet. (28.06.2002). *Ecevit'in Sağ Kolu Kırıldı.*

Milliyet. (29.12.1984). *Kapatılan CHP'nin eski Genel Başkanı Bülent Ecevit'in eşi açıkladı.*

Milliyet. (30.11.1971). *Kırkoğlu: Gruplara girmeyeceğim.*

Muradoğlu, Abdullah. (2007). Baykal"ın kodlarını Raşsan Ecevit çözmüştü. *Yeni şafak*, 09.05.2007, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/abdullah-muradoglu/baykalin-kodlari-ni-raham-ecevit-cozmutu-5093> (Erişim Tarihi: 10.05.2022)

NTV. (t.y). *Siyasetin Sessiz Gölgesi: Özkan*. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/163568.asp#BODY> (Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Ocaklı, Ahmet. (2008). Saadet Partisi, son kararını verdi. *Haber7com*, 16.10.2008, <https://www.haber7.com/siyaset/haber/351203-saadet-partisi-son-kararini-verdi> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Pulur, Hasan. (1993). Kahvecinin ardından. *Milliyet*, 02.07.1993.

Resmi Gazete. (12.09.1980). *Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması*. Sayı: 17103, https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:GvviHtD0MJwJ:https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr (Erişim Tarihi: 03.01.2022).

Sayın, Ayşe. (2021). Oğuzhan Asiltürk: Erbakan'ın sağ kolu, Milli Görüş'ün son lideriydi. *BBC News Türkçe*, 01.10.2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58759253> (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

Sevinç, şaban. (15.07.2002). *Koynumuzda hain besledik*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/koynumuzda-hain-besledik-84704> (Erişim Tarihi: 04.04.2022)

Son Posta. (12.11.1938). https://www.gastearsivi.com/gazete/son_posta/1938-11-12/1 (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Son Telgraf. (11.11.1938). https://www.gastearsivi.com/gazete/son_telgraf/1938-11-11/1 (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

şahin, Arif. (2008). Zeki Sezer, Bülent Ecevit ve Darbe. *Milliyet*, 17.07.2008, <https://blog.milliyet.com.tr/zeki-sezer--bulent-ecevit-ve-darbe/Blog/?BlogNo=120354> (Erişim Tarihi: 05.04.2022)

Tayyar, şamil.(1989). ANAP'ta imza krizi kısa sürdü. *Milliyet*, 02.09.1989.

TRTHABER. (01.10.2021). *Milli Görüş'e adanan bir ömür: Oğuzhan Asiltürk*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/milli-goruse-adanan-bir-omur-oguzhan-asil>

[turk-613242.html](#) (Erişim Tarihi: 10.08.2022).

Ulus Gazetesi. (11.11.1938). <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1938-11-11/1> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Ulus Gazetesi. (13.11.1938). <https://www.gastearsivi.com/gazete/ulus/1938-11-13/2> (Erişim Tarihi: 10.11.2021).

Vatan. (26.10.2008). *SP kongresinde Erbakan sürprizi*. <https://archive.md/20130426012151/http://haber.gazetevatan.com/haberdetay.asp> (Erişim Tarihi: 03.02.2022).

Yeni Şafak. (04.03.2011). 28 Şubat'ın piyonu: Erez. <https://www.yenisafak.com/gundem/28-subatin-piyonu-erez-306399> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).

YeniAkit. *Deniz Baykal kimdir?*. <https://www.yeniakit.com.tr/biyografi/deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 05.05.2022) (Erişim Tarihi: 10.05.2022).

Kitap/Kitap Bölümü, Makale ve Bildiriler

Acar, Feride. (2008). Turgut Özal (Liberal Dönüşümün Dindar Öznesi). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhal Bilgin). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 185-205). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Adair, John. (2007). *Kışkırtıcı Liderlik*. (Çev. Pelin Ozaner), İstanbul: Alteo Yayınları.

Ağaoğlu, Samet. (2011). *Arkadaşım Menderes (İpin Gölgesindeki Günler)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ağaoğulları, Mehmet A. (Ed.). (2013). *Siyasi Düşünceler Tarihi*. (Yaz. Ayhan Yalçınkaya ve Mehmet Ali Ağaoğulları). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Ahmad, Feroz. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. İstanbul: Hil Yayın.

Akar, Rıdvan. (2001). Turgut Özal: Özal'a 488 Yıl Geriden Bakmak. (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 201-221). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Akdoğan, Yalçın. (2017). *Siyasi Liderlik ve Erdoğan*. İstanbul: Turkuvaz Medya Grubu.

Akgün, Birol. (2001). Aspects of Party System Development in Turkey. *Turkish Studies*,

2(1), 71-92.

Akgün, Birol. (2002). Türkiye’de Siyasi Parti Sisteminin Gelişimi ve Demokratik İstikrar. *Liberal Düşünce Dergisi (Yaz)*, 151-167.

Akşin, Sina. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Akyol, Kadir. (2010). Cumhuriyet’in Kurucu Kadrolarından Bir Kimlik Analizi: Şükrü Kaya (1883-1959). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Albayrak, Sadık. (1989). *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*. İstanbul: Araştırma Yayınları.

Altan, Cemal. (2013). Doğru Yol Partisi (Adalet Partisi’nin Mirasçısı). (Ed. Turgay Uzun), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss.395-419). Ankara: Orion Kitabevi.

Altıparmak, Cüneyd. (2008). Demokrasilerde Aday Belirleme Yöntemleri. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 76, 355-375.

Ar, Mazlum. (2021). Fehim Adak. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 135-157), Ankara: Nobel Akademi

Arat, Yeşim. (2008). Süleyman Demirel Milli İrade ve Ötesi. (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 101-120). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Arcayürek, Cüneyt. (1986). *Hapishanedeki Ecevit*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aristo. (1975). *Politika*. (Çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aristo. (2017). *Nikomakhos’a Etik*. (Çev. Furkan Akderin). İstanbul: Say Yayınları.

Armağan, Mustafa. (2011). *Kazım Karabekir’in Gözüyle Yakın Tarihimiz İstiklal Savaşı’nın İçyüzü*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Armstrong, Harold C. (1998). *Bozkurt*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Arba Yayınları.

Arnhart, Larry. (2017). Platon’dan Pinker’a Siyasi Düşünce Tarihi. (Çev. Ahmet Kemal Bayram ve Muhammet Erdal Okutan). Ankara: Adres Yayınları.

- Arpacı, Işıl. (2017). *Türk Siyasetinde Erbakan*. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Arpacı, Işıl. (2018). Küresel Dönüşümler Ekseninde Siyasi Partiler ve Liderlik. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1), 133-142.
- Arslan, Hüseyin. (2021). Yasin Hatipoğlu. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 245-264). Ankara: Nobel Akademi
- Arslan, Lale. (2017). *Milli Mücadele Kahramanı İsmet İnönü*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Arslantürk, Zeki ve Amman, Tayfun. (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınevi.
- Arzık, Nimet. (1966). *Menderes'i İpe Götürenler*. Ankara: Kurtuluş Matbaası.
- Asal, Talat. (2003). *Güneş Batmadı (Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada)*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Aslan Akal, Emel. (2001). Mustafa Kemal Kurucu: 1906 Selanik- 1926 Ankara. (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus – Lider Biyografilerinde Türkiye-* içinde (ss. 9-52). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Aslan, Ömer. (2021). Lütfü Doğan. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 113-133), Ankara: Nobel Akademi
- Aşık, Süleyman. (2017). Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(34), 431-465.
- Atatürk, Mustafa K. (2018). *Nutuk*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Atay, Falih R. (2017). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Augustinus. (2009). *The City of God*. Massachusetts: Hendrikson Publishers.
- Ayan, Pelin. (2010). Authoritarian Party Structures in Turkey: Comparison of the Republican People's Party and the Justice and Development Party. *Turkish Studies*, 11(2), 197-215.
- Ayata, Ayşe ve Gölgelioğlu Klujs, Özlem. (2016). Siyasi Kültür. (Ed. Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu), *Siyaset Sosyolojisi* içinde (ss. 299-328). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aydemir, Şevket S. (2001). *İkinci Adam (3 Cilt)*. 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (2001a). *İkinci Adam (Cilt I)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Aydemir, Şevket S. (2001b). *İkinci Adam (Cilt II)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (2001c). *İkinci Adam (Cilt III)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket S. (2004). *Menderes'in Dramı?*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Abdullah. (2021a). Bir Fikir ve Aksiyon Adamı Olarak Oğuzhan Asiltürk. *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 60-65.
- Aydın, Abdullah. (2021b). Oğuzhan Asiltürk. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 215-244), Ankara: Nobel Akademi
- Aydın, Tülay. (2022). CHP Genel Sekreterlerinin Parti Siyaseti Üzerindeki Etkileri: Kasım Gülek ve Bülent Ecevit. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 681-697.
- Aykanat, Mehmet. (2021). Şevket Kazan. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 177-213), Ankara: Nobel Akademi.
- Baban, Cihat. (1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bahadıroğlu, Affan M. (1964). *İkinci Adam*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Balcı, Meral. (2015). *Sıradışı Bir Siyasetçi: Kasım Gülek*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Barber, James D. (2016). *Presidential Character: Predicting Performance in the White House*. London/New York: Routledge
- Barlas, Mehmet. (2001). *Turgut Özal'ın Anıları*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Bayar, Celal. (2010). *Başvekilim Menderes*. (Haz. İsmet Bozdağ). İstanbul: Truva Yayınları.
- Baykal, Ömer ve Çaha, Ömer. (2017). Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 4(8), 1-18.
- Bayur, Hikmet. (1939). Atatürk. *Belleten*, 3(10), 247-269.
- Bayur, Hikmet. (1988). Atatürk'ten Anılar. *Belleten*, 52(204), 939-952.
- Belenli, Tuğba. (t.y.) Nyon Konferansı (10-14 Eylül 1937). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/nyon-konferansi-10-14-eylul-1937/>
- Belovacıklı, Mete. (2001). Mesut Yılmaz Statükoya Karşı Statüko. (Ed. Seyfi Öngider),

Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye) içinde (ss. 285-295). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Bennett, Nathan ve Miles, Stephen. (2006). Second in Command: The Misunderstood Role of the Chief Operating Officer. *Harvard Business Review*, 84(5), 71-78.

Bennis, Warren ve Nanus, Burt. (2003). *Leaders- Strategies For Taking Charge*. California: Harper Business.

Beyne, Klaus von. (1996). Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern State?. *Government and Opposition*, 31(2), 135-159.

Bezci, Bünyamin. (2013). Cumhuriyet Halk Partisi (Devleti Kuran Parti). (Ed. Turgay Uzun), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss.129-166). Ankara: Orion Kitabevi.

Bila, Fikret. (2001). *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitap.

Bildirici, Faruk. (1998). *Maskeli Leydi*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Bildirici, Faruk. (2000). *Siluetini Sevdiğimin Türkiyesi*. İstanbul: Doğan Kitap.

Bilir, Faruk. (2007). *Siyasi Partilerde Parlamento Adaylarının Belirlenmesi*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Birand, Mehmet A. vd. (2007). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Doğan Kitap.

Birand, Mehmet A. ve Yalçın, Soner. (2004). *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*. İstanbul: Doğan Kitap.

Birlik, Gültekin K. (2010). Celal Bayar'ın Başbakanlığı İsmet İnönü'den Devralması ve Bunun Siyasi Müsteşarlık Üzerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 46, 255-293.

Biyografi.info. (t.y.). *Oğuzhan Asiltürk Biyografisi*, <https://www.biyografi.info/kisi/oguzhan-asilturk> (Erişim Tarihi: 11.04.2022).

Blondel, Jean. (1987). *Political Leadership*. London: Sage Publications.

Bolat, Mahmut. (t.y.). Hasan Saka (1885-1960). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/hasan-saka/> (Erişim Tarihi: 11.02.2022).

- Bozdağ, İsmet. (1986). *Zafer ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Bozdağ, İsmet. (2000). *Devlet Kavgası (Atatürk-İnönü/İnönü-Bayar)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bozdağ, İsmet. (2005). *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar Türk Milletine Vasiyet*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Bozdağ, İsmet. (2009). *Bilinmeyen Atatürk Celal Bayar Anlatıyor*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Bozduman, Mehmet A. (2020). Geçmişten Günümüze Siyasi Liderliğin Teorik Olarak Gelişimi. *ESAM-Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 261-283.
- Börklüoğlu, Levent. (2017). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Türkiye'de Siyaset. (Ed. Memet Zencirkıran), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde (ss. 99-160). Bursa: DORA Basım-Yayın.
- Can, Burhanettin. (2017). Türkiye'nin ve Dünyanın Ezberiniz Bozan, "Dava Delisi" Bir Adam: Necmettin Erbakan. *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 43-51.
- Can, Halil, Azioğlu, Öznur A. ve Aydın, Eren M. (2011). *Organizasyon ve Yönetim*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Cebesoy, Ali F. (1957). *Siyasi Hatıralar I*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.
- Cebesoy, Ali F. (2001). *Bilinmeyen Hatıralar*. (Yay. Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayıncılık.
- Cem, İsmail. (2009). *Tarih Açısından 12 Mart Nedenleri, Yapısı, Sonuçları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Cemal, Hasan. (1990). *Özal Hikâyesi*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Cemal, Mehmed. (1991). *Muhterem Başkan Erbakan*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Cicero. (2003). *Pompeius'un Yetkisi Hakkında (De Imperio Cn. Pompei)*. (Çev. Ü. Fato Telatar), Ankara: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Cihan, Ali R. ve Tekin, Abdullah. (1989). *Çağdaş Devlet Adamı İsmet İnönü*. Ankara:

Tekin Yayınevi.

Cizre, Ümit. (2008). Tansu Çiller (İktidar Hırsı ve Demokrasinin Kan Kaybı). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 227-246). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000 (2002d). *Cilt IV 1981-2000*. (Editör: Bedirhan Toprak), (Yay. Haz. Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000. (2002a). *Cilt I 1923-1940*. (Editör: Bedirhan Toprak), (Yay. Haz. Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000. (2002b). *Cilt II 1941-1960*. (Editör: Bedirhan Toprak), (Yay. Haz. Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000. (2002c). *Cilt III 1961-1980*. (Editör: Bedirhan Toprak), (Yay. Haz. Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Cumhuriyet Halk Partisi. (2022). *Deniz Baykal Özgeçmişi*. <https://chp.org.tr/ozgecmis/deniz-baykal> (Erişim Tarihi: 13.05.2022).

Çağlar, Ali ve Arslan, Ali. (2000). Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Siyasi Liderleri: Atatürk’ten Demirel’e Üst Siyasi Elitler. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 499-514.

Çağlayangil, İhsan S. (1990). *Anılarım*. (Yay. Haz. Tanju Cılızoğlu), İstanbul: Yılmaz Yayınları.

Çaha, Ömer, Toprak, Metin ve Dalmış, İbrahim. (2008). Siyasal Parti Üyelerindeki Siyasal Katılım Düzeyi: Kırıkkale Örneği. (Ed. Ömer Çaha), *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler* içinde (ss. 53-138). Ankara: Orion Kitabevi.

Çaha, Ömer. (2008). Seçmen Davranışını Belirleyen Değerler. (Ed. Ömer Çaha), *Türkiye’de Seçmen Davranışı ve Siyasal Partiler* içinde (ss. 1-52). Ankara: Orion Kitabevi.

Çaha, Ömer. (2013). *Siyasi Düşüncelere Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.

- Çakır, Ruşen. (1999). Seçim Arifesinde Fazilet Üzerine Notlar. *Birikim*, 120. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-120-nisan-1999-sayi-120-nisan-1999/2314/secim-arifesi-de-fazilet-uzerine-notlar/3261> (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Çakır, Ruşen. (2000). Fazilet Kongresi: Demokrasi Virüsü FP'ye de Sızdı. *Birikim*, 134-135, <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-134-135-haziran-temmuz-2000-134-135-haziran-temmuz-2000/2327/fazilet-kongresi-demokrasi-virusu-fp-ye-de-sizdi/3956> (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Çakır, Ruşen. (2001). Necmettin Erbakan Adaletin Bu Mu Düzen?. (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 223-236). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Çakır, Ruşen. (2017). Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın. (Ed. İsmail Kara ve Asım Öz), *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri* içinde (ss. 755-776). İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Çakır, Ruşen. (2021). Ruşen Çakır Yorumluyor: Oğuzhan Asiltürk Sonrası Milli Görüş ve Saadet Partisi. *Youtube/Medyascope Kanalı*, 02.10.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=5qyEh1UcBTE> (Erişim Tarihi: 12.05.2022).
- Çakırca, Burak. (2009). Gelişmekte Olan Bir Ülkede Temiz Siyasetçi Örneği: Adnan Kahveci. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Bolu.
- Çalışlar, Oral. (1990). *Liderler Hapishanesi*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Çarkoğlu, Ali. (2016). Oy Verme Davranışı. (Der. Metin Heper ve Sabri Sayarı). (Çev. Kıvanç Tanrıyar). *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* içinde (ss.211-224). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çavdar, Tefik. (2001). İsmet İnönü Son Osmanlı Paşası. (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 53-77). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. (2007). 12 Eylül ve Merkez Sağ. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 183-202.
- Çavuşoğlu, Hüseyin. (2016). Süleyman Demirel'in Siyasal Hayatı ve Kişisel Özellikleri.

Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(3), 1043-1051.

Çelik, Kadir. (2006). *Bülentimle Bir Ömür Raşan Ecevit Anlatıyor*. İstanbul: Truva Yayınları.

Çelik, Mehmet. (2015). *Cumhuriyetin Tozlu Sayfaları*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.

Çetingüleç, Mehmet. (2000). *Raşan*. İstanbul: Sabah Kitapları.

Çınar, Alev ve Özbudun, Ergun. (2008). Mesut Yılmaz (Özal'ın Gölgesinden Uzlaştırıcılığa). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss.206- 226). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Çufalı, Mustafa. (2004). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık.

Çulhaoğlu, Metin. (2001). Adnan Menderes (Demokrasi Şehidi Mi, 'Demokrasi' Kurbanı Mı?). (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 79-107). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Dağıstanlı, Fatin. (1998). *Sosyal Demokratlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Dağıstanlı, Fatin. (2002). *Raşaniçe*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Demir, Selçuk. (2021). *Lider-Üye Etkileşim Kuramı ve Bazı Çıktıları*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Demir, Şerif. (2011). *Düello: Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Demirel, Demokaan. (2013). Max Weber'in Sosyoloji Kuramı. *Turkish Studies*, 8(12), 361-369.

Demirel, Tanel. (2016). *Türkiye'nin En Uzun On Yılı (Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Demirel, Tanel. (2019). *Türk Siyasetini Anlamak Yaklaşımlar Hakkında Bir Deneme*. Ankara: Liberte Yayınları.

Demirer, Yücel ve Erçin, Levent. (2001). Deniz Baykal (Ya Çok Sevilen Ya Da Nefret Edilen). (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss.

317- 341). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Deva, Ercan. (1991). *Özal'ın Yan-Bakanları*. Ankara: Engin Yayınları.

Deva, Ercan. (1994). *Kadının Adı Tansu (Başbakan Barbi)*. Ankara: Engin Yayınlar.

Dilipak, Abdurrahman. (1990). *Menderes Dönemi*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Dion, Leon. (1968). The Concept of Political Leadership. *Canadian Journal of Political Science*, 1(1), 2-17.

Donat, Yavuz. (1987). *Özal'lı Yıllar 1983-1987*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Düzkan, Ayşe. (2001). Tansu Çiller (Siyasetin Konu Mankeni). (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss.297-316). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Edinger, Lewis J. (1975). The Comparative Analysis of Political Leadership. *Comparative Politics*, 7(2), 259-269.

Edinger, Lewis J. (1990). Approaches to the Comparative Analysis of Political Leadership. *The Review of Politics*, 52(4), 509-523.

Elban, Mehmet. (2018). Tarih Düşüncesinde ve Eğitiminde Kahramanların/Büyük Adamların Rolü. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 11(22), 98-116.

Elcock, Howard. (2001). *Political Leadership*. Massachusetts/Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Emiroğlu, Metin. (2011). 21. Yüzyıl Vizyonu. (Ed. Zehra Kesiriklioğlu ve Ramazan Çiftlikçi), *Türk Siyaset Tarihinde Özal* içinde (ss. 97-101). Malatya: Malatya Belediyesi.

Emre, Süleyman A. (1993). *Siyasette 35 Yıl (Cilt III)*. İstanbul: Cuma Yayınları.

Emre, Yunus. (2013). Turan Güneş ve CHP'nin Dönüşümü. *Toplum ve Bilim*, 126, 192-215.

Erat, Muhammet. (t.y.). Kazım Karabekir (1882-1948). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/>

Erbakan Vakfı. (2017). *Yorulmayan Lider*. (Yay. Haz. Erbakan Vakfı Genel Merkez Hanımlar Komisyonu Çalışma Grubu). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Erden, Ali F. (1999). *İsmet İnönü*. (Sadeleştirenler: Olcay ÖnerToy ve Nurullah Çetin).

Ankara: Bilgi Yayınevi.

Erdoğan, Aras. (2006). *Umut Adam Ecevit*. İstanbul: Kesit Yayınları.

Erel, Cihanser. (2013). *Lider. İdealist Düşünce 1*.

Ergin, Mehmet. (2006). *Dünden Bugüne Necmettin Erbakan*. İstanbul: Akis Kitap.

Ersoy, Ahmet S. (2015). Mehmet Nuri Conker'in Askeri ve Siyasi Hayatı (1911-1937). *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Kırıkkale.

Ertugay, Fatih. (2012). Siyaset. (Ed. Halis Çetin), *Siyaset Bilimi* içinde (ss. 3-28). Ankara: Orion Kitabevi.

Erzen, Meltem Ü. (2008). Siyasi Lider İmajlarının Seçimlerdeki Etkisi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 31, 65-80.

Evliyazade, Mehmet Ö. (1960). *Olayları Anlatıyorum*. İstanbul: Yeni Doğu Matbaası.

Farabi. (2001). *El-Medinetü'l Fazıla*. (Çev. Nefiz Danışman). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Fedayi, Cemal. (2019). Adalet Partisi'nin Birinci Dönemi: 1961-1971. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16 (57), 123-150.

Frey, Frederich W. (1968). Socialization to National Identification among Turkish Peasants. *The Journal of Politics*, 30 (4), 934-965.

Gaytancıoğlu, Kaan. (2014). *Politik Liderlik ve Bülent Ecevit*. Ankara: Paradigma Akademi.

Gaytancıoğlu, Kaan. (2020). *Türk Siyasal Yaşamında Hüsamettin Cindoruk*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Gazali. (1969). *Devlet Başkanlarına(Nasihât-ül Mülk)*. (Çev. Osman Şekerci). İstanbul: Sinan Yayınları.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (GATSEB). (1987). *Türk Asker Büyükleri ve Türk Zaferleri İsmet İnönü*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Georges-Gaulis, Berthe. (2007). *Çankaya Akşamları 1920-1921*. (Çev. Türkan Andaç), İstanbul: Örgün Yayınevi.

- Gezici, Aytekin. (2006). *Bir Karaoğlan Masalı Bülent Ecevit*. İstanbul: Akis Kitap.
- Giddens, Anthony. (1972). Elites. *Sociological Reviews*, 20, 345-372.
- Giddens, Anthony. (1979). An Anatomy of the British Ruling Class. *New Society*, 47, 8-10.
- Gökçe, Ali F. (2011). İktidar Olmuş Siyasal Partilerde Yönetim, Liderlik ve Lider Değişimi. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Malatya.
- Gökçe, Ali F. (2013). Siyasi Partilerde Parti İçi Demokrasi ve Disiplin Algısı: Türkiye. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 65-79.
- Gökmen, Yavuz. (1999). *Sarışın Güzel Kadın*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Göl, Hacer. (2020). Başbakan Refik Saydam. *Tarih Okulu Dergisi*, 23(44), 62-82.
- Grew, John. (2000). *İlk ABD Büyükelçisinin Türkiye Hatıraları Atatürk ve İnönü*. (Çev. Muzaffer Aşkın). İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Gül, Tülay. (2014). *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939)*. İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları.
- Gümüş, Abdulkadir. (2021). Giriş. (Ed. Abdulkadir Gümüş), *Liderlik Güncel Perspektifler* içinde (ss. 1-4), Ankara: Gazi Kitapevi.
- Günel, Erdoğan. (2009). *Türkiye’de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları.
- Güner, Engin. (2003). *Özallı Yıllarım- Başdanışman Engin Güner Anlatıyor*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Güngör, Ayşegül. (2013). İkinci Adam Olmak. *Kariyer Yolum*. 20.01.2013. <http://www.kariyeryolum.com/2013/01/20/ikinci-adam-olmak/>
- Güngör, Celalettin. (2015). *Policraticus ve Salisbury’li John’un Siyaset Kuramı*. Ankara: Barış Kitap.
- Gürel, Nail. (1994). *Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor*. İstanbul: Milliyet Yayın A.Ş
- Gürkan, Turhan. (1971). *Atatürk’ün Uşağının Gizli Defteri*. İstanbul: Fer Yayınları.
- Güven, Süleyman. (2016). Türkiye’de Siyasal Hayatta Dönüşüm ve Lider Odaklı Siyaset.

Selçuk İletişim Dergisi, 9(3), 90-118.

Güven, Turgut Y. (t.y.). *Demirel'li Yıllar 1964-11 Eylül 1980*. Ankara: Emel Matbaacılık.

Habora, Bülent. (1989). *Turgut Özal Dosyası*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.

Hacı, Gürkan. (2019). *Efe Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun Romanı*. İstanbul: Asi Kitap.

Harris, George. (2008). Celal Bayar (Komitacı Demokrat). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 55-76). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heper, Metin ve Keyman, Fuat. (1998). Double-Faced State: Political Patronage and the Consolidation of Democracy in Turkey. *Middle Eastern Studies*, 34(4), 259-277.

Heper, Metin. (2000). The Ottoman Legacy and Turkish Politics. *Journal of International Affairs*, 54(1), 63-82.

Heper, Metin. (2008a). İsmet İnönü (Rasyonel Demokrat). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 34-54). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heper, Metin. (2008b). Sonuç. (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 247-272). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Heper, Metin. (2008c). *İsmet İnönü: Bir Yorum Denemesi*. (Çev. Sermet Yalçın), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Heper, Metin. (2011). *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. (Çev. Kadriye Göksel). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.

Heywood, Andrew. (2007). *Siyaset*. (Çev. Bekir Berat Özipek vd.), Ankara: Adres Yayınları.

İbn-i Haldun. (2004). *Mukaddime I*. (Çev. Halil Kendir), Ankara: Yeni Şafak Yayınları.

İbn-i Teymiyye. (2021). *Şer'i Siyaset*. (Çev. Soner Duman), İstanbul: Timaş Akademi.

İğdemir, Uluğ. (1974). İsmet İnönü. *Belleten*, 38 (149), 35-39.

İnalcık, Halil. (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî – Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 23(2), 102-126.

İnalcık, Halil. (2009). *Atatürk ve Demokratik Türkiye*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- İnan, Afet (2022). Sunuş. Mustafa Kemal Atatürk, *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* içinde (ss. VII-XVII). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnönü, Erdal. (1996). *Anılar ve Düşünceler I*. İstanbul: İdea İletişim Hizmetleri.
- İnönü, İsmet. (1962). İnönü Cumhuriyetin Kuruluşunu Anlatıyor. *Akis*, 435, 25.10.1962. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/21176>
- İnönü, İsmet. (1997). *İsmet İnönü'nün Hatıraları Gençlik ve Subaylık Yıllarım 1884-1919*. (Yay. Haz. Selahattin Selek), Ankara: Cumhuriyet Gazetesi.
- İnönü, İsmet. (1998). *İsmet İnönü'nün Hatıraları Lozan Antlaşması II*. (Yay. Haz. Cumhuriyet Gazetesi), Ankara: Cumhuriyet Gazetesi.
- İpekçi, Abdi. (2021). *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- İsak, Yüksel. (2008). *Atatürk'ten Anılar*. İzmir: Kültür Kitap Sarayı Yayınları.
- Jabareen, Yosef. (2009). Building a Conceptual Framework: Philosophy, Definitions, and Procedure. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(4), 49-62.
- Kabasakal, Mehmet. (2014). Factors Influencing Intra-Party Democracy and Membership Rights: The Case of Turkey. *Party Politics*, 20(5), 700-711.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2002). The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. (Editörler: Barry Rubin ve Metin Heper), *Political Parties in Turkey* içinde (ss. 41-61), London/Portland: Frank Cass.
- Kalaycıoğlu, Ersin. (2016). Siyasal Kültür. (Der. Metin Heper ve Sabri Sayarı). (Çev. Kıvanç Tanrıyar), *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* içinde (ss. 225-238). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kandemir, Feridun. (1955a). *Siyasi Dargınlıklar: Atatürk-İnönü İnönü-Mareşal Dargınlığı*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Kandemir, Feridun. (1955b). *Siyasi Dargınlıklar Cilt III*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Kandemir, Feridun. (1955c). *Siyasi Dargınlıklar Cilt VI*. İstanbul: Ekicigil Matbaası.
- Kandemir, Feridun. (1968). *İkinci Adam Masalı*. İstanbul: Yakın Tarihimiz Yayınları.
- Karaağaç, Yusuf. (2017). Kardeşlik Hukuku ve Erbakan. *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 273-279.

- Karaosmanoğlu, Yakup K. (1984). *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatepe, Şükrü. (1993). *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Şükrü. (2000). *İdeolojik Devlet Krizi*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Karatepe, Şükrü. (2001). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karatepe, Şükrü. (2004). *Osmanlı Siyasal Kurumları (Klasik Dönem)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kaya, Yakup. (2012). Bir Devlet ve Siyaset Adamı Şükrü Kaya. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Kayseri.
- Kazan, Şevket. (2017). *Yoldaki İzler*. Ankara: MGV Yayınları.
- Keçeciler, Mehmet. *Merkez Siyasetin Perde Arkası*. (Söyleşi: Hale Gonültaş). İstanbul: Hayy Kitap.
- Keskin, Aksel. (2014). *İmparatorluktan Cumhuriyete Rauf Orbay*. İstanbul: Parola Yayınları.
- Kılıç, Suat. (2002). *Son Ispartalı*. Ankara: Arşiv Kitapları.
- Kılıçer, Anıl M. (2021a). Temel Karamollaoğlu: Oğuzhan Bey'i Her Zaman Milli Görüş Davasına Bağlı Bir İnsan Olarak Tanıdım. *Anadolu Gençlik Dergisi (Yola Çıkmanın Gayretinde Bir Lider: Oğuzhan Asiltürk)*, 14-21.
- Kılıçer, Anıl M. (2021b). Recai Kutan: Milli Görüş Hareketinin Başarılı Olabilmesi İçin Geceli Gündüzlü Çalıştı. *Anadolu Gençlik Dergisi (Yola Çıkmanın Gayretinde Bir Lider: Oğuzhan Asiltürk)*, 22-29.
- Kılıçer, Anıl M. (2021c). Salih Turhan: Oğuzhan Asiltürk Bize Adaletle Bakmayı Öğretti. *Anadolu Gençlik Dergisi (Yola Çıkmanın Gayretinde Bir Lider: Oğuzhan Asiltürk)*, 30-39.
- Kılıçer, Anıl M. (2021d). Abdulkadir Karaduman: Biz için beni ve benliği feda etmenin adıydı Oğuzhan Asiltürk. *Anadolu Gençlik Dergisi (Yola Çıkmanın Gayretinde Bir Lider: Oğuzhan Asiltürk)*, 42-49.
- Kımkıloğlu, Suat. (2002). The Democratic Left Party: Kaplkulu Politics Par Excellence. (Editörler: Barry Rubin ve Metin Heper), *Political Parties in Turkey* içinde (ss. 2-24),

London/Portland: Frank Cass.

Kırımlı, Recep H. (2018). *Atatürk'ün Liderlik Sırları*. İstanbul: Erasmus Yayınları.

Kışlalı, Ahmet T. (1987). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Yayınları.

Kiefer, Kirby Edward (1998). *The Second in Command: A Leadership Analysis*. *The Faculty of the Graduate School of University of Minnesota (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, Minnesota.

Kocatürk, Utkan. (1984). İsmet İnönü ile Bir Konuşma. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 199-212.

Koçak, Cemil. (2010). *İkinci Parti Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Cilt I*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, Cemil. (2011). *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, Cemil. (2013). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945*. Cilt II. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koloğlu, Orhan. (2000). *Ecevit ile CHP: Bir Aşk ve Nefret Öyküsü*. İstanbul: Buke Yayınları.

Koloğlu, Orhan. (2001). *Kim Bu? Ecevit*. İstanbul: Boyut Kitapları.

Komsuoğlu, Ayşegül. (2003). *Siyasal Liderlik ve Süleyman Demirel Örneği*. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.

Kongar, Emre. (1981). *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koraltan, Refik. (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilaline Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor: Refik Koraltan*. (Yay. Haz. Kamil Yaman). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kurt, Hanifi. (2012). Politik Kültür ve İletişim. (Ed. Halis Çetin), *Siyaset Bilimi* içinde (ss. 321-358). Ankara: Orion Kitabevi.

Kurt, Hüseyin. (2013). Adalet Partisi 'Demokrat Parti'nin Mirasçısı'. (Ed. Turgay Uzun),

İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler içinde (ss.219-235). Ankara: Orion Kitabevi.

Kurt, Süleyman. (2002). *Bir Karaoğlan Hikâyesi Bülent Ecevit*. İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kuşçuoğlu, Cengiz. (2001). *Hüsamettin Özkan Bir İktidar Öyküsü*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kutan, Recai. (1989). *Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*. Ankara: Risale Yayınları.

Le Bon, Gustave. (2020). *Kitleler Psikolojisi*. (Çev. Filiz Karaküçük). İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Lewis, Bernard. (1996). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Machiavelli, Niccolo. (1994). *Prens*. (Çev. Nazım Güvenç), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Mango, Andrew. (2008). Atatürk (Devletin Kurucusu, Gerçekçi ve Uzak Görüşlü). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhal Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss.16-33). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Mardin, Şerif. (1969). Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire. *Comparative Studies in Society and History*, 11(3), 258-281.

Mete, Serra N. (2021). Aydın ve İkinci Adam Diyalektiği Bağlamında Üç Roman Çiftinin Analizi: İhsan-Mümtaz, Selim-Turgut ve Celâl-Galip. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Metintaş, Mustafa Y. ve Kayıran, Mehmet. (2008). Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 155-184

Michels, Robert. (1915). *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. (Çev. Cedar Paul). New York: Hearst's International Library Co.

- Mills, C. Wright. (1956). *Power Elites*. New York: Oxford University Press.
- Mirkelamoğlu, Necip. (1977a). *İnönü Ecevit'i Anlatıyor*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Mirkelamoğlu, Necip. (1997b). *Ecevit Ecevit'i Anlatıyor*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Mumcu, Uğur. (1979). *Büyüklerimiz*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mutlu, Ozan. (2008). *1982 Anayasası ve Siyasi Partiler Kanunu'na Göre Parti İçi Demokrasi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.
- Nizam-ül Mülk. (2014). *Siyasetname*. (Çev. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Nuroğlu, Mehmet. (1993). *Sevgi Şelalesi Özal Ne Dediler?*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Ortaç, Yusuf Z. (1962). *İsmet İnönü*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Ostrogorski, Moisei. (2012). *Democracy and The Political Parties*. London: Forgotten Books.
- Önal, Tekin. (2014). Fatin Rüştü Zorlu'nun Siyasi Mücadelesi (Mayıs 1954- Mayıs 1960). *Akademik Bakış Dergisi*, 8(15), 161-188.
- Öngider, Seyfi. (2001). Süleyman Demirel (Bir Politik Hırs Abidesi). (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 109-147). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.
- Özal, Turgut. (1990). *Türkiye'miz Dünya ve Gelecek*. 21.05.1990, İzmir.
- Özbudun, Ergun. (1993). State Elites and Democratic Political Culture in Turkey. (Ed. Larry Diamond), *Political Culture and Democracy in Developing Countries* içinde (ss. 189-210). Colorado: Lynne Rienner Publications
- Özbudun, Ergun. (1995). Seçim Sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44 (1), 521-539.
- Özbudun, Ergun. (2001). The Institutional Decline of Parties in Turkey. (Editörler: Larry Diamond and Richard Gunter), *Political Parties and Democracy* içinde (ss. 238-265). London: John Hopkins University Press.
- Özdalga, Elizabeth. (2008). Necmettin Erbakan (İktidar Uğruna Demokrasi). (Ed. Metin

Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye 'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 143-165). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Özdemir, Gürbüz. (2014a). Bir Bilim Dalı Olarak Siyaset Bilimi. (Ed. Önder Kutlu), *Siyaset Bilimine Bir Giriş* içinde (ss. 20- 60). İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Özdemir, Mehmet. (2014b). Batı Literatüründe Hz. Muhammed. (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez), *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı* içinde (ss. 513-519). Çorum: İslami İlimler Dergisi Yayınları.

Özden. Hilmi. (2019). Milli Mücadele ve Rauf Orbay Bey. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 98-104.

Özgen, İhsan F. (2003). *Milli Mücadele'de Galip Hoca Celal Bayar*. İstanbul: İnsanlık Vakfı Yayınları.

Özgül, Bülent. (2015). Türkiye Nasıl Bir Siyasi Liderlik İstiyor?. *Toplum ve Demokrasi*, 9 (19-20), 149-176.

Özmenek, Varlık. (2001). Bülent Ecevit (Yalanların Dürüst Toplamı). (Ed. Seyfi Öngider), *Homopolitikus (Lider Biyografilerinde Türkiye)* içinde (ss. 149-200). İstanbul: Aykırı Yayıncılık.

Özsoy, İsmail ve Kalaycı, İrfan. (2011). Üç Özal: Sıradışı Bir Liderin Ekonomi-Politik Portresi. (Ed. Zehra Kesiriklioğlu ve Ramazan Çiftlikçi), *Türk Siyaset Tarihinde Özal* içinde (ss. 13-31). Malatya: Malatya Belediyesi.

Öztekin, Ali. (2010). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Yayınevi.

Öztürkci, Alparlan. (2019). Türk Siyasal Tarihinde Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi. *Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi (CEDRUS)*, 7, 723-740.

Paige, Glenn D. (1977). *The Scientific Study of Political Leadership*. New York: The Free Press.

Papuççular, Hazal. (2021). Şükrü Saraçoğlu (1886-1953): Türk Diplomasisinde Bir Müzakereci Portresi. (Ed. Halil Kurt), *Siyasal ve Entelektüel Tarihimizden Portreler* içinde (ss. 129-155), İstanbul: Tarihçi Kitabevi.

Pareto, Vilfredo. (2018). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü-Kuramsal Bir Sosyoloji*

- Uygulaması*. (Çev. Merve Zeynep Doğan), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Parry, Geraint. (1969). *Political Elites*. London: Allen & Unwin.
- Payaslıoğlu, Arif T. (1952). *Siyasi Partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Peköz Kara, Nilgün N. (1999). Türk Siyasal Hayatında Recep Peker. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İzmir.
- Peköz, Mustafa. (2004). *Türkiye’de Sistem Partileri I (1923’ten 2004’e CHP’nin İdeolojik Politik Tarihi)*. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Platon. (2014). *Devlet Adamı*. (Haz. Ahmet Cevizci), (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2019). *Devlet*. (Çev. Sebahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Poyraz, Fahrettin. (2013). Milli Nizam Partisinden AK Parti’ye (İslami Hareketin Partileri ve Değişim). (Ed. Turgay Uzun), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss.313-341). Ankara: Orion Kitabevi.
- Poyraz, Faruk. (2008). *İsmet İnönü: Atatürk’ün Dava Arkadaşı (Türkiye’nin İlk Başbakanı)*. İstanbul: Nokta Kitap.
- Pulur, Hasan. (1994). *Olaylar ve İnsanlar / 6 1991 – 1992*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Recan, Ali. (1995). *Adnan Kahveci: Sorunlar ve Çözümler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Roskin, Michael G., vd. (2015). *Siyaset Bilimi Bir Giriş*. (Çev. Atilla Yayla), Ankara: Adres Yayınları.
- Rost, Joseph C. (1993). *Leadership for the Twenty-First Century*. West Port: Praeger Publishers.
- Rowe, Christopher. (2001). Platon: İdeal Devlet Biçiminin Arayışı. (Der. Brian Redhead, Çev. Ed. Hikmet Özdemir), *Siyasal Düşüncenin Temelleri* içinde (ss.15-30). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Rubin, Barry. (2002). Turkey’s Political Parties: A Remarkably Important Issue. (Editörler Barry Rubin and Metin Heper), in *Political Parties in Turkey* (ss. 1-3).

London/Portland: Frank Cass

Sağlamer, Kayhan (1974b). *Ecevit Olayı Bir Başbakanın Doğuşu*. Cilt II. İstanbul: Belge Yayınları.

Sağlamer, Kayhan. (1974a). *Ecevit Olayı Bir Başbakanın Doğuşu*. Cilt I. İstanbul: Belge Yayınları.

Sanal, Türker. (2003). *Menderes Hükümetleri*. Ankara: Sim Matbaacılık.

Sarıbay, Ali Y. (2000). *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*. Bursa: Alfa Aktüel.

Sarıbay, Ali Y., ve Öğün, Süleyman S. (2006). *Politikbilim*. Bursa: Alfa Aktüel.

Sarıtaş, Tuğrul. (2013). *Arka Bahçede Neler Oldu? Adnan Menderes*. Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Sayar, Refika G. (2018). CHP'nin Muhalefetteki İlk Kurultayı: Sekizinci Kurultay (29 Haziran-3 Temmuz 1950). *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (KOUSBAD)*, 10, 87-116.

Sayarı, Sabri. (1976). Aspects of Party Organization in Turkey. *Middle East Journal*, 30, 87-99.

Sayarı, Sabri. (1977). Political Patronage in Turkey. (Editörler Ernest Gellner and John Waterbury). *Patrons and Clients in Mediterranean Societies* içinde (ss. 103-113). London: Duckworth.

Sayarı, Sabri. (2008a). Giriş. (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 9-15). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sayarı, Sabri. (2008b). Adnan Menderes (Demokratik ve Otoriter Popülizm Arasında). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 77-100). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Sayarı, Sabri. (2016). Siyasi Partiler. (Der. Metin Heper ve Sabri Sayarı). (Çev. Kıvanç Tanrıyar). *Dünden Bugüne Türkiye Tarih, Politika, Toplum ve Kültür* içinde (ss. 239-252). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sefercioğlu, Necmeddin. (2013). Sadettin Bilgiç (23.12.1920-20.09.2012). *Türk Yurdu Dergisi*, 102 (307), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=694>

Selim, Yavuz. (2002). *Yol Ayrımı (Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası)*.

Ankara: Hiler Yayınları.

Sencer, Aslı N. (2006). Tevfik Rüştü Aras Dönemi Olaylarla Türk Dış Politikası. *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul.

Sheets, Dutch ve Jackson, Chris. (2005). *Second in Command*. Shippensburg, PA: Destiny Image Publishers.

Siyasi Partiler Kanunu. Kanun Numarası: 2820, 22.04.1983. chrome-extension://efaidnbnmnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2820.pdf

Solak, Mustafa. (2010). Atatürk Döneminde Şükrü Kaya'nın Siyasi Hayatı (1923-1938). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.

Stogdill, Ralph M. (1974). *Handbook of Leadership: A Survey of Theory and Research*. New York: The Free Press.

Sunay, Cengiz. (2013). Demokrat Parti (Çok Partili Demokrasiye Geçiş). (Ed. Turgay Uzun), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 167-206). Ankara: Orion Kitabevi.

Süleyman Kocabaş. (2018). *Milli Şef: Faşizan Bir Yönetimin Anatomisi 1939-1950*. İstanbul: Derin Tarih Kültür Yayınları.

Şahin, Enis ve Tunç, Bilal. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 31-69.

Şenol, Cevat. (2017). *Milli Mücadele Kahramanı Celal Bayar*. İstanbul: Halk Kitabevi.

Tachau, Frank. (2008). Bülent Ecevit (İdealistten Pragmatiste). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 121-142). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tannenbaum, Donald G. (2017). *Siyasi Düşünce Tarihi*. (Çev. Özgüç Orhan). Ankara: BB101 Yayınları.

Taşkın, Hasan. (2007). *Demirel'in Kara Kutusu Orhan Keçeli*. İstanbul: Neden Kitap.

Tataroğlu, Muhittin. (2017). Cumhuriyetten Günümüze Türk Bürokrasisi. (Ed. Mehmet

- Zencirkıran), *Düünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde (ss. 161-187). Bursa: Dora Yayıncılık.
- Tekil, Füzuran. (1978). *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*. İstanbul: Göktürk Yayınları.
- Tekin, Uğur. (1977). *Ecevit'in Günah Galerisi*. İstanbul: Orkun Yayınları.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay. (2019). *Türk Siyasal Hayatı*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Tevetoğlu, Fethi. (1987). *Atatürk'le Samsuna Çıkanlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tokatlı, Orhan. (1999). *Kırmızı Plakalar Türkiye'nin Özal'lı Yılları*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Toker, Metin. (1966a). *İsmet Paşayla 10 Yıl 1954-1957*, I. Cilt, Ankara: Akis Yayınları.
- Toker, Metin. (1966b). *İsmet Paşayla 10 Yıl 1957-1960*, II. Cilt, Ankara: Akis Yayınları.
- Toker, Metin. (1969). *İsmet Paşayla On Yıl*. Cilt IV, İstanbul: Burçak Yayınları.
- Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. Ankara: Milliyet Yayınları.
- Toprak, Binnaz. (1985). Milli Selamet Partisi. (Gen. Yön. Murat Belge). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi 8* içinde (ss. 2104-2110). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tosik, Fadime. (2002). Tefvik Rüştü Aras'ın Siyasi Kişiliği. *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Malatya.
- Tucker, Robert C. (1977). Personality and Political Leadership. *Political Science Quarterly*, 92(3), 383-393.
- Tucker, Robert C. (1981). *Politics as Leadership*. London: University of Missouri Press.
- Tuğrul, Talip. (2021). Milli Görüş Hareketinin Teşekkül Süreci ve Kökenleri. *Anadolu Gençlik Dergisi (Yola Çıkmanın Gayretinde Bir Lider: Oğuzhan Asiltürk)*, 50-59.
- Tuna, Taşkın. (2002). Adnan Menderes'in Günlüğü. İstanbul: Şule Yayınları.
- Tuncay, Suavi. (2000). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Tunçay, Mete. (1993). *T.C. 'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul: Cem Yayınevi.

- Turan, İlder. (2011). Türk Siyasi Partilerinde Lider Oligarşisi: Evrimi, Kurumsallaşması ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 45, 1-21.
- Turgut, Hulusi. (1987). *Güniz Sokağı*. İstanbul: ABC Yayınları.
- Tülbentçi, Feridun F. (2014). *Türk Büyükleri Türk Kahramanları*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Türk Dil Kurumu (2022). Güncel Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/>
- Türker, Yıldırım. (1998). *Türkiye Sizinle Guru Duyuyor Türk Siyasal Kültüründen Portreler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (2010a). *TBMM Albümü (1920-2010)*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları. <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar-milletvekilleri-albumu> (Erişim Tarihi: 05.05.2022).
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/Sayfa/Anayasa>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*. Ankara.
- Türkkan, Zeynep. (2012). Sosyal Bilim Paradigmaları Bağlamında Max Weber'in Metodolojisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(28), 83-84.
- Uğur, Necdet. (2017). *İsmet İnönü*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Unat, Kadri. (2008). Ulus, Yeni Ulus ve Halkçı Gazeteleri Işığında Nihat Erim'in Siyasi Kişiliği ve Gazeteciliği (1945-1955). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ankara.
- Unat, Kadri. (2011). Cumhuriyet Halk Partisi'nde Nevi Şahsına Münhasır Bir Muhalif Grup: Otuzbeşler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 839-867.
- Uslu, Hasan F. (2016). Giriş. (Ed. Feride Acar ve Hasan Faruk Uslu), *Siyaset Sosyolojisi* içinde (ss. 13-19). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ustabulut, Batuhan. (2017). Bir Parti Kapatma Nedeni Olarak Başörtüsü: Fazilet Partisi Kararı. *Anadolu Gençlik Dergisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, 77-80.
- Uzun, Turgay. (2013). Giriş. (Ed. Turgay Uzun), *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* içinde (ss. 7-13). Ankara: Orion Kitabevi.

- Vergin, Nur. (2008). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Weber, Max. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Free Press.
- Weber, Max. (2005). *Bürokrasi ve Otorite*. (Çev. H. Bahadır Akın), Ankara: Adres Yayınları.
- Weber, Max. (2006). *Meslek Olarak Siyaset*. (Çev. Afşar Timuçin ve Mehmet Sert), İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.
- Yalanız, Yusuf. (2021a). Milli Görüş Partileri Kronolojisi. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Partileri* içinde (ss. 1-51). Ankara: Nobel Akademi.
- Yalanız, Yusuf. (2021b). Mehmet Recai Kutun. (Ed. Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız), *Milli Görüş Hareketin Öncüleri* içinde (ss. 85-112). Ankara: Nobel Akademi
- Yalçın, Soner. (1994). *Hangi Erbakan*. Ankara: Başak Yayınları.
- Yalçın, Soner. (2004). *Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Yalçın, Soner. (2012). *Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltelen Bir Siyasal Liderin Portresi*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yamak, Hüsnü. (2017). *Atatürk ve Yol Arkadaşları Dirilişin Öncüleri*. İstanbul: Halk Kitabevi.
- Yanık, Murat. (2002). Parti İçi Demokrasi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul.
- Yaşar, Beril. (2014). Demokrat Parti'de Parti İçi Demokrasi (1946-1960). *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 503-541.
- Yayla, Atilla. (2014). *Siyasi Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Yeşilada, Birol A. (2002). The Virtue Party. *Turkish Studies*, 3(1), 62-81.
- Yeşiltuna, Serap. (2019). *Sabiha Gökçen, Atatürk'ü Anlatıyor*. İstanbul: İleri Yayınları.
- Yetim, Fatih. (2014). Türk Siyasetinde Hürriyetçi, Demokrat Vurgu: Turan Güneş Ekolü. (Ed. Haluk Selvi ve M. Bilal Çelik), *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 1509-1519), Cilt. III, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hüseyin. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Umut Turgut. (2021). Türk Siyasal Hayatında Anayasa Yargısı-Siyaset İlişkisi: Türk Anayasa Mahkemesi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Turkish Studies- Economics, Finance and Politics*, 16(1), 571-587.

Yılmaz, Metehan. (2021). Türk Siyasetinde Hüsamettin Cindoruk. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Trabzon.

Yolcu, Tuğba. (2019). Türkiye’de Siyasal Kültür ve Siyasal Liderlik Anlayışının Temelleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 93-116.

Yusuf Has Hacib. (2016). *Kutadgu Bilig*. (Çev. Ayşegül Çakan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yusufoğlu, Kahraman. (2015). *Çankaya Yolunda*. İstanbul: Yılmaz Basım.

Yusufoğlu, Kahraman. (2021). *Hatırlarla Atatürk Sofra Sırları*. İstanbul: Halk Kitabevi.

Yücel, Erdinç. (2019). *İkinci Adamlar*. İstanbul: Karakarga Yayınları.

Zariç, Sami. (2011). Demokratikleşme ve Etkin Bir Siyasal Sistem Oluşturma Bağlamında Türkiye’de Siyasi Partilerde Lider Hegemonyası ve Lider Değişimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 99-115.

Zayyat, Montesser. (2004). *The Road to Al-Qaeda The Story of bin Laden’s Right-Hand Man*. London: Pluto Press.

Zürcher, Erik J. (2015). *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*. (Çev. Yasemin Saner), İstanbul: İletişim Yayınları.

ⁱ Hüseyin Rauf Orbay (1880-1964), 1880 yılında Mehmed Muzaffer Bey ile Hayriye Rüveyde Hanım’ın çocuğu olarak Girit’te doğmuştur. İlkokulu İstanbul Cibali’de bitirdikten sonra Trablusgarp Askeri Rüştiye’sine giden Orbay, 1893 yılında buradan mezun olmuştur. Deniz ve denizciliği sevmesi nedeniyle Heybeliada Bahriyeli Mektebi’ne kayıt yaptırmış, 1897 yılında bu okulu bitirerek Harp Okuluna başlamıştır. 29 Mart 1899 tarihinde de teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. I. Dünya Savaşı’ndaki başarılarıyla halk arasında *Hamidiye Kahramanı* olarak tanınmıştır. Ayrıca İTC’nin üyelerinden biridir. Atatürk ile yakınlaşmaları da bu iki ismin ortak noktası olan İTC üyelikleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. 1909’un 31 Mart’ında Hareket Ordusu İstanbul’a girdiğinde Cemal Paşa, Orbay ile Atatürk’ü tanıştırmıştır Mondros Mütarekesi heyetine başkanlık etmiş olan Orbay, Milli Mücadele Dönemi’nde Atatürk’ün

yanında yer almıştır. Atatürk, henüz Samsun'a çıkmadan başlatılacak hareketin hazırlıklarını yaptığı İstanbul'da Orbay ile birçok toplantı yapmıştır. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın hazırlıklarında da Atatürk ile beraber çalışmış olan Orbay Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongresi, Heyet-i Temsiliye'nin kuruluşu gibi önemli gelişmelerde önde gelen simalardan biri olmuştur. Son Osmanlı Meclisi kapatıldığında Malta'ya sürülmüş, fakat 1921 yılında Malta'daki sürgünü bittiğinde Ankara'ya gelmiş ve 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde başvekil olmuştur. Milli Mücadele yıllarından beri Atatürk'ün yanında görünen ve önemli roller üstlenmiş bir devlet adamıdır. Daha detaylı biyografi için bkz. Aksel Keskin. *İmparatorluktan Cumhuriyete Rauf Orbay*. İstanbul: Parola Yayınları, 2014; Fethi Tevetoğlu. *Atatürk'le Samsuna Çıkanlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987; Yılmaz Öztuna. *Türk Tarihinden Portreler*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1998; Kazım Çavdar. *Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay*, t.y.

ⁱⁱ Refet Bele, 1881 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1898'de Harbiye Mektebi'ni bitirmiştir. Kurtuluş Savaşı'nda ordu komutanlığı görevlerinde bulunmuş olan Bele meclisin açılmasından sonra mebusluk, dâhiliye vekilliği ve milli müdafaa vekilliği de yapmış, devletin çeşitli kademelerinde Atatürk ile birlikte çalışmıştır. Refet Bele Kurtuluş Savaşı'nın temellerinin atıldığı hazırlık sürecinde de Atatürk'ün yanında yer almıştır. Hatta 1919'da Samsun'a giden Bandırma vapurunda Refet Bele de vardır. Amasya Genelgesi'nde imzası bulunan Refet Bele, Heyet-i Temsiliye'de de görev almıştır. Bu anlamda Refet Bele de Atatürk'ün başında bulunduğu askeri ve siyasi harekete askeri, idari ve siyasi çeşitli vazifelerle hizmet etmiştir. Örneğin Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk tarafı ile itilaf kuvvetleri arasında yapılan temaslarda Türk tarafını temsil etmiştir. Daha detaylı biyografi için bkz. Fethi Tevetoğlu. *Atatürk'le Samsuna Çıkanlar*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

ⁱⁱⁱ Atatürk'ün silah arkadaşlarından Kazım Karabekir, 1882 yılında İstanbul'un Fatih- eski adıyla Zeyrek-seminde doğmuştur. İlköğretimini burada tamamlayan Karabekir, önce Fatih Askeri Rüştiyesi'nden sonra da Kuleli Askeri İdadisi'nde mezun olmuş, Pangaltı Harbiye Mektebi'ni bitirmesinin ardından da Erkan-ı Harbiye Mektebi'ne devam etmiştir. 1905 yılında bu okulu birincilikle bitirerek, kurmay olarak Osmanlı ordusunda görev almaya başlamıştır. Osmanlı ordusunda çeşitli görevlerde bulunan Karabekir, I. Dünya Savaşı'nın her safhasında ordunun kumandanlarından biriydi ve başarıları dolayısıyla kendisine "Şark Fatih'i" deniliyordu. Harp okulunda birinci sınıftayken Ali Fuat Cebesoy tarafından Atatürk ile tanıştırılmış, Atatürk ile Milli Mücadele başlamadan birçok kez görüşmüş ve Anadolu'da bir direnişin gerekliliği konusunda hem fikir olmuş Karabekir Amasya, Erzurum ve Sivas gelişmelerinde de Atatürk ile birlikte etmiştir. Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra 1922'de Ankara'ya gelen Karabekir, mecliste milletvekili olmuş ve bu tarihten itibaren askeri ve siyasi önemli pozisyonlarda görev alarak Atatürk'ün yakın çevresinde yer almıştır. Daha detaylı biyografi için bkz. Muhammet Erat. Kazım Karabekir (1882-1948). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/>.

^{iv} İlk gruptaki isimlerden Ali Fuat Cebesoy da Atatürk'ün yakın arkadaşlarından. 1882 yılında İstanbul'da doğmuş, eğitim hayatında sırasıyla Erzincan Askeri Rüştiyesi, Saint Joseph Lisesi, Harp Okulu ve Harp Akademisi'nden mezun olmuştur. Atatürk ile yakınlaşması da Harp Akademisi'ndeki yıllarda gerçekleşmiştir. Cebesoy'da diğer subaylar gibi Osmanlı ordusunda Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda görev almıştır. Milli Mücadele başladığında Atatürk ile birlikte hareket etmiş Amasya Genelgesi, Sivas ve Erzurum Kongrelerinde önemli roller üstlenmiştir. Ankara'da meclis açıldıktan sonra milletvekili olan Cebesoy Garp Cephesi Kumandanlığı, Moskova Büyükelçiliği ve Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı gibi askeri ve siyasi pozisyonlarda bulunarak Atatürk'ün yakın çevresinde olan isimlerden biri olmuştur. Daha detaylı biyografi için bkz. Ayfer Özçelik. Ali Fuat Cebesoy (1882-1968). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-fuat-cebesoy-1882-1968/>; Ali F. Cebesoy. *Bililmeyen Hatıralar*. (Yay. Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayıncılık, 2001.

^v Okyar, 1881 yılında Makedonya'da doğmuştur. 1898'de Harbiye Mektebine giren Okyar, 1900 yılında piyade teğmen olarak erkân-ı harbiye sınıfına ayrılmıştır. Selanik, Trablusgarp ve Sofya'da sivil ve askeri çeşitli pozisyonlarında görev alan Okyar, 1918 yılında Ahmet İzzet Paşa Kabinesi'nde dâhiliye nazırlığı da yapmıştır. 1919 yılında Gelibolu yarımadasına Akdeniz boğazı kuvvetleri harekât şubesi müdürü olarak atanarak Atatürk'ün kurmay başkanı olmuş (Atay, 2017: 81) sonrasında Milli Mücadele Dönemi'nde Atatürk ile birlikte çalışmıştır. 1919 yılında Malta'ya sürgüne gönderilenler arasında yer alan Okyar, 1921 yılında serbest bırakıldığında Ankara'ya gelerek Meclis'e girmiştir. Okyar, meclisin ikinci döneminde de mebus olmuş ve 13.08.1923'te Müdafaa-ı Hukuk Grubu Başkanvekilliğine getirilmiştir. Hemen bir gün sonra da İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak yürütmenin başına geçmiştir. Fakat 28.10.1923'te bu görevinden ayrılmış, Cumhuriyet ilan edildikten sonra da meclis başkanlığı koltuğuna oturmuştur. 17 Kasım 1924'te TCF'nin kuruluşunun ardından İnönü başvekillikten istifa etmiş, Okyar yaklaşık olarak yüz gün sürecek bu dönemde İnönü'nün yerine geçmiştir. 1925 yılında bu görevinden istifa eden Okyar, aynı yıl Paris Büyükelçiliğine tayin olmuştur. Daha detaylı biyografi için bkz. Falih R. Atay, *Çankaya*. İstanbul: Pozitif

Yayınları, 2017; Türkiye Büyük Millet Meclisi *TBMM Albümü (1920-2010)*. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010 <https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar-milletvekilleri-albumu>.

^{vi} 12 Ocak 1876 tarihinde İstanbul'da doğan Çakmak, Osmanlı ordusundaki her subay gibi askeri okullarda eğitimini tamamlamış, 1898 yılında Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur (Genç Acar, t.y.). Çakmak, İstanbul işgal olana kadar İstanbul'da kalmış ve Osmanlı hükümeti tarafında yer almıştır. Hatta Anadolu'da başlayan hareketin temsilcilerini vatan haini olarak tanımlamıştır. İşgal başladığında ise Milli Mücadele'ye katılmak gayesiyle Anadolu'ya geçmiştir. Burada ilk olarak Ali Fuat Cebesoy ile görüşen Çakmak, Atatürk tarafından geril çevrilmek istenmiş fakat Cebesoy Atatürk'ü Çakmak konusunda ikna etmiştir. Böylelikle Atatürk'ün lider kadrosunda dâhil olan Çakmak bu tarihten itibaren yıllarca Atatürk'e bağlı bir isim olmuştur. Meclise katıldığı dönemde Milli Mücadele'nin haklılığı ile Atatürk'ün önderliğini kabul eden bir dizi açıklama yapmıştır. Fevzi Çakmak ömrünü orduda geçirmiş, Milli Mücadele'nin neredeyse her safhasında ordunun başında görev almış Cumhuriyet'in yüksek askeri rütbesi olan mareşalidir. 1920 yılından sonra milli müdafaa vekilliği ve icra vekilleri heyeti reisliği yapan Çakmak, Atatürk'ü yıllarca yaklaşık 23 yıl genelkurmay başkanlığı yapmıştır. Daha detaylı biyografi için bkz. Derya Genç Acar. Fevzi Çakmak (1876-1950). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/maresal-fevzi-cakmak-1876-1950/>; Emre Kongar. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1981; Falih R. Atay, *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2017; Feridun Kandemir. *Siyasi Dargınlıklar Cilt VI*. İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955; Cihat Baban. *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970; Erdoğan Günel. *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2009.

^{vii} 13 Ekim 1881 tarihinde Atatürk gibi Selanik te doğmuş ve eğitim hayatı boyunca Atatürk ile birlikte olmuştur. Çocukluktan arkadaşı olan Atatürk ile birlikte I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de düşmana karşı savaşan Conker, sonrasında Milli Mücadele'ye katılmıştır. Kurtuluş Savaşı zaferinden sonra da Atatürk'ün yanından hiç ayrılmamış, vefatına kadar Atatürk ile birlikte hareket etmiştir. Daha detaylı biyografi için bkz. Murat Burgaç. Mehmet Nuri Conker (1881-1937). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-nuri-conker-1881-1937/>.

^{viii} Salih Bozok da aynı Conker ve Atatürk gibi 1881 yılında Selanik'te dünyaya gelmiş, Atatürk ile birlikte Harp Akademisi'ni bitirmiştir. Milli Mücadele yıllarında Atatürk, Bozok'u başyaver olarak yanına almış ve vefatına kadar yanından ayırmamıştır. Atatürk, aslında ikisini de çocukluktan beri tanıyordu, aynı muhitte büyümüşlerdi. Sonra Conker ile Bozok, henüz Atatürk'ün Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni kurduğu yıllardan beri Atatürk'ün yanında yer aldılar. Selanik'teki toplantıların da Çankaya sofralarının da daimi üyeleriydiler. Daha detaylı biyografi için bkz. İsmet Bozdağ. *Devlet Kavgası (Atatürk-İnönü/İnönü-Bayar)*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000; Hüsnü Yamak. *Atatürk ve Yol Arkadaşları Dirilişin Öncüleri*. İstanbul: Halk Kitabevi, 2017; Soner Yalçın. *Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

^{ix} Asıl ismi Süleyman Asaf Emrullah olan Kılıç Ali, 1889 yılında İstanbul'da doğmuş, Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmış biridir. Milli Mücadele yıllarında Atatürk ile birlikte hareket etmiş ve 1920-1938 yılları arasında milletvekilliği yapmıştır. Detaylı biyografi için bkz. Hüsnü Yamak. *Atatürk ve Yol Arkadaşları Dirilişin Öncüleri*. İstanbul: Halk Kitabevi, 2017.

^x Cevat Abbas Gürer 1887 yılında Niş'te doğmuş, askeri okulu bitirdikten sonra Osmanlı ordusunda subay olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Atatürk'ün yaverliğini yapmış ve bu görevi Atatürk'ün yanında yirmi dört yıl kadar sürdürmüştür. Detaylı biyografi için bkz. Özgür Akdağ. Cevat Abbas Gürer (Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri). *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Muğla, 2020.

^{xi} 5 Şubat 1919 tarihinde İstanbul'da doğan Peker, Osmanlı ordusunun mensubu olarak Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı'nda görev almış, 1919 yılında Harp Akademisi'nden mezun olduktan sonra da Milli Mücadele'ye katılmıştır. Büyük Millet Meclisi açıldığında genel sekreterliğe getirilen Peker, İnönü hükümetlerinde vekillik görevlerinde bulunmuş, 1931-1936 yılları arasında da CHP'nin genel sekreterliğini üstlenmiştir. Detaylı biyografi için bkz. Hüsnü Yamak. *Atatürk ve Yol Arkadaşları Dirilişin Öncüleri*. İstanbul: Halk Kitabevi, 2017.

^{xii} Tevfik Rüştü Aras, 1883 Çanakkale doğumludur. İlkokulu İzmir'de, idadi tahsilini ise Üsküp'te tamamlamıştır. Tıp alanına ilgi duyan Aras Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebinden mezun olup Fransa'ya gitmiştir. 1907'de Paris'te tıp eğitimini tamamladıktan sonra İzmir'e gelip burada Doktor Nazım ile bir araya gelmiş ve İTC'ye katılmıştır. 1909 yılında Atatürk ile tanışan Aras, Atatürk'ün başlattığı hareketin destekçilerinden biri olmuş ve 1920 yılında meclise milletvekili olarak girmiştir. Detaylı biyografi için bkz. Soner Yalçın. *Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırrı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2004; Mevlüt Çelebi. *Atatürk Biyografisine Katkı: "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?"*. *Belgi Dergisi*, 2 (7), ss. 1016-1041, 2019.

^{xiii}Şükrü Kaya 1883 yılında İstanköy’de dünyaya gelmiş, ilk ve ortaöğrenimini burada tamamlamıştır. Liseyi Galatasaray İdadisi’nde bitiren Kaya, İstanbul ve Paris’te hukuk öğrenimi görmüş, eğitim hayatı bittiğinde İTC’nin mensuplarından biri olarak bürokrasiye girmiştir. 1919 yılında Malta’ya sürgün edilenler arasında olan Kaya, 1921 yılında döndüğünde Milli Mücadele hareketine dâhil olmuştur. Detaylı biyografi için bkz. Mevlüt Çelebi. Atatürk Biyografisine Katkı: “Gazi Paşa’yı Nasıl Tanıdınız?”. *Belgi Dergisi*, 2 (7), ss. 1016-1041, 2019.

^{xiv} Trende ikisi arasında geçen bu tarihi görüşmeyi İnönü şöyle aktarmaktadır:

-**Atatürk:** *Ne olacak?*

-**İnönü:** *Çok muzdaribim.*

-**Atatürk:** *Ne düşünüyorsun?*

-**İnönü:** *Bir şey düşünmedim. Ne emrederseniz öyle yapalım.*

-**Atatürk:** *Bir verelim.*

-**İnönü:** *Hay hay, size müteşekkîr olurum.*

-**Atatürk:** *Gizli tutalım. Kimi düşünüyorsun?*

-**İnönü:** *Mazur görünüz, kimseyi söyleyemem.*

-**Atatürk:** *Celal Bayar.*

-**İnönü:** *Hakikaten bana iyi tesir etti.*

Daha detaylı bilgi için bkz. İsmet Bozdağ. *Devlet Kavgası (Atatürk-İnönü/İnönü-Bayar)*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000: 133-134.

^{xv} Celal Bayar, 16 Mayıs 1882’te Bursa’nın Umurbey köyünde dünyaya gelmiştir. Bayar’ın çocukluk döneminden beri devam eden Osmanlı saltanatı karşıtlığı, 1900’lü yılların başına geldiğinde Bayar’ı İTC’ye katılmaya kadar götürmüş ve Bursa’da Jön Türkler grubuna destek veren Bayar, burada birkaç milisi de yönettikten sonra İTC’nin Bursa bölgesindeki sorumlusu olmuştur. 1910’lı yıllarda da İzmir bölgesinde cemiyetin baş aktörlerinden biri haline gelen Bayar, Galip Hoca takma adıyla Ege’de Yunanlılara karşı direnişin başında yer almıştır. 1919 seçimlerinde Manisa milletvekili olarak Mebusan Meclisine giren Bayar’ın Atatürk ile birlikte hareket etmesi de burada başlamıştır. 1920’de Ankara’ya gelmiş olan Bayar, 1921 yılında iktisat vekilliğine getirilmiş, fakat 1922’de bu görevinden ayrılmıştır. Kısa bir süre Hariciye Vekâlet’ine vekâlet eden Bayar, Lozan görüşmelerinden hemen önce Almanya’ya gönderilmiş, 1924 yılında da II. İnönü Hükümeti’nde mübadele, imar ve iskân bakanı olarak görevlendirilmiştir. 1932 yılında iktisat vekili olan Bayar, 1937’de de başvekilliğe getirilmiştir. Bayar’ın bu kısa özgeçmişi, aslında Bayar’ın Atatürk ile fikir ve iş birlikteliğinin de özetidir. Detaylı biyografi için bkz. İsmet Bozdağ. *Zafer ve Şereflerle Dolu Bir Hayat Celal Bayar*. İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986; İsmet Bozdağ. *Bilinmeyen Yönleriyle Celal Bayar Türk Milletine Vasiyet*. İstanbul: Emre Yayınları, 2005; George Harris. *Celal Bayar (Komitacı Demokrat)*. (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhâl Bilgin), *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 55-76). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

^{xvi} 1887 yılında İzmir Ödemiş’te doğan Saraçoğlu, ilk ve ortaokulu Ödemiş’te okumuştur. 1901 yılında liseyi İzmir’de, üniversiteyi ise İstanbul’da Mülkiye Mektebi’nde bitirmiş ve burslu olarak gittiği İsviçre’nin Cenevre Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden mezun olmuştur. Saraçoğlu siyasete İzmir’de Ödemiş Belediyesi Başkanı olmakla atılmıştır. 1923 yılında da belediye başkanlığından II. TBMM’ye İzmir mebusu olarak katılmıştır. Saraçoğlu’nun siyasal kariyerinde bir dönüm noktası olarak alınabilecek bu gelişmede hem Celal Bayar hem de Mustafa Şevket Bey’in Saraçoğlu’nu Atatürk’e önermesinin etkisi olduğu belirtilmektedir. Öte yandan Saraçoğlu milletvekilliğinden sonra siyasal kariyer basamaklarını hızlıca tırmanmış ve Atatürk döneminin önde gelen isimlerinden biri olmuş ve bu yıllarda ülkenin temel meselelerinde belirleyici rol oynamıştır. Detaylı biyografi için bkz. Erdal İnönü. *Anılar ve Düşünceler I*. İstanbul: İdea İletişim Hizmetleri, 1996; Tülay Gül. *Doğumundan Hariciye Vekilliğine M. Şükrü Saraçoğlu (1887-1939)*. İzmir: Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayınları, 2014.

^{xvii} Bülent Ecevit, 28 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul’da CHP’li bir aile olan Mehmet Fahri ve Fatma Nazlı’nın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ankara’da başladığı ilkokulu 1936 yılında bitirerek önce Ankara Erkek Lisesi’ne sonra da İstanbul’da Amerikan Robert Koleji’ne devam etmiştir. Okuldan mezun olduktan sonra bir süre devlet memurluğu yapan Ecevit, 1950 yılında devlet memurluğundan ayrılarak Ulus Gazetesi’nde çevirmen olarak işe girmiştir. Detaylı biyografi için bkz. Mahmut Çetin. *Çinli Hoca’nın Torunu Ecevit*. İstanbul: Emre Yayınları, 2006; Süleyman Kurt. *Bir Karaoğlan Hikâyesi Bülent Ecevit*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002.

^{xviii} 1890 yılında İstanbul’da Ağır Ceza Reisi ve İstanbul Belediye Meclis Üyesi Faiz Bey’in çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ayasofya Rüştîyesi ve Mercan İdadisi’ni bitirmesinin ardından 1907-1910 yıllarında hukuk eğitimi almıştır. Edebiyat ve tarihe olan merakı ile bilinen Köprülü, çeşitli okullarda tarih ve edebiyat üzerine dersler vermiştir. 1923’te İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi reisliğine, 1934 yılında da dekanlığına gelmiştir. 31 Mayıs 1935’te de Kars milletvekili olarak meclise girmiş ve aktif siyasette yer

almaya başlamıştır (Yalçın, 2004: 418-419). Biyografi için bkz. Soner Yalçın. *Efendi-Beyaz Türklerin Büyük Sırri*. İstanbul: Doğan Kitap, 2004.

^{xix} Refik Koraltan 1889 yılında doğmuş, 1918'den sonra Milli Mücadeleye katılmış ve 1920'de mebus seçilmiştir. 1935 yılına kadar mebus olan Koraltan, belirli bir dönem valilik yaptıktan sonra 1943 yılında tekrardan meclise girmiştir. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilanından önce de siyasetin içinde olan Koraltan'ın Atatürk döneminin de öne çıkan simalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Füzuran Tekil. *Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel*. İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978.

^{xx} Milli Görüş'ün başındaki isim, ideoloğu, lideri ve öncüsü Necmettin Erbakan, 29 Ekim 1926 tarihinde Sinop'ta dünyaya gelmiş, ilkokulu Trabzon'da bitirdikten sonra ailesinin tayini nedeniyle İstanbul'a gelmiş ve burada İstanbul Erkek Lisesi'ne kayıt olmuştur. 1943 yılında buradaki eğitimini tamamlayarak İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) makine mühendisliği bölümüne girmiştir. 1953 yılında Almanya'nın Aachen Teknik Üniversitesi'nden doktora derecesiyle dönen Erbakan, İTÜ'de öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır (Özdalga, 2008: 143-144). 1954 yılında doçent, 1965 yılında profesör olan Erbakan, aynı zamanda 1956'dan 1963 yılına kadar da Gümüş Motor Dizel Motorları fabrikasında genel müdürlük yapmış, 1966 yılında da Odalar Birliği Sanayi Dairesi'nin başkanlığına seçilmiştir. Detaylı biyografi için bkz. Mehmed Cemal. *Muhterem Başkan Erbakan*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

^{xxi} Isparta'nın İslamköy'ünde, 1 Kasım 1924 tarihinde doğmuştur (Günel, 2009: 185). İlkokulu doğduğu köyde bitirdikten sonra, ortaöğretim için Isparta ve Afyon'a gitmiş ve yükseköğretimi de İstanbul Teknik Üniversitesi, o zamanki ismiyle İstanbul Mühendislik Okulu, inşaat mühendisliği bölümünde 1949 yılında tamamlamıştır. Mezun olduktan sonra Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde bir süre çalışan Demirel, eğitim için ABD'ye gitmiş ve döndüğünde devletin su işleri alanında tanınan bir bürokrat olmuştur (Kılıç, 2002: 11). 1955 yılında da Devlet Su İşleri genel müdürü olarak görev yaptığı yaparken DP iktidarının tanıdığı isimler arasında yer almış olan Demirel, 1962 yılında AP'ye katılarak aktif siyasete adım atmıştır. Demirel, 27 Kasım 1962'deki AP'nin ilk kongresinde partinin genel idare kurulu üyeliğine seçilmiş ve teşkilat başkanlığı koltuğuna oturmuştur. Detaylı biyografi için bkz. Erdoğan Günel. *Türkiye'de Demokrasinin Yüzyıllık Serüveni 1908-2008*. İstanbul: Karakutu Yayınları, 2009; Suat Kılıç. *Son Ispartalı*. Ankara: Arşiv Kitapları 2002; Yeşim Arat. Süleyman Demirel Milli İrade ve Ötesi. (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhul Bilgin). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 101-120). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

^{xxii} Bilgiç, Isparta'nın Yalvaç ilçesinde doğmuştur. Üniversite eğitimini tıp fakültesinde tamamlamış ve bir süre doktorluk yapmıştır. 1961 yılında AP'den Isparta milletvekili olan Bilgiç (Mumcu, 1979: 22-24) kısa sürede AP'nin içindeki önemli kişilerden biri haline gelmiş ve önce genel başkan yardımcısı, Gümüşpala vefat ettiğinde ise 12 Haziran 1964 tarihinde AP'nin genel idare kurulu tarafından genel başkan vekilliğine getirilmiştir. Bu tarihten sonra Demirel ile birlikte siyaset sahnesinde görünen isimlerden biri olan Bilgiç, özellikle AP camiası içinde "Koca Reis" lakabı ile tanınan etkili bir siyasetçidir. Detaylı biyografi için bkz. Necmeddin Sefercioğlu. Sadettin Bilgiç (23.12.1920-20.09.2012). *Türk Yurdu Dergisi*, 102 (307), <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=694>, 2013; Uğur Mumcu. *Büyüklerimiz*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.

^{xxiii} 8 Haziran 1933 yılında İzmir'de dünyaya gelmiş, Ankara'da ilkokul ve lise eğitimini tamamlamıştır. 1954 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Cindoruk, 1951 yılında Demokrat Parti'yle siyasete girmiş ve 1953-1954 yılları arasında DP'nin Gençlik Kolları Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Merkez sağda aktif siyasetin içindeki önemli isimlerden biri olan Cindoruk, DP'den sonra Hürriyet Partisi Adalet Partisi, Demokratik Parti ve Büyük Türkiye Partisi'nde il başkanlığı, kuruculuk ve genel idare kurulu üyeliği gibi önemli roller üstlenmiştir. Bkz. Hasan Taşkın. *Demirel'in Kara Kutusu Orhan Keçeli*. İstanbul: Neden Kitap, 2007, s.93.

^{xxiv} 24 Mayıs 1943'te İstanbul'da doğan Tansu Çiller, önce Arnavutköy Kız Koleji'nden sonra da Boğaziçi Üniversitesi (o yıllardaki adıyla Robert Koleji) Ekonomi Bölümü'nden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra ABD'ye lisanüstü eğitimi için giden Çiller, 1974 yılında yurda döndüğünde mezun olduğu üniversitede ders vermeye başlamıştır (Cizre, 2008: 227-228). 1986 yılında Demirel ile Erman Yerdelen ve Tezcan Yaramancı vasıtasıyla Tuzla Deniz Kulübü'nde tanışan Çiller toplantıda partiye davet edilmiştir. Faruk Bildirici ise bu tanışmanın 1984 yazında Demirel'in yakın arkadaşı Samim Uygun aracılığıyla gerçekleştiğini, hatta 1987 genel seçimlerinde Demirel'in Çiller milletvekilliği teklif ettiğini fakat Çiller'in kabul etmediğini yazmaktadır. Detaylı biyografi için bkz. Ümit Cizre. Tansu Çiller (İktidar Hırsı ve Demokrasinin Kan Kaybı). (Ed. Metin Heper ve Sabri Sayarı), (Çev. Zuhul Bilgin). *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde (ss. 227-246). İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008; Faruk Bildirici. *Maskeli Leydi*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 1998.

^{xxv} 13 Ekim 1927'de Mehmed Sıddık Bey ile Hafize Hanım'ın çocuğu olarak Malatya'da hayata gözlerini açan Turgut Özal, babasının mesleği nedeniyle ilk ve orta öğretimi Türkiye'nin çeşitli illerinde

tamamlamıştır. 1945 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ne kaydolmuş ve buradan elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur. Önce Elektrik Etüt İdaresi'nde işe başlayan Özal, bir süre sonra eğitim için ABD'ye gitmiş, döndüğünde kendisine birçok siyasetçi ile tanışma imkânı veren devletin yüksek idari makamlarında çalışmıştır. 1960'ların başında Demirel'in AP'sinin destekçilerinden biri olarak boy gösteren Özal, 1966'da Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığına atanmıştır. Bu süreçte Dünya Bankası'nda da çalışan Özal, 1972'de döndüğünde birçok özel şirkette yöneticilik yapmış ve 1977 genel seçimleri öncesinde, önce AP'yi denese de, MSP'den milletvekili adayı olmuş fakat seçimleri kazanamamıştır (Günel, 2009: 313; Mutlusu, 2013: 392-393;). Detaylı biyografi için bkz. Mehmet Soysal. *İz Birakanlar I- Dönemekte Bir Adam Turgut Özal*. İstanbul: DVC Yayınları, 1998; A. Faruk Mutlusu. Anavatan Partisi 'Güçlü İktidardan Tükeniş'. Ed. Turgay Uzun, *İttihat ve Terakki'den Günümüze Siyasal Partiler* (içinde ss. 379-394). Ankara: Orion Kitabevi, 2013.

